KOVÁCS MÁTÉ

A MAGYAR KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRI KULTÚRA A KAPITALIZMUSBÓL A SZOCIALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST, 1967.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS 8

1. A tárgykör és feladat 8

2. A feldolgozás szemlélete és módszerek 11

3. Szakkifejezések és forrásanyag 19

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK 25

II. POLGÁRI KAPITALISTA HAGYATÉK 25

1. Társadalmi-politikai viszonyok 25

2. A művelődés társadalmi bázisa az olvasóközönség 32

Gazdasági alapok 32

Kulturális felkészültség és lehetőség 39

A kulturális monopólium fokozása 44

3. A könyvkiadás és sajtóügy ellenőrzése 49

4. Könyv- és lapkiadás 54

A könyvtermelés áttekintése 54

Kiadók 62

Nyomdák 64

A kiadványok tartalma 66

Terjedelem és példányszám 70

Hírlapok, folyóiratok 74

Könyvművészet és bibliofília 76

Társadalmi felhasználás az osztálytársadalomban 79

5. Bibliográfia, dokumentáció 85

6. Könyvtárak 88

Régi szemlélettel uj helyzetben 88

Az állami irányitás kérdései 95

Tudományos és szakkönyvtárak 99

Városi könyvtárak 104

III. SZOCIALISTA ÖRÖKSÉG 111

1. Az irásbeli közlés rendszerének uj elemei a munkás- és paraszt-mozgalmak keretében 111

Munkásmozgalmi örökség 114

Továbbépités az ellenforradalom időszakában ..

Szocialista olvasási kultura alapelemei polgári kapitalista környezetben 133

2. Szabó Ervin életműve 138

Ellentmondások életművében és értékelésében .. 140

Munkássága fő területei 145

A társadalom vizsgálója 149

Művelődéspolitikai célkitüzései 150

Könyvtárpolitikai törekvései 153

Bibliológiai munkássága 157

3. A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi kezdeményezései, fontosabb elvi és gyakorlati eredményei ..171

A szocialista könyvkultura alapjai 172

A könyvtárügy rendezése 175

AZ UJ MAGYAR OLVASÁSI, KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRI KULTURA..... 181

IV. TÁRSADALMI ALAPOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK: AZ UJ OLVASÓ-
KÖZÖNSÉG 181

1. A fejlődés fő szakaszai 181

2. Az olvasóközönség 187

3. Az olvasók szükségletei és igényei, az olvasmányok hatása 191

Szükségletek és igények 193

Az olvasás hatása 200

4. Fontosabb biológiai tényezők 203

5. Társadalmi tényezők 209

Osztály- és rétegviszonyok 209

Gazdasági alapok 213

Foglalkozás jellege, munkahelyi körülmények 218

Települési viszonyok 220

Lakásviszonyok és családi körülmények 222

A szabadidő alakulása és felhasználása 226

A technikai színvonal 230

6. Kulturális környezet és színvonal 232

Az iskolázás és a népnevelés hatása 233

A kulturális alkotó munka: irodalmi és
tudományos művek szerepe és hatása 245

Az irásbeli közlés rendszerének szinvonala 250
Az olvasás, kiadvány és könyvtár a modern
technikai közlési rendszerek versenyében 252

V. AZ UJ MAGYAR KÖNYVKULTURA 266

1. A könyvkiadás és könyvterjesztés uj szervezete 266

Könyvkiadás 268
Nyomdászat 272
Papirellátás 276
Könyvterjesztés 278

2. Könyvek, hirlapok, folyóiratok 285

Kiadványfajták 285
A kiadványok tartalmáról 293
Forditás magyarra és magyarból 308
Hirlapok és folyóiratok 317

3. Az uj magyar könyvmüvészet és ujszerü könyv-
gyüjtés 325

Az uj könyvmüvészet 325
Az egyéni, családi könyvgyüjtés 333

VI. AZ UJ MAGYAR KÖNYVTÁRI KULTURA 345

1. A könyvtári rendszer kialakulása 345

A rendszer és hálózatok 359

2. Tudományos és szakkönyvtárak 362

Nemzeti könyvtárunk 362
Általános tudományos könyvtáraink 367
Szakkönyvtárak 376

Gyermek- és ifjusági könyvtárak 392

4. Iskolai könyvtárak 395

5. Könyvtár és dokumentáció 399

6. Központi szervek és intézmények 406

Centralizálás, decentralizálás 406

Szakfelügyelet és központi intézmények 409

VISSZAPILLANTÁS ÉS BIZÓRETEKINTÉS 416

JEGYZETEK 426-467

I. BEVEZETÉS

A tárgykör és feladat

E tanulmány tárgya és feladata az uj magyar szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura kialakulásának megvilágitása. Annak a nagy fejlődésnek és gyökeres átalakulásnak a bemutatása, ami nálunk az olvasóközönség létszámában, összetételében és szinvonalában, s ezzel párhuzamosan az irásbeli közlés rendszerében a társadalmi célok és funkciók, a tartalom és a szervezet, formák és módszerek tekintetében a kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenet folyamatában 1945-től a második világháboru végétől és a német megszállás megszünésétől 1965-ig, a szocializmus alapjainak lerakásáig és a második ötéves tervidőszak befejezéséig végbement.

E két évtized során a szocialista politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális forradalom egyik jelentős eredményeként olvasóközönségünk többszörösére bővült, s a növekvő szükségleteknek megfelelően könyv- és lapkiadásunk, valamint terjesztésünk, a házi és közkönyvtáraink megközelitően hasonló mértékben fejlődtek és belső tartalmukban is teljesen átalakultak. Mindössze két évtized alatt az ellenforradalmi korszak szük, alacsony szinvonalu, céljában és tartalmában haladás ellenes irásbeliségét a szocialista társadalom kiterjedt és fejlett, szinvonalas e valóban haladó célu és tartalmu olvasási, könyv- és könyvtári kulturája váltja fel, s e téren az elmaradott országok sorából az egyetemes fejlődés élvonalának a közelébe zárkóztunk fel.

Az eredetileg igy körvonalazott tárgykört és feladatot azonban a vizsgálódás tanulságai alapján bizonyos mértékig módositani: bővitení és szükitení kellett. Mindkettőt azért, hogy a nagyterjedelmü tényanyagból és bonyolult összefüggésekből azokat lehessen kiemelni, amelyek valóban alapvetőek voltak, a forradalmi fejlődés egész folyamatában döntőnek bizonyultak, s amelyek az átalakulás terjedelmét, irányát és ütemét meghatározták.

A bővitésre azért volt szükség, mert bár a vizsgálódás az uj szocialista olvasói, könyv- és könyvtári kultura fokozatos kibontakozására összpontosult, mégsem lehetett mellőzni a történeti előzmények feltárását és rendszerezését. Uj, szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kulturánk szivós harcok és erőfeszitések eredményeként született meg. Az elért eredményeket csak ugy lehet világosan értékelni, ha ott állnak mellettük a legyőzött akadályok és támogató erőforrások: a mult visszahuzó hagyatékai, szokásai, ill. előrevivő haladó hagyományai. Ezért kellett részletesebb vizsgálat alá venni és bővebben tárgyalni a közvetlen előzményekből a két világháboru közötti ellenforradalmi korszak polgári kapitalista hagyatékát és az irásbeli közlési rendszernek a hazai forradalmi mozgalmak keretében létrejött szocialista elemeit, valamint a Magyar Tanácsköztársaság alapelveit, terveit és kezdeményezéseit.

A kétfélé örökség elhatárolása, jellegének és arányainak megvilágitása azonban nemcsak az uj eredmények árnyaltabb mérlegelését és értékelését könnyitette meg, de félreérthetetlenül jelzi azt is, hogy a szocializmus alapozásának kiugró fejlődése nem váratlanul, előzmények nélkül jött létre. Történelmileg és társadalmilag csodákos láncszeme volt az egy hosszu

folyamatnak, amely végre kedvező körülmények között szükségszerűen bekövetkezett és a maga gazdag lehetőségeinek megfelelően kibontakozott.

A tárgykör és feladat szűkítése pedig abban állott, hogy az 1945-től 1965-ig végbement fejlődés sokféle folyamatából és tényeiből ki kellett emelni azokat, amelyek a vizsgálódás során a leglényegesebbeknek bizonyultak, és a többit ezek köré kellett csoportosítani.

Három ilyen alapvetően fontos tényező, ill. súlyponti terület kínálkozott. Az egyik: az olvasóközönség és az olvasási kultúra alakulása. A másik: az írásbeli közlés új, szocialista rendszerének kiformálódása és megszervesődése. A harmadik pedig: a kettő kölcsönös összefüggése és dialektikus egymásrahatása. A három, ha nem is tartalmazza a fejlődés egészét, együtt mégis alkalmas arra, hogy áttekintést adjon a döntő történelmi átalakulás lényegéről.

A szűkítés és súlypontozás követelményeinek megfelelően nem kaphatott helyet ebben a tanulmányban az írásbeli közlés rendszerének több olyan területe vagy összefüggése, amelyik a teljességhez tartozik, szerepe a rendszer egészében nélkülözhetetlen is, de itt most mellőzhetőnek látszott. Így nem kerülhetett sor pl. az irásművek és kiadványok létrehozásával kapcsolatos szerzői és szerkesztői tevékenységekre, jogi és gazdasági viszonyokra, a kiadványok megformálásához szükséges anyagokra és technikai berendezésekre és az ezekkel kapcsolatos munkafolyamatokra. Nem lehetett részletesen kitérni a külföldhöz, főként a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatainkra. Elkészült, de e tanulmány keretébe nem fért be és külön jelenik meg, ill. részben már meg is jelent, a szakkutatás és a szakemberképzés

helyzetének és problémáinak vizsgálata, elsősorban a könyvtárakra és könyvtárosokra vonatkozóan. Időközben napvilágot látott az irásbeli közlési rendszer egyik legujabb és legfontosabb tartományának: a magyar tudományos tájékoztatás fejlődésének nagyszabásu feldolgozása. /1/ A szükités tehát nemcsak elvi megfontolásból, hanem a szakirodalmi kutatás mai helyzetében gyakorlati szempontjából is indokolt volt. Felesleges lett volna kitérni vázlatosan olyan részletekre, amelyek más formában már bővebb feldolgozást nyertek.

A feldolgozás szemlélete és módszere

A tárgykör és feladat azonban még a jelzett szükségszerü szükitések ellenére is jóval terjedelmesebb és bonyolultabb, s éppen ezért a kidolgozása jóval nehezebbnek bizonyult, mint ahogy azt az előbbi körülhatárolás sejteti. Még csak nehezitette a kidolgozást, hogy a vizsgált valóság tényleges állapotának megfelelően a tárgy és feladat ujszerü felfogására volt szükség. Tehát nemcsak a hatalmas tényanyag és sokrétü, bonyolult, többé-kevésbé rejtett összefüggések áttekintése okozott gondot, hanem az uj arculattal mutatkozó valóság ujszerü megragadása és uj módon való ábrázolása is. A mit és hogyan kérdései azonban olyan szorosan egybefonódtak, hogy nem lehetett kitérni a kisérlet elől még akkor sem, ha ez szükségképpen a tévedések vagy félreértések kockázatával járhat is.

A vizsgálódásnak abból kellett kiindulni, hogy a társadalmi közlés egyik legnagyobb jelentőségü ága: az irásbeli közlés rendszere mindenkor annak a társadalomnak a szükségletei szerint alakul ki, amely létrehozta, de ugyanakkor ha már létrejött működésével bizonyos hatásokat fejt ki a létrehozó, ill.

fenntartó társadalomra. Az írásbeliség rendszere tehát, ha korszerűen működik kettős kapcsolatban áll a társadalommal. Egyfelől valamely társadalmi rendszer terméke. Mégpedig vagy már eleve is valamely társadalmi rendszer vagy annak valamelyik osztálya, rétege, csoportja a maga szükségletei szerint hozza létre, vagy pedig, ha már korábban keletkezett, a megváltozott uj társadalmi rendszer a maga uj szükségletei szerint alakítja át, ill. fejleszti tovább. Másfelől azonban az írásbeliség rendszere, mint társadalmi termék jellegével és működésével befolyásolja a használó közösség tudatvilágát. Az általa hozzáférhetővé tett dokumentumok tartalmával, formájával, valamint a rendszer működésének terjedelmével és módjával részt vesz az olvasási kultura létrehozásában, a közösségi tudat és magatartás alakításában. Olyan mértékben és módon, amilyenre a társadalom ösztönösen vagy tudatosan igényt tart.

Az írásbeliség és társadalom kettős összefüggése tehát alapvetően fontos körülmény. Ezeknek az összefüggéseknek korszerű tudományos megismerése döntően fontos kutatási feladat. A művelődéspolitikai célok és feladatok kitűzése, az olvasási kultura fejlődésének tudatos befolyása és irányitása, a rendszer egyes tartományainak összehangolt gyakorlati működése, tudatos vezetése és fejlesztése nem nélkülözheti ezeknek az összefüggéseknek a beható ismeretét. Nélkülük a gyakorlat elméletileg nem lehet megbizhatóan megalapozott éppen a legfontosabb meghatározó tényező: a társadalom vonatkozásában. Ezért vált a bibliológiai /2/ szakkutatás egyik legfontosabb és legsürgősebb feladatává ezeknek az összefüggéseknek az elemzése, és az ezekből adódó legfontosabb problémák tisztázása, megvilágitása.

Az irásbeliség és a társadalom összefüggését, mint megvizsgálandó tárgykört a bibliológiai szakirodalom viszonylag későn és lassan ismerte fel. Legelsőnek a marxista klasszikusok utaltak rövidebben-hosszabban, vagy tértek ki külön is ezekre az összefüggésekre. /3/ Mégpedig nem elsősorban az irásbeliség, hanem az esedékes szocialista forradalom és uj szocialista társadalmi rendszer oldaláról kiindulva tettek észrevételeket, adtak utmutatásokat, vagy rendelkezéseket az olvasás, kiadvány vagy könyvtár társadalmi szerepéről és feladatáról. A szocialista művelődéspolitika, könyvtárpolitika és bibliológia uttörői közül főként Walter Hofmann, Szabó Ervin, Dienes László, Kőhalmi Béla foglalkozott az irásbeliség: kiadvány és könyvtár, valamint a társadalom összefüggéseivel, s ezeket a problémákat koruk szinvonalán elméletben és gyakorlatban is igyekeztek megvilágitani. /4/ A Szovjetunió és a népi demokráciák művelődéspolitikai, ezen belül könyvkiadási, sajtó és könyvtárpolitikai célkitüzései és utmutatásai ezeket az összefüggéseket ismételten és nyomatékosan hangsulyozták, s a szocialista kulturális forradalomban az irásbeli közlésnek és olvasásnak mindenütt nagy szerepet szántak. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom célkitüzései és sikerei nyomán az irás és olvasás ismerete, a könyv- és sajtókiadás és terjesztés fellendítése, az olvasás utján való művelődés s az ezt elősegitő közkönyvtárügy és házi könyvgyüjtés mindenütt központi feladattá, fontos közüggyé vált. Az utolsó évtizedben pedig a Szovjetunióban és az európai szocialista országokban is már a korszerü bibliológiai szakkutatás is megindult, hogy az irás- és olvasási, könyv- és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kul-

kura jelenségének és folyamatainak korszerű tudományos feltárása is. /5/

Legnagyobb lendülettel a Szovjetunióban, ahol az 1959-es, majd az 1964-es országos tanácskozás és vita a bibliológiáról /Knigovedenie/ Szidorov, A.A. professzor akadémikus "A szovjet bibliológia és feladatai" című bevezető előadása és az elhangzott hozzászólások nyomán tisztázta a szakkutatás feladatait, tárgykörét, szemléletét és módszereit. Erre nagy szükség volt, mert a korábbi biztató alapozó munkát 1930-tól az uralomra jutó dogmatikus álláspont azzal akasztotta meg, hogy a bibliológia is(mint annyi más) polgári áltudomány, s a szocializmus viszonyai között nincs létjogosultsága. Az alapproblémák és funkciók tisztázása óta a szakkutatás sikeresen megindult. Ezt tanúsítják a szakfolyóiratok, pl. a Kniga újabb évfolyamai és szaporodó önálló szakkiadványok is. Határozat született arra is, hogy a bibliológia tárgyköréből tudományos fokozatot lehessen szerezni. /6/

A problémakör beérlelődését jelzi, hogy nagyjából ugyanebben az időben az európai szocialista országok egy részében is hasonló törekvések jelentkeztek. Magyarországon az 1960. évi országos ankét /7/ veti fel a korszerű bibliológiai szemlélet és felfogás szükségességét és lehetőségét és tesz kísérletet ennek marxista igényű elvi megalapozására.

Jelentős volt a szocialista országok egyetemi és főiskolai könyvtáros oktatóinak 1962. évi berlini konferenciája, amely Horst Kunze professzor előkészítő munkálatai nyomán a felsőfokú szakemberképzés szempontjából és érdekében igyekezett megvilágítani a könyv- és könyvtár, bibliográfia és dokumentá-

ció világának, valamint ezek társadalmi funkcióinak és összefüggéseinek a helyzetét és kérdéseit. /8/

Lengyelországban a kérdés 1953. évi sehova sem vezető dogmatikus felvetése után, amely az akkori szovjet felfogást visszhangozta, 1963-ban ujból sor került a korszerü bibliológiai felfogás kérdéseinek a megvitatására Karol Głombiowski és Władysław Piasecki és mások között. A legutóbbi években a többi szocialista országban is továbbgyürüzött a kérdés tisztázása, igy Csehszlovákiában Jaroslav Ertina, Josef Špetko, Stefan Hankovic, Romániában pedig Mircea Tomescu tanulmányai jelzik az előhaladást. A marxista igényü bibliológiai kutatás tehát alapelveiben tisztázódóban van és a kutatás gyakorlatban is egyre inkább nagyobb teret nyer.

Mégis mindezt összevéve is azt kell mondanunk, hogy ez idő szerint még inkább csak az alapozásnál tartunk. Különösen az elméleti jellegü problémák kidolgozásában. A gyakorlatibb jellegü munkálatokban pl. könyvkiadási, szerkesztéstani, könyvterjesztési, vagy könyvtártani, bibliográfiai, dokumentációs kézikönyvekben az uj felfogás jobban érvényesül.

A szükséges előhaladást ugy érhetjük el, ha olyan nagyobb tényanyag feltárása és összefüggéseinek megvilágitása során teszünk kisérletet a korszerü bibliológiai felfogás, szemlélet és módszerek alkalmazására, amelyek feltehetően jelentős elméleti és történeti törvényszerüségeket rejtenek magukban, s amelyeknek értékelése, felismerése és rendszerezése nemcsak az ismeretanyagot bővíti, hanem az irásbeliség sajátos létezési formáinak, szerveződési lehetőségeinek és társadalmi funkcióinak a megragadását is lehetővé teszi.

Az írásbeli közlés szocialista rendszerének tanulmányozása során mindenekelőtt azzal a ténnyel kell számot vetni, hogy az írásbeliség és a társadalom nem alkalmilag társult, de egyébként különálló két világ, hanem a valóság két olyan szférája, amely elvben egymástól elhatárolható, de kölcsönösen feltételezi és áthatja egymást. Az írásbeliség, mint a társadalmi közlés, tájékoztatás és művelődés egyik intézménye, alkotja az egyik szférát, a másikat pedig a társadalom vele kapcsolatos szükségletei és igényei, amelyek létrehozzák. Másoldalról ebbe tartoznak bele azok a hatások is, amelyeket a létrejött intézmény a társadalom életében kifejt. Az írásbeli közlés rendszerével tehát szerves egységgé alakulnak a társadalmi gyakorlat mindama részei, amelyek a rendszer létrehozásában és szolgáltatásainak felhasználásában szerepet visznek. A két szféra e magasabb, sokrétűen összetett egységét legcélszerűbb önálló fogalom keretébe vonni, és olvasási, könyv- és könyvtári kulturának nevezni. /9/ Ha ugyanis a kulturát a közkeletű polgári felfogástól eltérően, Marx és Gorkij nyomán szélesebben és teljesebben értelmezzük, s a valóságot leginkább megközelítően úgy fogjuk fel, hogy az az ember sajátos világa a természet világán belül, amelyet az ember a természet elemeiből épít fel miközben önmagát is teljesebb emberré, személyiséggé és közösséggé fejleszti, akkor a kultura fogalmában mindaz az anyagi és szellemi tényező szerves egységbe fonódik, ami a valóságban is egységet alkot. Ennek megfelelően <u>írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultura az ember sajátos világának írással és olvasással összefüggő része,</u> amelynek két fő összetevő tényezője van. Az <u>egyénnek és a kö-</u>

zörségnek olyan alkotó, működtető és felhasználó tevékenysége, amelyeket a könyvvel és könyvtárral kapcsolatban kifejt, és azok a tárgyi termékek és intézmények, amelyek e tevékenységi folyamatok során létrejönnek és társadalmi funkciókat ellátják. Az írás - és olvasási, könyv- és könyvtári kultura tehát mint fogalom és elnevezés egyfelől elkülöníti az egyetemes emberi kultura más tartományaitól az írásbeliség sajátos világát. Ugyanugy, mint ahogy a megfelelő elhatároló jelzők alkalmazásával a kultura más tartományai esetében is történik. Pl. irodalmi, ill. képzőművészeti, vagy szinházi kultura, film-, ill. lakáskultura, stb. Másfelől szerves egységbe fogja mindazokat az anyagi, tárgyi jelenségeket, intézményeket és társadalmi folyamatokat, amelyek a valóságban is szorosan összetartoznak, sőt kölcsönösen feltételeznik egymást.

A társadalmi és a sajátos szakmai sáfora elválaszthatatlan egybefonódása indokolja, hogy a vizsgálódásunk középpontjába az olvasási folyamatot helyeztük. Az irásbeli közlés rendszerének e központi tartománya - végső soron az egész rendszer egyik fő célja és értelme - köré csoportositottuk kapcsolódásuk sorrendjében mindama területeket, intézményeket, azok tevékenységét és termékeket, amelyek az olvasó és olvasmány találkozását a maguk szolgáltatásaival elősegitik: az olvasmány létrehozásában, ill. társadalmi felhasználásában, és az olvasó kiformálásában közreműködnek. Ez az oka és magyarázata, hogy a tanulmány tárgyak /kiadványok/ és intézmények ismertetése helyett, pontosabban azon tul, az irásbeli közlés rendszerében végbemenő folyamatok feltárására is kisérletet tesz, amennyire az mai edottságaink alapján lehetséges.

E lefőbb szemléleti alapon belül két további körülményt

is lehetőség szerint következetesen szem előtt kellett tartani. Az egyik, hogy az olvasási folyamat csak abban az esetben jöhet létre optimális hatásfokkal, ha az olvasmányban rögzített tudattartalom és az olvasó tudatállapota viszonylag közel esik egymáshoz, ha van elegendő közös elem bennük ahhoz, hogy az olvasó tudatában az asszociációs folyamat megindúljon és tartósan fennmaradjon. Ezért olvasási kulturánk terjedelmét, szintvonalát és fejlődési ütemét nemcsak azoknak a célkitüzések és követelmények oldaláról kellett vizsgálni és értékelni, amelyeket szocialista művelődéspolitikánk össztársadalmi szinten megállapitott, hanem azokat a konkrét társadalmi viszonyokat és tényezőket is szükségképpen figyelembe kellett venni, amelyek az olvasóközönség egyes fontosabb rétegeinek tudatbeli állapotát és teljesitőképességét meghatározzák. A kettő együttesen vezethet el a tények és összefüggések reális mérlegeléséhez és értékeléséhez, amint azt sok konkrét példa valóban igazolja is.

A másik körülmény, amit nem szabad szem elől téveszteni, hogy az olvasás egyre inkább <u>társadalmi tömegjelenségé</u> fejlődik, a társadalom egyre népesebb rétegei, ill. csoportjai vesznek részt benne. Igy helytálló észlelésekhez csak akkor és ugy juthatunk, ha a legfontosabb olvasói rétegeket elvben el tudjuk határolni egymástól, és bizonyos határokon belül egységesnek tekinthető rétegek, ill. csoportok olvasási igényeit és szokásait, teljesitőképességét és fejlődési tendenciáit ugy közelitjük meg, hogy megállapitásainkat megfelelő mértékegységes mintaválasztásával lehetőség szerint számszerüen

is kifejezésre juttathassuk. Sokan húzódoznak attól, hogy a társadalmi jelenségek és folyamatok tényeit és tendenciáit mennyiségekben is kifejezzük, pedig ez különösen társadalmi tömegjelenségek esetében egyenesen elkerülhetetlen. Ebben a kérdésben J.D. Bernal-lal lehet és kell egyetérteni, aki Tudomány és történelem című könyvében /10/ a társadalomtudományok egyik gyengéjének tekinti, hogy jelenleg még nem képesek észleleteiket és megállapításaikat a matematika nyelvén, tehát egzakt módon megfogalmazni. Az írásbeliség és az olvasás jelenségei és folyamatai számszerűen viszonylag jól jellemezhetők, így a mennyiségi, főként statisztikai adatok nemcsak nem nélkülözhetők, hanem szükségesek és előnyösek is, feltéve természetesen, hogy az adatok a valóság lényegét ábrázolják, az adatok gyűjtése, feldolgozása és értékelése a lényeg feltárását szolgálják. Mint a részletek mutatják, a számszerű adatok viszonylag jól használhatók, de az is kétségtelen, hogy itt még a jövőben jelentős előhaladásra lesz szükség.

Szakkifejezések, forrásanyagok

Végül néhány megjegyzést kell még tennünk a használt szakkifejezésekkel és a forrásanyaggal kapcsolatban.

Az idő szerint a szakkifejezések készletei is átmeneti állapotban vannak, éppen úgy, mint a valóság vizsgált része és az annak megismerésére hivatott szakkutatás. Ma még használatban vannak a régi kutatás szakkifejezései, de már kialakulóban és mindjobban terjedőben vannak a marxista szak-

kutatás uj fogalmai és szakkifejezései is. Megesik, hogy a fogalmak és szakkifejezések régi és uj rétege keveredik is egymással - nemegyszer ugyanabban a cikkben is. Sőt a kétféle kutatási szemlélet szükségszerű következményeként előfordul az is, hogy ugyanazt a szakkifejezést eltérő értelemben használják. Minden önmagában is nem kevés zavar forrása lehet. Még több bizonytalanságot, sőt félreértést és felesleges vitát idézhet elő, ha a korszerű kutatás fogalmainak kialakulásával párhuzamosan nem törekszünk a terminológiai problémák minél gyorsabb és következetesebb tisztázására.

Megnyugtató, megalapozott megoldásra csak az vezethet, ha sikerül e területen is tisztázni és következetesen érvényesíteni a vizsgált valóság, a kialakult fogalom és az elnevezés összehangolását. A szakkutatás korábbi, nagyobbrészt pozitivista irányzata a szakkifejezéseket e területen is a maga szemléletének és módszereinek megfelelően alakította ki. Az egyes részterületekre és ott is inkább az egyes konkrét jelenségekre irányuló szakkutatás, szükségképpen és elsősorban főként az egyes konkrét jelenségek fogalmát és elnevezését igyekezett kialakítani és meggyökeresztetni. A részek egymás közötti kapcsolódására valamint a társadalmi összefüggésekre ugyszólván semmi vagy csak nagyon kevés figyelem esett. Következésképpen az ilyen jellegü fogalmak és szakkifejezések kialakítására is csak szórványosan történtek kisérletek. Ez az oka és magyarázata annak, hogy most tulnyomó többségükben éppen az ilyen jellegü fogalmak és elnevezések kialakítása vált szükségessé.

Még inkább ez a helyzet az egyes összefoglaló fogalmakkal és ezek elnevezésével kapcsolatban, különösképpen az íráskultura, az olvasási kultura, könyvkultura, a könyvtári kultura, a bibliográfiai, ill. dokumentációs kultura stb. fogalmának és e szakkifejezések kialakitására irányuló meggondolások és erőfeszitések jelenlegi szakaszában.

A marxista tudományelmélet alapvető követelménye, hogy a kutatás a tárgykörét nem egyoldalúan, valamely szembetünő oldaláról megragadva elemezze, hanem a maga teljességében, minden lényeges oldaláról megközelitve vizsgálja, s a valóság e részét ne elszigetelten, a természeti, ill. társadalmi valóságnak egészéből kiszakitva szemlélje, hanem azt lényeges összefüggéseiben világitsa meg. A tudományelméleti szemlélet és módszer ilyen alapvető változása természetesen olyan uj fogalmak és szakkifejezések bevezetését teszi nélkülözhetetlenné, amelyek a valóság vizsgált részének sajátos adottságait legalábbis lényeges vonásaiban megközelitő hüséggel tükrözik.

A szakkifejezések átmeneti állapotára való tekintettel arra törekedtünk, hogy a szövegben lehetőség szerint világosan érthető legyen az ott használt szakkifejezések tartalma. Ezért nemegyszer kissé bővebb körülirás szerepel, még akkor is, ha ez az ismétlés vagy hosszadalmasság veszélyét vonta maga után.

A dolog természetéből adódik, hogy a tárgykörhöz rendkívül sok forrásanyag kapcsolódik. Nem lett volna célszerű az egyes részeknél mindannak a felsorolása, ami a dokumentum anyagból azt érinti. Egyfelől, mert a címanyag a tanulmány keretét magában is megtöltötte volna. De másfelől azért sem, mert kézzel áll az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén a "Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében" című gyűjtemény 2. kötete, amely a magyar olvasási, könyv és könyvtári kultura fejlődését mutatja be 1849-től napjainkig, az egykorú legfontosabb dokumentumok tükrében, és ez a kötet a dokumentumok után közre adja az időszak bibliográfiáját is mintegy tíz ívnyi terjedelmű válogatásban. Így itt a forrásanyagból csak azt kellett említeni, aminek az adataira vagy megállapításaira a tanulmány támaszkodott, vagy amivel esetben más eredményre jutott.

x x x

Az elmondottaknak megfelelően a tanulmány a következő főbb részekre tagolódik:

1. Történeti előzmények, amely egyrészt

a/ a polgári kapitalista hagyaték helyzetét, alakulását, másrészt

b/ a szocialista örökség olyan elemeit igyekszik feltárni, ami az irásbeli közlés uj rendszerébe beleépülhetett. Ezt követi:

2. az uj magyar olvasási, könyv- és könyvtári kultura kialakulási folyamata és ennek fő mozzanatai, elsősorban

a/ a társadalmi bázis: az uj olvasóközönség kialakulása, összetétele és várható fejlődése;

b/ az uj magyar könyvkultura szervezete és eddigi teljesitménye, végül

c/ az uj magyar könyvtári kultura rendszere és működése,

olyan részletességgel, ahogy azt a tanulmány elé tüzött célok elérése megkivánta. Ugy tünik, hogy az ismeretanyag ilyen elrendezése és aránya szerkezetében is megfelel a vizsgált valóság természetes tagolódásának és arányainak.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

II. POLGÁRI KAPITALISTA HAGYATÉK

1. TÁRSADALMI-POLITIKAI VISZONYOK

Az osztálytársadalom viszonyai között az irásbeli közlés rendszerének fejlődési irányait, mértékét és ütemét szükségképpen legalapvetőbb adottság: az osztályviszonyok határozzák meg. Az osztályerők egymáshoz viszonyított aránya, az arányok módosulása, egyik vagy másik osztály javára vagy hátrányára történő eltolódása, az az elsődleges tényező, amely a társadalom életviszonyait, életgyakorlatának kereteit és tartalmát kialakitja. Ettől függ a társadalom politikai, gazdasági és kulturális életének egész rendje, ezen belül természetesen irás- és olvasási, könyv- és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturájának alakulása, annak terjedelme és tartalma, szinvonala és szerepe is.

Magyarországon az 1848/49-es polgári forradalom bukásától és a feudalizmus felemás felszámolásától napjainkig, a szocializmus alapjainak lerakásáig a társadalmi osztályok három csoportosulása, ill. szorosabb-lazább szövetsége töltött be jelentős szerepet a társadalom életrendjének kialakitásában. Az egyik: a földbirtokosok és nagytőkések szövetsége, amelyben a földbirtokosok /világiak, egyháziak/, valamint a kapitalizmus viszonyai között hatalomra szert tett tőkések és szövetségeseik vettek részt. A másik: a polgárság különféle haladó rétegeié és a radikális polgári értelmiség csoportosulása. Végül: a dolgozók uj, szocialista tár-

sadalmi rendjéért küzdő munkások és parasztok, valamint a forradalmi értelmiség szövetsége. A hazai társadalom e három, egymástól világosan elhatárolódó fő erejének létszáma, gazdasági, politikai hatalma, kulturális befolyása az eltelt évszázad során többször is gyökeresen megváltozott. Ennek szükségszerű következményeként többé-kevésbé átalakult a társadalom életének általános rendje, ezen belül az írásbeli közlés rendszere is többször erősen módosult. /11/

A földbirtokosok-nagytőkések és különféle szövetségeseik az 1848/1849-i magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc bukása következtében a kiegyezéssel /1867/ kerültek ujból hatalomra. Uralmuk a Habsburgok és az Osztrák-Magyar Monarchia katonai erején és reakciós államhatalmán nyugodott, a dolgozók széles tömegeinek érdekei ellen érvényesült, és azok előtt mindvégig ellenszenves volt. Hatalmuk először az első világháboru végén, átmenetileg /1918. okt. 31.-1919.aug.1./, majd a második világháboru végén, mint a német-olasz fasizmus szövetségeseié, végkép összeomlott. Lényegében a földbirtokos nemesség idejét mult hagyományait és korszerütlen életeszményeit igyekeztek összeegyeztetni a kapitalizmus lehetőségeivel és követelményeivel. Az általuk képviselt és fenntartott állami és társadalmi rendszer tehát az európai polgári demokráciákhoz képest is mindvégig elmaradott volt. Uralmuk idején a szellemi, és anyagi erőforrások visszafojtása következtében a politikai, gazdasági és kulturális élet egyaránt a tengődés szintvonalán mozgott: az ország teljesitőképességén jóval alulmaradt. Mindez szükségszerüen és pontosan tükröződik a földbirtokosok és nagytőkések hét és fél évtizedes uralmának könyv- és könyvtári

kulturájában is. Sőt főként hiányok és elmaradások formájában pl. az olvasók viszonylag szűk körében, az egy főre eső könyvtermelés alacsony voltában és technikai elmaradottságában, a könyvtári rendszer és az egyes könyvtárak fejletlenségében, stb. mint hátrányos örökség a szocializmus kezdeti szakaszának fejlődésében is szükségszerűen erősen éreztette fékező hatását. /12/

A polgári demokratikus átalakulásért folytatott küzdelem erői /haladó nemesek, polgárok, értelmiségiek/ már a feudalizmus utolsó évtizedeiben szerveződni kezdtek. A reformkorban az uj társadalom körvonalait elvben és bizonyos mértékig gyakorlatban is kialakították. Legjobbjaik az 1848/1849-i magyar polgári forradalom és szabadságharc hívei és támogatói voltak. Ennek bukása és az Osztrák-Magyar Monarchia állami és társadalmi rendszerének földbirtokos--nagytőkés vezetéssel történt kiépítése után a demokratikus tábor erői meggyöngültek /1867/ és a viszonylag kisszámu polgárság még kisebb, valóban haladó radikális ellenzéki csoportjai - egy rövid átmeneti időszak kivételével /1918. okt. 31.-1919. márc. 20./ az államvezetésben irányító tényezővé nem válhattak. A történelmi fejlődésben valójában a magát tulélt földbirtokos-nagytőkés uralom és a gyorsan fejlődő munkás-parasztmozgalmak és a hatalom meghódítói közé szorultak. /13/ Annál elhatározóbb volt a haladó polgárság életszemlélete és szerepe a kulturális életben, ahol az irodalomban, művészetekben és a könyv- és könyvtári kulturában is a nyugati polgári törekvések magyarországi megfelelőjeként, európai viszonylatban is jelentős eredményeket értek el. E valóságos értékek mellett a társadalmi gyakorlat egyes folyamataiban

- igy a könyv- és könyvtári kultura egyes részeiben is, pl. az üzleti szellem elburjánzása, a szellemi és technikai igénytelenség, a nyugati selejt és giccs akadálytalan beözönlése, sőt hazai továbbgyarapitása stb., amelyeket mint káros örökséget a szocializmus épitése során csak szivós munkával lehetett visszaszoritani, s amelyek nem egy vonatkozásban máig ható tényezőknek bizonyultak. /14/

A munkások és dolgozó parasztok száma, alapvető gazdasági szerepe és jelentősége, politikai öntudata, emelkedő müveltségi szinvonala és mindezeknek megfelelően társadalmi sulya és lendítő ereje egyfelől az iparosodás fokozódása, másfelől a paraszti gazdaságok elaprózódása következtében évtizedről évtizedre növekedett, ugyhogy a két világháboru között és a második világháboru alatt már a magyar társadalom sajátos viszonyai között a tulnyomó többséget alkották. Ettől kezdve a több évtizedes mozgalmi nevelésben, nehéz küzdelmekben megedződött munkásság és szegény parasztság jelentette azt a társadalmi tömegerőt, amely számánál, munkája értékénél, marxista forradalmi hagyományainál és törekvéseinél fogva képes és alkalmas volt arra, hogy az ország politikai, gazdasági és kulturális irányitását átvegye. Ezt a Magyar Tanácsköztársaság megalapitásával /1919. márc. 21. - aug.1./ előbb átmenetileg, később a második világháboru után szilárdan kézbe is vette. Végeredményben tehát a társadalmi osztályok sok évtizedes küzdelmeiből a munkásság és a vele szövetséges dolgozó parasztság a Szovjetunió segitségével győzelmesen került ki. Ezzel megnyilt előtte a lehetőség arra, hogy az ország gyökeresen uj, szocialista életrendjének s benne könyv- és könyvtári kulturájának korszerü kiépitését

nagy lendülettel és kiemelkedő eredményekkel megindítsa és sikerre vigye. /15/

A magyar társadalom osztályai, pontosabban osztályszövetségei, ill. csoportjai nem egymás mellett, egymástól függetlenül éltek és hatottak, hanem a bennük tömörült osztályok és rétegek érdekeinek, céljainak megfelelően egymással szemben álltak és többnyire éles harcot folytattak. Erőviszonyaiktól függően alakult a társadalom politikai, gazdasági és kulturális élete. Általában úgy, hogy a hatalmon lévő osztályszövetség mindenben a maga érdekeit igyekezett érvényesíteni, s a vele szemben álló ellenzéki csoportok álláspontjukat többnyire külön-külön, ritkábban együttesen, főként kritika formájában juttatták kifejezésre és bizonyos mértékig érvényre is. Az ellenzék erőinek a társadalmi gyakorlat közvetlen irányítására azonban rendszerint csak szűkebb keretben, többnyire csak a saját társadalmi bázisa, ill. mozgalma területén volt lehetősége.

A társadalom osztályerői azonban nem folytatták és nem is folytathatták mindig békés eszközökkel ezeket a küzdelmeket. Olyankor, amikor a konzervatív erők osztályönzésüktől elvakultan túlságosan merevén elzárkóztak az ellenzék haladó törekvései és követelései elől, s ha ekkor a haladás tábora felkészültnek és viszonylag erősnek érezte magát, nyílt harcra került sor a konzervatívok és a haladás hívei között. Társadalmunk történetében egy évszázad alatt három ilyen forradalmi küzdelem robbant ki. Az első mindjárt az időszak elején az 1848/1849-es polgári forradalom és szabadságharc volt, amelyben a polgári kapitalista haladás frontja ütközött meg és maradt alul a hazai és nemzetközi feudális reakció erőivel

szemben. A második hét évtizeddel később az 1918-1919-es két forradalom: második polgári és az ezt követő első szocialista forradalom volt, amelyben a polgári demokrácia radikális hivei, majd a szocializmus erői szálltak szembe a reakciós hatalommal, de a belső és külső reakció erőinek szövetsége ekkor még felülkerekedett. Végül a harmadik, 1945-től a második világháboru után következő években, amelyben a második szocialista forradalom erőinek irányitásával az összes demokratikus erők fogtak össze a reakció és a fasizmus ellen, és ezuttal győzedelmeskedtek. /16/

E három forradalom korszakhatár társadalmunk s ezen belül az irásbeliség rendszerének fejlődésében. Az első - ha felemás formában is - a polgári kapitalista fejlődés első szakaszát nyitja meg. A második bukása után még ujabb negyed századra és torzultabb formában konzerválódik a hazai kapitalizmus hanyatló szakasza. A sikeres harmadik pedig megnyitja a lehetőséget a szocialista társadalom életrendjének megalapozására és ezen belül az irásbeliség gyökeresen uj rendszerének, a szocialista irás-olvasási, könyv- és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturának a kialakitására.

A magyar szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura forradalmi kialakitása során az irásbeliség polgári kapitalista rendszerének e második ellenforradalmi állapotával került szembe. Ennek az eredményeit használhatta fel, ennek a hibáit kellett lebüdenie. Végső soron ezt kellett értékesebbel, tartalmasabbal helyettesitenie. Éppen ezért, mint a konkrét történelmi helyzet egyik jelentős tényezőjét, ezt kellett itt is alaposabban vizsgálat alá venni. Annál is inkább, mert ebben a végső formában benne voltak a hazai ko-

pitalizmus korábbi eredményei és folytatódtak a korábbi hibák is. A történelmi kulturális küzdelem erőviszonyai, főbb mozzanatai a maguk egészében a két korszak olvasókészségének, könyv- és sajtókiadásának és könyvtárügyének párhuzamba állításával ragadhatók meg.

2. A MŰVELŐDÉS TÁRSADALMI BÁZISA: AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG

Az írásbeliség rendszerének társadalmi bázisa az ellenforradalom időszakában is ugyanúgy, mint a dualizmus korában szükségképpen az ország lakosságának osztálytagozódása szerint alakult. Sőt az olvasóközönség tagozódása a társadalmi osztályok érdekellentéteinek és küzdelmeinek élesedésével még fokozottabbá vált. Az ellenforradalmi rendszer hivatalos művelődéspolitikája igyekezett a kulturális értékek alkotását és társadalmi felhasználását a maga érdekeinek megfelelően irányítani. Az írásművek alkotói, a kiadványok létrehozói és terjesztői többségükben alkalmazkodtak a hivatalos művelődéspolitikai követelményekhez. Az öntudatos kisebbség azonban szembefordult a hivatalos felfogással, a vállalta, tudatosan vállalta az ezzel járó hátrányokat és munkájában a maga meggyőződését követte. A kiadványok felhasználói: egyének és testületek, gyűjtők és olvasók pedig a társadalmi helyzetüknek és világnézetüknek megfelelő olvasmányokat kerestek. Az osztálytársadalomban tehát alkotás és felhasználás egyaránt az osztályviszonyok szerint alakult.

Gazdasági alapok

A társadalmi viszonyok változásai közül a legfontosabb, amely az olvasóközönség alakulását is alapvetően befolyásolta, az ország gazdasági helyzetének rosszabbodása. Annál is inkább, mert ez a rendszeren belül az egyes társadalmi osztályok helyzetét is meghatározta, egyebek között

az olvasóközönség összetételét és az olvasási kultura többi tényezőinek a fejlődését és hatását is döntően megszabta.

Az ellenforradalom időszakában az ország gazdasági élete rendkivül lassu ütemben fejlődött, az európai országok fejlődéséhez és a hazai korábbi előhaladásához képest is erősen visszamaradt. A jövedelem tehát általában alacsony volt, de az is rendkivül aránytalanul oszlott meg a szőlős dolgozó tömegek és a termelőberendezések kisszámu tulajdonosai között. /17/

Az ipari termelés az első világháboru után évekig csak 20-30%-a, majd 40-50%-a a háboru előttinek. Csak 1927-ben éri el a háboru előtti szinvonalat. A gazdasági világválság idején ujból 80-90% körül jár és közvetlenül a második világháboru előtti években is csak 28%-kal volt magasabb, mint a dualizmus utolsó békeévében, 1913-ban az ország mai területén. Ekkor az egész ipari termelés mindössze 37%-át adta a nemzeti jövedelemnek. De talán még többet mond az, hogy nálunk az egy lakosra eső ipari termékek értéke kevesebb, mint a korabeli európai átlag egy harmada /18/. Ezek az adatok mindennél jobban érzékeltetik a lemaradás mértékét, s ebből kifolyóan a foglalkoztatottság, a keresetei lehetőségek és egyben az ellátottság alacsony szintjét. De ez a lassu ütemü fejlődés nem volt egyenletes. Évekre /1929-1933/ megszakitja a nagy világválság, ami nálunk még fokozottabban érvényesült, mint a fejlettebb országokban, s amiből csak a második világháborura való felkészülés vezet ki. A hármincas évek második felében 1938 és 1943 között ugyan az ipari termelés 37%-kal növekedett, de a háborus erőfeszitések és megpróbáltatások ezeket az átmeneti előnyöket is hamar felélték.

ill. elsöpörtók. Az ipari termelés alacsony szintje és lassu fejlödése tehát már eleve és általában alacsony életszinvonalat tett lehetővé mind az iparban dolgozók, mind pedig az ipari termékeket fogyasztók számára. Nagy mértékben sulyosbitotta az iparban dolgozók, elsősorban az ipari munkások anyagi helyzetét, és akadályozta kulturális fejlödésót, hogy a nemzeti jövedelemnek az iparban megtermelt része nagyon aránytalanul oszlott meg. Az ipari munkások száma a családtagokkal együtt meghaladta a 2 és 1/2 milliót. A közép- és nagyiparosok száma ugyancsak a családtagokkal együtt alig 55.000-et tett ki. De ezek között is a nagytőkések kis csoportja szerezte meg az iparban megtermelt jövedelem legnagyobb részét. A munkások keresete jóval alatta volt az első világháboru előttinek. Még a gazdasági fellendülés éveiben sem haladta meg a háboru előtti bérek háromnegyedét. Ráadásul a munkanélküliség is állandósult. A munkanélküliek száma viszonylag magas volt: 100-200 ezer között mozgott. Igy a munkásság keresete az elemi létszükségletek fedezésére sem volt elég.

De még több nehézség és baj forrása lett, hogy a mezőgazdaság fejlödése még az iparénál is lassubb volt, s a gazdasági világválság a kivitelre is jelentős mennyiséget termelő mezőgazdaságot érzékenyebben sujtotta, mint az ipart. A termelés szintje az egész időszakban alig haladta meg az első világháboru előtti termésátlagokat. A magyar terméseredmények Európában a legalacsonyabbak közé tartoztak. A nemzeti jövedelemnek a mezőgazdaság 1938-ban mintegy harmadát, 34%-át adta. Később az ipari termelés háborus fellendülése után még annyit se tett ki. Pl. 1943-ban a mezőgazda-

ság már csak 25%-kal, az ipar és a bányászat pedig 46%-kal járul hozzá a nemzeti jövedelemhez.

A mezőgazdaság lemaradásának sulyos társadalmi és kulturális következményeit azonban csak akkor lehet a maguk valóságában felmérni és értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakosságának mekkora hányada dolgozott a mezőgazdaságban. A népesség keresőinek 1920-ban több, mint fele /56,7%/, 1941-ben pedig csaknem fele /48,1%/ állitotta elő a nemzeti jövedelem harmadát, ill. negyedét. Ez a tény önmagában is tanusitja, hogy a mezőgazdaságban szükségképpen jóval alacsonyabb volt a kereset, mint más foglalkozási ágakban.

De ez az alacsony jövedelem is rendkivül aránytalanul oszlott meg, mert a mezőgazdaságból élők között együtt szerepelt a nagy, közép-, kis- és törpebirtokos és a földnélküli napszámos is. Már pedig a kapitalizmus viszonyai között a mezőgazdaságban megtermelt jövedelem nem a végzett munka, hanem a birtokviszonyok és munkakörök szerint oszlott meg. A birtok tulajdonosa és a mezőgazdasági szakemberek jóval nagyobb arányban részesültek a jövedelemből, mint a törpebirtokosok és napszámosok. Ez számszerüen is kiviláglik az alábbi néhány adatból. Az ország mintegy 16 millió kat. hold területének 30 %-ával mindössze 1070 nagybirtokos család rendelkezett. De a 100 holdon felüli középbirtokok az előbbi nagybirtokokkal együtt a föld csaknem felét /48,1 %/ foglalták el, s a tulajdonosok száma családtagokkal együtt is mindössze 25.000 volt. /19/ Vagyis nem volt több egy kisebb város lakosságánál. A 20-100 holdas gazdag parasztok kezén a föld 20 %-a volt, de a számuk családtagokkal együtt is csak

220.000 körül mozgott. Tehát a föld több, mint kétharmada /66,1 %/ a mezőgazdaságból élők 5,5 %-ának a kezén volt. Elsősorban tehát ennek a mintegy negyedmillió embernek anyagi és szellemi szükségleteit szolgálta. A mezőgazdaságból élők tulnyomó többsége, csaknem 95 %-a csak a föld kevesebb, mint harmadán /31,9 %/ osztozkodhatott, ill. ezek jelentős része: a törpebirtokosok és földnélküliek a nagy- és középbirtokokon próbáltak munkához jutni. Az 5-20 holdas kisbirtokosok száma családtagokkal együtt meghaladta az 1 milliót, de a földje alig valamivel volt több /21,7 %/, mint a negyed annyinál is kevesebb gazdag parasztságnak. Még rosszabb helyzetben tengődtek a mezőgazdaságból élők legnagyobb tömegei: a föld mindössze 10 %-án dolgozó 1,200.000 főnyi törpebirtokos, a 600.000 főnyi gazdasági cselód és az 1,200.000 főnyi napszámos, a sokat emlegetett 3 milliónyi koldus óriási tömege, az ország lakosságának mintegy harmada. Sok volt közöttük a teljes vagy részleges munkanélküli. De akik munkához jutottak, azok is olyan keveset kerestek, hogy megélhetésüket csak nagyon szűkösen tudták biztositani. Itt már a legelemibb létszükségletekről is csak nagyon hiányosan lehetett gondoskodni, nemhogy a magasabb kulturális igények kielégitésére lehetett volna gondolni.

Az ellenforradalmi rendszer kiszámitásait mi sem mutatja jobban, mint az, hogy milyen arányu volt a népesség egyes rétegeinek a részesedése a nemzeti jövedelemből. A dolgozó rétegek: munkások, szegényparasztok, kisiparosok stb. egy főre jutó átlagjövedelme az utolsó békeévben, 1938-ban nem érte el az évi 300 pengőt. A középrétegek: tisztviselők, ügyvédek,

közjegyzők, orvosok, írók, művészek, egyházi személyek stb. évi átlagjövedelme ennek több, mint három és félszerese. A felső rétegek egy főre jutó átlagos évi jövedelme több, mint 61-szerese a dolgozó rétegek átlagának. /20/ Ezekről a társadalom életét s ezen belül a kulturális életét, így az olvasási kultúráját is alapvetően meghatározó tényekről az alábbi táblázat nyujt áttekintést:

Társadalmi rétegek	A lakosság %-ában	A nemzeti jövedelem %-ában	Egy főre jutó évi átlag jövedelem P-ben
Alsó rétegek	81,2	44,0	289,9
Közép "	18,2	36,0	1053,4
Felső "	0,6	20,0	17.704,4

A gazdasági élet alacsony színvonala és a megtermelt jövedelem rendkivül aránytalan megoszlása szükségképpen visszavetette az olvasóközönség és az olvasási kultura fejlődésének más fontos tényezőit is. Olyan tényezőkét, amelyek a gazdasági fejlődés irányától és ütemétől függenek ugyan, de amelyek sajátos eszközeivel és módján maguk is számottevő mértékben befolyásolhatják: ösztönözhetik vagy gátolhatják az olvasótábor szerveződését és az olvasási kultura fejlődését vagy pangását, ill. hanyatlását. Elsősorban az élet és munkakörülmények alakulását: foglalkozási és települési viszonyok, a munkaidő és szabadidő, a családi és lakás körülmények, a technikai színvonal /szállitás, közlekedés, világitás/, a személyes kulturális színvonal és a kulturális környezet befolyását kell számba vennünk.

Következményeiben nagy jelentősége volt annak, hogy a foglalkozási és települési viszonyok az ellenforradalom negyedszázada folyamán alig változtak. A gazdasági élet csaknem mozdulatlan keretei megmerevítették a foglalkozások és a kereseti elosztás arányait is. A népesség 1920-tól 1941-ig 1.330.000 fővel, 16 %-kal szaporodott, de a foglalkozások és lakóhely szerinti megoszlás csak kis mértékben módosult. A mezőgazdaságból 1920-ban a lakosság 55,7 %-a, 1941-ben pedig 49,1 %-a élt. Ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak száma 16,4 %-ról 20,3 %-ra emelkedett. A többi foglalkozásban még ennyi változás sem történt. A nyugdíjasok kivételével, akiknek a száma az ismételt létszámcsökkentések következtében több, mint kétszeresére nőtt. /21/

A települési viszonyok legfőbb jellemzője, hogy a városok világszerte folytatódó fejlődése nálunk megtorpant, a városi népesség gyengén gyarapodott. A lakosság tulnyomó többsége a falvakban zsufolódott össze. A városok lakossága 1920-tól 1941-ig az ismételten meghirdetett fejlesztési program ellenére is mindössze 26,5 %-kal növekedett. /22/ Jóval kevesebbel, mint a dualizmus korának két évtizedre jutó átlaga /45,2 %/, a még inkább elmarad a világátlaghoz képest /52,8 %/. /23/ Az ipar lassu fejlődése jóval kevesebb munkahelyet hozott létre a városokban magában az iparban is. De kihatott ez a közlekedésre, kereskedelemre és a közszolgáltatásokra is. A lakosság csaknem kétharmada /1920-ban 64,7 %, 1941-ben 61,7 %-a/ a falvakba szorult, pedig a mezőgazdaság alacsony termelési szintje miatt egy részük ott sem juthatott munkához. A gyengén fejlődő városok - a főváros kivételével - a lakosság ott élő harmadának is csak

alacsony szinten tudták megteremteni az ösztönző kulturális környezetet. A több, mint 3000 faluba odaszárt nagy többség számára pedig ugyszólván a művelődés elemi feltételeit sem tudta biztositani.

Kulturális felkészültség és lehetőség

A társadalmi lét alapvető meghatározó tényezőinek állapotából, fejlődési irányaiból és ütemből adódóképpen következik a kulturális élet, ezen belül az olvasási kultura alacsony szinvonala, kis terjedelme. A társadalom tulnyomó többsége élet- és munkakörülményeinél fogva már elevo nem kapcsolódhatott be a közmüvelődés akkori korszerü rendszerébe. A parasztság és munkásság nagy rétegének keresoti viszonyai annyira kedvezőtlenek voltak, hogy nem tették lehetővé a kulturális közlés technikai bázisu, tömegméretü és hatásu rendszereinek: az olvasásnak, a filmnek és a rádiónak az igénybevételét. Erre sem a keresetéből, sem az idejéből nem futotta. De nem volt meg hozzá a müveltsége, sőt többnyire az alkalma sem: a lakóhelyen vagy közelében a müvelődés intézményei: a könyvtár, a mozi, a rádió többnyire hiányzottak. A községek mintegy 2/3 részében egyáltalán nem volt közkönyvtár, gyakran magánkönyvgyüjtemény sem. Sőt a lakóhelyén ujsággal is ritkán találkozott. A mozi hálózat is rendkivül aránytalanul oszlott meg. 1934/35-ben a 2000 lakoson aluli 2563 kisközségben, ahol 2.160.000 ember élt, mindössze 11 mozi müködött és csak minden 22 lakosra jutott évenként 1 mozilátogatás. Ugyanakkor országosan átlagban minden lakosra 2 mozilátogatás esett, a fővárosban pedig

ez az átlag lakosonként 8 körül mozgott. Vagyis a moziláto-gatás országos átlaga 44-ször, a fővárosi átlag pedig 176-szor volt magasabb, mint a falusiaké. /24/ Ha nem is ennyi-re, de elmaradt a vidék a rádiózásban is. Tíz évvel a rend-szeres rádiózás megindulása után, 1935-ben 1000 lakosonként a fővárosban 118, vidéken pedig négyszerte kevesebb, csak 29 rádióelőfizető volt. /25/ S ennek is nagy része a vidéki vá-rosokra esett. A villany nélkül, szegénységben élő falu nagy-részét a rádiózásból is kimaradt. De a városokon belül is erős aránytalanság volt a belső és külső területek között. A kül-ső területeken lakó munkásság legnagyobb részének szintén nem volt módja és lehetősége a művelődés és szórakozás kor-szerű rendszereinek a használatára.

Mindezek egyenes következményeként az ország népes-sége a kulturális életben is éppen úgy két táborra oszlott, mint a politikai életben, a vagyon birtoklásában vagy a jö-vedelem elosztásában. Az egyik: az uralkodó kisebbség, amely a kulturális életet is igyekezett a maga számára kisajátíta-ni és a maga képére formálni. A másik: a dolgozók nagy több-sége, a munkások és parasztok széles tábora, amely nemcsak a politikai hatalomból és gazdasági eredményekből, de a mű-velődés előnyeiből is kimaradt.

A kulturális élet korabeli rendszereinek fő támaszai, a polgári jómódu közép- és felső rétegek voltak. Ez volt az a"művelt nagyközönség", amely kisajátította a nemzeti vagyon és jövedelem nagyobb felét, s amely a magasabb életszínvonal-hoz, ezen belül az igényesebb kulturális élethez a szükséges kulturális felkészültséget is igyekezett megszerezni. Részben a maga számára kisajátított és formált iskolákban, részben

pedig a társadalmi, családi, társasági környezetben. Hogy ez a "müveltség" az esetek többségében nem valódi felkészültség, hanem csak osztályhagyományon alapuló külső máz volt, azt a tények világosan tanusitják. Ha a közép- és főiskolát végzetteket mind valóban müveltnek és valamennyit e rétegekhez tartozónak vennénk, ami nem lenne helytálló, akkor is csak mindössze negyed részük mutathatná fel ezt a minősitést. /26/

De még ez a vékony, kisebb részben müvelt, nagyobb részben fél- vagy negyed müveltségü kisebbség is erősen megosztott több vonatkozásban is. Egyrészt az uralkodó osztályok belső vagyoni és hatalmi tagoződása szerint. Másrészt müveltségi szintek és az érdeklődés különböző irányai szerint. Nem csoda, ha ez a kicsi és széttagolt társadalmi alap már önmagában is erősen megnehezitette az alkotó munkát: uj irodalmi, tudományos müvek, uj képzőmüvészeti, zenei alkotások létrehozását, mind pedig az alkotások társadalmi felhasználását. De még ennél is nagyobb nehézségeket okozott a közönség ama követelménye, hogy a kultura uj vagy ujonnan felszinre hozott és terjesztésre szánt értékei az ő osztályérdekeit szolgáljék vagy legalábbis azt ne sértsék. E "müvelt nagyközönség" többségében felháborodva elutasitott s lehetőség szerint megakadályozott minden olyan erőfeszitést, amely a hazai társadalom valóságos problémáit igyekezett feltárni, mert létében érezte veszélyeztetettnek magát.

A másik tábor: a munkásokból és dolgozó parasztokból álló tulnyomó többség, csaknem egészében kivül maradt e kulturális élet keretein. Megfelelő iskolázás hijún, korszerü olvasási kultura s a szükséges könyvek, sajtó és könyvtárak

nélkül, film, mozi és rádió hiányában megmaradtak a közlés és művelődés korábbi fokán: a természetes biológiai közlési módokon /beszéd, ének, mozdulat, gesztus, mimika/ alapuló közlési rendszerek szintjén, ami ekkor már nem lehetett kielégítő. A parasztság szegény tömegei a felbomló feudális falu hagyományaiban, népi műveltségi formáiban éltek. A parasztság gazdagabb rétegei fokozatosan polgárosultak és a polgári, rosszabb esetben a dzsentri életformákat utánozták. Az ipari munkásság legöntudatosabb csoportjai a maga szervezeteiben a művelődés uj szocialista elemeit és formáit igyekezett kialakitani. A munkásság kevésbé tudatos nagyobb része az elhagyott falutól is, annak kulturális kötöttségeitől is szabadulni próbált, s az egykoru munkáskultura körébe sem jutott el, igy főként a fiatalja könnyen a polgári kapitalista városi élet silány termékeinek a fogyasztójává vált.

A munkásság és dolgozó parasztság szőles tömegei már a fejlettebb kulturális életre való felkészülésben: az iskolázásban is hátrányban voltak. A falvak több, mint 5 millió lakossága már eleve gyenge iskolázásban részesülhetett. Különösen az a fele, amelyik kiskösségekben, tanyákon, majorokban és más külterületeken élt. Az iskolák csaknem fele /49,5 %/ osztatlan, egytanitós, negyede /24,3 %/ kéttanitós volt. Másfelül a tanulók létszáma is többnyire tulhaladta az átlagot. Ha nem is annyire, de ugyancsak kedvezőtlen körülmények között járhatott iskolába a városok külső területein lakó munkásság is. Mindebből kikerülhetetlenül következett, hogy az irni-olvasni nem tudók és a gyengén iskolázottak tulnyomó többsége a falvak és a külvárosok lakói: a parasztság és a munkásság köréből került ki. A 6 évesnél idősebbeknek

1920-ban 15,2 %-a, 1943-ban pedig 12,7 %-a nem tud irni és olvasni. 1930-ban 735.076 az írástudatlanok száma s ez így oszlott meg /27/:

Szegényparaszt rétegből	401.708	54,7 %
Munkások közül	100.218	14,7 %
Középrétegek alsóbb rétegéből	95.430	12,9 %
Kis- és középbirtokosok "	92.982	12,7 %
Egyéb, ismeretlen rétegek	36.738	5,0 %
	735.076	100, %

A szegényparasztok és munkások közül került ki az irni-olvasni nem tudók csaknem négyötöde /79,4 %/. De a kis- és középbirtokosok írástudatlanjai is többnyire parasztok, a "középosztályi" írástudatlanok pedig főként kisiparosok.

Hasonló a helyzet a lakóhely szerinti csoportosítás esetén is. Országosan a városok és községek belterületén 8,6 % az írástudatlanok aránya, a külterületeken: tanyákon, majorokban azonban 13,6 %, sőt az alföldi és keleti megyékben még ennél jóval magasabb is. Szabolcs és Szatmár megye több járásában eléri a 35-38 %-ot is. /28/

Mindkét vonatkozásban még külön hátrányosabb volt a nők helyzete, akik pedig viszonylag magasabb arányban olvasnak. Az írás és olvasás ismeretében és az iskolázásban is a lányok rosszabbul állnak, mint a fiuk. /29/

De rendszeres olvasóvá azok nem mind váltak, akik eljutottak az iskolába s irni-olvasni megtanultak. 1930-ban pl. a lakosság nem egészen 3/4 része /73,9 %/ végezte el az elemi iskola 4 osztályát. Az irni-olvasni tudók további 16,5 %-a még ennyit sem. Az elemi iskola 6 osztályát a lakosság fele

sem járta ki /48,5 %/. A középiskola 4 osztályát 10,8 %-a, 8 osztályát mindössze 3,6 %-a, egyetemet, ill. főiskolát pedig csak 1,1 %-a végzett. /30/ A lakosság több mint felének az iskolai felkészültsége tehát nem adott kellő alapot arra, hogy rendszeres olvasóvá fejlődjék. Sőt többnyire még az elemi iskolai 6. osztály és a középiskolai 4. osztály elvégzése sem bizonyult elegendőnek. A lakosság tulnyomó többségének személyes képességeivel, eleven érdeklődéssel kellett pótolnia az iskolázás hiányait. Ez azonban csak nagyon kedvező esetben, inkább csak kivételképpen következett be akkor, ha a környezet is ösztönözte a személyes adottságokat és törekvéseket, pl. volt hozzáférhető szakszervezeti könyvtár, vagy olvasókör a közelében. A munkások közül többen, a parasztok közül kevesebben juthattak ebbe a helyzetbe. Az akkori 9 millió lakosságból az iskolai felkészültség alapján tehát mindössze a közép- és főiskolát végzett 4,4 %, 360.000 fő szerzett olyan iskolai felkészültséget, ami elegendő alapot adott az olvasóvá fejlődéshez.

A kulturális monopólium fokozása

A kulturális élet, ezen belül az olvasási kultura társadalmi feltételei és intézményei azonban nem magukra hagyva, felsőbb irányítás nélkül alakultak olyanná, amilyenek voltak. Az ellenforradalom hivatalos művelődéspolitikája tudatosan is ebbe az irányba terelte a fejlődést. Az állami művelődéspolitika célkitűzései, anyagi és szellemi támogatásai, tiltó vagy megtorló intézkedései is hatékonyan elősegítették, hogy a művelődés minden területe, így az írásbeli közlés

rendszere is a maga eszközeivel a meglévő társadalmi rend fennmaradását szolgálja. A korszak első éveiben a művelődéspolitika irányitói még inkább csak a dualizmus korabeli kulturális élet folytatására törekedtek. Az ellenforradalmi művelődéspolitika alapelemeit csak a Bethlen kormány megszilárdulása után Klebelsberg Kunó és Kornis Gyula dolgozta ki, ill. juttatta érvényre. /31/

Az ellenforradalmi művelődéspolitika egyfelől a rendszer társadalmi bázisának főként a középrétegek, ott is a köszalkalmazottak támogatását és vezető szerepének fenntartását, sőt erősitését igyekezett intézményesen biztositani. Pl. az iskolarendszer fejlesztésével, az iskolai képesitések megállapitásával, viszonylag nagyszámu és jelentős összegü ösztöndijjal és más kedvezményekkel. A parasztságot, ha müveltségi szintjét tanyai és faluai iskolák szaporitásával emelni is akarta, lényegében energia tartalékának /"téservoirnak"/ tekintette a hivatalnoki és más vezető rétegek felfrissitésére. Ezért szervezték meg a tehetséges faluai gyermekek középiskolai iskolázását, sőt főiskolai, ill. egyetemi képzését állami támogatással. A munkásságot ez a művelődéspolitika még ilyen formában sem venni számitásba. A Tanácsköztársasággal kapcsolatos tapasztalatok és különféle megosztási politika sikertelensége után /keresztény szocialista szakszervezetek, később hivatásszervezetek, szabadidő mozgalom/ nem igér komolyabb sikert a "bünös" várossal, főként a városi proletáriátussal való kisérletezés.

Másfelől az ellenforradalmi művelődéspolitika következetesen arra törekedett, hogy a kulturális életnek, főként

a kulturális intézményekben folyó munkának olyan tartalmat adjon, ami az ellenforradalom eszmei megerősítését szolgálja. A keresztény-nemzeti eszme, a neonacionalizmus, a kulturfölény hiresztelése, a vallásos buzgalom és hagyománytisztelet fokozása, a középrétegek és a parasztí őserő feldicsérése, a polgári radikalizmus és a szocialista forradalmi törekvések ócsárlása és elitélése, akadályozása és elnyomása mind azt a célt szolgálta, hogy az ellenforradalmi rendszert eszmeileg alátámassza, a rendszer társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális igazságtalanságait elfedje, az égető alapvető problémákról a figyelmet elterelje, az elégedetlenséget levezesse. E művelődéspolitika tehát sokszor és nyomatékkal elismételt állításaival ellentétben nem egyetemes nemzeti érdekeket szolgált, hanem a maga osztályérdekeit igyekezett védeni és erősíteni éppen az ország népességének egyetemes érdekeivel szemben.

A társadalom állapotának és az azt konzerválni igyekvő ellenforradalmi művelődéspolitikának a következménye, hogy a kulturális élet közönsége, ezen belül az olvasóközönség nemcsak szükkörű, de összetételében is szükségképpen erősen egyoldalu volt. A kultura "fogyasztóközönsége", így a kiadványok vásárlóinak és olvasóinak, a közkönyvtárak használóinak köre sem az akkori társadalom arányosan kisebbitett mása, hanem tulnyomó többségében a jómódu közép- és felső rétegekből tevődött össze. A parasztok és munkások legnagyobb része pedig ugyszólván nem, vagy csak esetlegesen részesül belőle. /Pl. katona, cseléd, segédmunkás korában/. Az ellenforradalom uralkodó osztályai a művelődés lehetőségeit, ezen belül az olvasási kultura feltételeit és intézményeit kisajátitották

maguk számára, a maguk érdekei és szükségletei szerint alakították ki: tartalmában és szerkezetében egyaránt. Ezzel lényegében kisárták belőle a politikailag és gazdaságilag elnyomott és kizsákmányolt osztályokat. Mégpedig kettős céllal és előnnyel. Így fenntartották, sőt fokozhatták a dolgozó tömegek szellemi elnyomását és kizsákmányolását is. Ugyanekkor az államháztartásban a művelődés fejlesztésére előirányzott anyagi erőforrások nagyobb részét is közvetve a saját osztályérdekeiknek megfelelően használhatták fel. Egészben vagy részben közköltségen olyan kulturális intézményeket, iskolákat, színházakat, könyv- és sajtókiadványokat, könyvtárakat, kutató és kisérleti intézeteket stb. létesítettek, ill. tarthattak fenn, amelyek ott és úgy működtek, ahol és ahogy azt az érdekeik megkívántták, amelynek a költségeihez az igénybevételkor a saját magasabb jövedelmükből nem, vagy nem teljes értékben kellett hozzájárulniuk. Az 1938. évi költségvetési adatok szerint pl. egy lakosra a fővárosban 30 pengő, a törvényhatósági jogu városokban 8, a megyei városokban 4 pengő, a községekben pedig 1,50 pengő esett a kulturális szükségletekre. A fővárosi lakosságra tehát 20-szor annyi jutott közpénzből, mint a falusiakra. /32/

A politikailag elnyomott, gazdaságilag kizsákmányolt és kulturálisan kisemmizett dolgozó osztályok pedig arra kényszerültek, hogy a munkás, ill. parasztmozgalmak keretében próbálják a saját művelődésük lehetőségeit és feltételeit megteremteni, mégpedig a saját külön anyagi áldozatukkal és szellemi erőfeszitésükkel. Ezért és így maradt az osztálytársadalom viszonyai között a kultura, ezen belül az olvasási kultura és az olvasókösönség összetétele is osztályjellegü

mindaddig, míg a társadalom osztályszerkezetének lebontása és az egységes szocialista társadalom és kultura, ezen belül az uj olvasási kultura kialakitása a szocialista politikai, gazdasági és kulturális forradalom folyamán kezdetét nem vehette és a kulturális monopólium rendszerének felszámolását meg nem inditotta.

3. A KÖNYVKIADÁS ÉS SAJTÓÜGY ELLENŐRZÉSE

A kulturális alkotások keletkezése és terjesztése azonban nem csupán a művelődéspolitika ügye volt. Az alkotások létrehozása és társadalmi felhasználása: a könyv- és sajtókiadás és terjesztés, a színház, a film és rádió, a hangversenyek és műsorosestek, muzeumok és kiállítások és az iskolák ellenőrzését az állam és a társadalom feladatának tekintették. Az állami szervek: ügyészségek, bíróságok, rendőrség, csendőrség, vámőrség, posta stb. éber figyelemmel kisérték a kulturális megnyilatkozások, különösen a kiadványok politikai állásfoglalását: akár szépirodalmi, tudományos vagy ismeretterjesztő munkáról volt szó, akár könyvben, hirlapban vagy folyóiratban került kiadásra. Ez az állami és társadalmi ellenőrzés a hatalom megszerzése után nyomban kiépült és egésznen a rendszer bukásáig fennmaradt. Ha kifelé forma és látszat szerint nem is volt mindig egyformán szigoru, a valóságban az ellenőrzés és megtorlás mindig következetesen érvényesült.

A kiadványok ellenőrzését a törvények és rendeletek egész sora lehetővé, sőt kötelezővé tette. A sajtótermékek kiadását az ellenforradalom időszakának legnagyobb részében is az 1914: XIV. sajtótörvény szabályozta. Ez előzetes cenzurát nem ir elő, de kötelezi a nyomda tulajdonosát, hogy az üzemében előállitott sajtótermékekről hitelesitett könyvet vezessen és a kiadványok egy-egy példányát a három könyvtári kötelespéldányon tul a terjesztés megkezdésével egy időben az illetékes ügyészségnek megküldje. Az ügyészség - ha

szerinte a kiadvány tartalmával vétséget követ el valamely érvényben lévő törvény ellen, eljárást indított a vétség elkövetőivel szemben. A törvény szerint tehát az ellenőrzés és az esetleges eljárás utólagosan, a kiadvány elkészülte után történt.

A gyakorlatban azonban két vonatkozásban is eltértek a sajtótörvény rendelkezéseitől. Egyrészt a korszak első és utolsó éveiben előzetes cenzurát rendeltek el. Másrészt ismételten kiterjesztették a sajtó útján elkövethető vétségek és büntettek körét. Az egyének terhére elkövethetők mellé /pl. rágalmazás, becsületsértés, hitelrontás stb./ különböző törvényekben meghatározott, a közérdeket sértő bűncselekmények egész sorát állapították meg. /Pl. izgatás és lázítás, az állami és társadalmi rend felforgatása vagy megsemmisítése, valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának lóteoitése./ Így az ügyészség könnyen és bőven találhatott ürügyet az eljárás megindítására, amit meg is tett minden esetben, amikor úgy ítélte meg, hogy a kiadvány tartalma valamilyen vonatkozásban a fennálló társadalmi rendszert veszélyezteti.

A cenzura tehát, ha különböző mértékben és módon is, de az egész ellenforradalmi korszakra érvényesült. /33/ Az első években /1919-1921/ teljes nyíltsággal. Sőt nemcsak az ujonnan kiadásra kerülő kiadványokkal szemben, hanem a korábban megjelentekkel szemben is alkalmazták. Az ellenforradalmi rendszer egyik legelső intézkedésével a közrendet és biztonságot veszélyeztető kommunista, bolsevista, anarchista sajtótermékek beszolgáltatását és megsemmisítését rendelte el. Szükség esetén házkutatást és személyi motozást is lehetett

tartani. Közvetlenül a második világháboru előtt, 1938-ban "az államrend megóvása végett" ujból életbe léptették, majd hatályon kivül helyezték, de 1940-től teljessé tették az előzetes cenzurát /34/, mégpedig nemcsak az időszaki lapokra, hanem a közvélemény, igy az Irók Gazdasági Egyesülete és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete tiltakozása ellenére a könyvkiadásra is. /35/ De a közbeeső másfél évtizedben nem szünetel az ellenőrzés. Sőt, utólagosan bár, de időnként a politikai, gazdasági helyzet alakulásától, az elégedetlenség növekedésétől függően még fokozódott is. A főügyészségek a fővárosban és vidéken /Debrecen, Győr, Pécs, Szeged/ általában mintegy 900-1000 nyomda kiadványait ellenőrizték, és ha ugy találták, hogy a kiadvány nyiltan vagy burkoltan az ellenforradalmi rendszer ellen irányul, perbe fogták a szerzőt, kiadót és a nyomdát is. Negyedszázad alatt mintegy 500 magyar nyelvü prózai mü /36/ és több, mint 100 verses kötet /37/ megjelenését akadályozták meg vagy koboztak el a megjelenés után. Nagy visszhangot váltott ki a Márciusi Front pere, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre és Sárközi György elitélése, a népi irók perbefogása: Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán elitélése, vagy a Hid, ill. a Válasz pere /38/. A költők közül pl. Babits Mihály, Balázs Béla, Fodor József, Gábor Andor, Illyés Gyula, József Attila, Kassák Lajos, Komját Aladár, Radnóti Miklós, Várnai Zseni kerültek a vádlottak padjára.

Az elnémitás másik módja: a <u>postai szállitásból való kitiltás.</u> Ezzel az itthon vagy külföldön megjelent kiadványok terjesztését igyekeztek megakadályozni. Huszonöt év alatt mintegy 2000 magyar és idegen nyelvü könyv és több

száz ujság, folyóirat, röplap, plakát került a postai szállitásból kizárt kiadványok jegyzékére. /39/

A birói itélettel lefoglalt, elkobzott, ill. terjesztésből kizárt kiadványok jegyzékét az illetékes állami szervek folyamatosan ismertették beosztottjaikkal, hogy az eljárást lefolytathassák, a tiltott nyomtatványok példányait lefoglalhassák. A csendőrség a Nyomozókulcs füzeteiben, a Bünügyi Nyilvántartó a Bünügyi Közlések lapjában, a posta külön összesitett jegyzékben adta ki a tiltott kiadványok adatait. /40/ Ezzel az illegálisan kiadott, ill. terjesztett, vagy külföldön készült s onnan becsempészett kiadványok terjesztését igyekeztek megakadályozni.

A hivatalos megkötések mellett azonban erősen érvényesült az érdekeltek önkéntes cenzurája is. Nagy Lajos pl. több irásában /41/ is élesen birálja a szükebb szakmai közreműködők cenzurájút: a "szerkesztő, lektor, kiadó, nyomtatvány- és lapterjesztő, kritikus szinházigazgató" fékező beavatkozását. Sőt a "szinházjáró s könyvvásárló közönség", tehát az összes "államhatalmi tényezőkön tuli más tényezők egyéni buzgalmát: azt a spontán lelketlenséget, amllyel az államhatalmi tényezők cenzurájút tullicitálják: nemcsak az alkalmazkodás üzleti kényszere s a tulságos félelem folytán, hanem a burzsoázia osztályérdekeinek magánvédelmében." Éppen ez az önkéntes társadalmi cenzura okozta, hogy az irásművek jelentős része s talán a legnerősebbek meg sem születtek, vagy ha el is készültek, végül is sokkal szelidebbek lettek, mint ahogy a szerző belső indításból megálmodta és megirta volna őket.

Tiszteletet és elismerést érdemelnek azok az elkötök, tudósok, ujságirók, kiadók, nyomdászok és terjesztők, akik

itthon szembe néztek az államhatalmi és társadalmi cenzura kettős szorításával, s a törvényes keretek között vagy illegálisan vállalták a kockázatokat: a meghurcoltatásból adódó anyagi hátrányokat, erkölcsi, szellemi terheket, vagy emigrációba kényszerülve igyekeztek műveiket megírni és hozzáférhetővé tenni úgy, ahogy azt emberségük, legjobb meggyőződésük sugallta. A történelem megmutatta, hogy legjobb műveiket így készíthették el, s a valódi közérdeket s a jövőt is így szolgálhatták igazában.

4. A KÖNYV- ÉS LAPKIADÁS

A könyvtermés áttekintése

A könyv- és lapkiadásban, a könyv- és lapkereskedelemben, a nyomdászatban a Tanácsköztársaság bukása után lényegében a korábbi, a dualizmus kori viszonyok állottak vissza. Egészében két fő jellemzője volt. Az egyik: ujból tőkés és osztályjellegüvé vált. A kiadványok zöme az uralkodó osztályok szükségleteit és igényeit, ill. érdekeit és célkitüzéseit szolgálta, s csak kis része készülhetett az adott korlátok között és üldözések közepette az ellenforradalmi hatalom ellenzéke: haladó polgárok, munkások és dolgozó parasztok számára. A másik: a könyvszekma általánosságban nagyobb veszteségek nélkül jutott tul az első világháboru megpróbáltatásain és az ország területi változásaiból adódó nehézségeken. Sőt a könyvtermelés számszerüen honorosan még emelkedett is. Nagyobb nehézségek csak a papirgyártás és papirellátás terén mutatkoztak, mivel az ország uj határain belül papirgyár is, a papirgyártás alapanyaga: fa is kevés maradt.

Az első világháboru előtt, az ország akkori területén a kiadott könyvek száma évenként 2000 körül mozgott. Ez a háboru éveiben /1915-1918/ ugyan 1100-1600-ra csökkent, de már 1920-24 között ujból megközelítette a háboru előtti szinvonalat. A következő másfél évtizedben, 1925-1940 között pedig emnél jóval magasabb szinten: 3000-4000 között ingadozott. A

korszak utolsó három évében, 1941-1943-ban pedig már 5000 fölé emelkedett. /42/

Év	Könyv	Terjedelem /lap/
1913	2.110	...
1915	1.091	...
1918	1.623	...
1919	957	...
1920	1.554	...
1921	2.012	...
1922	1.849	...
1923	1.556	...
1924	2.000	...
1925	3.421	...
1926	3.644	...
1927	3.879	...
1928	3.438	...
1929	2.982	...
1930	3.403	...

Év	Könyv	Terjedelem /lap/
1931	3.169	477.163
1932	2.842	391.701
1933	2.563	332.788
1934	3.920	609.951
1935	3.246	472.252
1936	3.392	475.079
1937	3.328	486.412
1938	3.136	454.868
1939	3.096	410.987
1940	2.910	456.341
1941	5.046	1.000.626
1942	5.659	1.230.196
1943	5.329	1.277.881

A kiadványok adatait két szempontból kell figyelembe venni. Az egyik: a kiadványok valóságos alakulása. A másik: a róluk készült statisztikai kimutatás viszonyulása ehhez a valóságos helyzethez.

A kiadványanyag valóságos alakulását két fő tendencia jellemzi. Az egyik, hogy a kiadványok száma ezekben az évtizedekben kisebb visszaesésekkel ugyan, de általában emelkedett. A század elejétől a közepéig a könyvjellegű kiadványok száma több, mint háromszorosára nőtt. A másik, hogy a növeke-

dás korántsem volt egyenletes. Egyes, egyenletes fejlődést mutató hosszabb-rövidebb szakaszait kisebb-nagyobb visszaesések szakitják meg. Igy különösen előbb, az első világháboru éveiben, majd pedig az 1929-1933 közötti gazdasági világválság éveiben. Világos bizonyitékául annak, hogy a kiadványok gyarapodását vagy csökkenését elsődlegesen és alapvetően a létrehozó társadalom viszonyai, gazdasági lehetőségei és kulturális szükségletei határozzák meg. A számadatok emelkedése, ill. csökkenése mindkét esetben a valóságos tényleges változásait mutatja. Alátámasztja ezt egyrészt az a körülmény, hogy ezekben az időpontokban a kiadványstatisztika változatlan szempontokkal és módszerekkel készült. Ugyanugy, mint a megelőző és következő években. A feldolgozás módja tehát nem lehetett oka a bekövetkezett módosulásoknak. Másrészt ezt tanusitja az is, hogy a visszaesést mindkét esetben kielégitően magyarázza az alapvető társadalmi viszonyok lényeges rosszabbodása is. Az első világháboru és a gazdasági világválság idején a gazdasági bázis általános szükülése különösen pedig az egyéni és közületi vásárlási alapszugorodása, ill. az anyaghiány, főként a papirhiány szükségszerüen vonta maga után, mind a kiadott müvek, mind pedig a példányok számának csökkenését. A statisztikai változásokat a társadalmi körülmények romlása és az alkalmazott statisztikai módszerek azonossága egybehangzóan igazolja.

Egészen más az eset azonban akkor, ha a statisztikai adatsor ugrásszerü változásokat mutat és az a tényleges társadalmi körülményekből nem következik. Ilyen pl. a könyvkiadás területén az 1924. és 1925. évek, ill. az 1940. és 1941. évek közötti nagy különbség, amikor a kiadványok száma 2000-ről 3.421-re, ill. 2.910-ről 5.046-ra ugrott fel. Nem valószinü,

hogy a kiadott müvek száma egyik évről a másikra alapvető társadalmi és gazdasági változások nélkül mintegy 70, ill. 40 %-kal felugorjék. A tüzetesebb utánanézés mindjárt meg is mutatja, hogy itt nem magában a valóságban következett be váratlan ugrás, hanem mindkét alkalommal a kiadványstatisztika rendszere változott meg. /43/ A változás lényege, hogy a kiadványstatisztika a korábbi, kezdetleges gyakorlatát, amely jóreszt csak a könyvnek tekinthető /48 lapnál terjedelmesebb/ kiadványokra terjedt ki, és azokat sem közvetlenül a kiadványanyag statisztikai feldolgozásával, hanem közvetve, mintegy másodkézből, az egykoru bibliográfiai összeállitások alapján vette számba, előbb 1925-től, a könyvtári kötelespéldányok adatainak figyelembe vételével alaposan megjavitotta, majd pedig 1941-től rendszerét elveiben és módszereiben gyökeresen uj eljárással helyettesitette, amely már nem többé-kevésbé válogatott bibliográfiákon és könyvtári értékelésen alapult, hanem a statisztika elkészitésére kötelespéldányként beszolgáltatott teljes kiadványanyag statisztikai feldolgozásán.

A hazai kiadvány-statisztika ugyanis csak lassan, több évtizeden át és gyökeres módosulásokkal fejlődött olyan megalapozott nyilvántartási rendszerré, amely a kiadványanyag egészét képes volt számba venni és rendszerbe foglalni. Jellemző rá, hogy a fejlődés első, viszonylag hosszu szakaszában egymás mellett az adatgyüjtésnek és feldolgozásnak két módja is kialakult. Az egyik a könyvtári kötelespéldányként beszolgáltatott nyomtatványanyag leltára, amit a Nemzeti Muzeum Országos Széchényi Könyvtára állitott össze és tett közzé évről évre. A másik a hazai kiadványanyagról készült bibliográfiákon, elsősorban a Magyar Könyvkereskedők Egyletének, ill. a Magyar

Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének a közlönyén, a Corvinán alapult. /44/ Egyik sem vezetett kielégitő megoldásra.

Egyrészt, mert a <u>könyvtári kötelespéldányokról</u> készült és közreadott adatok rendszerint csak az igy beérkezett kiadványok összesitett számát adták meg, és nem részletezték azok összetételét, a kiadványstatisztika nemzetközi szinten fokozatosan kialakuló kategóriái szerint /pl. terjedelem: könyv, füzet, aprónyomtatvány; nyelv, eredet, megjelenés helye stb./. De akkor még maga az alap, a kötelespéldány beszolgáltatás sem volt teljes. A kiadók, ill. a nyomdák évtizedeken át csak hiányosan és késedelmesen teljesitették az előirásokat, mert a kötelespéldányokról szóló törvények, ill. rendeletek büntető szankciókat nem tartalmaztak. A beszolgáltatás elmulasztása tehát hátrányos következményekkel nem járt. Különösen nehéz volt a sok apró, főként vidéki nyomda tevékenységének ellenőrzése és termékeinek a rendszeres begyüjtése.

Másrészt a bibliográfiai közlésekre alapozott kiadványstatisztika sem hozhatott teljes értékü megoldást. Jóllehet a Corvina 1878-tól folyamatosan közölte az uj kiadványok jegyzékét, sőt időnként pl. a XIX. sz. utolsó negyedében vagy e század tizes éveinek elején egyszerre két folyamatos bibliográfia is készült. A Corvina mellett előbb a Magyar Könyvszemle /1876 és 1892/, majd a Könyvtári Szemle és a Magyar Könyvészet magasabb igénnyel adott bibliográfiai összeállitást. A nehézségeket és hiányokat az okozta, hogy alapvetően különböztek egymástól a bibliográfia és a kiadványstatisztika célkitüzései és követelményei. A bibliográfiák természetüknek megfelelően szükségképpen értékelve válogattak. Mégpedig vagy

tudományos célból: főként a kiadvány tartalmi értékei szerint, mint pl. a Könyvszemle, ill. a Magyar Könyvészet, vagy pedig kereskedelmi célból, mint pl. a Corvina folyamatos jegyzékei. Következésképpen már eleve egyik sem adhatott teljes áttekintést az egykoru kiadványanyag egészéről. Holott a kiadványstatisztikának éppen az a legfőbb célkitüzése és követelménye, hogy az egész kiadványanyag mennyiségi jellemzőit a teljesség igényével számba vegye, a terület sajátos statisztikai kategóriáit elvszerüen kimunkálja, a lényegesnek bizonyuló számszerü adatokat ezek szerint módszeresen rendezze, ezzel megadja a lehetőséget arra, hogy az egyes csoportok kategóriánként világosan elhatárolhatók, arányaik és mennyiségi összefüggéseik feltárhatók legyenek. A bibliográfia és a kiadványstatisztika alapvető ellentmondásait csak ugy lehetett elkerülni, ha - legalábbis az uj kiadványok területén - elváltak egymástól. Pontosabban, ha az uj kiadványanyagot mindegyik a maga sajátos célkitüzéseinek és követelményeinek megfelelően, a maga módszereivel dolgozza fel. Ez azonban csak a korszak utolsó éveiben, 1941-től következett be. Az addigi közvetett adatforrásokat: a bibliográfiákat ekkor váltja fel a kiadványanyag közvetlen és részletes statisztikai feldolgozása.

Az ellenforradalmi időszak könyvkiadásának <u>történeti alakulásában</u>, elsősorban az első világháboru éveiben bekövetkezett <u>visszaesés</u> viszonylag <u>gyors kiküszöbölése</u> kiván magyarázatot. Annál is inkább, mert ez a folyamat számos fejlett győztes, sőt semleges országban is csak hosszabb idő alatt ment végbe. /45/ Igy pl. az angol könyvkiadás csak 1924-ben, a francia csak 1925-ben érte el vagy haladta meg a háboru előtti legmagasabb szintet. Olaszország, Spanyolország vagy Belgi-

um könyvkiadásának pedig még ennél is hosszabb időre volt szüksége a visszacsés kiküszöbölésére. Még inkább magyarázatot igényel az a körülmény, hogy az első világháboru utáni nagyarányu területi változások távolról sem érintették olyan mértékben a hazai könyvtermelést, mint ahogy az a területi és népesedési változások arányaiból következett volna, hiszen az ország uj területe a réginek csak 28,5 %-a volt. /46/ Mindkét jelenség a hazai könyvkiadás és olvasási kultura akkori helyzetében és a fő tényezők területi elhelyezkedésében leli magyarázatát. Az alapvető tényezők: a szerzők és olvasóközönség, valamint a kiadók, nyomdák és a könyvkereskedelem együttese sem a háboru során, sem a területi változások következtében nem szenvedett olyan mértékü veszteségeket, amelyek szerkezetét felbolygatták, vagy éppen létében fenyegették volna.

Az első világháboru során az ország nem vált tényleges hadszintérré. S bár a négyéves háboru erősen visszavetette a könyvtermelést is, mennyiség és minőség tekintetében egyaránt, a könyvkultura intézményei: könyvkiadóvállalatok, nyomdaüzemek, papirgyárak, könyv- nagy- és kiskereskedelem lényegében megmaradtak. A gazdasági és technikai bázis nem pusztult el. Legfeljebb meggyöngült vagy gazdát cserélt, megkopott vagy elavult. Teljesitőképessége főként anyag- és munkaerő-hiány miatt átmenetileg csökkent ugyan, de ezt jórészt viszonylag rövid időn belül pótolni tudta. Annál is inkább, mert a hazai könyvtermelés akkori kapitalista felépitéséből adódóan jelentős ki nem használt teljesitőképességgel is rendelkezett.

A területi és népesedési változások kötségtelenül nagyarányuak voltak. A természeti adottságokban, a népesség

számában és összetételében, valamint a termelés és fogyasztás szerkezetében általában szükségképpen alapvető módosulásokkal jártak. Minden a könyvkultura további alakulásában - sajátos adottságainál fogva mégiscsak kisebb jelentőségűnek bizonyult. Elsősorban azért, mert a lakosság magyar nyelvű részének tulnyomó többsége, tehát az olvasótábor nagy része, a szerzők, kiadók, nyomdák és szakmunkások javarésze, vagyis a társadalmi, gazdasági és technikai bázis tulnyomó többsége az uj határokon belül maradt. A nagy és közepes könyvkiadók száma - 39 közül 37 - a nyomdák és a könyvkereskedelem jelentős része az ország mai területén, nagyobb részt a fővárosban működött. /47/

Kiadók

A könyvkiadásban a vezető szerepet természetszerűen mindvégig a nagy kiadói vállalatok vitték. Ezek között is elsősorban az Athenaeum, a Franklin Társulat, a Révai Testvérek, az Egyetemi Nyomda, a Singer és Wolfner, a Szent István-Társulat. /48/ A nagyvállalatoknál jelent meg a kiadványoknak legalább egyharmada, olykor még nagyobb része. Ezek közül is főként a jelentősebbeket és a leginkább jövedelmezőket jelentették meg. A közép- és kiskiadókkal szemben a nagy vállalatok nagyobb tőkeereje és kiépitettebb szervezete volt. A nagyvállalatok keretében rendszerint együtt volt és egymást hatékonyan támogatta a könyvtermelés folyamatának minden intézménye: a kiadói lektorátus, a nyomda és a könyvkereskedelem /kis- és nagykereskedés, sőt egyeseknél az ügynöki szervezet is/. Megvoltak a törzsszerzőik, hagyományos témaköreik és kiadványfajtáik. Ismerték állandó vásárlóközönségük igényeit,

vagyis rendelkeztek a nagyüzemek minden szellemi, gazdasági, technikai és szervezeti előnyeivel, amelyek nemcsak viszonylag sokoldalúvá, változatossá, rugalmasabbá, gyorsabbá, hanem egyben fokozottabban gazdaságossabbá is tehette működésüket. Természetesen a verseny szorította a nagyvállalatokat is. Főként egymás között, még inkább egymással szemben.

A közép- és kisebb kiadók közül elsősorban a Pátria, Pallas, Pfefer Ferdinánd, Gónius, Dante, Danton, Tevan, Knor, Grill, Cserépfalvi, Lantos, a Magyar Tudományos Akadémia, Hornyánszky, Nyugat, Népszava, Politzer Zsigmond, Rózsavölgyi, Kókai, Pantheon, Ranschburg, Magyar Élet stb. működése hívta fel magára a figyelmet. Főként azzal, hogy a könyvkiadás valamely szűkebb területén igyekeztek az élvonalba kerülni. A haladószellemi kiadványok /Cserépfalvi, Népszava, Politzer, Nyugat, stb./ egyes tudományos területek /MEA, Pátria, Grill, Hornyánszky, Pantheon, Ranschburg stb./ a könyvművészeti törekvések /Knor, Tevan, Anicus/ külön helyet és jelentőséget biztosítanak egy-egy közepes vagy kisebb kiadónak is. Nemcsak versenyképesek voltak, de gyakran a maguk választotta területén az élvonalban jártak. De mennyiség tekintetében is jelentős volt a közép, ill. kisebb kiadók tevékenysége. Együttesen általában a hazai könyveknek egyharmadát, olykor még ennél is nagyobb részét jelentették meg. Vagyis a 30-40 kiadó együttesen megközelítően annyit, mint a 7 nagy kiadó együtt. /49/

A hazai könyvkiadás harmadik harmadát részben a törpekiadók, továbbá egyébként könyvkiadással hivatásszerűen nem foglalkozó intézmények /társulatok, egyesületek, vállalatok s más szervek/ vagy éppen a szerzők adták ki. A mintegy 50-60 törpekiadó között volt könyvkereskedő, nyomdatulajdonos, aki

alkalmilag évenként egy-két vagy néhány kiadványt jelentetett meg. Az e csoportba sorolható kiadványok legnagyobb részének, megjelentetése azonban a szerzőkre és intézményekre hárult. A szerzőnek vagy az intézménynek vagy anyagilag vagy erkölcsileg érdeke volt a mű kiadása, így azért áldozatokat is vállalt. Gyakran nem is keveset. A könyveknek mintegy negyede kimutathatóan magánkiadásban látott napvilágot. Valójában azonban még ennél is több könyv jelent meg magánkiadásban, mert a kiadók nevével jelzett kiadványok közül is jó néhánynak a költségeit is részben vagy egészben a szerző vagy az érdekelt intézmény /társulat, egyesület, vállalat/ viselte. Végeredményben tehát a könyvkiadás kapitalizálódása sem tüntette el még ekkor a feudalizmus felbomlása után 80-100 évvel sem teljesen a feudális könyvkiadói gyakorlatot. A kiadványok több, mint negyed része továbbra is a szerzők anyagi áldozatvállalásával egyes vagy testületi mecénások támogatásával vagy előfizetők toborzásával jelenhetett csak meg. De ez szükségszerű is. A könyvkiadás kapitalista intézményei csak azoknak az irásmüvek-nek a megjelentetésére vállalkoztak, amelyek a könyvpiacon kelendő áruknak igérkeztek. Az irásmü kulturális értéke önmagában a kapitalizmus viszonyai között nem volt, s nem is lehetett döntő tényező. Ezért azok, amelyek kielégitő üzleti hasznot nem igértek, nyiltan vagy leplezett formában magánkiadásban jelentek meg, vagy - nem is kis számban és nem is éppen a legjelentéktelenebbek - kéziratban maradtak.

Nyomdák

A nyomdák helyzete lényegében megegyezett a kiadókéval. A legnagyobb nyomdák mind a fővárosban működtek. Pl. az

Athenaeum, a Budapesti Hirlap nyomdája a Franklin Társulat, az Egyetemi Nyomda, a Globus, a Hungária, a Pallas rt, a Stephaneum, Lógrády Testvérek nyomdája. Számszerüen ugyan vidéken több volt a nyomda, mint a fővárosban, de a fővárosiak munkáslétszáma is, teljesitménye is messze meghaladta a vidékiekét. Már vidéken is néhány jóhirü, vagy éppen kiesolkedő nyomda és nyomdász működött. Pl. Knorék Gyonán, Tevanók Békéscsabán, Tóth László Kecskeméten, a Városi Nyomda Debreconben, stb. Egyébként a nyomdák száma az egész időszakban erősen ingadozott. A kisebbek egy részo, ha nehézségekbe került, megszünt, vagy beolvadt valamelyik nagyobb nyomdába. Az egykoru források időnként számba veszik a nyomdákat, igy viszonylag pontos áttekintésünk van a nyomdák számáról, területi elhelyezkedésóről, nagyságukról, sőt a könyvtári kötelespéldányok révén a teljesitményeikről. Ezek az adatok nem egy vonatkozásban pontosabb képet nyujtanak könyv- és lapkiadásunkról, mintha csupán a kiadók adataira támaszkodnánk. /50/

Év	Budapesten nyomda	Szakmunkás-létszám	Vidéken nyomda	Szakmunkás létszám
1914	287	4038	974	3134
1922	268	2722	332	917
1928	230	2868	388	950
1936	353	4613	470	2029

/1914-1922 és 1928: csak a szakmunkások adatai, 1936-ban az összes munkások adatai szerepelnek./

Az üzemek területi elosztása nagyjában mindvégig ugyanaz. A munkások mintegy háromnegyede a fővárosban, negyede pedig vi-

dőken dolgozott. A könyvek kétharmada a fővárosban, egyharmada pedig vidéken készült. A többi kiadványból pl. hirlapból, folyóiratból, zenemüből a fővárosra még ennél is nagyobb hányad esik. Egészében azonban a nyomdaiparban nem volt teljes a foglalkoztatottság: a nyomdászok között csaknem mindvégig jelentős volt a munkanélküliség.

A kiadványok tartalma

A tartalom szerinti megosztást számszerüen a főcsoportok szerint a következő összeállitás tünteti fel /51/:

Kiadványcsoport	1913 mü	1921 mü	1928 mü	1938 mü
Tudományos, ismeretterjesztő, szakmai, vegyes	1599	1184	1737	1916
Szépirodalom	419	665	1121	999
Gyermek és ifjuságí irodalom	65	111	244	105
Tankönyv	194	358	236	208
Összesen:	2377	2318	3438	3328

A kiadványok összetétele eredet szerint is sokat változott. A forditott müvek aránya az egész időszakban viszonylag nagy volt. A korábbi mintegy 12 %-hoz képest 15-20 % között ingadozott. Pl. 1913-ban: 291 /12 %/, 1921-ben: 405 /20 %/, 1928-ban: 549 /19 %/, 1938-ban: 405 /15 %/. Az emelkedést elsősorban a külföldi szépirodalmi müvek, főként a külföldi ponyva és bestseller kiadványok forditásának erős növekedése okozta. Általában az összes forditások felét, olykor kétharmadát

nodát is ezek teszik ki. Ezen kívül még csak a vallásos, gyermek és ifjúsági irodalmi kiadványok csoportjában jelentős a fordítások száma. A többi csoportban nem számottevő.

A lefordított művek túlnyomó többségét a világnyelvekből ültették át magyarra. Különösen a szépirodalmi fordítások esetében szembetűnő a világnyelven készült munkák kiugró aránya. Gulyás Pál számításai alapján pl. 1928-ban a szépprózai fordítások a művek számát és lapterjedelmét tekintve így oszlottak meg /52/:

Nyelv	Mű	%	Lapterjedelem	%
Angolból /amerikai angolból is/	147	39,3	55.993	45,3
Franciából	86	22,9	26.692	21,5
Németből	83	22,2	21.566	17,4
Oroszból	29	7,8	11.597	9,7
A többi nyelvből /pl. olasz, spanyol, skandináv/	29	7,8	7.118	6,1
Összesen:	374	100,0	123.566	100,0

A legolvasottabb, valóban tömeghatású szépprózai fordítások terén tehát a művek számában, még inkább a terjedelemben az angol-amerikai szépirodalom vezet. Ezt követik közel azonos arányban a franciából és a németből fordított művek. Oroszból az akkori körülmények között viszonylag sok művet és jelentős terjedelemben fordítottak. Feltűnő, hogy a többi nyelvből milyen kevés művet /pl. olaszból 7, spanyolból 6, skandináv nyelvekből 11/ s viszonylag milyen kis terjedelemben adtak ki. Az

érdeklődés a vezető nagy irodalmakra, ott is, a klasszikusok mellett elsősorban a divatos műfajokra és művekre összpontosul. A fordítás és a könyvkiadás nem tartja elsőrendű feladatának, hogy az egyetemes irodalom jelentős értékeit sokoldalúan közvetítse. Legfőbb célja az üzleti siker, amit a pillanatnyi kereslet kielégítésével igyekszik biztosítani.

A kiadványok kis részét idegen nyelveken adták ki. /53/ Túlnyomó többségük azonban magyar nyelven jelent meg /93-97 %/. Az idegen nyelvű kiadványok száma 1927-1940-ben évenként 104-221 között váltakozott. Az összes kiadványok 3,2 - 6,7 %-át tette ki. Az idegen nyelvű kiadványok egy része világnyelveken a külföldiek számára készült. A magyar tudomány /pl. közgazdaság, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, matematika, természettudományok, orvostudomány, nyelvtudomány, történelem, stb./ eredményeit igyekezett angol, francia vagy német nyelven hozzáférhetővé tenni. Más részük hazai nemzetiségi szükségleteket elégített ki. E célból német, román, szlovák, szerbhorvát és ukrán nyelveken tankönyveket, főként valláserkölcsi irodalmat és szépirodalmi műveket adtak ki. Az ilyen kiadványok száma a második világháború éveiben a különböző területek visszacsatolása után számottevő mértékben növekedett.

A német nyelv világnyelvként is, nemzetiségiként is szerephez jutott. Ezért a német nyelvű kiadványok egy része az egyik, másik része a másik csoportba tartozott. Ez magyarázza a német nyelvű kiadványok viszonylag magas arányát, sőt arányainak szembetűnő változásait is. Az első világháborút követő években a német nyelvű kiadványok száma jóval meghaladja az összes többi idegen nyelven megjelentekét. Pl. 1927-ben még 75 német és 58 más idegen nyelvű kiadványt adtak ki. A

következő években, 1931-1936-ban ez az arány közel fele-fele volt. /Pl. 1931-ben 105-106 vagy 1936-ban: 55-58./ Ezután a hitlerizmus fenyegetéseinek a fokozódásával 1937-1940-ben az arány 1/3 - 2/3 lett. A német nyelvű kiadványok száma nem emelkedik, inkább csökken. A többi idegen nyelven megjelenő kiadványok. A többi idegen nyelven megjelenő kiadványok száma pedig megkétszereződik. Pl. 1937-ben 58-101, 1940-ben pedig már 97-128. Ez az arány a háboru további éveiben nem változik, bár a kiadványok száma egyaránt felugrik, 1941-ben 170 német és 402 más nyelvű, 1942-ben pedig 284 német és 772 más nyelvű kiadvány jelent meg.

A kiadványok terjedelmének, példányszámának, árának és jellegének alakulása az egész időszakra vonatkozóan pontosan nem ismeretes. Ezekre vonatkozóan adatgyűjtést folyamatosan nem végeztek. /54/ Egyes években csak a kiadványok lapszámát összegezték. Ezt is csak az időszak második felében. Igy csak megközelitően lehet következtetni a kiadványok összterjedelmére. Annál is inkább, mert a kiadványokat formátumuk szerint nem csoportositották. A különböző nagyságu lapokat együttesen számlálták össze. Másfelől, mert a példányszámok és az árak alakulásáról csak egyes évekből vannak adatok. Azok is csak a kiadványok egy részét vették alapul. Következésképpen a hazai könyvkiadás jelzett adatai - mintegy jellemzésül - csak egyes évekből állithatók párhuzamba egymással. Szerencsére ezek az évek mégis ugy sorakoznak egymás után, hogy adataikból nemcsak egy-egy év keresztmetszete, hanem a valóságos fejlődés körvonalai is megközelitően kirajzolódnak. Valamennyi emlitett szempontból teljes adatsor csak az 1942. évi könyvtermésre vonatkozóan áll rendelkezésre. Viszont nem szo-

bad figyelmen kivül hagyni, hogy az akkori állapotok adatai csak bizonyos megfontolásokkal használhatók fel. Egyrészt, mert a területi visszacsatolások és a háboru akkor már nálunk is erősen befolyásolta a könyvtermelés alakulását. Másrészt, mert a hazai könyvstatisztika éppen az előző évben változtatta meg az adatgyüjtés és feldolgozás korábbi, Elekes-féle szempontjait és módszereit. Igy az összevetés a korábbi évek adataival ezért is nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal ha a kirajzolódó kép kissé töredékes is, mégis lényegében jellemző. A terjedelem és példányszámok, jelleg és az árak alakulásának adatai tovább árnyalják a magyar könyvkiadás polgári kapitalista hagyatékának és hagyományainak főbb jellemző vonásait.

Terjedelem, példányszám

A könyvkiadás lapterjedelme az 1931-1940-es években tehát tiz év átlagában 450.000 körül mozgott. /55/ Ez alatt csak két évben, a kapitalizmus világválsága idején maradt. /1932: 391.701 lap, 1933: 332.788 lap./ Tul pedig csak a nagy válságot követően, egyetlen évben haladja /1934: 609.951 lap/, de akkor éppen a válságot követő fellendülés jeleként igen erős, mintegy 30 % a többlet. Később 1941-43 között a korábbi átlagnál jóval magasabb a kinyomott lapok száma, de az külön megvilágitást igényel.

A példányszám alakulásáról nem lehet ilyen átfogó s hosszabb időn keresztül évenként összegyüjtött adatok alapján számot adni. Lényegében két esztendőről vannak statisztikai számláláson alapuló adataink. /56/ Elfogadhatóvá teszi viszont őket, hogy e két, viszonylag egymástól távoleső esztendő ada-

tal lényegében megerősitik egymást. Alacsony, vagyis ezernél kevesebb példányszámban jelent meg a kiadványok közel kétharmada. Közepes, vagyis 1000-5000 példányban adták ki a művek alig egyharmadát. Nagy, 5000-en felüli példányszámot mindössze csak a művek egy nyolcada ért el. Számszerüen az egyes csoportok igy alakultak /57/:

Év	Példányszám							
	25-100	100-200	201-1000	1001-3000	3001-5000	5001-10.000	10.001-20.000	20.000
	között a kiadott művek %-ában							
1928	5,5	9,2	36,6	21,3	13,1	7,1	2,4	1,8
1942	15,1	10,3	35,9	18,0	7,6	6,3	5,2	1,6
átlagosan	54,3-61,3		34,4-25,6		11,3-13,1			
	57,8		30,0		12,2			

Közelebb jutunk a valóságos tényleges viszonylatokhoz, ha a kiadványok egyes fő csoportjaiban megjelent művek számát és azok összes példányszámát állitjuk szembe egymással. 1942-ben pl. az összes kiadványok száma 13.503, az összes példányok száma pedig 40.114.505 volt. Ezek az egyes főcsoportokban a következőképpen oszlottak meg és aránylottak egymáshoz /58/:

Kiadványcsoport	Mű	%	Példányszám millió	%
Szépirodalom	2392	17,8	18,2	45,3
Gyermek- és ifjúsági irodalom	317	2,4	1,2	3,0
Tudományos, ismeretterjesztő, szakmai, stb. kiadvány	7722	57,2	14,5	36,2
Tankönyvek	1907	14,2	3,2	8,0
Vallásos kiadványok	1165	8,4	3,0	7,5
Összesen:	13.503	100,0	40,1	100,0

Ebből az összeállitásból pl. nyomban kitünik, hogy a legkeresettebbek a szépirodalmi kiadványok voltak. Amig a szépirodalom a kiadott müveknek csak mintegy hetede volt, addig a megjelent példányszámoknak csaknem a fele szépirodalmi kiadvány. Ugyanekkor a tudományos, ismeretterjesztő, szakmai kiadványok és tankönyvek esetében éppen forditott a helyzet. Itt viszonylag sok mü, aránylag kis példányszámban jelent meg. A müvek 57,2 %-a, ill. 14,2 %-a a példányoknak csak 36,2 ill. 8 %-ában.

Még többet mond, ha a kiadványok egyes tartalom szerinti csoportjaira jellemző példányszámokat állitjuk párhuzamba egymással. 1942-ben pl. a szépirodalom megoszlása a példányszámok egyes csoportjaiban a következő volt:

25 - 1000 példány:	502 mü	21,0 %
1.000 - 5.000 "	801 "	33,5 "
5.000 - 10.000 "	457 "	19,1 "
10.000 - 20.000 "	553 "	23,1 "
20 ezeren felül "	79 "	3,3 "
	2.392 mü	100.0 %

Egy-egy csoportba természetesen nem azonos értékü müvek kerültek. A példányszám a várható kereslet, a müfaj, a szerző, a szinvonal és az elért siker függvénye, ill. következménye volt. A verses kötetek, a fiatal vagy kevésbé ismert irók szépprózai müvei kevés kivétellel 1000 példány alatt maradtak. Az ismert hazai és külföldi irók regényei általában 1000-5000 példányban jelentek meg. Néhány nagysikerü jó regény, továbbá a bestsellerek zöme és az átlagos ponyvák 10.000 - 20.000 példányt is elértek. A kiugró sikerü bestseller és ponyva-kiadványok pedig még a 20.000 példányt is meghaladták.

A gyermek és ifjusági irodalmi kiadványok száma jóval kevesebb, viszont ezek példányszáma általában magasabb /59/:

25 - 1.000 példány	49 mü	15,6 %
1.000 - 5.000 "	231 "	72,6 "
5.000 - 10.000 "	30 "	9,5 "
10.000-en felül "	7 "	2,3 "
Összesen:	317 mü	100,0 %

A tudományos, ismeretterjesztő, szakmai stb. kiadványok példányszáma többnyire alacsony volt. /60/ A kiadványok zöme 200-1000 példányban jelent meg. Az is rendszerint csak évek multva fogyott el. Ráadásul a valóban tudományos szinvonalu kiadványok száma alacsony volt. Az idesorolt kiadványok nagyobb

részét a különféle kisterjedelmü, 48 oldalon aluli üzleti nyomtatványok, prospektusok, könyvjegyzékek, jelentések, jegyzőkönyvek stb. tették ki, amiknek csak dokumentum-értékük van.

Hirlapok, folyóiratok

A sajtótermékek: hirlapok, hetilapok, folyóiratok száma még a szigoru sajtóellenőrzés ellenére is viszonylag számottevő volt. A Központi Statisztikai Hivatal felmérése szerint az összes lapok száma 1926-ban 934, 1930-ban pedig 1230 volt. Megközelitően annyi, mint ugyanekkor Ausztriában, Romániában vagy Hollandiában. Később a lapok és folyóiratok száma emelkedett. 1934-ben 1477, 1938-ban pedig a legmagasabb: 1934 volt. A következő években azonban a baloldali lapok betiltása és a zsidó-törvények végrehajtása következtében e szám csökkent. 1939 elejéig összesen 411 lapot tiltottak be. 1942-ben már csak 1240 lap jelent meg. 1918-tól 1942-ig a fővárosi lapok száma 37,3 %-kal, a vidékiekó 33,3 %-kal csökkent.

A postai terjesztésben azonban nem minden lap vett részt és nem minden példányt kézbesitett a posta, mert a lapok egy része nem vette vagy nem vehette igénybe a postát. Vagy kitiltották a postai szállitásból vagy olyan csak kör számára készült, hogy helyi kézbesitéssel is megoldható volt a terjesztése /pl. a helyi egyesületi, egyházi lapok, stb./. A postai terjesztésben nem szereplő lapok száma tehát 1930-ban 195, 1938-ban 370, 1942-ben pedig 286 volt. A postai terjesztésben résztvevő lapok legfontosabb adatait a következő kimutatásban lehet összefoglalni /61/:

Jelleg	1930	1934	1938	1942
Politikai	276	316	376	301
Szépirodalmi	97	143	138	144
Tudományos és szaklapok	660	822	1043	748
Élclapok	2	8	7	...
Lapok száma	1035	1289	1564	1193
Példányszám belföldre millió	104,1	95,8	104,2	110,0
Példányszám külföldre millió	6,5	4,8	4,8	2,2

Nem érdektelen az időszaki lapok tartalom szerinti megoszlása sem. Több esztendő adatai alapján a politikai lapok 24-26 %, az irodalmiak 9-10 %, a tudományos és szaklapok 62-65 % között ingadoznak. Egészen más azonban a példányszámok aránya. A példányszámból a politikai lapokra mintegy kétharmad rész /63-66 %/, a tudományos és szaklapokra kb. negyed rész /23-25 %/, az irodalmiakra pedig 9-10 % esik. Nyilván a nagyobb politikai napilapok viszonylag magasabb példányszáma alakította ki ezt az arányt. Feltűnő azonban, hogy a politikai lapok példányszáma csökkent a háboru éveiben, 1942-ben pl. csak 54 %. Akkor már jóformán csak a kormány és a szálló jobboldali sajtó jelenhetett meg. Az olvasók érdeklődése inkább a szépirodalmi, tudományos és szaklapok felé fordult. Ezeknek a példányszáma viszonylag ezekben az években volt a legmagasabb /12 ill. 33 %/.

Könyvművészet és bibliofilia

A kapitalista könyvkiadás náluk is igyekezett kiépíteni a nyomdászat nagyipari technikáját, felhasználni az uj anyagokat. A kiadványok száma és példányszáma gyorsan emelkedett. Kisebb részük igényes kiállitásban jó anyagok felhasználásával, megujitott technikával, az egykoru művészeti törekvések alkalmazásával rendszerint gondos munkával készült. A nagyobb részük azonban igénytelen tömegkiadványként jelent meg, amely egyedül az olcsóságot és nagytömegü olcsó kiadványokon szerezhető kiadói hasznot tekintette legfőbb céljának. A ritka forinttal szemben a sürü krejcárok megszerzése volt a legfőbb kiadói elv. Könyvművészeti törekvéseknek itt nyomát sem lehet találni. Legfeljebb a fedőlap, ill. a szöveg közt néhány kezdetleges s rendszerint hatásvadászó illusztráció próbálta felkelteni a vásárló és ébrentartani az olvasó érdeklődését. /62/

De még az igényesebb a drágább kiadványok művészi kiállitásában is viszonylag kevés volt az időtálló érték. Nem kis részben azért, mert ezekben az évtizedekben a képzőművészet többi ága sem teremtett sajátos önálló kifejezési formákat. A művészeti eklekticizmus korszakában a könyvművészet is világszerte a régi művészeti stilusok felelevenitésére, ujrafogalmazására vagy kombinálására törekedett. Sőt, itt az eklektikus felfogás, az egykori történeti stilusok felelevenitése és alkalmazása elvileg jobban indokolható volt, mint a művészet más területein. Főképpen a régebbi irásmüvek uj kiadása esetén, amikor az irásmü szellemi tartalmát jobban megközelit-

hetővé tették az egykoru vagy az egykoruak stilusában készült illusztrációk, díszek, kötések.

Igazi, minden izében művészi kiadvány ezekben az évtizedekben csak ritkán jöhettek létre, mert a könyvművészet alapvető tényezőinek egybehangolását nem, vagy alig sikerült elérni. A szövet és az illusztráció, a felhasznált anyagok és alkalmazott technikai megoldás gyakran nem párosult olyan szerves egységbe, amely maradandóvá tehette a kiadvány értékeit. Ennek hiányát természetesen nem pótolhatta az a sokszor költséges, sőt pazarló kivitelezés sem, amelynek éppen a valódi művészi-technikai értékek hiányát kellett volna feledtetni.

Szerencsére, mint a fejlődés korábbi szakaszaiban, most is akadt néhány igazi alkotó egyéniség, akik nemcsak elégedetlenkedtek könyvkulturánk felemás állapotával, technikai, művészi hányosságai miatt, hanem keresték és meg is találták a kiutat belőle. Knerék, Tevanék korszerü alkotásai egészükben, a Hungária, az Amicus, az Egyetemi Nyomda egyes kiadványai, Kozma Lajos, Hincz Gyula, Végh Gusztáv művészete tanuskodnak arról, hogy az igazi tehetségek még a hazai kapitalizmus elmaradott, szük viszonyai között is kiemelkedő alkotásokat hozhatnak létre. E korboli említett kiadóink, könyvtervezőink, könyvművészeink alkotó tevékenysége különös figyelmet érdemel. Nemcsak azért, mert az egykoru magyar könyvkulturában a legjobb, legkorszerübb minőséget érték el. Olyan, amely egykoru egyetemes szinvonalon állott, hanem azért is, mert ez az örökség nem csupán történeti emlék, de olyan eleven tényező is, ami az uj szocialista könyvkulturában, könyvművészetben és bibliofíliában közvetlenül és intenziven érvényesitette hatását. Ez az a

hagyomány, ami a következő évtizedekben a szocializmus viszonyai között az uj magyar könyvművészet megalkotását és a bibliofilia korszerű kialakítását egyik legjelentősebb tényezőként előre vitte. /63/

Nem szorul bővebb igazolásra, hogy a bibliofilia is éppen ugy a korszak sajátos viszonyai szerint alakult, mint a könyvművészet. A gyűjtők köre viszonylag szük körű volt. A gyűjtők érdeklődése a hazai kiadványtermés minőségének közepes vagy éppen gyenge volta miatt egyre nagyobb mértékben a régebbi korok kiadványai felé fordult. A muzeális jellegű gyűjtés viszonylag nagy arányokat öltött. Pedig ezt csak korlátozottan lehetett folytatni, hiszen a korábbi könyvkiadás legjelentősebb értékei ebben az időszakban jobbára már közgyüjteményekbe kerültek, s az itt-ott felbukkanó példányokat csak szerencsével vagy rendszerint csak nagy áron lehetett megszerezni. /64/

A gyűjtés másik gyakoribb módja a szakjellegű gyűjtemények létrehozása. Itt a gyűjtő nem a kiadványok anyagát, technikai kivitelét és művészi igényességét vette a kiválasztás alapjául, hanem az érdeklődésének, foglalkozásának megfelelő tárgykört és tartalmat. Tulajdonképpen ebbe a csoportba tartozott minden egyéni házi szakjellegű könyvtár, amelyeknek a száma a magasabb képzettségű, többnyire alkotó, kutató, irodalmi, művészi munkát végző, vagy irányító szerepet betöltő szakemberek számának gyarapodásával emelkedőben volt. Különlegesen értékükké váltak azok a gyűjtemények, amelyek egy-egy tárgykör kiadványanyagát, hazait és külföldit is, lehetőleg minél teljesebben igyekeztek egybegyűjteni. Pl. Szabó Ervin, vagy Krejcsi Rezső, ill. Rupp Dávid gyűjteménye, amelyek a

szocialista törekvések kiadványanyagát foglalták magukban.

A történeti értékek és a tartalom szerinti gyűjtés mellett természetesen azoknak a kiadványoknak a gyűjtésére is nyílt bizonyos lehetőség, amelyeket a tárgy megformálásának a minősége emelt a többi fölé. Mégpedig a XIX. század második felében még kisebb, a XX. század első felében pedig már jóval nagyobb mértékben. Elsősorban a Knor, Tevan kiadványok jöhettek szóba általában is és néhány más kiadó munkái közül azok, amelyek bibliofil jellegűnek minősültek. A Magyar Bibliofil Társaság tevékenysége ebben az időszakban ha szűk körben hatott is, mégis jelentős volt. Két vonatkozásban is. Egyfelől a gyűjtők összefogását és irányítását végezte. Másfelől pedig igyekezett elősegíteni az igényes, technikailag és művészileg kiemelkedő kiadványok létrejöttét, ill. elismerését.

Társadalmi felhasználás az osztálytársadalomban

A megjelent kiadványok társadalmi felhasználását az osztálytársadalom viszonyai közötti az egyes osztályok a maguk érdekeinek és hatalmi helyzetének megfelelően igyekeztek biztosítani.

Az ellenforradalom uralkodó osztályai elsősorban azoknak a munkáknak az elterjesztésére törekedtek, amelyek a saját igényeik kielégítését szolgálták vagy, amelyek alkalmasnak voltak arra, hogy a társadalom más rétegeit a rendszer számára megnyerjék, áll. lesszerelják azok ellenzékiségét, akik több-kevesebb tudatossággal velük szemben állottak. /65/ Ezt a kettős célt az ellenforradalmi hatalom alapvető politikai, társadalmi és művelődési beállítottságának megfelelően

a hazai és külföldi szépirodalom konzervatív szemléletü müveivel, a tudomány és ismeretterjesztés maradi felfogásu munkáival vélte elérhetőnek. A politikai eszmény Kossuthtal szemben Széchenyi lett. Károlyi Mihállyal Tisza Istvánt állitották szembe. /66/ Az irodalomban Herczeg Ferenc, Tormay Cecil, Surányi Miklós, Csathó Kálmán, Gulácsy Irén, Zilahy Lajos került az élre. A tudományban Kornis Gyula, Szekfü Gyula, Hóman Bálint, Moór Gyula jutott vezető szerephez.

A hagyományos keresztény-nemzeti szellemü müvek serege azonban nem hozta meg, nem hozhatta meg a várt eredményeket. Mégpedig a kiadványok igy kijelölt szerepe és többékevésbé korszerütlen tartalma között rejlő döntő ellentmondások miatt sem. A népszerüsitésre szánt konzervatív müvek láthatóan megerősitették a multba merengő uralkodó osztályok hitét önmagukban és történeti hivatásukban, de a multból itt maradt szemlélettel irt ujabb müvek többnyire csekély valóságtartalma nem segitette a saját mai feladatainak felismerésében és e feladatokra való felkészülésében magukat az uralkodó osztályokat sem. Sőt hozzájárult ahhoz, hogy elterjedjenek azok a történelmietlen illuziók, amit ezek az önmagukat tulélt "történelmi" osztályok a maguk "nemzeti" hivatásáról, örökös vezető szerepéről és további lehetőségeiről amugyis dédelgettek a szivükben. Még kevésbé teljesithette a könyvkiadás és sajtó e velejéig konzervatív szellemü része a másik célt: a kivülállók megnyerését vagy leszerelését. Olyan avult világkép áradt belőle, amitől a dolgozó nép éppen egyre határozottabban szabadulni szeretett volna. Igy az ellenforradalmi rendszert a saját könyv- és lapkiadása nemhogy erősitette volna, hanem a dolog belső dialektikája szerint a maga módján maga

is hozzájárult a rendszer bukásának szellemi előkészitéséhez.

A munkás- és parasztmozgalmak vezető rétegei, a radikális polgárság és haladó értelmiség csoportjai a kiadványokból azokat igyekeztek kiemelni és terjeszteni, amelyek a munkásság, parasztság és haladó polgárság művelésére és nevelésére legalkalmasabbak voltak. /67/ A munkás és parasztmozgalmak számos könyvtárának, sok háziktönyvtár állománya, a sugalmazott vagy saját mozgalmi kiadványok összetétele megbizhatóan tanusitja, hogy ezek a rétegek olvasmányaikat többnyire a hazai és külföldi haladó művek javából válogatták össze, akár szépirodalomról, akár tudományos művekről volt szó. S amennyiben lehetőség nyilt arra, hogy a dolgozók számára külön kiadványok készüljenek, többnyire hasonló jellegü műveket adtak ki. /68/ Sokat mondó, hogy az e rétegek által olvasott s gyüjtött vagy kiadásra kiválasztott szerzők és művek értékrendje közel áll ahhoz, amit a mai szocialista művelődéspolitikánk kialakitott. /69/ Ezek a szépirodalmi és tudományos művek korszerü szemléletükkel és haladó szellemükkel, valamint mély valóságtartalmukkal alkalmasak voltak arra, hogy a társadalom és az egyén igazi problémáira rávilágitsanak, azok megértését elősegitsék, és megoldásukra mozgósitsanak. Nem lehet véletlen, hogy a baloldali polgári és szocialista törekvések jelentékeny résztvevői közül többen is fejlődésük egyik fontos tényezőjéül olvasmányaikat jelölik meg. /70/ Kevés az idevágó adat, de ami van az is egyértelműen bizonyitja, hogy a közösség és személyiség fejlődésében egyaránt eredmények fakadnak abból, ha a társadalmi haladásért harcba induló osztályok, rétegek és személyek olvasmányaikat is a hazai és külföldi szerzők és művek szine javából, valóban a leghala-

dóbb csoportjából választják ki s így elkerülik az ellentmondásokat az életcélok és az olvasmányok között.

A kiadványok harmadik nagy csoportja az un. népolvasmányokból: a ponyvából /71/ és a bestseller néven összefoglalt különféle divatos olvasmányokból /72/ tevődött össze. Sem az idesorolható kiadványok nagy tömege, sem az ezeket olvasók széles tábora nem annyira körülhatárolható és meghatározható, mint az olvasmányok és olvasók előző két csoportja. A kiadványok tartalmukban és színvonalban azonos jellegűek, de az olvasók társadalmi hovatartozása nagyon változatos. Megtalálható közöttük csaknem valamennyi társadalmi osztály vagy réteg képviselője. Mégis legtöbb a kispolgár, de akad munkás, paraszt és házi cselédd, sőt szép számmal alkalmazott, tisztviselő és értelmiségi is. /73/ A sőm közös jellemzője: viszonylag alacsony kereset és műveltség, kevésbé fejlett olvasási gyakorlat. Pereze különbség van a között, hogy valaki csak ponyvát vagy bestsellert olvas vagy pedig más értékesebb olvasmányai mellett olykor ilyen kiadványokat is kézbe vesz.

A ponyva, ill. a bestseller valójában ebben az időszakban honosodott meg és terjedt el nálunk. Kleinte többnyire külföldi kiadványokat forditottak, de hamarosan itthon is sok készült, köztük nem is kevés olyan látszatot keltve, mintha külföldi szerző műve volna forditásban. Úgy látszik így nagyobb bizalmat keltett és kelendőbb lett. Ismételten éles vita támadt körülöttük és miattuk, irók és kiadók között. /74/ A bestsellerek beözönlése miatt azért, mert az irók megélhetését veszélyeztette a sok divatos külföldi mű forditása. A ponyva tömeges elterjedése pedig a széles tömegek és a fiatalok érdeklődését elvonta a hazai jó irodalomtól. Egyszerre ve-

szólyeztette a dolgozó tömegek önképzését és nevelését és a magyar írók érvényesülését és megélhetését.

A viták azonban nem változtattak a helyzeten semmit. A ponyva is, a bestseller áradata is tovább duzzadt. Példányszámuk harmadát, felét tette ki a szépirodalmi művek összes példányszámának. Egyrészt, mert megvolt, sőt tovább bővült a vásárló- és olvasóközönsége. Másrészt, mert a könyvkiadás elsősorban ipari- gazdasági, és csak másodsorban kulturális tevékenység. A kiadvány ipari-gazdasági termék, értékesíthető és értékesítendő áru. Tartalmi és formai értékei csak e mellett a csak másodsorban voltak számításba vehetők. Akkor is csak annyiban, ha ezek a kulturális értékek és funkciók nem zavarták az alapvető gazdasági követelményeket. A tartalmi követelmények közül csak egynek kellett feltétlenül eleget tenni, az is lényegében negatív jellegű: nem irányulhatott a fennálló társadalmi rend, az uralkodó osztályok politikai és gazdasági hatalma ellen. /75/ Ha a kiadvány ennek a legfőbb s csaknem egyetlen követelménynek megfelelt, akkor a kiadó és szerző bármennyit engedhetett a tartalmi és formai értékek rovására, szabadon kiadhatott és eladhatott mindent, ami kelendő. Legfeljebb elmarasztaló, sőt megbélyegző kritika érte. Többnyire nem a hatalom birtokolói, hanem az irodalom, tudomány, ill. közművelődés szakértői részéről, de ez az anyagi sikert rendszerint nem csorbította. A kiadott mű irodalmi vagy tudományos értékelése és a gazdasági eredményesség teljesen független egymástól. Ezt hallgatólagosan az állami művelődéspolitika is, a kiadó is mint kikerülhetetlent tudomásul vette, s nem egyszer egyetértéssel panaszkodtak a vásárló- és olvasóközönség alacsony műveltségi szinvonala, alacsony ízlése miatt.

A helyzet megváltozásáért áldozatra sem az állam, sem a kiadó nem vállalkozott. A kiadó gazdasági érdekeit nem tette kockára. Az állam pedig terhet nem vállalt. Csak akkor avatkozott be, ha megítélése szerint érdekében állott a támogatás vagy megtorlás. Közvetlenül vagy közvetve támogatta azoknak a munkáknak a kiadását és minél szélesebb körü megismertetését, amelyektől erősítést remélt és igyekezett korlátozni vagy lehetetlenné tenni, sőt megtorolni az olyan művek kiadását és elterjesztését, amelyek szemben álltak vele, s amelyek alkalmasnak lehettek az ellenforradalmi hatalom gyengítésére.

5. BIBLIOGRÁFIA, DOKUMENTÁCIÓ

A tudományos tájékoztatás formáinak és módszereinek fejlesztésében, eszközeinek létrehozásában kevés előrehaladás történt. Sőt még a korábbi állapothoz képest is visszaesés következett be. Egyfelől a tudományos kutatás viszonylag kis terjedelme miatt az igények nem jelentkeztek kellő súllyal. Másfelől az állam, ill. a társadalom gazdasági és szellemi erejéből is keveset fordítottak a tájékoztatás korszerű intézményeinek és formáinak kialakítására. A kutatók a tájékozódást általában csaknem minden területen maguk végezték személyesen, vagy házilagos megoldások utján tájékozódtak a szakirodalom ama részében, amelyek nyelvismeretük és a rendelkezésre álló anyagi keretek alapján számukra egyáltalán elérhetők voltak.

A tudományos kutató, alkotó munka szük keretek között, nagyobb részt az egyetemeken és főiskolákon, kisebb részben pedig állami kutatóintézetekben folyt. A népgazdaság két nagy ága közül a mezőgazdaság inkább az államra hárította, az ipar számottevő részben maga vállalta a kutatás és kísérletezés terheit. Jóllehet a kutatás számos szakterületen nemzetközi színvonalon állott, külföldön is figyelmet és elismerést keltett /pl. Szentgyörgyi Albert Nobel-díja, több egyetemi tanár meghivása külföldi egyetemekre, stb./ egészében mégis nagyon korlátozottan, elégtelen, elavult felszerelléssel, kevés munkatárssal, központi irányitás és egybehangolás nélkül végezték. /76/

A tájékozódás már a hazai kiadványok terén is nehézségekkel járt. A magyar nemzeti bibliográfia ebben az időszakban töredékes maradt. A Magyar Könyvészet éves kötetei előbb pl. /1921-1923 és 1930-1935/ a könyvkereskedelem kiadványaként, majd /1936-1941/, /1941-1944/ az Országos Széchényi Könyvtár, ill. a Magyar Szociográfiai Intézet kiadványaként jelentek meg. Az 1924-1929 évek terméséről azonban még éves összeállítás sincs. A dualizmus korában rendszeresen elkészülő 10 éves összefoglalások elmaradtak. Előbb a gazdasági nehézségek, később pedig a második világháború zavarai miatt. /77/ Napirendre került a szakbibliográfiák kérdése is, de néhány tudományág szakbibliográfiája készült csak el. Pl. filozófia, klasszika-filológia, matematika, kémia szakbibliográfiája. Hasonlóképpen csak töredékes a nyilvántartás a korabeli magyar sajtóról is. Folyóirat cikk-bibliográfia pedig egyáltalán nincs. A kiadványanyag korszerű rendszerezése tehát teljes egészében az utókorra maradt, s mind máig a fontos megoldandó könyvészeti feladatok közé tartozik. Ez is mutatja a korszak általános hanyatlását. A dualizmus korszakában ezeket a feladatokat még folyamatosan sikerült megoldani. Ekkor már nem.

Még kevésbé lehet kielégítőnek tekinteni a külföldi szakirodalomban való tájékozódást. A külföldi kiadványok maguk is már eleve nagy hiányokkal és csak viszonylag kis részben kerültek be az országba. Az első világháború éveiben részben szállítási, részben gazdasági okok miatt sok fontos folyóirat évfolyam és nagyon sok könyv nem volt megszerezhető, s e hiányok számottevő részét később sem lehetett pótolni. Sőt fedezet hiányában években át erősen korlátozni kellett a külföldi beszerzéseket. A hiányt enyhítette, de nem kiküszöbölhette ki,

hogy 1923-ban Magyarország is csatlakozott az 1886-os brüsszeli nemzetközi csereegyezményhez és a megszervezett Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központon keresztül hazánk is bekapcsolódott a nemzetközi kiadványcserébe. /78/ A második világháború azonban hasonló, vagy még nagyobb kieséseket okozott, mint az első.

A külföldi szakirodalomról tájékoztatást többnyire csak a szakfolyóiratok adtak, meglehetősen szórványosan. A tájékoztatás egyik uj formáját: a dokumentációt készítette elő Káplány Géza úttörő elvi tanulmányaival. /79/ A párizsi dokumentációs világkongresszuson /1937/ felvetett problémák és ajánlások nálunk is nagy érdeklődést keltettek a szakkönyvtárosok, valamint a müszaki szakemberek körében. Az oxfordi /1938/ és zürichi /1939/ értekezletek ezt még jobban elmélyitették. A külföldi eredményeket, a hazai feladatokat és terveket Káplány Géza foglalta össze és kezdeményezésül ő indította meg a Müszaki Bibliográfiai Tájékoztatót. A dokumentációs és könyvtári munka szükségszerü kapcsolatait pedig Witzmann /Veredy/ Gyula fejtette ki. /80/ Munkásságukkal megindították a tudományos tájékoztatás folyamatának módszeres vizsgálatát. Ezek az elméleti eredmények és gyakorlati kezdeményezések alapozták meg a hazai dokumentáció nagyarányu fellendülését a fejlődés következő szakaszában.

6. KÖNYVTÁRAK

Régi szemlélettel uj helyzetben

Az ellenforradalom hatalomra jutásakor a könyvtárügyben két irányban is gyökeres változás következett be. Az egyik mennyiségi; a könyvtárak számának és állományának erős csökkenése. A másik minőségi: a könyvtárpolitika célkitüzéseinek és tartalmának teljes megváltozása. A Tanácsköztársaság forradalmi szocialista könyvtárpolitikáját a dualizmus korának régi könyvtárpolitikája váltotta fel. Sőt az ellenforradalomé még annál is jóval konzervatívabbnak bizonyult. A Tanácsköztársaság bukása után ellenségesen fordult szembe a hozzá könyvtári kultura minden haladó tendenciájával.

A mennyiségi változásokat nem is csak két körülmény idézte elő. Az egyik: a trianoni szerződés, amely az ország területének mintegy kétharmadát a szomszédos államokhoz csatolta, s vele a könyvtárak jelentős részét is. Ez az ország megmaradó területén az ellátottság mértékét nem, vagy nem csekkel módosította. A másik: a háborus pusztulások, amely a katonai beszállásolások, kórházak vagy a közvetlen harci cselekmények következtében állottak elő, a amelyek az érintett területeken a könyvtárral való ellátottságot is többé-kevésbé érzékenyen csökkentették.

A békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően a könyvtárak számában és állományában az alábbi változások következtek be /81/:

Könyvtártípus	Könyvtárak száma	állománya /kötet/	Átcsatolt könyvtárak száma	állománya /kötet/	Megmaradó könyvtárak száma	állománya /kötet/
Népkönyvtárak	5961	1.111.033	3426	618.638	2535	492.395
Tudományos és közművelődési könyvtárak	1348	9.328.306	743	4.086.489	605	5.241.817
Együtt	7309	10.439.339	4169	4.705.127	3140	5.734.212

Mint látható, a népkönyvtárak száma és állománya nagyobb mértékben csökkent, mint a tudományos és közművelődési könyvtáraké. Ez a területi elhelyezkedés következménye. A népkönyvtárak az ország egész területén egyenletesebben oszlottak meg. A legnagyobb tudományos könyvtárak viszont a fővárosban összpontosultak, s így az uj határok között maradtak. Egyébként a csökkenés ennél jóval nagyobb mértékü volt, mert az adatokból nem tünnek ki a háborus veszteségek.

A <u>háborus károsodás</u> elsősorban a kis könyvtárakat sujtotta. A tudományos könyvtárak, a nagyobb közművelődési könyvtárak jóval kevesebb háborus kárt szenvedtek. A népkönyvtárak, gazdakönyvtárak jelentős része a háboru éveiben szétszóródott vagy elpusztult. A pusztulás mértékéről pontos adatokat nem állitottak össze, de az a tény, hogy a hosszas években, mikor a népkönyvtárakat és gazdakönyvtárakat ujból megszervezték, a régi nép- és gazdakönyvtáraknak még a maradványait sem vették figyelembe, erre mutat, hogy azokat teljes mértékben megsemmisültnek tekintették. Ezek egyébként is elavultak, pótlásukról mindenképpen gondoskodni kellett. /82/

Következményeiben azonban sokkal hátrányosabb volt a minőségi változás: a könyvtárpolitikai célkitűzések megváltozása és a könyvtárügy társadalmi szerepének és jelentőségének visszaszorulása. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájában a könyvtárak és a könyvtárügy korszerű fejlesztése súlyponti feladatnak számított. Szabó Ervin felismerése és tanítása nyomán a könyvtár és az olvasás fontos közügynek minősült. Egyfelől a közművelődés egyik fő formájának, másfelől a tudományos kutató és termelő munka egyik fő támogatójának tekintették, és fontosságban közvetlenül a közoktatás mellé sorolták. A könyvtárak és a könyvtárügy anyagi és személyi szükségleteiről ennek megfelelően igyekeztek gondoskodni. Basel azonban az ellenforradalom könyvtárpolitikája visszatért a dualizmus könyvtárpolitikai szemléletéhez és értékeléséhez. Sőt annak is jóval konzervatívabb változatát alakította ki. A könyvtár és könyvtárügy a művelődéspolitika ranglétrájában hátrább szorult. Ez tehát már önmagában is visszaesést vont maga után. Még inkább idevezetett a konzervatív könyvtárpolitikai szemlélet fokozott érvényesítése.

Ez az immár nemcsak lényegében, hanem nyíltan is reakciós könyvtárpolitika teljes erejével szembefordult minden haladó célkitűzéssel és törekvéssel, különösen Szabó Ervin munkásságának eredményeivel és tanulságaival, munkatársainak terveivel és kezdeményezéseivel. A szellemi ellenőrzésre feljogosító kormányrendelet /85/ és más felsőbb utasításokra támaszkodva hatályon kívül helyezte a Tanácsköztársaság szocialista forradalmi terveit, kezdeményezéseit és intézkedéseit. Kezdeményezte, szívósan szorgalmazta és naradi szövetségeseinek közreműködésével végrehajtotta a politikai és szakmai haladás

hiveinek személy szerinti felelősségre vonását, üldözését, valamint a könyvtári állomány megszürését, a társadalmi haladást, a szocialista forradalmat támogató kiadványok kivonását. Eljárást indítottak azok ellen a könyvtári dolgozók ellen, akik a proletárforradalom céljainak megvalósításában közreműködtek. Különösen a Fővárosi Könyvtár dolgozói, Szabó Ervin egykori tanitványai és munkatársai ellen alkalmaztak szigoru megtorlást. Fegyelmi vizsgálatok során állásvesztésre itélték, vagy külföldi emigrációba kényszeritették pl. Madzsar Józsefet, Dienes Lászlót, Kőhalmi Bélát, Braun Róbertet, Pikler Blankát, Szigeti Gabriellát, Váradi Irmát. /84/ Gondoskodtak róla, hogy kisebb, nagyobb hátrányok érjék és visszahuzódásra kényszeritsék mindazokat, akik igy vagy ugy a haladás oldalán állottak, vagy akik az ellenforradalom szolgálatába szegődött hangadók személyes érvényesülésének utjában állottak. Köztük pl. Mihalik Józsefet, Waldbauer Ilonát és még másokat is. Hivatali vizsgálatot kezdeményeztek az uj haladó könyvtárpolitika elvi és gyakorlati kialakitója:a Fővárosi Könyvtár ellen. Mégpedig azzal a céllal, hogy annak vezetőjévé és az ellenforradalmi "rendcsinálás" végrehajtójává a reakciós könyvtárpolitika egyik legaszilárdabb hivét és szószólóját: Gulyás Pált nevezzék ki. Ez a terv ugyan a főváros vezetőségének sértett hiuságán megbukott, de az ellenforradalmi "tisztogatást" a főváros jobboldali vezetősége és a könyvtár jobboldali irányitói az állami törekvésekkel versengve végrehajtották. /85/ Ezzel a haladó könyvtárpolitikai törekvéseket hosszu időre megbénitották.

Az ellenforradalom ellenőrzése, megtorlása vagy megfélemlitése azonban nem szoritkozott a Fővárosi Könyvtárra.

K Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége kiterjesztette azt minden könyvtárra és könyvtári dolgozóra. A belső vizsgálatok, igazolások mellett, ha célravezetőnek mutatkozott, jó szemmel nézték, sőt nem egyszer sugalmazták, hogy a jobboldali sajtó a nyilvánosság előtt is szóvá tegye,"leleplezze" vagy ujból felkavarja egyes haladó, vagy annak vélt intézmények és személyek tevékenységét. Különösen a könyvtári állomány demokratikus, radikális vagy forradalmi részei vonták magukra a figyelmet és igyekeztek azokat a kormány rendelete alapján kivonni és megsemmisiteni. Ezeknek a "tisztogató" akcióknak a haladó hazai és külföldi kiadványok számottevő része esett áldozatul.

Az ellenforradalom könyvtárpolitikájának a kialakitásában és érvényesitésében nemcsak a minisztériumok, fővárosi, városi, megyei hatóságok képviselői, hanem a könyvtárosok közül is sokan részt vettek. A vizsgáló bizottságok iratai, az egykoru kinevezések és vezetői megbizások elsősorban Gulyás Pál, Melich János, Pasteiner Iván, Hóman Bálint, továbbá Kremmer Dezső, Nyvári Jenő, Drescher /Szentkuty/Pál, Krisztics Sándor ellenforradalmi szerepét világitják meg. /86/ Külön is kiemelkedik Gulyás Pál tevékenysége, aki mind hivatali, mind tudományos munkája során a haladó törekvések szivós ellenfelének, sőt kiméletlen ellenségének bizonyult. /87/

Gulyás Pál már a dualizmus utolsó évtizedeiben is szemben állott azokkal az ujszerü könyvtárpolitikai célkitüzésekkel és gyakorlati megoldásokkal, amiket Szabó Ervin a korszerü közmüvelődési és tudományos könyvtárak elé tüzött. Már ak-

kor is minden alkalmat megragadott, hogy a hivatalos könyvtárpolitika szemszögéből bírálja Szabó Ervin munkásságának elvi alapjait és gyakorlati megoldásait. Érezhető előszeretettel emelte ki az ujszerü törekvésekben itt-ott megmutatkozó nehézségeket és hibákat. Azokban az évtizedekben azonban, a századeleji második reformnemzedék munkássága nyomán megerősödött haladó közvélemény fokozódó nyomása alatt, maga is igyekezett haladó polgári álláspontra helyezkedni, s véleményét ennek megfelelően, a fejlett nyugati országok, az akkori angol-amerikai világ könyvtárügyének alapulvételével megfogalmazni. Később, igy az uj tipusu fővárosi nyilvános könyvtár terve és vitája során ezt a látszatot már feladta. /88/ A Tanácsköztársaság bukása után pedig egyrészt sértődöttségből, mert az uj könyvtárpolitika irányitásával nem a Muzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségét, hanem a Városi Könyvtárt bizták meg /89/, másrészt rövidlátó konzervativizmusból teljesen az ellenforradalom szolgálatába szegődött, és élesen támadta Szabó Ervint és munkatársait, az általuk létrehozott fővárosi könyvtárat és a szocialista forradalmi könyvtárpolitikát. Ekkor akadálytalanul és gátlástalanul felszinre törtek és megnyilvámultak konzervativ reakciós elvei és emberi gyengéi. Élt, sőt nem egy vonatkozásban visszaélt előnyös helyzetével, hogy a forradalom idején mellőzték, igy semmi nem terhelte, a kezében volt a Tanácsköztársaság könyvtári megbizottainak irattára, továbbá azzal, hogy irányitó szerepet vitt a központi szakmai csucsszerv: a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségében, és szerkesztője a Magyar Könyvszemlének. Gyorsan megirja és közreadja "Kommunista könyvtárpolitika" cimü terjedelmes, mintegy 130 lapnyi,

példátlanul személyeskedő cikkét /90/, amelyben leplezetlen elfogultsággal támadja a Tanácsköztársaság valóban korszerű, minden tekintetben átgondolt s gyökeresen uj könyvtárpolitikáját. Mégpedig nem az alapelveket cáfolja - a szocialista könyvtárpolitika világosan kialakitott alapelveivel nem tud mit kezdeni, sőt azok helyességét bizonyos mértékig kénytelen el is ismerni -, hanem ennél az adott körülmények között következményeiben sokkal hatásosabb és veszélyesebb eljárást alkalmaz: személyi támadást indit mindenki ellen, gyanusit, rágalmaz mindenkit, aki az uj szocialista könyvtárpolitika elvi kialakitásában vagy gyakorlati megvalósitásában részt vett. Sőt nyilvánosan megrójja azokat is, akik nem vettek ugyan részt a forradalom támogatásában, de nem is léptek fel ellene. Különösen ha valami érdekellentét is felmerül közte és az illető között /91/. S mindezt az ellenforradalmi üldöztetések kellős közepén, amikor ez egyenlő a megbélyegzéssel, sőt feljelentéssel, s amikor a megtámadottaknak semmi lehetőségük nem volt védekezésre, igazuk kifejtésére. Ugyanakkor körültekintően mentegeti azokat a barátokat, ismerősöket /pl. Hóman Bálintot, Pintér Jenőt/, akik valami módon mégis kapcsolatba kerültek a Tanácsköztársaság könyvtárügyével, s ennek az iratokban nyoma van. Gulyás Pál cikke, ill. könyve elvi gyengeségei s átlátszó személyi támadásai ellenére is kihatásaiban sulyosan esett a latba, mert megállapitásait sok, látszólag helytálló, de valójában félremagyarázott ténnyel támasztotta alá, magabiztos vitakészséggel fogalmazta meg és hitelét az elismert szaktudós tekintélyével is emelhette. Igy maradi szemlélete, az uj iránti értetlensége, elfogult állás-

foglalásai és értékelései egy negyedszázadon át befolyásolták a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának megítélését. Munkája elriasztott a könyvtárügy korszerűsítésének, még inkább a forradalmi örökség felhasználásának még a gondolatától is.

Nem szorul bővebb indokolásra, hogy az ellenforradalom könyvtárpolitikája és könyvtárügye csak a vázolt társadalmi, politikai, elvi és személyi adottságok ismeretében tűnik elő a maga valóságában. Így válik szükségszerűvé és érthetővé, hogy a két világháború közötti negyedszázad könyvtárügye valóban nem érhetett el előhaladást semmilyen vonatkozásban. Erre sem a társadalmi-gazdasági fejlődés lassú üteme, sem a kulturális élet pangása nem adhatott ösztönzést. Sőt előhaladás helyett a könyvtári kultura nem is egy területén elvben és gyakorlatban egyenes visszalépés történt. Így pl. a könyvtárak központi állami irányítása terén, valamint két fontos könyvtártípus: a nagy tudományos könyvtárak és a népkönyvtárak esetében is. Mindkettőt jelentős eredményként könyvelték el, pedig mindegyik túlhaladott elvek szerint létesült, azért szükségképpen kisebb hatásfokkal működött, mint ahogy várták.

Az állami irányítás kérdései

A központi állami irányítás szervét: a Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, valamint hivatalát a Muzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségét 1924-ben megszüntették, s a kormányzati irányítást és ellenőrzést a Közoktatásügyi Minisztérium két ügyosztálya vette át. A tudományos és szakkönyvtárak ügyeivel a tudományos /muzeumi, könyvtári és levéltári/

osztály, a népkönyvtárak ügyeivel pedig a népmüvelési osztály foglalkozott. Kétségtelen, hogy a Tanács és Főfelügyelőség lassan, szük körben és nem eléggé hatékonyan dolgozott. Eredmény és előny volt azonban, hogy a könyvtárak ügyeivel egy szerv foglalkozott. Elvben megvolt, de többnyire gyakorlatban is a lehetőség a könyvtárpolitika egységes kialakitására, a különböző tipusu könyvtárak feladatainak helyes elhatárolására és egyeztetésére, a közös szakmai ügyek és kérdések, pl. szakképzés, szakkiadványok, egyes munkamódszerek együttes megoldására. A Tanács és a Főfelügyelőség megszüntetésével a könyvtárak szakmai ügyeinek egységes intézését és a különféle könyvtártipusok érdekeinek egyeztetését nem lehetett többé biztositani. Ráadásul a könyvtárügy az uj szervezetekben elvi és személyi okokból bizonyos mértékig háttérbe szorult. A tudományos és szakkönyvtárak a muzeumokkal szemben, a népkönyvtárak pedig a népmüvelés más formáival, igy az ismeretterjesztéssel és mükedveléssel szemben. A megosztottság és a háttérbeszorulás hátrányos következményei megmutatták, hogy a könyvtári rendszer fejlődésében az anyagi és személyi feltételek mellett a szervezeti keretek is jelentős szerepet töltenek be, a szervezeti keretek meggyengülése, ill. összezavarodása maga is oka lehet a fejlődés meglassulásának. A tanulságok levonása és az elkövetett hiba helyrehozása fontos a következő korszak számára.

Legnagyobb tudományos könyvtáraink fejlesztését az Országos Magyar Gyüjteményegyetem /92/ keretében igyekeztek biztositani. Az 1922. évi XIX. törvénycikk rendelkezéseivel létrehozott Gyüjteményegyetem feladata az lett volna, hogy közös szervezetbe fogja össze az ország legnagyobb közgyüj-

temányeit, éspedig az Országos Levéltárat, a Nemzeti Muzeumot, a Szépművészeti Muzeumot, az Iparművészeti Muzeumot és két nagy könyvtárat: az Országos Széchényi Könyvtárat és a Budapesti Egyetemi Könyvtárat. Egy év mulva 1923-ban megszervezték a Gyüjteményegyetem keretében az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot. /93/ Később még több más intézményt is bekapcsoltak, igy a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, a Csillagvizsgáló Intézetet, a Tihanyi Biológiai Intézetet stb. Majd megállapodás jött létre a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának társulására is. A közös szervezet a magasabb szintü önkormányzatot, az intézmények fejlesztésének összehangolását, a munkatársak jobb kiválasztását lett volna hivatott biztositani.

Kétségtelen, hogy a Közgyüjtemények országos szervezetbe való összefogása komoly előnyökkel járhatott volna. A gyüjtemények fejlesztése, feltárása és felhasználása, az ott dolgozó szakemberek képzése, továbbképzése és foglalkoztatása a magasabb szervezeti forma kiépitésével és jó működésével nyerhetett volna. Feltéve, hogy ha a magasabb szervezet megtervezése korszerü elvek alapján történik, ha a szervezetet nem önkényesen, a magába foglalandó intézmények fejlődési tendenciáit figyelmen kivül hagyva alakitják ki.

A gyüjteményegyetem esetében azonban pontosan ez történt. Már az elvi kiindulás helytelen volt. Olyan szemlélet és elvek alapján fogták közös keretbe a felsorolt intézményeket, amelyeket a fejlődés már régen tulhaladott. Korábban a feudalizmus utolsó szakaszában az egyházi és főuri gyüjtemények, de az akkor keletkezett közgyüjtemények is még egységesek, mindenes gyüjtemények voltak. Még nem vált el egymástól

a muzeumi, könyvtári és levéltári feladatkör. A fejlődés következő magasabb foka azonban éppen az volt, hogy az eredetileg egységes feladatkör a gyüjtendő értékek sajátos jellege és társadalmi funkciója szerint tagozódott. A történeti értékü tárgyakat a muzeumok, a hivatali ügyiratokat a levéltárak, a könyveket, valamint a könyvek kéziratait és a művekre vonatkozó kéziratokat a könyvtárak gyüjtötték, dolgozták fel és tették hozzáférhetővé. /94/ A fejlődés e világszerte érvényesülő tendenciájával nem vetettek számot az uj szervezet létrehozói. Az egyetemek mintájára, amelyek több tudományágat és kart egyesitenek magukban, közös szervezeti keretbe foglalták a fejlődés során szétvált intézményeket, azon az alapon, hogy a muzeum, a könyvtár és a levéltár korábban ugyis egy intézmény keretében volt. S ezzel az erőltetett s korszerütlen szervezéssel egyszerre két nehézség is támadt. A Gyüjtemény-egyetem egyrészt kiszakitotta a hozzákapcsolt könyvtárakat, muzeumokat és levéltárat az ország könyvtárainak, muzeumainak és levéltárainak együtteséből. Másrészt a Gyüjtemény-egyetembe besorolt könyvtárak, muzeumok és levéltárak kapcsolata nem lényegi, hanem szükségképpen csak formális, csaknem kizárólag csak igazgatási jellegü lehetett. A már kezdetben is nagyméretü, s később még tovább bővülő szervezet nehézkesen működött. A keretébe bekapcsolt könyvtárak sem jutottak számottevő előnyökhöz, sőt a többi intézményekhez képest nem egy vonatkozásban hátrányba kerültek. /95/ De végső soron nem az óriási méretek, hanem nyilván a szervezet helytelen elvi alapjai: a lényegük szerint össze nem tartozó intézmények összekapcsolása, és e kapcsolatok formális volta okozta, hogy a

Gyűjteményegyetem életképtelennek bizonyult és még az ellenforradalom időszakában, 1934-ben feloszlatták. Egyébként magasabb fokon a könyvtárak, a múzeumok, ill. a levéltárak külön, külön kialakított országos rendszerének együttműködése nemcsak lehetséges, hanem feltétlenül szükséges is. De ez csak fejlettebb társadalmi rendszerben, a szocializmus viszonyai között valósítható meg.

Tudományos és szakkönyvtárak

Az ország nagyobb tudományos és szakkönyvtárai, illetve városi közművelődési könyvtárai az ellenforradalmi korszakban mindvégig csak lassan fejlődhettek. Az első világháborut követő években a gazdasági és politikai nehézségeket a könyvtárak is megsínylették. Az állami vezetés ingadozásai az ellenforradalmi terror, a tornolás nagymérvű visszaesése és a pénzromlás éveiben nemhogy a fejlesztésükre és a háborus kiesések pótlására telt volna, de a működési költségeket is alig-alig lehetett biztosítani. Annál kevésbé, mert a könyvtárak az ellenforradalmi művelődéspolitika más területeihez képest, pl. egyetemek és főiskolák, tanyai iskolák stb. csak mellékes szerepet játszottak.

A tudományos és szakkönyvtárak, illetve városi közművelődési könyvtárak fejlődésének lassú ütemét tanúsítják az alábbi számszerű adatok is. A statisztikai adatok ugyan nem tájékoztatnak az egész időszakról /mert csak az 1925, 1930 és 1935 években készültek el, 1920 és 1940-ben nem volt országos adatfelvétel/, az összes e csoportokba tartozó könyvtárak adatairól, mert a Központi Statisztikai Hivatal ebben

az időszakban csak azoknak a könyvtáraknak az adatait veszi számba, amelyeknek az állománya nagyobb 10.000 kötetnél. De még a 10.000 kötetet meghaladó könyvtárak között is akadnak, amelyek csak a későbbi összeírások során jelentik adataikat. Másrészt megesik, hogy egyes könyvtárak megváltoztatják adatnyilvántartásuk rendszerét, pl. ujraszámolják vagy ujracsoportositják adataikat, mégis a rendelkezésre álló alábbi adatok, ha nem is teljes, de a lényeget jól érzékeltető áttekintést adnak az ország nagyobb könyvtárainak együttes állapotáról és fejlődéséről. /96/

Év	Könyvtárak száma	Állománya	Évi gyarapodás	Látogatók	Kölcsönzések	Kölcsönzött kötetek	Dolgozók száma
1925	87	6.983.385	115.280	197.350	76.426	800.897	359
1930	122	6.526.204	159.744	477.708	238.107	1.607.256	598
1935	168	7.588.169	191.893	620.824	567.671	1.827.962	761

Legalősör is a nagyobb könyvtárak számának alakulása vonhatja magára a figyelmet. A 10.000 kötetet meghaladó könyvtárak száma 10 év alatt csaknem kétszeresére emelkedett. A növekedés bizonyos mértékig valóságos. Időközben számos olyan könyvtár, amelynek állománya megközelitette a 10.000 kötetet, tulhaladta a határértéket és bekerült a nagyobb könyvtárak közé. Az emelkedés más része azonban csak látszólagos. Több nagyobb könyvtár már korábban is fennállott, de az 1925-ös vagy 1930-as összeirásban még nem szerepelt. Uj, vagy e korszakban gyorsabb fejlődésnek indult könyvtárnak csak a Debreceni és a Szegedi Egyetemi Könyvtár tekinthető. Alátámasztja ezt az is, hogy a korábbi nyilvántartások alapján 1931-ben az ország

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mai területén 605 tudományos és közművelődési könyvtárat mutattak ki, tehát jóval többet, mint amennyit később országosan rendszeresen számba vettek. A többi nyilván kisebb volt 10.000 kötetnél vagy a korábbi adatfelvételből kimaradt.

Nem érdektelen a könyvtárak megoszlása a fenntartók, ill. tulajdonosok szerint is. A fenntartó általában a maga érdekei és anyagi helyzete szerint gondoskodik a könyvtár fejlesztéséről és használatáról, s ez nem mindig esik egybe a közérdekkel. Az 50 legnagyobb 30.000 köteten felüli könyvtár közül az állam tulajdonában volt 19. /97/ Ezek a legnagyobbak. Jelentős azonban köztük az egyházi könyvtárak száma is. Ugyancsak 19. /98/ Ezeken kívül 6 nagy könyvtár testületi /99/ 5 városi /100/ és 1 magántulajdonban /101/ volt.

Több vonatkozásban még fontosabb a könyvtárak területi eloszlása. A könyvtárak tulnyomó nagy része - s éppen a legnagyobbak, s leghasználhatóbbak - a fővárosban működtek. 1935-ben a könyvtárak 75,4 %-a, az állomány 58,7 %-a Budapesten volt és a könyvtárosok 62,4 %-a is ott dolgozott. Érthető, ha az összes forgalom 70,1 %-a esett a fővárosra. /102/ Így a maga helyén és módján ez az aránytalan területi eloszlás is fokozta a kulturális ellátottság aránytalanságát. A főváros akkori lakossága, amely az ország népességének mintegy 18 %-át tette ki, az országos átlagnál hozzávetőlegesen négyszerte jobb ellátásban részesült. Pedig a vidéken lakók és dolgozók ennél lényegesen rosszabb helyzetben voltak. Az arányok puszta összevetése nem is fejezi ki a valóságos hátrányokat. A vidéki könyvtárak jelentős része egyházi volt, s ezek anyagi és szemléleti okokból már évtizedek óta nem tudtak lépést tartani a modern kiadványáradattal, egyre inkább egyházi jellegű szak-

könyvtárakká váltak. Így a vidéken dolgozó szakemberek számára csak egyes területeken pl. a történeti, művelődéstörténeti kutatásban tudtak támogatást nyujtani. De növelte a hátrányokat az is, hogy akkor még fejlődésük e kezdeti szakaszában a vidéki egyetemi, főiskolai, valamint városi könyvtárak sem voltak képesek hathatósan segiteni a szükebb-tágabb tájban élő és dolgozó szakemberek munkáját. Az aránytalan területi elosztás az egyéni és közérdek szempontjából egyaránt hátrányos volt. A hivatalos művelődéspolitika többször is felvetette a kulturális decentralizációt, pl. a vidéki egyetemek fejlesztését is ezzel indokolta. Az érintett vidékek is ismételten szóvá tették az aránytalan elosztás hátrányait /103/, de számottevő változás nem történt.

Mindezeken kivül figyelmet kiván és érdemel a <u>könyvtári állomány</u> és az <u>évi</u> gyarapodás alakulása is. /104/ Mint láttuk, a tudományos és városi közművelődési könyvtárak állományát 1920 körül 5,2 millió darabnak vették. Az 1935-ig mintegy 7,6 millióra emelkedett. A növekedés kb. 46 %. Az évi gyarapodás 1925-ben 113 ezer, 1935-ben pedig 192 ezer darab volt. Az évi gyarapodás tehát 69 %-kal nőtt. A számadatok alakulását azonban olykor az is befolyásolta, hogy több könyvtár megváltoztatta az állomány-nyilvántartás módját. Így pl. az Országos Széchényi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár 1925-ben még az állományát egészében szerepeltette, tehát a különféle apró-nyomtatványokat is, 1930-tól pedig csak a könyveket vette számitásba, s ez erősen csökkentette az országos adatokat is. Ez magyarázza meg, hogy az állomány 1930-ban átmenetileg országosan is csökkent. Egyébként a legnagyobb könyvtárak évi gya-

rapodása általában is alacsony volt. Pl. az

	1925-ben	1930-ban /korekitve/
Országos Széchényi Könyvtárban /a teljes köteles példánnyal együtt/	25.900	25.700
Budapesti Egyetemi Könyvtárban	4.200	9.800
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában	7.600	8.400
Fővárosi Könyvtárban	20.400	16.400
Műegyetem Könyvtárában	3.900	2.600

A gyarapodás néhol 1930 körül valamivel magasabb is volt. Legmagasabb a Fővárosi Könyvtárban 37.469. De később a gazdasági nehézségek már éreztették hatásukat, kivéve ha kötelespéldányból is gyarapodott a könyvtár. Ez azonban csak három könyvtárat érintett: az Országos Széchényi Könyvtárat, a MTA Könyvtárát és a Statisztikai Hivatal Könyvtárát.

Csak természetes, hogy a gyengén ellátott könyvtárak használata is viszonylag mérsékelt volt. Ez egyébként az olvasókészség szűk köréből is következik. A kettő különösen befolyásolja egymást. Az ország legnagyobb tudományos és szakkönyvtárait 1925-ben nem egészen 200.000 /197.350/ olvasó látogatta és összesen mintegy 800.000, tehát személyenként 4 kötetet használt. Tíz év múlva 1935-ben a használók száma ugyan valamivel több, mint háromszorosára /620.824/, a használt kötetek pedig két és félszeresére /1.827.962/ emelkedett, ám ez a növekedés egyrészt abból adódott, hogy ekkor kétszer annyi könyvtár adatait vették számba, másrészt pedig a Fővárosi Könyvtárban 10 év alatt a látogatások száma ötszörösére /20 ezerről 106 ezerre/, a kölcsönzött kötetek száma pedig csaknem háromszorosára /381 ezerről 948 ezerre/ ugrott fel. Ha ezeket figyelembe vesszük, az emelkedés meglehetősen összeszugorodik,

mint ahogy ezt az egyes könyvtárak adatai egyébként is tanusitják.

A viszonyok ilyen alakulását számottevő mértékben befolyásolta az is, hogy a könyvtárakban még ezekhez a szerény keretekhez képest is kevés volt a könyvtári dolgozók száma. /105/ Ezek legnagyobb része is a nagyobb tudományos és közművelődési könyvtárakban teljesitett szolgálatot. A kisebb könyvtárakat társadalmi munkás vagy tiszteletdijas könyvtárosok kezelték. A nagy könyvtárakban 1925-ben 359, 1935-ben pedig 761 dolgozott. A dolgozók száma tehát jóval lassabban emelkedett, mint az olvasóké és a használt kötetekő. De a személyzet nagyobb része is a nagy könyvtárakban tömörült, 10 főnél több alkalmazottja csak 14, 20 főnél több pedig mindössze csak 4 könyvtárnak volt. A munkaerő hiány miatt tehát a könyvtárak még szük lehetőségeiket sem tudták kihasználni.

Városi könyvtárak

A városi könyvtárak sajátos helyzetet foglaltak el a tudományos és népkönyvtárak között. A legnagyobbakat, igy a Fővárosi Nyilvános Könyvtárt, a Szegedi Somogyi Könyvtárt, a Győri, Pécsi, Kecskeméti Városi Könyvtárt a nagy könyvtárak között tartották nyilván. A kisebbek azonban, amelyeknek állománya nem érte el a 10.000 kötetet, sehol sem szerepeltek. A Magyar Könyvszemle többször is foglalkozik ugyan a vidéki városi könyvtárakkal /106/, de csak néhány városi könyvtár adatait ismertetik. Pl. az előbb emlitetteken kivül a Szombathelyi, Soproni, Debreceni, Miskolci, Nagykanizsai és Ceglédi Városi Könyvtárót. Ez a felemás helyzet is mutatja, hogy a

városi könyvtárakkal az egykoru könyvtárpolitika nem tudott mit kezdeni. Szabó Ervin ismételten és nyomatékosan felvázolta az angol-amerikai mintáju nyilvános városi könyvtár nálunk is szükséges és lehetséges tipusát, szerepét és feladatait. /107/ De talán éppen ezért nem tudták vagy nem akarták önálló uj könyvtártipusnak elismerni. Inkább átmenetnek tekintették a tudományos és népkönyvtárak között. Pedig a városi könyvtárak már ebben a felemás helyzetben is jelentős szerepet töltöttek be a hazai olvasási kulturában. Szabó Ervin a az általa létrehozott Fővárosi Nyilvános Könyvtár példáját többé-kevésbé követve, több, mint 50 vidéki városi majdnem két millió lakosa számára biztositották viszonylag nagyobb körben és elfogadható szinvonalon az olvasás lehetőségét. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár állománya az időszak végén már megközelitette a félmilliót, amiből több, mint 180.000 olvasó csaknem másfél millió kötetet használt. A vidéki városi könyvtárak állománya együttesen közel ezett a fővárosi könyvtárakéhoz, de az olvasók száma együtt is csak mintegy felényi volt, mint a fővárosban, az olvasott kötetek pedig még ezen az arányon is jóval alul maradtak. Ez is jelzi azt a kulturális lejtőt, ami a fővárosból a vidéki városokon keresztül a falvak felé vezetett.

Népkönyvtárak

Az ellenforradalom könyvtárpolitikája egyik jelentősebb eredményének a népkönyvtárak ujraszervezését tartotta. /108/ Akkor erre többször is nyomatékosan hivatkoztak, holott nem ujjászervezéséről, tehát nem uj, korszerü népkönyvtári szervezet kialakitásáról, hanem az időközben elpusztult nép-

könyvtárak ujraszervezéséről, a dualizmus korabeliek felujitásáról volt szó. A könyvtárak nagyságrendje: 300, 250, 210 és 200 kötet, a telepitési módja hasonló a dualizmus korabeliéhez. Holott akkor már nyilvánvaló volt, hogy a korábbi népkönyvtári elgondolás nem vezetett kellő eredményre. A hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint az egyedülálló elszigetelt kis népkönyvtárak az állomány folyamatos frissitése, kiegészitése, valamint hatékony módszertani irányitás és ellenőrzés nélkül, jobb esetben hamarosan holt anyaggá válnak, rosszabb esetben pedig elkallódnak. A hibák ellensulyozására indították meg viszonylag későn, 1935-ben a vándorkönyvtárakat, de ennek nem volt, s nem is lehetett jelentékonyebb hatása, hiszen a vándorlásra indított állományt nem az uj kiadványokból, hanem a már kiolvasott szépirodalmi művekből állitották össze. Igy a népkönyvtárak régi módon való ujraszervezése már csak az elavult könyvtárpolitikai elvek alkalmazása miatt sem hozhatott számottevő eredményeket. /109/ A gyakorlat ezt teljes mértékben igazolta is. Az ellenforradalom népkönyvtárainak társadalmi hatása még szegényesebbnek bizonyult, mint a dualizmus korában. A régi megoldás a változott körülmények között még kevésbé lehetett hatékony, mint a maga idejében. Pedig az egykoru hazai és külföldi példák, igy a Fővárosi Könyvtár fiókhálózata a korszerű szervezeti formák alkalmazására is ösztönzést adhattak volna.

A népkönyvtárak ujraszervezését - mint láttuk - elsősorban a háborus károsodások tették szükségessé. Már az állomány egyébként is elavult és elhasználódott. Az ujraszervezést a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium 1925-ben határozta el. Az előkészitést az akkor megszervezett népnevelési

ügyosztály végezte és 1927-ben 1510 népkönyvtárt hoztak létre, összesen 650.000 pengő költséggel. A népkönyvtárak nagy része a falvakba került, de jutott belőlük a városokba is. Számuk a továbbiakban lassan gyarapodott, a harmincas évek közepéig minimumra 1629-re emelkedett. Ezzel párhuzamosan a Földmivelésügyi minisztérium is ujaból megkezdte a gazdakönyvtárak szervezését és egy évtized alatt a harmincas évek közepéig több mint 1500 uj gazdakönyvtárat létesitett. Igy a régi népkönyvtárak maradványaival, a közmivelődési és ifjusági körök könyvtáraival együtt a különféle népkönyvtárak száma 3500 körül lehetett. Azt lehetne gondolni, hogy igy az ország valamennyi helységében volt népkönyvtár. Valójában azonban a könyvtárak a két minisztérium és a helyi szervek párhuzamos gyarapitása következtében nem egyenletesen oszlottak meg a községek és városok között. Országosan egységes irányitás hiányában egyes helységekbe több is került, másokba pedig egy sem jutott. Még 1943-ban is külön felszólitották a megyei népmivelési felügyelőket, hogy irják össze azokat a községeket, amelyekben nincs népkönyvtár, hogy a továbbiakban majd ezek is elláthatók legyenek.

De a népkönyvtáraknak nemcsak a száma volt kevés, hanem az állománya sem olyan volt, ami felkelthette volna az érdeklődést, lehetővé tette volna az olvasás szélesköru elterjedését. A közoktatásügyi minisztérium saját adatai szerint az 1934-1935-ös tanévben a saját népkönyvtárainak főbb adatai a következők voltak: 1629 uj népkönyvtár állománya 403.616 kötetet tett ki, s ebből 259.859 olvasó 747.101 kötetet használt /110/ . A Központi Statisztikai Hivatal a korábbi és későbbi évekre is kiadott néhány adatot a közoktatásügyi minisz-

tériumhoz tartozó könyvtárakról. /111/ Ezek szerint legmagasabb a könyvtárak száma 1931-ben: 2538. A következő években csökken. Legalacsonyabb 1934-ben: 1614. Innen ujból emelkedni kezd, 1936-ban 1825, 1938-ban pedig 1910. Az állomány és a forgalom közölt adatai azonban kisebbek. Pl. 1932/33-ban az állomány 244.202 kötet, a kölcsönzések száma 570.610 kötet, 1933/34-ben az állomány 339.895, a kölcsönzés pedig 692.176 kötetet tett ki. Az 1934/35. évi adatok egyeznek a közoktatásügyi minisztérium közölt adataival. A közoktatásügyi minisztérium népkönyvtárain kivül a hivatalos statisztika /112/ megközelitően ugyanannyi, később pedig jóval több "egyéb" közkönyvtárt mutatott ki. Ezek száma 1930-ban 1607, 1938-ban pedig 3122-t tett ki. Az "egyéb" könyvtárak állományáról és forgalmáról azonban nem közölnek adatokat. Valószinüleg azért, mert az idesorolt gazdakönyvtáraknak és olvasóköri könyvtáraknak számottevő állományuk és forgalmuk nem volt, igy a lakosság könyvtárral való ellátottságában nem töltöttek be számottevő szerepet.

Ezekből az adatokból világosan kitünik, hogy a népkönyvtárak az ujraszervezés után sem biztositottak jobb ellátottságot, mint amilyen a dualizmus utolsó évtizedében volt. Magyarország mai területén a népkönyvtáraknak a száma kevés, az állomány kicsi volt a szükséglethez képest. Rontotta az ellátottság mértékét, hogy a kevés népkönyvtár is egyenlőtlenül oszlott meg. Az ország 3400 községéből, városából csak 1200-ban, tehát 37,6 %-ában volt népkönyvtár. A városokban mintegy 200, a községekben megközelitően 1500 népkönyvtár lehetett. De a községek csaknem kétharmadában egyáltalán nem volt könyvtár. A viszonylag kevés a aránytalanul elosztó könyvtárak tár-

sadalmi hatását is csökkentette, hogy az állomány kicsi volt és az összetétele sem volt alkalmas az érdeklődés felkeltésére. Az ország 6 évesnél idősebb és irni-olvasni tudó lakosságát figyelembe véve 1000 lakosra csak mintegy 60-65 népkönyvtári kötet jutott. Ha az "egyéb" közkönyvtárak állományát ugyanennyire becsülnénk, akkor sem haladná meg az ellátottság az 1000 lakosonkénti 120-130 kötetet. Vagyis minden 8-9 irni-olvasni tudó 6 éven felüli lakosra jutott volna 1 könyvtári kötet. Ez volt az ellenforradalmi korszak könyvtárügyének a mélypontja. A falusi lakosság 90 %-a könyv hiányában még akkor sem olvashatott volna, ha minden áron erre törekedett volna.

- x -

Összegzés

Ez az a polgári kapitalista hagyaték, amit az uj szocialista könyv- és könyvtári kulturának fel kellett váltania. Elveiben és gyakorlatában nemcsak alapvetően ellentétes volt a szocialista művelődéspolitika célkitűzéseivel, hanem annyira elmaradott és torzult is, hogy e hibák fokozatos kiküszöbölése még külön gondokat is okozott, és céltudatos, kitartó erőfeszitéseket követelt.

Ez a sajátos körülmény okozta és magyarázza, hogy a korszerű uj szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kulturáért megindult forradalmi átmenet során oly sok nehézséggel kellett megküzdenie. Az adott sajátos helyzetbe nem lehetett és nem is volt elegendő a polgári kapitalista könyvkiadási és könyvkereskedelmi, valamint könyvtári politika célkitűzéseinek

és gyakorlatának korlátozása, majd megszüntetése, és a szocialista könyvkiadási, könyvterjesztési és könyvtári politika irányelveinek és gyakorlatának kialakitása. Sikeresen meg kellett küzdeni egyfelől a polgári könyv- és sajtókiadás és terjesztés valamint könyvtárügy megszokott formáival és hagyományaival. Különösen nehéz feladatnak bizonyult az elmaradottságból és a hanyatlásból adódó torzulások és hiányosságok megszüntetése. Igy az addig csak szükkörü olvasótábor kiszélesitése, uj olvasók millióinak nevelése, a meglévő olvasótábor torzult érdeklődésének átnevelése, a különféle silány ponyva- és bestseller-kiadványok, szenzációhajhászó üres hirlapkiadás visszaszorítása és értékesebbekkel való helyettesitése, az egyoldalu üzleti szemlélet fokozatos visszaszoritása, az uj szocialista társadalom alapvető politikai, gazdasági és kulturális célkitüzéseinek és érdekeinek érvényesitése. A forradalmi átmenetben a korszerü ujnak tehát nem csupán le kellett győznie a meghaladott régit, az uj nem egyszerüen helyére állott az elavultnak. Az uj szocialista könyvkulturának ugy kellett kibontakoznia, hogy a maga nagyobb lehetőségeinek megvalósitásával kiküszöbölje a polgári kapitalista hagyaték társadalmilag káros kihatásait is - ugy azonban, hogy lehetőség szerint megtartsa és magába olvassza az eltünő régiből mindazt, ami időtálló és időszerü értékeinek számitott. Ezért kellett a polgári kapitalista hagyaték sajátos adottságait, hibáit és megtartandó értékeit részletes elemzés alá venni.

III. SZOCIALISTA ÖRÖKSÉG

1. AZ IRÁSBELI KÖZLÉS RENDSZERÉNEK ÚJ ELEMEI A MUNKÁS- ÉS PARASZTMOZGALMAK KERETÉBEN

Az osztálytársadalom viszonyai között nemcsak az emberek egyenként, hanem az osztályok is versenyben állottak egymással. Ezért a társadalom minden osztálya arra törekedett, hogy saját külön politikai, gazdasági és kulturális szervezetet alakítson ki magának, amelynek keretében politikai és gazdasági érdekeit megvédheti, kulturális szükségleteit, ezen belül sajátos olvasási szükségleteit kielégítheti.

Nemcsak a nagy dolgozó osztályok: a munkásság és parasztság hozta létre a saját mozgalmi, érdekvédelmi szervezeteit, azon belül az olvasási kultúrájának fejlesztéséhez szükségesnek ítélt kiadványokat: hírlapokat, folyóiratokat, könyveket, füzeteket és alkalmasnak vélt külön könyvtárakat. Az uralkodó osztályok, így az "uri" osztályok: földbirtokosok, tisztviselők, egyházak, sőt a polgárság egyes rétegei is erre törekedtek. Száz[illegible] számra láttak napvilágot, ill. szerveződtek az egyházi jellegű kiadványok és könyvtárak, az uralkodó osztályok saját lapjai, kaszinói és más egyesületi könyvtárai, az iparos, kereskedő polgárság saját kiadványai és könyvtárai, pl. az ipartestületek, kereskedő testületek, gazdakörök, nőegyletek, leány- és legényegyletek könyvtárai. Minden osztály, ill. réteg arra törekedett, hogy a tőkés államhatalom által fenntartott vagy támogatott kiadványok és intézmények mellett

a saját külön érdekeit szolgáló kiadványokat is megjelentesse vagy azok megjelenését elősegitse, és olyan országos, ill. helyi testületet is szervezzen, és működtessen, amely a művelődés sajátos irányát lehetővé tessi, egyebek között az olvasnivaló lapokat, folyóiratokat és könyveket az országos termésből az osztály, ill. réteg érdekeinek és érdeklődésének, izlésének, szinvonalának megfelelően válogassa össze és bocsássa rendelkezésre. Az osztály, ill. réteg érdekvédelmét és az ilyen szellemi önképzést annyira fontosnak tartották, hogy biztositásáért számottevő külön anyagi áldozatot is hoztak. A kaszinók és különféle kulturális egyletek, társulatok, olvasókörök száma pl. a reformkori és elnyomatáskori nekilendülés után már a dualizmus első évtizedének a végén 964 volt. /113/ 1885-ben 328 kaszinói könyvtárban, polgári olvasókörben, más egyesületi könyvtárban csaknem 400.000 kötet volt, amiből 25.000 olvasó 131.825 művet kölcsönzött. /114/ Ezen kivül csaknem mindenütt több-kevesebb hirlapot, folyóiratot is járattak és olvastak a saját érdekvédelmi, ill. szakmai kiadványaikon kivül. Igy minden osztály, ill. réteg, csoport kialakithatta és ki is alakitotta az olvasmányok neki megfelelő körét, már amennyire az az osztályharc küzdelmeiben pl. a munkásság és parasztság számára egyáltalán lehetővé vált.

A munkásság és parasztság hagyományai

A munkásság és parasztság a maga szellemi önellátását és önképzését a munkás- és parasztmozgalmak keretében igyekezett biztositani. A szakegyletek, szakszervezetek, földmunkás szervezetek, olvasókörök, munkás- és parasztpártok nemcsak a

munkásság és szegényparasztság politikai szervezését, irányítását és nevelését, gazdasági érdekeinek védelmét igyekeztek vállalni és ellátni, hanem a műveltségének a fejlesztését is minden olyan módon és formában, ami az adott viszonyok között célravezetőnek igérkezett. Szervezték és támogatták a szóbeli ismeretterjesztést, a működvelő mozgalmakat: az énekkarok, szavalókórusok, szinjátszó csoportok működését és nyomatékosan az olvasást is.

A munkás- és parasztmozgalmak már a kezdeti időszaktól fogva nagy gondot fordítottak az irás és olvasás ismeretére, és a megfelelő olvasmányok és könyvtárak létrehozására. A saját kiadványok tartalmát, a könyvtárak állományának összetételét alapvetően a forradalmi mozgalmak célkitüzései szabták meg. A mennyiséget és színvonalat pedig a munkásság, ill. parasztság érdeklődéséhez, az igénybevevők számához, politikai és kulturális felkészültségéhez igazították. Igy az irásbeli közlés és olvasás szorosan együttfejlődött a mozgalommal. A sok évtizedes mozgalmi gyakorlatban tartalomban és formában olyan uj megoldások alakultak ki, amelyek szükségképpen és szembetünően különböztek az irásbeliség polgári kapitalista rendszerétől. Ezek voltak azok az uj elemek, amelyek később a szocialista kulturális forradalom folyamán az irásbeli közlés uj szocialista rendszerébe beépültek, a szocialista olvasási, könyv- és könyvtárkultura gyors kibontakozását elősegitették.

A munkás- és parasztmozgalmak fejlődése a kapitalizmus viszonyai között világszerte is, nálunk is több lényeges tényezőtől függött. Ezek között is első helyen a két nagy dolgozó osztály létszámának alakulásától, a termelésben elfog-

lelt sulyától, tudatosulásának és osztályszerveződésének fokától, müveltségének terjedelmétől és szinvonalától. Mindezek együttesen határozták meg és alakitották ki azt az egyéni és közösségi magatartást, elhatározó és cselekvőképességet, amely az osztályok küzdelmeiben a legfőbb tényező volt, és amely a hatalomért folyó harcot eldöntötte. A mozgalmak fejlődése egyben szükségképpen kialakitotta az irásbeli küzlés olyan rendszerét, amely tartalmával, formájával és intézményeivel a ráháruló követelményeknek a legjobban megfelelt.

Munkásmozgalmi örökség

A magyar munkásság létszáma száz év alatt az összlakosságon belül az iparosodás ütemének megfelelően gyorsan gyarapszik. 1848-ban a lakosságnak mintegy 1 %-a foglalkozott iparral. Az is nagyobb részben kisiparos volt. Az iparban dolgozók száma az összes keresőknek, a századfordulóig, több mint 15 %-ára, 1960-ig pedig 31,7 %-ára emelkedett. Amig tehát az ország mai területének összes népessége 1869 és 1960 között megkétszereződött, addig a munkásság létszáma 1941-ig csaknem kilencszeresére, 1960-ig pedig tizenháromszorosára ugrott fel. Ezt tanusitják az alábbi adatok is. /115/

Év	Iparban dolgozott	Az összlakosság %-ában
1848	130.000	1,0
1870 kb	400.000	2,5
1880	408.000	2,4
1900	700.597	15,6
mai területen	466.277	15,6
1920	639.588	17,1
1941	1.005.526	22,4
1960	1.682.233	31,7

Még egy lényeges körülmény: a munkásosztályon belül is leggyorsabban a nagyipari dolgozók aránya emelkedett. Ez a réteg, amelyik a munkásmozgalomban a vezető szerepet töltötte be. Az 1890, 1900 és 1910. évi népszámlálási adatok szerint erőteljesen nő a nagyipari réteg, közepesen a kis- és középipari réteg és gyengén az önálló iparosok rétege. /116/

Csoport	1890-1900 között %	1900-1910 között %
Önálló iparosok	45	18
Kis- és középipari munkások	46	45
Nagyipari munkások, bányászok	79	65

Hozzá kell tenni, hogy ez növesek nemcsak mennyiségi, hanem bizonyos mértékű minőségi gyarapodást is jelent. Emelkedik az iskolázottság és a szakmaveltség színvonala, a nem utolsó sor-

ben gyarapszik a mozgalmi tapasztalat, és az elvi tisztánlátás az osztályviszonyok és a gazdasági élet kérdéseiben.

Az ipari munkásság létszámának gyors emelkedését követi a munkásmozgalom legfontosabb szervezeteinek: a szakegyletek, szakszervezetek és később a munkáspártok megalakulása, és ezek keretében létrejönnek a munkásság kulturális életének a fő fórumai is. A nyomdászok 1865-ben ujból megszervezik az 1848-ban létesült, de 1853-ban betiltott önképző egyletüket. /117/ A kiegyezést követő esztendőkben megalapitják az első országos munkásszervezetet az Általános Munkásegyletet is. /118/ 1873-ban kimondják a Magyarországi Munkáspárt megalakulását, de betiltják. 1880-ban megkezdi működését a Magyarországi Általános Munkáspárt, 1890-ben pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is, a szakegyletek is fokozatosan erősödnek. 1894-ig 17 budapesti és 15 vidéki szakszervezet jön létre. Öt év mulva 1899-ben 126 szakszervezet 23.603 taggal működik. A szakszervezeti tagok száma gyorsan emelkedik: 1903-ban 46.000, 1906-ban 130.000. Az első világháboru kitöréséig a taglétszám e körül ingadozik. A háboru első éveiben csökken, majd ujból erősen emelkedni kezd, 1918-októberében már több, mint 300.000 a tagok száma. /119/ A Szociáldemokrata Párt is növeli a szervezetek és tagok számát. Bár a munkások baloldali forradalmi rétegei elégedetlenek a párt óvatos politikájával, háboru alatt mégis nő a befolyása. Az első világháboru végén, 1918 november 24-én megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja és hamarosan a forradalom élére áll. Az 1918 és 1919-es forradalmakban a főszerepet már a munkásság szervezetei: a két munkáspárt és a szakszervezetek viszik. Előbb a polgári forradalom idején többnyire jobboldá-

li vezetők irányitásával a polgárság két pártjával: a Károlyi párttal és a Radikális Párttal együttműködésben. Később a szocialista forradalom hónapjaiban a kommunisták vezetésével. /120/ A Magyar Tanácsköztársaság hónapjaiban kitünt, hogy a magyar munkásmozgalom felkészült és képes a szocialista forradalom megvalósitására. Különösen kiérleltnek bizonyultak a kulturális életre, s itt egyebek között a könyvkiadásra és terjesztésre, valamint a könyvtárügy gyökeres átalakitására vonatkozó tervek. A munkásmozgalmi könyv- és sajtókiadás és terjesztés tapasztalatai, Szabó Ervin és munkatársainak könyvtárpolitikai eredményei biztos alapot adtak a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura országos méretekben való létrehozására. A Tanácsköztársaság bukása azonban nemcsak lehetetlenné tette a forradalmi tervek megvalósitását, de viszza is vetette a munkásmozgalmat, sőt a mozgalom kulturális életét is. Legalábbis az ellenforradalom első éveiben, amig az uj, nehezebb viszonyok között is ujból biztositani lehetett a munkásság művelődését a szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt keretében a Kommunista Párt legális, vagy illegális támogatásával. E nehéz évtizedekben, különösen a fasiszta üldözés éveiben már a korábbi szinvonal megtartása is eredménynek számithatott. Ennél mégis, a mostoha viszonyok ellenére is több történt. Az örökséget nemcsak megőrizték és átmentették, hanem tovább is gyarapitották még az ellenforradalmi elnyomás, a hitlerista megszállás és háborus megpróbáltatások ellenére is. /121/

Agrárszocialista hagyományok

Más okok indították el, más körülmények között folyt és szükségképpen más eredményre is vezettek a parasztság mozgalmai. /122/ A hazai parasztság egyes rétegei éppen a legszegényebbek a dualizmus évtizedeiben súlyos dilemmába kerültek. A feudalizmus felemás felszámolása, a mezőgazdaság kapitalizálódása szűk korlátok közé szorította a parasztság életét. Földje eleve kevés volt, mert a földesurak úgy ügyeskedtek, hogy minél több a kezükön maradjon. Ami sok huzavona után a parasztságé lett, nem volt elegendő a gyorsan szaporodó mezőgazdasági népesség eltartására. Éppen ezért a parasztság aránya az összlakossághoz képest állandóan csökken. A kiegyezés előtt még a lakosság háromnegyedét teszi ki a parasztság, a századfordulón kétharmadát, 1941-ben felét, 1960-ban pedig alig több, mint harmadát. De nem ez a nehézségek igazi oka, hanem az, hogy az elégedetlenség egyre nőtt, de kiút semmilyen irányba nem mutatkozott. A parasztság osztályszerveződése különben is jóval lassabb, több akadályba ütköző folyamat, mint a munkásságé. A települések szétszórtsága, a hagyományos mezőgazdasági munka kisebb ösztönző hatása, a falusi közösség maradi hagyományai, az alacsonyabb műveltségi színvonal egyaránt gátolhatta, hogy a parasztság megmozdulása szervezett forradalmi mozgalommá fejlődjenek. Pedig kezdeményezésben nem volt hiány. A jobbágyfelszabadítás igazságtalanságai miatt elkeseredett és keservesen élő alföldi napszámos, kubikos rétegek már a kiegyezés körül elkezdik a falusi agrárszocialista

jellegü és szellemü olvasókörök szervezését. /123/ Ez az egyszerre politikai és müvelődési "önképző egylet" annyira bevált és népszerü lett, hogy valósággal a szegényparasztság politikai és kulturális osztálymozgalmává vált. Tömeges elterjedésük első időszaka a századforduló, a második a két világháboru közötti évtizednek. Hanyatlásukat előbb a belügyminisztérium betiltó rendelete /1898/, majd a két világháboru idézi elő. 1951-ben valamennyi olvasókört ugyancsak felsőbb rendelkezéssel bezárják. /124/

A fő nehézség azonban nem a hatóságok tiltó rendelkezéseiben, hanem az agrárszocialista mozgalom gyengeségeiben volt. Hiányzott a világos elvi alapozás, valamint az országos összefogás és központi irányitás. Többször kisérleteztek országos szerv létrehozásával. Igy jött létre a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége 1906-ban 212 helyi csoporttal 20.000, majd 24.000 taggal. /125/ A kormány azonban olyan eredményesen indított hajszát ellene, hogy 1909-ben már alig maradt tagja. A hatósági elnyomás és üldözés sokkal sikeresebb a kis falvakban elszigetelten élő parasztság néhány száz vagy ezer tagja ellen, mint a városi nagyüzemek sok tizezres munkás tömegei ellen. A parasztság mozgalmi szervezettsége számottevő mértékben később sem fejlődik. Ezért egy-egy rétege ismételten áldozatul esett a vele kisérletező politikai kalandoroknak pl. a nyilas- és kaszáskeresztesekneK. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a szegényparasztság müvelődési hagyományai, különösen az agrárszocialista olvasókörök hagyományai jobban értékesithetők lettek volna a falusi olvasási kultura kialakitásában nálunk is, ugyanugy, mint ahogy

pl. a bolgárok sikerrel használták fel a csitalistók hasonló jellegü, de fejlettebb és mélyebb hagyományait.

Kiadványok

A munkás- és parasztmozgalmak kiadványai elsősorban a mozgalmak céljait, az ipari munkásság, ill. a földmunkásság politikai, világnézeti tudatosulását, a osztállyá való szerveződését szolgálták. Igy a saját ujságok, folyóiratok folyamatos tájékoztatásai,állásfoglalásai és értékelései a bel- és külföldi eseményekről /126/ hazai politikai, gazdasági és kulturális problémák feldolgozásai, a külföldi marxista irások kiadása forditásban /127/. Ezek mellett jelentős szerepet kaptak a társadalomtudományok, müszaki és természettudományok legujabb eredményei, a magyar és külföldi szépirodalom sok jó alkotása. A könyvek, füzetek, hirlapok és folyóiratok jelentős részét külföldön, Bécsben, Párizsban, Moszkvában, Berlinben, Pozsonyban, Prágában, Kolozsvárott nyomtatták és ezután becsempészték az országba. Más részük itthon készült legálisan vagy illegálisan. A munkásmozgalmi kiadványokról készült bibliográfia jó áttekintést nyujt arról a sokféle erőfeszitésről és eredményről, amit száz esztendő alatt a mozgalom bátor uttörői: szerzők, forditók, kiadók, nyomdászok, terjesztők kifejtettek és elértek.

Az ujságok és folyóiratok puszta cimanyaga tanusitja a mozgalom szerveinek szászados, a nivós erőfeszitését, amit a dolgozók tájékoztatása és nevelése érdekében kifejtett. Táncsics Mihály két lapja: a Munkások Ujsága és az Arany Trombita, a két változatban /magyar-német/ megjelenő Általános

Munkásujság, a Munkás Heti Krónika, s utódja az immár 90 éves Népszava, ami századunk elején már 26.28.000 példányban jelent meg. Az Ifjumunkás 1904-től, a Nőmunkás 1905-től került kiadásra. Az egyes szakszervezetek lapjai is gyorsan szaporodtak. 1906-ban 26 magyar és 7 német nyelvü szakszervezeti lap jelenik meg együttesen 140.000 példányban. Megindul a Szociáldemokrata Párt elméleti folyóirata: a Szocializmus. A parasztság lapjai közül a Világszabadságot, a Parasztságot és a Szabad Szót kell megemliteni. /128/

Az ellenforradalom időszakában többnyire uj folyóiratokkal és hirlapokkal találkozunk. Köztük olyan jelentősekkel, mint a Gondolat, a 100 %, a Társadalmi Szemle, Szabad Nép, Népszava, Szabad Szó, vagy a külföldön megjelenők között pl. a Korunk, Sarló és Kalapács, Uj Hang stb. A Kommunista Párt segitségével Magyarországon megközelitően 40, külföldön pedig mintegy 120 ujság, folyóirat jelent meg, amit csak illegálisan lehetett behozni és terjeszteni.

A <u>könyvkiadás</u> is tükrözi azt a gondolkodást, amellyel a szakszervezetek, a Szociáldemokrata, ill. a Kommunista Párt szinte versenyezve igyekezett szellemi táplálékot nyujtani a művelődni vágyó munkásoknak, parasztoknak. A Kommunista Párt az ellenforradalom időszakában több, mint 600 könyvet és füzetet jelentetett meg. /129/ Kisebb részét itthon, nagyobb részét külföldön. Kiadta Marx, Engels, Lenin több munkáját. A Bécsi Magyar Kiadó, a párizsi Le Monde, a moszkvai Idegen Nyelvü Kiadó, a pozsonyi Eugen Prager, stb. sok jelentős művet tett hozzáférhetővé a magyar olvasó számára. A Szociáldemokrata Párt kiadója a Népszava Könyvkereskedés könyvsorozatai rendszerint nagy példányszámban jelentek meg. Egy-egy

kiadványa nem ritkán 20.000 példányban is elfogyott /pl. Zola: A pénz; A. France: A pártütő angyalok c. regénye/. Sőt Bebel: A nő és a szocializmus c. művéből 35.000 példányt adtak el. A Világosság Könyvtár füzetei 150.000, a Műszaki Könyvtár kötetei 50.000 példányban fogytak el. /130/ Ezek a példányszámok ebben az időben teljesen szokatlanok voltak. A siker a művek helyes megválasztásán tul a terjesztés mozgalmi formáinak is köszönhető. Csökkenti azonban a siker értékét, hogy a kiadványok egy részének kiválasztása a pártvezetőség jobboldali szárnyának az igényei szerint történt.

Időnként a hivatásos kiadók is kiadtak olyan műveket, amelyek segitették a munkás- és parasztmozgalmak célkitűzéseit. Pl. a Phönix könyvkiadó, Európa, Kronos Könyvtár, Unitas, Cserépfalvi, Társadalom Kiadó, Codex, Gyarmati Ferenc. /131/ Főként olyan tudományos és ismeretterjesztő munkákat, vitairatokat jelentettek meg, amelyekre nagy szükség volt a mozgalmi munkában.

Könyvtárak

Ma már legalább fő adataiban és körvonalaiban át lehet tekinteni a munkások és parasztok forradalmi mozgalmainak és szerveinek a könyvtárait is. A munkáskönyvtár mindig fontos kiegészitő része volt a mozgalmi szervezetnek: szakszervezetnek, pártszervezetnek. A szegényparasztság olvasókörre viszont nem volt a mozgalmi szervezeti keret. Az olvasókörben folyt az agrárszocialista földmunkásság politikai és társas élete, ez volt művelődésének egyik legfőbb, majdnem egyetlen intézménye. Mindkét könyvtártipus megegyezik azonban abban, hogy

mindegyik igazi népi művelődési intézmény volt. A munkások, ill. szegényparasztok maguk létesitették, a saját mozgalmi és művelődési célkitüzéseik és igényeik támogatására, a saját anyagi erőfeszitéseik árán, legjobb tudásuk szerint.

A munkásság első könyvtárai a szakegyletek keretében alakultak meg, s a munkásság legszélesebb tömegeit ellátó közművelődési könyvtárakként működnek, immár több, mint száz esztendeje a szakszervezetek keretében. A legelső munkáskönyvtárat a munkásmozgalomban élen járó nyomdászok szervezték meg önképző egyletükben 1865-ben. /132/ A másodikat a hazai munkásság legelső országos szervei az Általános Munkásegylet létesitette. Ennek az alapszabálya szembetünő nyomatékkal hangsulyozza a szellemi gyarapodásának s a könyvtárnak az ügyét az anyagi érdekek megóvása és elősegitése mellett. Sőt ugy tünik, mintha a művelődés és olvasás ügyét még az anyagi érdekeknek is elébe helyezték volna, ami persze adódhatott abból is, hogy az alapszabályt a kormánnyal kellett jóváhagyatni és nyilván egyszerübb volt egy kulturális egyesület, mint egy politikai-gazdasági mozgalmi-érdekvédelmi szervezet jóváhagyatása. Egyébként a szövegből is kiviláglik a gazdasági, politikai érdekek és a művelődés szoros kapcsolata. Sőt ennél több is: az, hogy a művelődést az anyagi boldogulás, a nagyobb gazdasági tájékozottság és fokozottabb szaktudás érdekében szorgalmazzák. Az alapszabály e pontjai egyébként igy szólnak:

" 1.§. Az egyesület célja a munkásosztály szellemi gyarapodása, nemkülönben anyagi érdekeinek megóvása és elősegitése.

2.§. A kitüzött cél elérésére a következő eszközök szolgálnak:

1. Tanitás a reálszakmákban s nyelvekben.

2. Könnyen érthető modorban tartott tudományos előadások.

3. Hasznos művekből álló könyvtár, s oly időszaki folyóiratok és nyomtatványok beszerzése, melyekből a munkás a munkavásár, s egyéb ipar-kérdésekre vonatkozó kimutatásokat, felvilágositásokat magának megszerezheti." /153/

A következő évtizedekben a szakegyletek, vagyis az egyes iparí szakmák szakszervezeti könyvtáraikat ugyanezeknek a céloknak a szolgálatába állitják. Sőt a mozgalom fejlődésével ennél is tovább mennek. A gazdasági és művelődési célok mellé, vagy inkább elé és fölé odahelyezik a munkásmozgalom politikai céljait is. Igy tehát, mint maga a mozgalom is, a szakszervezeti könyvtár is hármas célkitüzést szolgált, éspedig a politikai müveltség megszerzésének segitését, továbbá az általános, ill. a szakmüveltség bővitését és elmélyitését. A középpontba szükségszerüen a forradalmi munkásmozgalom politikai céljai kerültek. Abból kiindulva, hogy a mozgalom sikerének alapvető feltétele: a társadalmi lét törvényszerüségeinek, a politikai-gazdasági élet fejlődéstörvényeinek szélesköru ismerete, s az idevágó ismeretek alapos elsajátitásának egyik legjobb módja pedig az olvasás. De fontos helyet kapott a könyvtár feladatai között a szakmüveltség és általános müveltség továbbfejlesztése is. A jó olvasmány és a használható, sőt vonzó könyvtár bővitheti és elmélyitheti az olvasó szaktudását, ezzel segitheti a munkájában, azt eredményesebben, körmyebben és jobb minőségben végezheti. Ugyanakkor a jól megválasztott olvasmány s jól összeállitott könyvtár gazdagitja az olvasó általános müveltségét, fejlesztí személyiségét, csi-

szolja erkölcsi felfogását, ízlését, edzi értelmi képességeit, elmélyíti érzelmi világát. A művelt munkás a közéletben, a magánéletében, a munkájában és a mozgalomban is sikeresebben megállja a helyét, mint a műveletlen dolgozó.

A <u>műveltség</u> kérdései nem véletlenül, ötletszerűen és nem is a műveltség utáni öncélú nosztalgiából kerültek a munkásmozgalom fontos feladatai közé. Éppen ellenkezőleg: ez a termelés, a politika és a műveltség szerves összefüggéseinek felismerésén alapszik. Marx és Engels műveikben ismételten és nyomatékosan hangsúlyozták a műveltség jelentőségét s a sajtó, könyv és könyvtár szerepét a politikai, szakmai és általános műveltségben. /134/ Lenin egész kötetnyi írásában foglalkozott a művelődés, olvasás, a hírlapok, könyvek és könyvtárak szerepével, korszerű formáival és módszereivel. /135/ Érthető, ha a munkásmozgalmi szervek: szakegyletek, pártok és programok többnyire kiemelt feladatnak tekintik a munkásság művelődését, az írás-olvasás tudását, a politikai, társadalmi, közgazdasági, természettudományos művek és szépirodalmi alkotások olvasását.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a marxizmus klasszikusai és a mozgalom gyakorlati vezetői csupán elméleti kikövetkeztetéssel jutottak a munkásmozgalom és művelődés, közelebbről a munkásművelődés és olvasási kultúra jelentőségének a felismeréséig és ezt a szervezetek felülről tűzték megvalósítandó feladatként a munkástagok elé. A különféle források egész sora tanúsítja - mozgalmiaké és kívülállóké egyaránt -, hogy a művelődés vágya elevenen élt a munkásságban magában is. Ha nem is mindenkiben kivétel nélkül, és ha nem is azonos mértékben, de többnyire magasabb fokon, mint azt a munkásság életkörülmé-

nyei, anyagi helyzete és müveltségi állapota általában indokolták volna. /136/ Szabó Ervin már a szabad tanitás pécsi kongresszusán nyomatékosan hangsulyozta a nép: munkásság és parasztság igényességét: vágyát és képességét a szinvonalas olvasmányra. /137/ Még határozottabban foglal állást a munkásság magas olvasási igényessége, áldozatkészsége és a szakszervezeti könyvtárak jó szinvonala mellett három év mulva a fővárosi nyilvános könyvtárról készitett emlékiratában. /138/ Ezt már az állami hivatalos könyvtárpolitika sem tudta szó nélkül elviselni, s Gulyás Pál megpróbálja egy kis szakszervezet, az aranymüvesek könyvtárjegyzékéből kiragadott néhány példával az ellenkezőjét bizonyitani - kevés meggyőző erővel. /139/ Az elmondottakon és utalásokon tul a megállapitások és nyilatkozatok egész sorával lehetne igazolni, hogy a munkásságban /és egyébként ha kisebb mértékben is, a parasztságban is/ több-kevesebb intenzitással és tudatossággal benne élt a müvelődés, a több tudás és különb emberség vágya. A képesség és törekvés arra, hogy a társadalom fejlődésében, a szocializmus eljövendő világában betöltendő szerepéhez a szükséges felkészültséget is megszerezze.

Erről tanuskodnak a gyakorlatban a szakszervezeti könyvtárak is, amelyek az első kezdeményezések után és példájára minden szakegyletben létrejöttek, és évtizedeken át többnyire eredményesen müködtek. Még a századforduló előtt megalakul a Szakszervezeti Tanács /1898/, a szakmai egyletek országos központi végrehajtó szerve. A fejlődés meggyorsul és 1906-ban 28 országos szakszervezet müködik, mintegy 130.000 taggal. Ha nem is minden esetben bizonyitható, tulnyomó többségben megalapozottan valószinüsithető, hogy már az első vi-

lágháboru előtt volt könyvtáruk. Elsőcorban természetesen az olyan nagylétszámu szakszervezeteknek, mint a Vas- és Fémmunkások Szövetsége /27 ezer tag/, az Épitőmunkás Szövetség /16 ezer tag/, a Fanmunkás Szövetség /15 ezer tag/, a Vasutasok szervezete /13 ezer tag/, a Nyomdászok és Könyvkötők Egylete /8500 tag/ stb.

A két világháboru közt az ellenforradalmi elnyomás ellenére is a könyvtárak továbbfejlődtek. A Társadalmi lexikon szerint /140/ "A magyarországi szervezett munkásság tudásvágyának egyik jelentős bizonyitéka a szakszervezeti könyvtárak és a bennük felhalmozott és elolvasott könyvnek száma. 1927-ben 34 budapesti és 23 vidéki, összesen 57 szakszervezeti könyvtár működött, Budapesten 95.337, vidéken 42.804, összesen 138.141 könyvből álló könyvtári állománnyal... A 34 budapesti könyvtár közül 16-nak 1000 könyvnél nagyobb, 11-nek 500-nál nagyobb és 7-nek /1926-ban 12-nek/ 500 könyvnél kisebb a könyvállománya. A vidéki könyvtárak közül legnagyobb a pécsi 6719, és a szegedi 5070 könyvvel. Ezeken kivül 11 könyvtárnak van 1000-nél nagyobb, 5-nek 500 könyvnél kisebb állománya. Az olvasott könyvnek száma Budapesten 163.967, vidéken 70.645, összesen 234.612..."

A szerkesztő-szerzőről köztudomásu, hogy szivén viselte a munkásmozgalom és a munkáskönyvtárak ügyét. Erősen valószinü, hogy gondosan utánajárt az adatoknak és megközelitően pontos képet adott a szakszervezeti könyvtárakról. Mégis a további kutatás ujabb részleteket tárt és tárhat még fel a szakszervezeti könyvtárak állapotáról és működéséről. Kétirányban is. Egyfelől más időpontból: korábbi vagy későbbi

évekből. Másfelől a központi könyvtáron kívüli: fővárosi vagy vidéki helyi csoportok könyvgyüjteményeit illetően. Szilágyi János az egykoru kimutatások és más dokumentumok alapján számos uj részletet és összefüggést világitott meg. /141/

Az ujabb adatokból kitünt, hogy a szakszervezeti könyvtárak szervezete fejlettebb volt már ekkor is, mint ahogy az a köztudatban élt. A Vasas szakszervezet könyvtárának állománya 16.000 kötet körül mozgott, de ez csak a központi könyvtáré. Az 1932. évi adatok szerint ezen kivül még 18.883 kötet volt az 51 fővárosi és vidéki helyi könyvtárban. A nyomdászok könyvtárának állománya 7 ezer körüli volt, de a 8 vidéki könyvtárban még további 9 ezer kötet gyült össze. Mint ezek a példák is mutatják a szakszervezetek igen helyesen igyekeztek a könyvtárakat közelebb vinni az olvasókhoz. Egyes nagyobb üzemek közelében vagy vidéki városokban külön könyvtárat létesitettek. Sőt a még kisebb olvasócsoportok számára vándorkönyvtárakat is szerveztek. A nyomdászok pl. 18, a vasasok 4 ilyen kisebb cserélhető gyüjteményt vándoroltattak. A helyi csoportok könyvtárai és a vándorkönyvtárak javitották az ellátottságot, növelték a forgalmat. Az időközben bekövetkezett gyarapodáson kivül nyilván ezeket a helyi és vándorkönyvtárakat is figyelembe vették, amikor a harmincas évek végéről 150 könyvtárat mutattak ki csaknem 300.000 kötetnyi állománnyal. /142/ A szakszervezeti könyvtárak hatása tehát a munkásmozgalomban és a társadalom életében minden valószinüség szerint nagyobb volt annál, mint ahogy azt az ismert statisztikai adatok alapján gondolni lehetne.

E hatás arányai talán jobban megközelithetők és felmérhetők, ha a szakszervezeti könyvtárakat az egykoru népkönyv-

tárakkal vetjük össze. Szabó Ervin adatai szerint pl. az első világháboru előtt a szakszervezetek saját erejükből többet költöttek könyvtáraik gyarapitására, mint az állam az általa szervezett népkönyvtárakra. /143/ Három évtized mulva a második világháboru előtt a szakszervezeti könyvtárak 300.000 kötetes együttes állománya megközeliti az ujonnan szervezett állami népkönyvtárak állományát. A szakszervezetek tehát közel annyit áldoztak, s csaknem olyan feltételeket biztositottak a művelődni kivánó munkások számára, mint az állam az ország egész lakossága számára. S ehhez hozzá kell venni, hogy a munkások mennyivel szivesebben és több eredménnyel olvashatták azokat a könyveket, amelyeket ők maguk a saját igényeik szerint válogattak, mint a népkönyvtárak olvasói azokat kiadványokat, amelyeket az ellenforradalmi rendszer képviselői a maguk érdekeinek megfelelően minősitettek népkönyvtárba és a népnek valóknak.

A szociáldemokrata pártszervezetek könyvtárai részben a pártmunkások, részben a párttagok olvasási igényeit tartották szem előtt. A pártvezetőség ismételten szorgalmazta könyvtárak létesitését, főként a két világháboru között. Összesen 23 pártszervezeti könyvtárról maradtak fenn adatok. /144/ Ebből 1937-ben 11 budapesti, 12 pedig vidéki pártszervezet mellett működött. A pártszervezeti könyvtárak nagyságuk, állományuk összetétele és működésük tekintetében hasonlóak voltak a szakszervezeti könyvtárakhoz. A könyvtárosok képzése és módszertani irányitása is többnyire közösen történt. Valamivel magasabb lehetett bennük az ismeretközlő, gyakran jobboldali szociáldemokrata ideológiai, politikai művek aránya. Ezek nagyobb számban szerepelnek a kölcsönzésben is. Tudatosan töre-

kedtek arra, hogy a könyvtár szocialista szellemben gyarapodjék és működjék, a szépirodalom mellett a politikai társadalomtudományi műveket is olvassák.

Az uralkodó rendszer könyvtárai közül egyedülálló, s egyben kiemelkedő szerepet töltött be a munkásmozgalom támogatásában a Fővárosi Nyilvános Könyvtár Szabó Ervin idejében, a dualizmus utolsó évtizedeiben. A központi könyvtár fokozatosan társadalomtudományi szakkönyvtárrá fejlődött, amely egyik fontos feladatként a munkásmozgalom vezető rétegének rendszeres tájékozódását igyekezett biztosítani világszinten a hazai és külföldi szociológiai szakirodalomban. A fiókkönyvtárakban pedig elsősorban a fővárosi munkás olvasók igényeit segítették kielégíteni megfelelő olvasmányok széleskörű terjesztésével. E céltudatos és sikeres művelődés- és könyvtárpolitikai célkitűzések és gyakorlati tevékenységek miatt sok támadás érte Szabó Ervint és könyvtárát az uralkodó osztályok részéről, de a főváros liberális vezetősége ellensúlyozta ezeket a reakciós szándékokat. /145/ A két világháború között azonban már itt is érvényre jutottak az ellenforradalmi törekvések, s ha nem is szűntek meg teljesen, de erősen korlátozódtak a korábbi lehetőségek. Az államhatalom továbbra is úgy tartja számon a könyvtárt, ahol "minden komplikáció nélkül hozzá lehet jutni a bolsevista "szakirodalom"-hoz. A könyvtár házi szabályzata értelmében ugyan külön engedélyt kell kérni a deklarált kommunista könyvek kikérésére, ez a rendelkezés azonban formalitás, mert az inspekciós könyvtárostisztnél csak azt kell mondani, hogy "tanulmány" céljából kell a megjelölt munka, s akkor a helybeni olvasásra rendelkezésre áll a könyv." /146/

Végül nem lesz érdektelen megemliteni azt sem, hogy néhány kölcsönkönyvtár is támogatta a munkásmozgalom törekvéseit. Olyan hazai és külföldi kiadványokat is hozzáférhetővé tettek, amelyeket az ellenforradalmi rendszer igyekezett kiiktatni a forgalomból, vagy éppen tiltott listára tett. A belügyminisztérium például figyeltette és 1936-ban kifogásolta 3 nagyobb és 8 kisebb kölcsönkönyvtár tevékenységét, mert a deklarált kommunista könyvek nem szerepeltek ugyan a katalógusban, de kívánságra minden megkapható volt. /147/

Tömeghatásukban a szakszervezeti könyvtárak mellett a legjelentősebbek az agrárszocialista olvasókörök voltak. /148/ A falvakban a parasztság erős rétegeződése miatt ugyan különösen a nagyobb községekben több kör is működött, pl. a gazdag, ill. középparasztok gazdakörei, Kossuth körei, függetlenségi körei, a gazdálkodó ifjak körei. /149/ Ezek a polgárosuló, tőkés utra tért parasztság politikai vagy társaskörei voltak. A másik ut felé, a munkásság szocialista társadalmi rendje felé csak a szegényparasztság földmivelő egyletei, földmunkás egyletei, agrárszocialista olvasókörei tekintettek. Igy az olvasási kultura szocialista elemei is csak ezek művelődési célkitüzéseiben és olvasási gyakorlatában jelentkezhettek. A parasztság fontosabb rétegei közül csak az agrárproletariátus politikai, gazdasági és kulturális célkitüzései és mozgalmai tették lehetővé s hozták magukkal az olvasási kultura szocialista elemeinek, mégpedig falusi változatainak a kialakulását. /150/

Ezek az elemek itt is ugyanugy, mint a munkáskönyvtárak esetében az olvasókör funkciójában, a könyvtári állomány ennek megfelelő összeállitásában és használatában mutatkoztak

meg. Az olvasókör és a könyvtár itt nem csupán a művelődés eszköze, hanem a politikai és gazdasági célok segítője, az agrárproletariátus osztállyá szerveződésének intézménye. Ha nem is olyan tudatossággal, mint a munkásság körében, de a művelődés és ennek egyik legfőbb formája az olvasás a szegényparasztság szemében sem öncélu folyamat, hanem a sors formálására hivatott földmunkás mozgalom egyik előrevivője. /151/

A könyvtárak állományában a kinyomatott katalógusok tanusága szerint /152/ az olvasmányos regények mellett /Jókai, Jósika, Dumas, Dickens, Cervantes, Zola, Tolsztoj stb./ szép számmal szerepelnek az un. felvilágositó könyvek /Táncsics munkái, Szokoly Viktor: A pápák bünei, Csernisevszkij: Mit tegyünk? Kossuth iratai, Darwin: Az emberi faj története, Engels, Kautsky egyes irásai/. Rendszeresen járnak ujságok és folyóiratok, pl. a Népszava, Világszabadság, Világ, Magyar Köztársaság. Csupa olyan könyv vagy folyóirat, amely a társadalmi és történelmi valóság megismerését, a politikai tudatosulást és az emberi személyes fejlődést segitette. /153/

A népnevelő és népnevelő irodalom eredményes közösségi felhasználására a falusi viszonyoknak megfelelő megoldások alakultak ki. Az elolvasott munkákat a körben megvitatták, a tanulságokat levonták, a véleményüket közösen kialakitották. Sőt a fontosabb munkákat, cikkeket közösen felolvasták, nyomban meg is beszélték. /154/ Az olvasókör tagjai tehát nemcsak azonos társadalmi helyzetben lévő, hanem a közösséggé fejlődő emberek voltak, akik a falu feudális közösségéből a kapitalizmus individuális anarchiájától menekülve egy másik magasabb szocialista jellegü közösségbe igyekeztek. Az olvasókörök ennek az emberibb közösségnek a kiformálásához biztositották a

keretet, a szellemi műveltségi tartalmat és a közéleti gyakorlatot. Éppen ezért komoly veszteség, hogy az életgyakorlat és művelődési folyamat itt kiformálódó uj elemei és olvasókörök meggondolatlanul elhamarkodott beszűkítésével nem vagy csak töredékesen mehettek át a szocialista társadalom életébe. A szocialista falu közéletében és művelődésében, a termelő szövetkezeti demokrácia kifejlesztésében jó szolgálatot tehettek volna ezek a régi hagyományok. /155/ Ugyanugy, mint jó szakszervezeti hagyományok tették a munkásság uj életében.

Szocialista olvasási kultura alapelemei polgári kapitalista környezetben

Az olvasási, könyv- és könyvtári kultura kezdeti szocialista formái természetesen nem elszigetelten jöttek létre. Szükségképpen befolyásolta a kialakulásukat, tartalmukat és formáikat, ütemüket és módszereiket egyaránt az a tágabb társadalmi környezet is, a kapitalizmus hazai felemás világa, amelyben a munkás- és parasztmozgalmak maguk is megvalósultak. A munkásság és parasztság is a kapitalizmus viszonyai között élt és dolgozott. Ez a kapitalista környezet a társadalmi lét minden folyamatában kifejtette hatásait: a munkában, a politikában, a gazdaságban, az iskolázásban, a közművelődésben. Ettől a dolgozók csak ugy menekülhettek, ha a munka vagy a mozgalom közösségében a maguk sajátos világának az áramkörébe kapcsolódtak be. Akkor is csak átmenetileg, a többé kevésbé korlátozottan. A munka során korlátozta a munkaadóval való ellentétek, ill. összeütközések veszélyessége, a munkanélküliség réme. A mozgalomban pedig az a tény, hogy a munkásoknak és sze-

gónyparasztoknak csak kisebb része, a legöntudatosabbak vettek benne közvetlenül részt, a szakszervezetekben pl. 8-10 %-a, a többiek csak közvetve, ezeken keresztül tartották a kapcsolatokat.

Mindezek következményeként az osztályharc a művelődés s közelebbről az olvasási, könyv- és könyvtári kultura területén szembetünően egyenlőtlen fegyverekkel folyt. Sőt itt még inkább hátrányban voltak a dolgozó osztályok, mint az élet más területein, ha az egyes embereket nem is sujtották csak a hátrányok olyan közvetlenül, mint pl. a gazdasági kizsákmányolás tényei.

A tőkés társadalom sajtótörvényei, az állam hatalmi szerveinek tulkapásai már eleve lehetetlenné tették, hogy az osztályharcban a szemben álló felek egyenlő feltételekkel vegyék fel a küzdelmet. /156/ A hatalmon lévők minden előnyt biztositottak maguknak. Sőt az elnyomottak befolyásolására és korlátozására is kisérletet tehettek. A dolgozó osztályok pedig még azokat a feltételeket sem teremthették meg maguk javára és előnyére, amire a képességükből és erejükből tellett volna. Pedig az évszázados társadalmi igazságtalanságok hátrányai: szegénység, müveletlenség, szétszórtság és tapasztalatlanság amugy is sujtották őket. /157/

A kapitalista környezet kihatásait közelebbről lemérni rendkivül nehéz. Már csak azért is, mert a tényanyag maga is csak töredékesen ismeretes. Pedig a művelődési folyamatok, igy az olvasás, ill. az olvasmány hatása még a tények ismeretében is csak nehezen deríthető fel. Mindazonáltal ha az olvasás feltételeinek és tényeinek az oldaláról közeledünk az olvasó munkás-és paraszt[illegible]rétegeknek a helyzetéhez, - mint ahogy arra az

olvasóközönség összetételének és társadalmi jellemzőinek felvázolása során az előző fejezetben kísérletet tettünk - akkor a kapitalista befolyásolás lehetőségeiről és arányairól a valóságot megközelítő képet kaphatunk.

Az uralkodó osztályok és a munkás-, ill. parasztmozgalmak könyvkiadásának mértei és a terjesztés, valamint az állami és mozgalmi könyvtárügy felvázolt arányai már jelzik az óriási különbségeket a hatások lehetőségeiben is. A korábbi adatokhoz elég, ha kiegészítésül itt most csak az egyik legszélesebb tömeghatású közlési forma: a napilapok rendkívüli aránytalanságaira utalunk. A két világháboru közötti időszak közepén, a leginkább "konszolidált" években a fontosabb politikai napilapok pártállás szerint így oszlottak meg /158/:

az Egységes párté 60
a kormánytámogató jobboldali pártoké ... 52
a különféle polgári pártoké 74
a Szociáldemokrata Párté ..... 3 ujság.

Vagyis a kapitalizmus világát terjesztő ujságok száma 62-szer több volt, mint a mu kásmozgalomé. Még rosszabb a helyzet a művelődés más folyamataiban, pl. a film, a rádió területén, ahol a munkás- és parasztmozgalmak semmilyen tevékenységet nem folytathattak, ahol tehát mindenki a kapitalista szemléletet sugárzó műsorok befolyása alá került. Ezt csak erősitette, hogy külföldről is csak ilyen jellegü termékeket hoztak be.

Az uralkodó osztály azonban nem elégedett meg azzal, hogy a vele szemben álló osztályok egyes érdeklődőbb tagjai a maguk jószántából bekapcsolódnak a közművelődés valamelyik rendszerébe, hanem külön művelődési szerveket, ill. alkalmakat hozott létre vagy támogatott a munkások és parasztok be-

folyásolására. /159/ Ilyen célokat szolgáltak az állami iskolai oktatás, a népművelés és népkönyvtárak, az egyházi népművelési mozgalmi szervek /Actio Catholica, MMSzO/, a Gyáriparosok Országos Szövetségének szabadidő mozgalma, a Levente szervezet. A szakszervezetekkel szemben támogatták a különféle más, vagy álmunkásszervezeteket, hogy megosszák a munkás tömegeket. /Pl. Nemzeti Munkaközpont, Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete stb./ Mindezek a szervezetek a befolyásolás széles körét és sokféle lehetőségét igyekeztek kialakítani.

A kapitalista környezet spontán vagy tervszerű befolyásait legfeljebb az gyengítette, hogy a munkásság és parasztság jelentős része rossz körülmények között élt, pénze vagy ideje, többnyire egyik sem volt, így a művelődési rendszerek mindegyikéből kimaradt. /160/ Közvetlenül tehát nem is kerülhetett a hatása alá. Mások közvetítésével szemben igen, s nehéz eldönteni melyik a kedvezőtlenebb hatású. A közvetlen személyes, s olykor kiábrándító tapasztalat, vagy sóvárgás a vonzónak képzelt ismeretlen világ után.

A szocialista jellegű és szellemi mozgalmi örökség számbavételekor azért kell a társadalmi környezetre és befolyásolási lehetőségeire is utalni, hogy a konkrét történelmi-társadalmi helyzetben mérlegelhessük az örökség elemeinek értékét. Az adott társadalmi viszonyok között áldozatos, szívós erőfeszítésekkel kellett megküzdeni minden eredményért, kisebbért és nagyobbért egyaránt. S ha a harc és az úttörés közepette nem sikerült mindig az alkotás tévedéseit, vagy a kapitalista környezet torzításait lerázni, az nem ok arra, hogy csökkenjen a megbecsülésünk. Nyilván könnyebb feladat

volt vagy lesz e hibákat most a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura kibontakozása során elkerülni vagy helyreigazitani, mint volt akkor az alapvetés nagy munkája idején.

2. SZABÓ ERVIN ÉLETMŰVE

A hazai könyv- és könyvtári kulturában a szocialista hagyomány első összegezője, máig legkiemelkedőbb elméleti és gyakorlati továbbfejlesztője SZABÓ Ervin /1877-1918/ volt. Életében /161/ és munkásságában /162/ tudatosultak a korábbi, többé-kevésbé spontán szocialista kezdeményezések. Elméletileg szilárdan megalapozta a hazai munkásmozgalom művelődéspolitikáját és a leendő szocialista társadalom könyvtárpolitikáját. Több és többnyire éles vitában /163/ ráterelte a figyelmet a művelődés, a könyv-, folyóirat- és hírlapkiadás, főként a könyvtári kultura akkori legégetőbb problémáira. Gyakorlati tevékenységével pedig utat mutatott és példát adott arra, hogy a könyv- és folyóiratkiadás és szerkesztés, valamint a könyvtárügy területén hogyan lehet a társadalom valóságos szükségleteit helyesen felismerni, s azok kielégítését jól s a jövőben is messze kiható érvénnyel megvalósítani. Gondoljunk olyan nagyjelentőségű kiadványaira, mint Marx és Engels válogatott műveinek két nagy kékfedelű kötete /1905 és 1909/, a Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban /1921/ vagy mintaszerű könyvtári katalógusaira /a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaráé, 1902; a Társadalomtudományi Társaságé, 1908; és a Fővárosi Könyvtár szakkatalógusának megjelent részeire/, és olyan alapvető máig mintaszerű művelődés- és könyvtárpolitikai tanulmányaira, mint az Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten /1910/, A modern könyvtárépítés

némely elvéről, tekintettel a főváros terveire /1911/, vagy A városi muzeumok föladatai és a fővárosi muzeum /1913/. Gyakorlati munkálkodásából pedig ki kell emelni a Társadalomtudományi Társaságban és a Huszadik Század c. folyóirat szerkesztésében betöltött szerepét, a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának ujjászervezését, főként pedig a Fővárosi nyilvános könyvtár létrehozását az akkori világszinvonal ismeretében és következetes szemeltartásával.

Bár Szabó Ervin életének és munkásságának korszerű, alapos feldolgozása sem általában a hazai munkásmozgalom szempontjából, sem pedig az egyes részterületek szerint, így pl. a művelődéspolitika, ezen belül a könyvtárpolitika oldaláról mind máig nem történt meg, szerepe és jelentősége nagy értékeivel és árnyoldalaival egyetemben lényegében tisztán áll előttünk. Lehetővé teszi ezt mindenekelőtt a történeti távlat. Több mint fél évszázad, különösen pedig az utolsó két évtized történelmének alakulása megadja a lehetőséget annak számbavételére, hogy Szabó Ervin mennyire ismerte fel a társadalom korabeli valóságát, az osztályerők arányait és mozgásának irányait általában, a közművelődés és könyvtári kultura korabeli adottságait, továbbfejlődésének szükségszerű módozatait pedig különösképpen. A szocializmus hazai alapvetésének kétévtizedes gyakorlata megmérte egykori megállapitásainak és elgondolásainak valóság-tartalmát. Ma már részletekbe hatoló elemzés nélkül is nyilvánvaló, hogy a szocializmus eddigi hazai megvalósulása Szabó Ervin valóságérzékelését és értékelését ha nem is mindenben, de sokben igazolta. Különösen a hazai társadalmi valóság tényeiről és összefüggéseiről, a továbbfejlődés lehetőségeiről leszürt felismerései, különösen pedig mű-

valóságpolitikai elgondolásai és célkitűzései bizonyultak megalapozottaknak. Ugyanannyira, hogy társadalomelemzései, művelődés- és könyvtárpolitikai elvei és gyakorlata nemcsak máig helytállóak, hanem egyben kiemelkedő és követendő példánk tekinthetők ma is a hasonló feladatok kidolgozásában. A társadalmi lét és benne a művelődés körültekintő, alapos és szinvonalas marxista igényű vizsgálatában máig is kevés olyan mozgósító erejű, szemléletében és módszereiben olyan tanulságos példát lehetne a hazai szakirodalomból magunk elé állítani, mint az ő tanulmányai és az általa kialakított gyakorlat. Műveinek kritikai kiadása, életének és munkásságának korszerű monografikus feldolgozás nélkül is használható alapot nyujt ehhez művei két gyűjteményes kötetének halála negyvenedik évfordulójára készült kiadása /164/, legjelentősebb történeti munkájának két ujabb megjelentetése /165/, s végül az a bibliográfia, ami munkássága adatait tartalmazza s amire már fentebb utaltunk.

Ellentmondások életművében és értékelésében

Tisztán kell azonban látnunk, hogy az elméleti és gyakorlati munkálkodásában felhalmozódott értékek mind máig csak részben érvényesülhettek általában is, a könyv- és könyvtári kultura területén is, a szakkutatásban és a gyakorlati munkában egyaránt. Az akadályok és nehézségek nagyuktól értetődnek a két világháboru közötti ellenforradalmi időszakban. Akkor a munkásmozgalmi politikai irodalom marxista igényü szociológiai-közgazdasági vizsgálódás ismeretanyaga és a szocialista művelődés- és könyvtárpolitika elvei és gyakorlata szembetalálta magát az államhatalom és a különféle ellenforradalmi,

ill. más konzervatív társadalmi csoportosulások, szervezetek ellenállásával, sőt ellentámadásával. Inkább csak halálának vagy születésének évfordulója alkalmából elevenítették fel emlékét. /166/ Nem ilyen egyértelműen világosak azonban a legutóbbi két évtizedben olykor megmutatkozó fenntartások, aggályok szövevénye, a személyével és életművével kapcsolatos értékelések, az elfogadás vagy elutasítás alakulása. A természetes az lett volna, hogy vegyünk számba mindjárt a szocialista forradalom kezdetétől minden olyan korábbi haladó hagyományt, ami a hazai munkás- és parasztmozgalmakból elméleti vagy gyakorlati örökségként ránkmaradt és értékesítsük belőle mindazt, ami az uj viszonyok között is helytállónak bizonyul. Ez tette volna lehetővé, hogy a szocializmus alapvetése és felépítése folyamatosan a korábbi, gyakran többévtizedes eredmények felhasználásával menjen végbe. Ezek között egyebek mellett egyik legjobb alapot Szabó Ervin hagyatéka: elméleti munkássága és gyakorlati példája adhatta volna. Ez annál is inkább várható lett volna, mert Szabó Ervin jelentőségét már a Magyar Tanácsköztársaság is kiemelte, amikor a Forradalmi Kormányzótanács elhatározta összes műveinek kiadását /167/. Nyomatékot adott jelentőségének az is, hogy a moszkvai Szocialista Akadémia tagjául választotta. Egyedül magyar kartársai közül. Kedvező körülmény volt az is, hogy a hazai szocialista kultura s ezen belül a könyvtári kultura ujbóli megalapozásában Szabó Ervin egykori munkatársai közül DIENES László és KÖHALMI Béla 1945-től kezdve ujból közreműködtek. Tehát mind a Szabó Ervin, mind a Tanácsköztársaság örökségének érvényre juttatásához a személyi feltételek is megvoltak. Szinte ott

lehetett volna folytatni, ahol 1919 nyarán abbamaradt.

Mégsem így történt. Mégpedig egyszerre több okból is. Mindenekelőtt azért, mert a hazai szocialista örökség tartalmával és részletvevőivel szemben egészen a Tanácsköztársaság 40. évfordulójáig általában bizonyos fenntartások érvényesültek. A korábbi hazai hagyományok általánosságban is háttérbe szorultak s csaknem kizárólagos mintákká váltak minden téren a Szovjetunió négyévtizedes tapasztalatai és eredményei. Így szükségtelenül szembekerült egymással két olyan erőforrás, ami pedig kölcsönösen kiegészíthette és támogathatta volna egymást. A legutóbbi néhány év sikerei bizonyítják, ez lett volna az egyedül helyes megoldás. A kettő együtt, egymással összegyeztetve, nagyobb lendítő erőt adhatott volna a szocialista forradalmi átalakulásnak éppen az alapvetés időszakában.

De Szabó Ervin esetében külön is csökkentették hagyatékának érvényesülését azok az ellentmondások, amelyek az életművében valóban megvannak, s amelyek már életében is, s az azóta eltelt évtizedekben is ugyancsak ellentmondásos, nem egyszer erősen eltorzult értékelésecket váltottak ki mellette is, ellene is. Attól függően, hogy ki milyen oldalról közelített hozzá, ki mit hangsúlyozott vagy hagyott figyelmen kívül többkevesebb egyoldalúsággal Szabó Ervin személyiségéből és életművéből. Ma már világosan kitűnik, hogy munkásságában alapvető tévedések és alapvetően helyes felismerések fonódnak egymásba. Olyan téves nézetek, amelyeket azóta a társadalom fejlődése visszavonhatatlanul megcáfolt és olyan mélyreható és messze előre mutató felismerések, amelyek azóta nemcsak helytállóknak bizonyultak, hanem a jövendő fejlődés vezérfonalául vagy

legalább is követendő példaként vehetők. Éppen azért sem a fenntartások nélküli elismerés, sem pedig értékének vagy tévedéseinek egyoldalu kiemelése nem vezethet megnyugtató eredményre. Érdemleges kritika nélküli elismerése nem tette lehetővé személyisége és életműve valódi értékének és tévedéseinek mélyrehatő feltárását, s mindezek kialakulásában szerepet vivő társadalmi-történelmi tényezők és személyi adottságok hatásának megvilágitását. Egyik-másik értékének vagy éppen tévedésének vizsgálata pedig, különösen ha az elszigetelten, az összefüggésekből többé-kevésbé kiragadva történt, nem adott módot a valóság egészének, valóságos arányainak bemutatására.

A halála óta eltelt évtizedek során mintegy 80 megemlékezés, beszéd, cikk, tanulmány szerzői között /168/ MÁNUS Illés, HORVÁTH Zoltán, JÁSZI Oszkár, KUNFI Zsigmond, RUDAS László, RÉVAI József, KUN Béla, FOGARASI Béla, KÖHALMI Béla, BRAUN Róbert, MADZSAR József, REMÉNYI László nevével találkozunk. Erősen eltérő szemlélettel és különböző oldalról mutatják be Szabó Ervin életművét, de mindegyik ad valami lényegeset ahhoz, hogy az örökség teljesebben megismerhető és helyesebben értékelhető legyen. A legutóbbi két évtizedben legnagyobb hatása - mégpedig egyszerre pozitiv és negativ, ösztönző és elbátortalanitó hatása - a Révai József értékelésének volt. /169/ Nagy sullyal latbe eső többször is megjelent irásában a gondolkodó és politikus Szabó Ervin felfogásának ellentmondásait és tévedéseit igyekezett feltárni. Állásfoglalásának nagy erénye: a lényeges problémák világos megragadása, az éles elemző logika és mélyrehatő kritika, a meggyőző előadásmód és a történeti fejlődés által igazolt álláspontok ha-

tározott képviselete. Komoly hátránya viszont, hogy Szabó Ervin életművét csak az utókor szemszögéből teszi mérlegre, nem vizsgálja az akkori sajátos történelmi összefüggésekben és nem tér ki az életmű más eredményesebbnek bizonyult részeire, pl. szociológiai és közgazdasági, művelődés- és könyvtárpolitikai kutatásaira. Így a kép, amit Szabó Ervinről rajzol túlságosan és egyértelműen negatív. Önmagában ugyan igaz, mégis egyoldalú, mert nem nyújtja a vitathatatlan értékek és kétségtelen tévedések sajátos ellentmondásos szövevényét, szubjektív és objektív tényezőktől és körülményektől meghatározott együttesét. A hibák és tévedések ilyen kizárólagos hangsúlyozása azonban nemcsak egyoldalúvá tette a képet, hanem egyben az akkori viszonyok között hosszabb időre el is bátortalanított az életmű további behatóbb tanulmányozásától. Mutatja ezt a Szabó Ervin-irodalom elszegényedése 1947-1957 közötti évtizedekben. Ezt a hatást az sem ellensúlyozta, hogy a tanulmány az első és utolsó bekezdésében utal Szabó Ervin jelentőségére, mert ezek az utalások általánosságban maradnak és nem irányítják a figyelmet konkrétan az életmű kiemelkedő értékeire. Jól érzékelteti ezt arányaival és hangsúlyaival egyaránt az utolsó bekezdés, amely így hangzik: "A forradalmi munkásmozgalom tisztán akarja látni Szabó Ervin elméletének minden hibáját, mindazt, ami a polgári radikalizmus és az opportunizmus politikai elméleteivel közös eredetű, mert tudja, hogy a magyarországi forradalmi fejlődés elmélete kidolgozásának mulhatatlan feltétele e hibák leleplezése. De a forradalmi munkásmozgalom tiszteli is a maga mozgalmának tradícióit. Ezért magáénak tekinti Szabó Ervinben mindazt, ami út volt elő-

re és a magyar forradalmi marxizmusnak volt alapvetése." A kiemelt tévedések és hibák mellett homályban marad, hogy mi az, ami ut volt előre, s ami a forradalmi marxizmus alapvetéseként értékelhető a történelmi fejlődés tanulsága szerint.

A két világháboru közötti években és később a szocializmus alapozásának időszakában az alapvető ideológiai és politikai kérdések elvi tisztázásának szándéka történetileg indokolhatja és mentheti a tévedések és hibák ilyen egyoldalu kiemelését és éles birálatát. Történetileg indokolható ez Szabó Ervin nagy tekintélyével, aki mint a hazai munkásmozgalom egyik kiemelkedő alakja, egyik legtehetségesebb hazai elméletirója, a marxizmus tanitója, a szociáldemokrata opportunizmus éles kritikusa élt és hatott a köztudatban. Az utóbbi évek fejlődése, a szocializmus felépitésének feladata azonban nemcsak lehetővé, de szükségessé is teszi a szocialista örökség teljes áttekintését, a történeti fejlődés egymást követő és egymáshoz kapcsolódó mozzanatainak tisztázását, minden érték számbavételét és tervszerü, minél eredményesebb felhasználását. Ezért kell az eddigieknél tovább jutni Szabó Ervin személyiségének és munkásságának a megismerésében is. Elméleti és gyakorlati munkásságának eredményei nemcsak a történeti előzmények körét bővitik, hanem sok tekintetben példát, sőt egyes esetekben konkrét segitséget, megoldást adnak mai feladataink megvalósitásához is.

Munkássága fő területei

A helyes értékelés kialakitása érdekében mindenekelőtt világosan látnunk kell, hogy eredményei is, tévedései is több

egymással szorosabban vagy lazábban kapcsolódó tényezőre vagy okra mennek vissza. Személyiségének és világszemléletének, érdeklődési irányának, elméleti és gyakorlati munkásságának kialakításában jelentős szerepet vittek veleszületett adottságai: képességei és hajlamai, így pl. szembetűnő érzéke és érdeklődése a korabeli konkrét társadalmi valóság problémái, főként a munkások, parasztok és más dolgozó rétegek alapvető kérdései iránt. Nem kevésbé fontosak azok a szerzett értékek, amelyek műveltségének sokoldalúságában és magas szintjében halmozódtak fel. Végül még nyomokat hagyott a társadalmi környezete és foglalkozása: a hazai közélet, ezen belül a hazai munkásmozgalom akkori állapota és szakmai hivatásként vállalt feladata: a fővárosi nyilvános könyvtár létrehozása és működtetése. Személyiségének és társadalmi szerepének jobb megértéséhez és reálisabb értékeléséhez is szükségképpen ezeknek az alapvető tényezőknek a számbavételével lehet közelebb jutni. Az alaptényezők értéke és egymáshoz viszonyított súlya az életmű létrehozásában egyben kulcs az életmű megértéséhez, történelmileg megalapozott értékeléséhez is.

Kétségtelen pl., hogy Szabó Ervin nem volt <u>önálló filozófus tehetség</u>. Nem tulajdonított kellő jelentőséget a filozófiai alapoknak, így nem is fordított kellő gondot világnézete filozófiai alapjainak a tisztázására. /170/ Feltűnő, hogy a hazai társadalmi valóság akkori gazdasági és kulturális viszonyait és további lehetőségeit rendkívül éles látású, mélyreható elmélyedő világos logikával elemző Szabó Ervin milyen ritkán, s akkor is milyen kevésre értékelve érinti a filozófia kérdéseit. "A materialista történetfelfogásról" /1903/ című

vitairatában, melyben pedig a történelmi materializmus alapvető megállapításait fejtegeti és veszi védelmébe, maga mondja: "Nem igen vagyok járatos a hegeli filozófiában, s így nem tudom megítélni. Annyit azonban ki merek mondani, hogy nézetem szerint a hegeli dialektika nem oly lényeges a történelmi materializmusra, hogy azt félelem nélkül feláldozni ne lehetne. A materialista történetfelfogás igaz marad, akár a dialektika szabályai szerint építjük fől, akár anélkül." /171/ Láthatóan jobban bízik a konkrét szociológiai megismerés tényeiben és összefüggéseiben, mint a társadalmi lét általános filozófiai törvényszerűségeiben. Ezt más hasonló jellegű megnyilatkozásai is alátámasztják. Pedig Marx és Engels művei, amelyeket behatóan tanulmányozott, amikor a kétkötetes válogatást összeállította és jegyzetekkel látta el, ráirányíthatták volna a figyelmét az alapvető filozófiai problémák és törvényszerűségek jelentőségére és utat mutathattak volna kora bonyolult társadalmi folyamatainak mélyebb megértéséhez, az akkori hazai társadalmi valóság objektív törvényszerűségeinek jobb felismerésében és a követendő politikai gyakorlat helyesebb körvonalazásában. Mindazonáltal a képességek egyes korlátai és a társadalmi valóság folyamatainak bonyolult, kialakulatlan volta nem menthetik, csak magyarázhatják a hiányosságokat, tévedéseket vagy hibákat. Különösen, ha az elmélet egyes gyengeségei a gyakorlatot illetően is téves elvekhez vezetnek.

Nem ilyen egyértelmű az értékelés Szabó Ervin gyakorlati politikai tevékenységéről. /172/ Ellentétpárokként olyan tények állnak azonban egymással, hogy személyesen nem volt kapcsolatban számottevő munkástömegekkel, mégis nagyhatású,

politikai nevelő személyiség volt, mert tudásával és bátor bírálataival írásaiban és személyesen tanitója volt a forradalmi fiatalságnak. Balról a forradalmi szocializmus oldaláról élesen kritizálta a szociáldemokrata vezetők opportunizmusát, de nem jutott el a baloldali élcsapat, a kommunista párt megalakitásának a szükségességéig, bekerült a szindikalizmus zsákutcájába. Ismertette a két orosz forradalmat /1905, 1917/, személyesen is segitette a forradalmi kiadványok eljuttatását a cári Oroszországba, mégis az angol munkásmozgalmat állitja követendő példaként a hazai munkásság elé. Nemcsak elfogadta, de éles vitákban maga is kifejtette, hogy a társadalmi fejlődés objektiv törvényszerüségek szerint megy végbe, meghatározója a gazdasági fejlődés és az osztályharc, mégsem bizott eléggé a forradalmi tömegek erejében, a tulbecsülte a vezető személyiség történelmi szerepét. Alapvetőnek tartotta a társadalom osztályviszonyait, az államot mégis osztályfölötti szervnek fogta fel. Az ellentmondások sorát még tovább lehetne folytatni, de szükségtelen. A több példa nem bizonyitaná jobban, hogy Szabó Ervin politikai gondolkodásában és gyakorlatában valóban sulyos ellentmondások fonódnak egybe egymással. /173/ A tényeken nem változtathat sem a feltétel nélküli mentegetés, sem pedig az ellentétpárok egyes összetevőinek támadása, egyes elemeinek elszigetelt kiemelése vagy elhallgatása. A tudományos igényü vizsgálatnak e tényezőket együttesen és egymással szembe állitva kell elemeznie és értékelnie, mert csak igy nyerhet teljes képet magáról a tényleges valóságról a maga történelmileg kialakult bonyolult összetettségében és sokrétü összefüggéseiben. Csak igy különböztethetők meg világosan azok az értékes felismerések, ame-

lyeket a valóság fejlődése igazolt, amelyek a szocialista társadalom uj rendjének az alapjaivá váltak, és azok a megsejtések, amelyek további alapos tanulmányozást igényelnek, azoktól a téves elgondolásoktól amelyekről az ellenőrző kritikai elemzés során kitünt, hogy alaptalan feltételezések voltak. Az eddiginél következetesebben és hatékonyabban kell az értékek érvényesülését elősegiteni. De ugyanakkor óber figyelemmel szembe kell fordulni minden olyan szándékkal, amely valamely téves nézetet akar akár eredeti, akár uj leplezett formában feléleszteni.

A társadalom vizsgálója

Témánkat legközelebbről munkásságának két fontos területe érinti. Az egyik a szociológia és közgazdaságtan. A másik a művelődéselmélet, művelődés- és könyvtárpolitika. A társadalmi lét törvényszerüségeinek, ezen belül a konkrét hazai gazdasági és kulturális viszonyok marxista igényü vizsgálata munkásságának máig a legélőbb csoportját alkotják. A kettő nemcsak párhuzamosan haladt, de szorosan és kölcsönösen ki is egészitette egymást.

Szociológiai és közgazdasági kutatásaiban sorra veszi a korabeli magyar társadalom legfőbb problémáit. Láthatóan a hazai konkrét társadalmi valóság s ezen belül a jelen és mult előrevivő erői, jövőt épitő forradalmi mozgalmai kötötték le érdeklődését és terelték meg gondolkozását. Egyik legelső és legalaposabb marxista szociológusunk fejlődött ki benne, akinek uttörő szociológiai munkássága ma is elmélyült figyelmet érdemel.

Szociológiai és közgazdasági tanulmányai közül A magyar szabadság /1902/ című, a hazai politikai állapotok elemzését, Az agrárkérdés Magyarországon /1908/ című tanulmányában pedig a földbirtok viszonyok kirívó igazságtalanságait tárja fel. A hazai és külföldi munkásmozgalom helyzetét és fő kérdéseit egész sor cikkében mélyrehatóan vizsgálja. Ugyancsak többször és behatóan foglalkozik a háborunak a gazdasági és kulturális életben mutatkozó s egyre súlyosbodó kihatásaival. Igen jellemzően a hazai történeti fejlődés mozzanatai közül a forradalmi mozgalmakra összpontosítja figyelmét. Történeti munkái: így Az 1514-i forradalom /1903/ című, A magyar jakobinusok /1908/ című,különösen pedig egyik fő művében, a Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban /1921/ című munkájában a társadalmi fejlődés olyan időszakait elemzi, amikor a társadalmi erők összecsapása a leghevesebb, amikor az eljövendő ujért harcbaszálló erők sajátosságai a legvilágosabban érzékelhetők. A történelem is a szociológiai vizsgálódás egyik lehetőségét nyujtja számára.

Művelődéspolitikai célkitüzései

Szabó Ervin azonban nemcsak kiemelkedő marxista igényü szociológus és közgazdász, hanem az első és mind máig egyik legjelentősebb szocialista művelődéspolitikusunk és könyvtárpolitikusunk. Egész életművében a közművelődés és a könyvtári kultura az a terület, ahol sikerült a legmaradandóbb értékü alkotó munkát végeznie. Itt nemcsak a hazai, viszonylag elmaradott színvonalon haladt messze tul, de elérte a korabeli világszinvonalat, sőt maga is hozzájárult annak alkotó to-

vábbfejlesztéséhez is. Ama nagyon kevesek közé tartozott, akik mind politikai és szociológiai, mind pedig szakmai tekintetben kivételesen magas felkészültséggel rendelkeztek.

Művelődéselméleti és bibliológiai /174/ vizsgálatait egyaránt kiemelkedő politikai és szociológiai ismeretek birtokában a társadalom dolgozó osztályai: a munkásság és parasztság, valamint fontos rétegei: az értelmiség és diákság helyzetéből kiindulva végezte. Marx és Engels példája nyomán maga is a marxista igényű művelődéselmélet és bibliológia legelső és legjelentősebb hazai művelőjévé fejlődött. E területeken célkitűzései és eredményei közel állanak Nagy Kortárséhoz, Lenin Illéhez, anélkül, hogy Lenin idevágó munkásságát közelebbről ismerte volna. /175/ Nyilván azért, mert mind a kiindulás alapja, mind a vizsgálódás szemlélete és célja közel esett egymáshoz, így szükségképpen hasonló eredményekre kellett jutniuk.

Életkörülményei, műveltsége és nyelvismeretei, valamint érdeklődési iránya is igen kedvezően segítették könyvtárpolitikai tevékenységét. Az általa létrehozott társadalomtudományi szakkönyvtár friss és gyorsan gazdagodó külföldi kiadvány anyaga lehetővé tette a tájékozódást világszínvonalon. Német, francia, angol és olasz nyelvismerete módot adott arra, hogy a forrásokat közvetlenül saját maga dolgozza fel. Jól megválogatott munkatársai nemcsak közreműködtek elméleti és gyakorlati terveinek megvalósításában, de az ő szellemében és irányításával végzett egyéni kutatásaik eredményeivel is gyorsították az uj irányzat kibontakozásának ütemét és növelték súlyát. Viszonylag magas szinten megvoltak tehát a feltó-

teleí annak, hogy a hazai művelődési ügy, különösen pedig a könyvtárügy, még inkább a fővárosi könyvtári kulturs adottságait és lehetőségeit érzékelje, felismeréseit az egyetemes fejlődés élvonalához viszonyitva értékelje, terveit és azok megvalósitását ehhez mérten irányozza elő.

Érdeklődésének és tájékozódásának terjedelmét és irányát jelzi, hogy a közművelődés és a könyvtárügy kutatói és szakirói közül főként azoknak az elméleti és gyakorlati munkásságát kisérte megkülönböztetett figyelemmel, akik a dolgozó tömegek politikai, gazdasági, kulturális, könyvtári előrejutása mellett vagy ellen foglaltak állást. /176/ Könyveiben, cikkeiben könyv- és folyóiratismertetéseiben - nem is egyszer ismételten - többnyire azokról irt, levelezésben főként azokkal állott, munkatársait nagyobbrészt azok közül választotta, akik Marx és Engels tanitásait követték, a szocialista forradalmi átalakulás hivei voltak, tudományos és gyakorlati munkájukkal ezért dolgoztak. Vitacikkeiben, felszólalásaiban azokkal szemben foglalt állást, akik az uralkodó osztályok álláspontjáról nemegyszer a marxizmus tanitásainak kiforgatásával cáfolni vagy tagadni igyekeztek a dolgozó osztályok politikai, gazdasági és kulturális felszabaditásának történeti szükségességét. A társadalmilag szükséges uj mellett forradalmi bátorsággal szállt sikra, azt bármilyen oldalról jövő ellenzéssel szemben rendszerint szélesköru fölényes tárgyismerettel, világos elvi megalapozással és biztos irásbeli kifejezőkészséggel védelmébe vette. Éppen ezért olyan eleven hatásuak ma is a szociológiai és közgazdasági és művelődéspolitikai, különösen pedig bibliológiai irásai. Gazdag valóság-

tartalmuk világszínvonalon lévő tájékozottságuk, a társadalmi fejlődés fővonalába és jövőbe mutató szemléletük leginkább megőrizte őket az avulástól. Szellemi hagyatékának máig is ezek a legélőbb részei.

Könyvtárpolitikai törekvései

Művelődéspolitikai, ezen belül népművelés- és könyvtárpolitikai felismerései és eredményei is - éppen úgy, mint szociológiai és közgazdasági tanulmányai - a hazai társadalmi valóság történetileg esedékes folyamataiból fakadtak. A hazai kulturális élet egyes tartományai azonban nem azonos súllyal jelentkeztek műveiben. Az irodalom és művészetek körébeli kérdései, meg az iskolai oktatás problémái viszonylag ritkán, inkább csak az olvasással és a könyvtárüggyel való összefüggéseikben keltették fel érdeklődését. Ugyancsak alkalomszerűen foglalkoztatták, de jóval nagyobb elmélyülésre késztették a közművelődés egyes területei, pl. a népművelés, a munkásművelődés, a fővárosi muzeumügy stb. Ezek is többnyire a fővárosi könyvtárüggyel kapcsolatosan.

Művelődéspolitikai elgondolásában a központi helyet a könyv és könyvtár világa foglalja el. Egész élete folyamán mindvégig erős vonzalom élt benne a könyvtárügy iránt. Azt lehet mondani könyvtárosnak született és ilyen irányú képességeit egy élet kitartó munkájával elméletileg és gyakorlatilag páratlanul széleskörűvé és magasszintűvé fejlesztette. Ezen a téren maga is"szakértőnek hiszi magát"./177/ Még csak gimnáziumba jár, amikor elkészíti és kinyomatja az ungvári gimnázium ifjúsági könyvtárának katalógusát. Egyetemi hallgató Bécsben, amikor alapos elemzés alá veszi a porosz kata-

logizálási szabályzatot, amiről már a következő évben elmélyült elemző tanulmánya jelenik meg a Magyar Könyvszemlében /1900/. Mint pályakezdő könyvtáros két számottevő társadalomtudományi könyvtár katalógusának összeállításával és kiadásával szerez elismerést. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárával /1902/ és a Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost Könyvtáráéval /1903/. Ilyen előkészületek után és alapján lesz a fővárosi könyvtár könyvtárosa, és alkotja ki a maga és munkatársai számára kora egyik legjelentősebb és legérdekesebb könyvtárpolitikai feladatát: egy uj könyvtártipus, - a városi nyilvános könyvtár létrehozását. Az a sok erőfeszítés és sokirányu küzdelem, amit élete egyik főművéért másfél évtizeden át kifejtett és folytatott világosan mutatja, milyen sokoldalu tehetség és felkészültség, mennyi odaadás és kitartás kell egy ilyen életcél megvalósításához.

Tudományos munkásságának egyik legjobb részét éppen könyvtártudományi irásai alkotják s ezek között a fővárosi nyilvános könyvtárral kapcsolatosak a legjelentősebbek. Gyakorlati tevékenységei között a hazai könyvtári kultura, különösen a fővárosi könyvtárügy korszerü szinvonalra való fejlesztése kötötte le ideje és ereje jórészét. Nemcsak idevágó megnyilatkozásai /178/, de egész élete és munkássága is bizonyiték rá, hogy a könyvtárosi pálya nem foglalkozás, hanem <u>élethivatás</u> volt a számára. Olyan életpálya, ami személyiségének sajátos adottságain alapult, amelynek keretében igen sokat egyesithetett abból, ami számára személyes vonatkozásban is lényeges volt.

A Fővárosi Könyvtár éppen Szabó Ervin elgondolásai alapján egyszerre hozta létre magában a társadalomtudományi kutatás akkori legjobb hazai bázisát és a társadalmi tömegművelődés intézményeit: a kerületi közművelődési könyvtárakat. Tehát a tudományos kutatásnak azt a területét támogathatta, amelynek a fejlesztése Szabó Ervin szerint általánosságban is a korszerű hazai társadalmi fejlődés érdekében a legfontosabb és legsürgősebb volt, s egyben az ő személyes kutató munkáját is elátámasztotta. Ugyanakkor az első területi közművelődési fiókok létrehozásával megkezdte egy uj tömeghatásu könyvtári rendszer kialakitását, amely nálunk majd a szocializmus viszonyai között bontakozik ki és válik a főváros - és példája nyomán más városaink - nagyjelentőségü kulturális tényezőjóvé. Kétségtelen, hogy a Fővárosi Könyvtár ily módon Szabó Ervin és jónéhány munkatársa esetében egyben személyre szabott intézmény is volt. De ez olyan egybecsés, ahol a közérdek és a személyes életpálya érdeke nemcsak jól megfér egymás mellett, hanem olyan szerves kapcsolatba lép egymással, amely a közt is, a feladatot hivatásként vállalóknak is rendkivül előnyösnek bizonyult. A könyvtár hivatástudattal eltelt, a rájuk váró gyakorlati feladatokat sokoldalu tudományos felkészültséggel vizsgáló munkatársakat kapott. A könyvtárosok pedig olyan foglalkozásba kerültek, amelyet hivatásként vállaltak, s ahol a gyakorlat és a kutató munka kölcsönös egymásrahatása adott ösztönzést mind a kutatási feladatok kiválasztásához, mind pedig az elméletileg jobban megismert gyakorlat tökéletesitéséhez.

Mindezt azért is ki kell emelni, mert egyes feltételezések szerint Szabó Ervin csak politikai törekvéseinek ku-

darca után huzódott vissza a könyvtárépités csendesebb területére. Holott a könyvtári kultura gyakorlata és elmélete mindvégig egyik fő munkaterülete volt. Ideje és ereje jelentős részét az kötötte le. Igazolja ezt egyebek között, hogy bibliológiai tanulmányai életének nem egyik vagy másik szakaszában készültek, hanem folyamatosan élete egész menetében. Alig akad olyan esztendő, amelyben - politikai, szociológiai, közgazdasági és urbanisztikai munkái mellett - bibliológiai cikkei, tanulmányai ne jelentek volna meg. Valójában tehát munkásságában a politikai, szociológiai, közgazdasági, történeti, kulturális és a szorosan vett bibliológiai vizsgálódások párhuzamosan haladnak, sőt összefonódnak egymással, mert felfogása szerint a társadalom politikai, gazdasági és kulturális életfolyamatai elválaszthatatlanul egybekapcsolódnak és szoros kölcsönhatásban állanak egymással. Csak együttesen fejlődhetnek kielégitően. Mindenesetre azonban ugy, hogy a társadalom gazdasági, politikai fejlődése az alapvető. Ettől függnek a kulturális élet folyamatai is. Igy a könyvtárügyé is, mert a "könyvtár szerves része a környező társadalomnak: a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem." /179/ A téves megitélést az idézte elő, hogy munkássága egyetlen területen sem egyenletes ütemben halad. Vannak időszakok, amikor inkább az egyik vagy inkább a másik területre összpontositja a figyelmét és erejét. Leginkább szembetünőek ezek az egymástól elhatárolódó szakaszok a politikai tevékenységében, ahol a szociáldemokrata korszakot /1899-1905/ előbb a szindikalizmus időszaka /1907-1910/, majd a háboru ellenes korszak /1914-1918/ váltja fel. Ha nem is ennyire, a

bibliológiai munkásságában is elhatárolódnak egymástól a felkészülés kezdeti évei /1900-1903/, a fővárosi könyvtár megalapozásának és a hazai könyvtárügy korszerűsítésére irányuló törekvések időszaka /1904-1909/, a fővárosi könyvtár nyilvános városi könyvtárrá való fejlesztéséért és az uj könyvtári épületért folytatott küzdelem időszakától /1910-1914/ és a háború nehéz éveitől /1914-1918/. A bibliológiai munkássága azonban nemcsak folyamatos, de viszonylag egyenletes is volt csaknem két évtizeden keresztül. Természetesen a feladatok és tárgykörök változtak asszerint, hogy az élet napirendre tűzte őket.

Bibliológiai munkássága

Bibliológiai munkásságán belül viszonylag kevesebbet foglalkozott a könyvkultura kérdéseivel, mint a könyvtári kultura korszerűsitésének hazai problémáival. A könyvkiadás, könyvterjesztés, nyomdászat vagy könyvművészet problémái önmagukban tárgyi mivoltukban alig érdeklik. Annál inkább vonzza a könyvek, folyóiratok, hirlapok és más kiadványok társadalmi funkciója, a kiadványok szerepe és jelentősége a társadalom életében. Ezek közül is elsősorban a könyvtári gyüjtemények személyiség és közösség formáló lehetőségei az ön- és közművelődésben és azok a korszerű ösztönzések és segitségek, amelyeket általuk a tudományos kutatás kaphat. S ez nem a könyvtáros elfogultságából származik, hanem elvi meggondolásból és állásfoglalásból. Szerinte a nyilvános könyvtárak sürü hálózata "a modern városnak sajátos terméke, egyuttal ujabb tünete annak a társadalmi fejlődési iránynak, amely a

kollektiv szolgáltatások folytonosan szaporodó tömegével helyettesiti a szükségletek egyéni kielégitésének rendszerét". /180/ Nem becsüli le a kiadványokat a maguk külső tárgyi mivoltukban, még kevésbé belső tartalmukban, sem az egyéni könyvgyüjtést, de világosan áll előtte, hogy a kiadvány csak valamely jól működő könyvtár jól szervezett gyüjteményeként válhat tömegméretekben ember és társadalom formáló tényezővé.

Ez az oka és magyarázata, hogy az olvasmány és közművelődés összefüggései erősen foglalkoztatják. Művelődéspolitikájának egyik központi kérdése "a nagyközönség olvasószükségletének" korszerü kielégitése. Annál is inkább, mert az akkori viszonyok között "a nagy nyilvánosság, a tudományos képesitéssel nem birók óriási tömege a legujabb időkig ki volt zárva a fölhalmozott irodalom, irodalmi értékek élvezetéből, sőt jórészt még ma sem férhet hozzájuk". /180/ Ez készti arra, hogy hires Emlékiratában is kiemelje: "a dolgozó népesség 'tömeges művelődését korszerü szinten' másként mint jó könyvanyag készentartása és hozzáértő kiszolgáltatása által nem lehet elérni." A "régi módi népkönyvtárak eredménytelenségének egyik legfőbb oka könyvanyaguk silánysága". /181/ Teljes összefüggésében kifejti erről felfogását abban a vitában, amely az első fővárosi kerületi közművelődési könyvtár felavatásakor, annak jellegéről jeletkezett. "A magyarországi népkönyvtárakról szóló hivatalos évi jelentés az állam folyton fokozódó anyagi támogatása ellenére, legujabban is e könyvtárak forgalmának lényeges csökkenéséről ad számot. Mi ennek az oka? Nézetünk szerint legfőként az, hogy e gyüjtemények könyvanyaga tulnyomórészt ugy van összeválogatva, mintha az olvasók valamifajta

szellemi kiskoruak ... volnának. Népies könyvek, a nép számára lepárolt irodalom, a gazdasági, társadalmi, politikai, vallási küzdelmek "kényes" kérdéseivel szemben a pártatlanság hazug mezébe öltözködött és elavult tudomány, szóval amolyan szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegényházi koszt: ez a régi módi népkönyvtárak anyaga- és programja. A magyar tapasztalat azt is bizonyitja, hogy ez a koszt senkinek sem kell - hisz az összes magyar népkönyvtárak együttvéve sem forgatnak meg egy évben annyi könyvet, mint egy közepes angol város, pl. Bristol vagy Salford egymagában - a nyugateurópai és amerikai tapasztalat viszont megmutatja: mi kell? Kellenek és pedig szegénynek és jómódunak,"müveletlennek" és"müveltnek" egyránt: a/ a régi irodalomból némely jó könyvek, b/ uj könyvek, c/ praktikus, az élet problémáira őszintén megfelelő könyvek. Egyaránt, egyformán. A könyvtár ne gyánkodjék tehát. Adjon jó könyveket, adjon uj könyveket és adjon az élet kérdéseire minden szempontból megfelelő könyveket. Akkor aztán olvasni fogják százezerszám, milliószám, Bécsben, Berlinben, Liverpoolban, Chicagóban, a olvasni fogják munkások, gyerekek és egyetemi hallgatók, utcaseprők és tisztviselők - egyformán. S ha ezen kivül ujságokat és folyóiratokat is tart, nyitva van minden nap, éspedig este, a gyermekekkel is törődik, és ami fő: anyagát folyton fölfrissiti, - akkor nyilvános könyvtár lesz, public library és nem "nép"-könyvtár, amely épp a "nép"-nek nem kell." /182/

A jó olvasmány tömegméretü hatását igyekezett elvileg megvilágitani jó néhány tanulmányában, és gyakorlatilag meg is valósitani a megfelelő közmüvelődési könyvtárak mielőbbi

létrehozásával vagy létrehozásának támogatásával, pl. Debrecenben. Egyebek mellett a régimódi népkönyvtár és az angolamerikai példák nyomán kialakitott nyilvános könyvtár éles szembeállitása /183/, valamint az uj fővárosi könyvtárért és kerületi hálózatért folytatott elvi küzdelmei és gyakorlati erőfeszitése /184/ jelzik azt a két fő területet, ahol a dolgozó tömegek és az olvasmány tömegméretü kapcsolatának kialakitásáért sikraszállt. Elgondolásait több külföldi hasonló törekvés beható ismertetésével is támogatta saját maga vagy közvetlen munkatársai tollából megjelent cikkekkel. Valamennyi között legmeggyőzőbb példát nyilván a Chicagó nyilvános könyvtáráról készült részletes ismertető forditása és Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvéseiről irt tanulmánya adta. /185/ Az elvi állásfoglalásokon és példákon tulmenően több alkalommal konkréten is foglalkozik azokkal a müvekkel, amelyek a társadalom széles tömegeinek müvelődését a leginkább szolgálhatják. Világosan elhatárolja bő felsorolásokkal az értékes irodalmat az értéktelen, selejtes olvasmányoktól. Sőt egyes kiragadott példák helyett olyan elvszerüen kidolgozott ajánló könyvtári könyvjegyzékkel is alátámasztotta törekvéseit, mint amilyen kiváló munkatársáé Madzsar Józsefé /186/ volt, ami tulajdonképpen a Gulyás-féle Népkönyvtári Cimjegyzék /187/ ellenpárjául készült. Mintegy bizonyitandó, hogy a korszerü könyvtárpolitikai szemlélet hogyan kivánja és tudja összeállitani a nyilvános könyvtárak állományát. Mindez azonban nem öncéluan, a kultura értékeinek önmagukért való megismertetéséért, hanem az emberért, a széles "dolgozó népesség" kulturálódásáért történik. Nem is egyszer

hangsulyozza "ne a könyv legyen a cél, az ur, a fetis, hanem az olvasó". /188/ Sőt az olvasó művelése és önművelődése sem öncélu folyamat. Még a legkorszerübb müveltség sem lehet végcél. Arra való, hogy a művelődő ember sikeresebben helyt álljon az élet harcaiban. A könyvtáraknak "azt kell nyujtaniuk, ami a munkásság társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágitja, elméleti alapjukat szélesiti és tudományos perspektivát nyit a jövőre. Szóval mindazt, ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszóval: emberiesebb létért való törekvéshez fegyvereket szolgáltat". /189/ Még jobban kifejti és aláhuzza ezt az Emlékirat III. fejezetében, ahol az uj fővárosi nyilvános könyvtár szolgáltatásait irja körül. "Némely kulturpolitikusok és pedagógusok sokat beszélnek egységen, az összes osztályokban egyforma müveltségről, mint az egész közoktatásügy céljáról. Mi nem hisszük, hogy ez a törekvés valóra válhatnék. A pedagógusok és politikusok, akik a nemzeti müveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes m ü v e l t s é g csinálódik, hanem "csak" egységes M ü v e l ő d é s i i n t é z m é n y e k. Ezek pedig csinálódnak ugyanolyan okból, amiért például az egységes népiskola létrejött. Mert egész társadalmi fejlődésünk arra visz, hogy nem a létért való harc eredményei ugyan, de igenis annak előfeltételei, alapjai a társadalom mind több tagja számára kedvezőbbek, tehát egyenlőbbek legyenek. Ami azelőtt csupán a leggazdagabbak és legmüveltebbek kis csoportjának kiváltsága, tehát harci fegyvere volt: az irás-olvasás tudománya, az ma

a népiskola által a műveltebb országokban minden embernek fegyvertárához tartozik. A könyvtárak sem jelentenek mást, mint hogy ezekben az országokban a műveltség közös alapja, a fegyverek egyenlősége nagyobb foku; hogy ezek a fejlett társadalmak már ott tartanak, hogy a létért való harcra m i n d e n tagjukat egy fokkal különb fegyverekkel szerelik fel, mint azok a szegényebb társadalmak, amelyekben ezek a különb fegyverek még mindig egy kisebbség kiváltsága, miként egykor az iráe-o vasás fegyvere. Örülnünk kell majd ezért nekünk is, ha sikerül egyszer elérnünk, hogy elmondhatjuk: a szegény Magyarország fővárosa, Budapest is olyan fegyverekkel szereli föl minden polgárát az életért való harcra, mint a gazdag, a hatalmas angol és amerikai községek."

Vizsgálódásainak másik fontos területét azok az összefüggések alkotják, amelyek a kiadványok és a tudományos kutatás kapcsolatában fennállnak vagy mielőbb létrehozandók volnának. Ezeknek az összefüggéseknek az előtérbe való helyezését elvileg is éppen olyan világosan megalapozza, mint az olvasmány és közművelődés kapcsolatait. Az elvi alapok itt idézett megfogalmazása ugyan élete utolsó éveiből való, de más formákban már korábban is találkozunk vele s a felismeréseket gyakorlati könyvtári munkássága is tanusitja. Ezeket az alapvető könyvtárpolitikai elveket a szociológus, a közgazdász és művelődéspolitikus a maga sokoldalusan összetett szemléletével így summázza: "Ne pazarolj energiát! - a háboru tapasztalatai után nemcsak a technikai, a gazdasági, a politikai tevékenységnek lesz vezető elve, hanem a tudományok, művészetek terjesztésének: a nevelés és az oktatás munkájának is ... Ki merem mondani, hogy kulturális fejlődésünk: tudo-

mányos és egyéb értelmi és lelki energiánk gyarapodása és nemesitése ma a legszorosabban összefügg könyvtárügyünk állapotával. Hogy - a legjobbak kiválogatását és érvényesitését biztositó gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokat föltételezve - a magyar tudományos munka eredményessége lényegesen attól függ, mily mértékben és mily körülmények között áll rendelkezésére az a nélkülözhetetlen energiaforrás, a kutatásnak ma nélkülözhetetlen eszköze: a könyv; mennyi energiát kell arra forditani, hogy létéről tudomást szerezzen, mennyi energiába kerül, hogy hozzájusson, milyen energiákat kell áldoznia, hogy hasznát vehesse. És hogy - ismét a mellőzhetetlen társadalmi viszonyokat föltételezve /amelyek egyébként viszont föltételezik a müveltség eszközeit is/ - oly hatékonysággal működik-e könyvtári szervezetünk, hogy valóban a legjobb könyveket juttatja el valóban a legolcsóbban, valóban a legtöbb olvasóhoz ...

... És mert elmaradottak vagyunk, azért aggódó és féltékeny figyelemmel kell kisérnünk minden, akár bel,- akár külföldi kezdést, amelytől energiánk kimélését és gyarapitását várhatjuk: a közvélemény ébresztését, uj könyvtártechnikai berendezéseket, módszereket, eljárásokat, uj szervezési elveket, uj könyvtárpolitikai problémákat és célkitüzéseket.

És mert az ujjal és jobbal szemben az ellenállás a legnagyobb ott szokott lenni, ahol a reform a legszükségesebb: nem szabad, hogy egy percig is pihenjünk, hogy a legcsekélyebb alkalmat is elmulasszuk a reform szükségének hirdetésére és bizonyitására." /190/

De nem maradt meg az elvek megfogalmazásánál és hirde-

tésénél. E téren több irányban és formában is gyakorlatilag is tevékenykedett. Felmérte pl. a társadalomtudományi kutatás hazai könyvtári bázisait „Az Egyetemi Könyvtárról" és „A Fővárosi Könyvtár"-ról. tanulmányában. /191/ Közreműködött korszerű társadalomtudományi szakkönyvtárak létrehozásában és kiadta azok katalógusát. /192/ Végül nagyjelentőségűek voltak azok a bibliográfiák és szakirodalmi szemlék, amelyeket a társadalomtudományok egyes fontos ágaiból így a közgazdaságtan, a munkásmozgalom, összeállított vagy irányításával összeállítottak.

Ennyi is tanusítja, Szabó Ervin művelődéspolitikai gondolkodásában valóban minden út a könyvtárhoz vezetett. A hazai könyvtári kultura korszerű kialakításának problémái foglalkoztatták országosan is, de még sokkal inkább a főváros vonatkozásában. A könyvtárügy iránti kimeríthetetlen, szenvedélyes vonzódását részben személyes hajlamai, részben kora objektiv adottságai magyarázzák. Abban az időben, amikor a technikai tömegközlési rendszerek közül a képrögzítés /fénykép, film/ és a hangrögzítés /hanglemez/ még kezdeti korszakát élte, a hang- és képtávközlés /rádió, televizió/ pedig még meg sem született, az irásmű, a kiadvány és a könyvtár szinte egyeduralkodó volt, a társadalmi közlés egyedüli nagyteljesitményű formájának számitott. Ekkor a könyvtár volt az a kulturális intézmény, amely a benne felhalmozott különféle kiadványok: könyvek, folyóiratok, hirlapok s más nyomtatványok mennyiségétől és összetételétől függően a leghatékonyabban segithette a társadalmi tömegművelődést, ill. a tudományos kutatást. Sőt ez a két feladatkör bizonyos mértékig egybekapcsolható és egy szervezeti keretben is összefoglalható-

nak látszott. Annál is inkább, mert maga a könyvtár is uj formák kialakításával igyekezett megfelelni a társadalom uj követelményeinek.

A régi muzeális jellegü tudományos könyvtárat fokozatosan felváltotta a modern szakkönyvtár, amely egy-egy társadalmilag fontos életfolyamat /pl. ipari vagy mezőgazdasági termelés, egészségügy, ill. köznevelés, szociológia és közgazdaságtan stb./ és a tudományok megfelelő csoportjának dokumentumanyagát igyekezett összegyüjteni. Még pedig világszinten a lehető legfrissebb könyvek, folyóiratok és más nyomtatványok minél teljesebb begyüjtésével és hozzáférhetővé tételével. Sőt a fejlődés mihamar ezen is tulmutatott. A modern szakkönyvtár ekkor már fokozatosan a szakterületek tudományos tájékoztatási központjává alakult. S ezzel idővel, ha lassan a maguk módján, a régebbi szakkönyvtárak is kénytelenek voltak számot vetni. Egyrészt maga a könyvtár is különböző formákban tárta fel a saját állományát. Másrészt a szakterület dokumentumain kivül egyre nagyobb mértékben gyüjtötte a szakterület bibliográfiai és dokumentációs forrásanyagát is. A korszerü szakkönyvtár tehát egyre jobban használható munkaeszközzé vált, amely egyre több kutató számára nyujthatott hatékony segitséget.

Ugyanekkor a könyvtárak másik fő fajtája: a népkönyvtár is gyökeres átalakuláson ment keresztül. A fejlett tőkés országok városaiban, előbb a francia forradalom alkotásaként Franciaországban, majd ennek továbbfejlesztésével Angliában és az Északamerikai Egyesült Államokban, egy uj közmüvelődési könyvtártipus: a nyilvános könyvtár /libraire publique,

public library/ fejlődött ki. Az osztálytársadalom viszonyai között természetesen a nyilvános könyvtár is osztályjellegü volt, lényegében a polgárság számára létesült, de összehasonlithatatlanul magasabb szinten, gazdagabb, értékesebb állománnyal s rendszerint jó, sok helyen egyenesen minden igényt kielégitő, kényelmes épületben és felszerelésssel, s ami még fontosabb: ujszerü, hatékonyabb módszerekkel dolgozott. A társadalmi fejlődés ekkortájt - sőt valójában már valamivel korábban is - nálunk is megteremtette az alapot arra, hogy a közmüvelődési nyilvános könyvtár itt is létrejöjjön s legalább a városokban, különösen pedig a fővárosban felváltsa a réginémi népkönyvtárakat, amelyeket korábban igen szegényes keretek között az alacsonyabb szellemi szinten lévőnek vélt nép számára szerveztek. Ha ez az akkori illetékes vezetők számára nem is volt ennyire magától értetődő, mégis megvolt a reális lehetőség arra, hogy ha nem is ellenállás nélkül, az uj közmüvelődési könyvtár, mint a társadalmi tömegmüvelődés magasabb szintü intézménye nálunk is megvalósulhasson.

Szabó Ervin éleslátására, politikai, szociológiai és müvelődéspolitikai felkészültségére, világszintü szakmai tájékozottságára és a dolgozó nép iránti felelősségérzetére volt, hogy ezt a szükségletet és lehetőséget felismerte és mind az uj közmüvelődési, mind pedig az uj tudományos szakkönyvtár tipusának hazai megvalósitásáért tehetsége, ereje és ideje javát áldozta, munkatársai és más megértő segitőtársai közreműködését mozgósitotta. Ha élete egyik főmüvét, a Fővárosi Könyvtárat, központjában egy társadalomtudományi szakkönyvtárral és a kerületi közmüvelődési könyvtárak hálózatával ugy ahogy

nagyvonalúan eltervezte és ugyanakkor körültekintő gondossággal részleteiben is kidolgozta, nem is tudta megvalósítani, a könyvtár uj korszerű épületét, benne a nagyszabású művelődési központot, amely a könyvtárat, népművelést és muzeumot egy célra egyesithette volna, nem is tudta létrehozni, amit alkotott az mégis nagyjelentőségű volt önmagában is, következményeiben is. Önmagában azért, mert ha szerényebb keretek között is, mégis lerakta a világvárossá fejlődő főváros egyik fontos tömegművelődési intézményének az alapjait, amelyeket a későbbi évtizedekben, különösen pedig a legutóbbi két évtizedben az ő elgondolásai szerint lehetett továbbfejleszteni. Következményeiben pedig azzal, mert uttörő példája az országban másutt is, más formában is ösztönző erőnek bizonyult. Vidéki városaink, sőt szakszervezeteink könyvtári hálózatai a hasonló mintát célkitűzésében, szervezetben, tartalomban, módszerekben egyaránt az ő örökségében tanulmányozhatták. A korszerű tudományos szakkönyvtár kialakitásához is, az alapelvek és gyakorlat tekintében is, az ő személyes alkotásai adtak példát. Ha a Szovjetunió és más szocialista országok tapasztalatai hozzá is járultak könyvtárunk uj országos rendszerének, ezen belül egyes fajtáinak, továbbá a könyvtár ujszerű formáinak és tartalmának kialakitásához, tudatosan vagy öntudatlanul mégis mindig jelentős szerepe volt ebben Szabó Ervin hagyatékának és munkatársainak, különösen Dienes László és Kőhalmi Béla munkásságának is.

Lényegében helyes elvi művelődés- és könyvtárpolitikai felismerései messze előremutató és időtálló elméleti és gyakorlati eredményei a könyvtári kultura terén nem egyetlen ok-

ra mennek vissza. Több fontos tényező együttesen, szoros és szerves kölcsönhatásban érvényesül bennük. Életműve e részének legfőbb erőssége és értéke, hogy elválaszthatatlan egységbe ötvöződik benne mindaz, ami társadalmilag és szakmailag korszerű volt. Bibliológiai munkásságában egybefonódnak a társadalom jövőbemutató tendenciái, a szocializmus életrendjét építő legfontosabb folyamatai és az akkori könyvtári kultúra legkorszerűbb célkitűzései, szervezeti formái, tartalmi és módszerbeli lehetőségei. Hála e kettő ugy olvad egységbe, hogy a társadalmi fejlődés objektiv uj folyamatai megteremtik a maguk számára szükséges uj tipusu könyvtárakat, viszont az uj könyvtárak s a bennük hozzáférhetővé váló olvasmányok személyiség és közösség fejlesztő hatásukkal ezeket az uj társadalmi tendenciákat és lehetőségeket igyekeznek széles körben tudatositani és a megvalósitásukat a maguk eszközeivel elősegiteni.

Mindehhez természetesen Szabó Ervin sokoldalusságára: a munkásmozgalmi politikus, marxista szociológus és közgazdász, valamint művelődési és könyvtárpolitikus komplex személetére, szélesköru felkészültségére és folyamatos tájékozottságára és együttes érvényesülésére volt szükség. Csak igy tudhatta kora hazai művelődés- és könyvtári kulturájának társadalmi összefüggéseit, szakmai adottságait és lehetőségeit a maga összetettségében érzékelni és értékelni. Az ő alkotó képessége, fáradhatatlan munkabirása és mély felelősségtudata kellett ahhoz, hogy könyvtárpolitikai elgondolásait a társadalmi fejlődés tudományosan előrelátható objektiv folyamatainak megfelelően az akkori világszinvonalon elméletben kidolgozza

és a megvalósítást megindítsa.

Még a szorosan vett szakmai technikai korszerűsítések is ebben az összefüggésben mérlegelhetők igazán. A szakkönyvtár és a közművelődési könyvtár korszerű típusának kialakítása, a könyvtárak közötti feladat és munkamegosztás, a könyvtárak közötti tervszerű együttműködés, a főváros könyvtári rendszerének terve, vagy a DEWEY-féle tizedes osztályozás bevezetése, stb. a könyvtári állomány katalógusának tárgykörök szerinti publikálása is csak ebben az összefüggésben vizsgálhatók és értékelhetők helyesen.

A társadalmi és szakmai korszerűség ilyen szoros és szerves összefüggése az alapja bibliológiai munkásága másik fő erősségének és értékének: az elmélet és gyakorlat egybekapcsolódásának. Nincs a korabeli könyvtári gyakorlatnak úgyszólván egyetlen olyan mozzanata sem, amit ne sokoldalúan, ne elméleti felkészültsége, ne ismeretvilága egész összefüggésében venne vizsgálat alá. Ugyanakkor fordítva is, ismeretvilága minden lényeges értékét igyekszik a könyvtári gyakorlatban is tudatosan alkalmazni, hogy a gyakorlati munka hatékonyságát a lehető legmagasabb szintre emelje. Nála csak a területen tökéletes egységben valósul meg a gyakorlat és elmélet ösztönző egymásrahatása, kölcsönös megtermékenyítése. A gyakorlat fedi fel a megoldásra váró problémákat s a sokoldalú mélyrehatló elméleti vizsgálódás termi a jól használható megoldásokat. Az elmélet és gyakorlat tette megalapozottá és időtállóvá jórészt ma is élővé Szabó Ervin bibliológiai munkásságát. Itt csaknem teljesen sikerült elkerülnie azokat a tévedéseket, amelyek munkássága más területein az említett

ellentmondásokhoz vezettek. Egyes esetekben ugyan ide is beszűrenkednek egyes tévesnek bizonyult nézetek, pl. bizonyos mértékű osztályfelettiség a könyvtár társadalmi funkcióit, a jó olvasmány társadalmi hatását illetően. Mégsem ez a jellemző.

A jellemző az, hogy bibliológiai munkásságra a valóság mély ismeretéből fakadt, alapos, gondos munkával jött létre. Példája és eredményei nemcsak korát jellemző történeti értékek, hanem jórészt még ma is, szocialista művelődés- és könyvtárpolitikánkban is eleven erőforrások. S még inkább azzá válhatnak, ha az eddiginél jobban tanulmányozzuk és fokozottabban felhasználjuk az életművében felhalmozott értékeket. Forrása a tanulmányozásnak az életmű egészére ki kell terjeszkednie, még akkor is, ha főként művelődés- és könyvtárpolitikai munkásságának megismerése a központi cél, mert tevékenységének bármelyik része csak az életmű egészének összefüggésében ismerhető meg és értékelhető helyesen.

3. A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG FORRADALMI KEZDEMÉNYEZÉSE, FONTOSABB ELVI ÉS GYAKORLATI EREDMÉNYEI

A szocialista örökség két rétegét: a munkás- és parasztmozgalmi, valamint a Szabó Ervin-i örökség értékeit kapcsolta egybe és igyekezett országos szinten az irásbeliség uj szocialista rendszerévé fejleszteni az első magyar szocialista forradalom: a Magyar Tanácsköztársaság. /193/ A kibontakozó szocialista forradalom és a korábbi kétféle: mozgalmi és szakmai forradalmi örökség találkozása és szerves egybeforrása magyarázza azokat a gyökeresen uj, mégis kiérlelt eredményeket, amelyekkel a tervek kimunkálásában és a megvalósitás kezdeteiben találkozunk. Mi sem bizonyitja jobban a szocialista örökség e két rétegének történelmi jelentőségét, mint hogy biztos alapot adtak a forradalmi program kialakitásához, és e célkitüzések megvalósitásához. Az örökség számos eleme magában hordta a továbbfejlesztés további lehetőségeit.

E lehetőségek valóraváltásához azonban több feltétel kedvező találkozására volt szükség. Mindenekelőtt az első szocialista forradalom bátor lendületére és szinte korlátlan távlataira, amelyek már akkor előirányozhatóvá tették az uralkodóosztályok müveltségi monopóliumának megszüntetését, a társadalom kulturális szinvonalának gyors és nagyarányu emelését. S nagyon lényeges volt, hogy a forradalom fontos feladatának minősitették a dolgozó osztályok: a munkásság és parasztság mű-

velődését, s ebben a folyamatban jelentős helyet és szerepet biztosítottak az irás és olvasásnak, mint a közlés akkor legszélesebb tömeghatásu rendszerének. Nem kevésbé lényeges további feltétel volt, hogy olyan emberek kezébe kerüljön e célkitüzések megvalósitása, akik a forradalmi bátorságot és szaktudást képesek sikeresen egyesiteni magukban, kellő elméleti felkészültséggel és gyakorlattal rendelkeznek a szocialista forradalom előrevivésében és a művelődés rájuk bizott tartományában is. Végül, de nem utolsó sorban olyan központosulás is elengedhetetlen volt, amely biztositotta a forradalom vezetőinek és tömegeinek a megértését s a feladat megoldásához szükséges anyagi és szellemi erők mozgósitását.

Mindezek az elvi, személyi feltételek nemcsak együtt voltak, hanem szerves egységbe is forrtak és kölcsönösen összetünző erővel magas szinten érvényesültek. A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája, ezen belül az uj szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura elveinek, terveinek és eredményeinek kiformálása világosan tanusitja, hogy itt valósi forradalmian uj kezdődött el. Az irásbeliség olyan uj szocialista rendszerének az alapozását indították el, amely a polgári kapitalista szinvonalat már felvázolt körvonalaiban is messze meghaladta, s amely a szocialista örökség kezdeti értékes elemeit is uj magasabb egységbe fogta egybe.

A szocialista könyvkultura alapjai

A legfőbb eredmény és máig is legjelentősebb érték éppen annak felismerése, hogy az irásbeli közlés egységbe fogott rendszerére a szocializmus viszonyai között feltétlenül szük-

ség van. A kapitalizmus üzletiességével szemben a könyvkiadás és terjesztés terén a kulturális feladatokat helyezték előtérbe. A munkaerő- és papirhiány következtében szük kiadási viszonyok miatt /194/ a közintézmények: könyvtárak, iskolák szükségleteit elébe helyezték a magánkeresletnek. Az uj művelődéspolitikai célok kielégitése és az ehhez szükséges kulturális tervgazdálkodás biztositása érdekében államositották a könyvkiadást, a nyomda- és papiripart, a könyvkötészeteket, a könyvterjesztést és a könyvtárokat teljes egészükben. /195/ Valamennyit egyetlen szervezetbe fogták össze és a Szellemi Termékek Országos Tanácsa, ill. Bizottsága irányitása alá helyezték. /196/ Igy egyetlen rendszerbe épült össze az irásbeli közlés minden tartománya a szerzői alkotó tevékenységtől a kiadványok /könyvek, ujságok, folyóiratok stb./ társadalmi felhasználásáig, a könyvkereskedelemig és a könyvtárakig.

Az egyes területek a közös feladatokon viszonylagos önállósággal munkálkodtak. Igy jött létre az irói szakszervezet 550 taggal, négy szakosztállyal /irók, tudósok és szakirók, ujságirók, szinpadi szerzők/. Az államositott mintegy 100 kiadót, több mint 1100 nyomdát és csaknem 50 könyvkötészetet, ill. papirfeldolgozó üzemet a kiadványféleségek, ill. az egyes munkanemek szerint szakositották megközelitően ugy, mint később az 1948. évi államositás után. A könyvkiadás fontosabb osztályai pl. a következők voltak: tankönyvkiadás, propaganda iratok, szépirodalom, tudományos művek, sajtótermékek, állami nyomtatványok szabadtermelés /magánosok nyomtatvány szükségletei/, könyvtári kiadványok és nyomtatványok, technikai /műszaki/ nyomtatványok. A nyomdászat területén voltak iparművészeti, könyvnyomdai, kőnyomdai, könyvkötészeti, re-

produkálói, sajtói, tanszer-konfekciós, könyvkereskedői és papírfeldolgozói direktóriumok. Hasonlóképpen összefogták a mintegy 500 könyv- és papírkereskedést is. /197/

Ezzel létrejött az uj szocialista könyvkultura szervezete és minőségi intézménye, amely a kiadványok tartalmi és technikai előállításához szükséges volt. Hegyjában ugy, mint ahogy az elmult két évtized során kialakult. Az irói szerződések és tiszteletdijak ujrarendezése függetlenitette a szerzőket a kapitalista kiadók üzleti érdekeitől. Az elszámolandó havi előlegek folyósitása megszabaditotta a szerzőket a megélhetés napi gondjaitól. /198/ Az állami szerződések és az elbirálás uj módja egyben biztositotta, hogy csak olyan művek kerülnek kiadásra, amelyek támogetják a szocialista forradalmat, vagy legalábbis nem fordulnak azzal szembe. A kiadás, nyomdászat, papiripar és könyvkereskedelem egységes nagyüzemi szervezete egyfelől lehetővé tette, hogy a kiadványok elsősorban a leendő szocialista társadalom művelődési szükségleteit szolgáljják, de azt is, hogy előállitásuk és terjesztésük gazdaságosabb legyen, s a szükséges példányszámokat a közkönyvtári és egyéni szükségletek egyeztetésével állapithassák meg. Különösen nagyjelentőségünek igérkezett az egységes tankönyvkiadás megszervezése oktatási-nevelési szempontból éppenugy, mint gazdaságossági szempontból. Az egységes állami tankönyvek lehetővé tették volna a marxista világnézet és a legkorszerűbb tudományos eredmények szélesköru terjesztését az addigi felekezeti felfogásokkal és többnyire elmaradott tudásszinttel szemben. Ugyanakkor a nagyobb példányszám csökkenthette volna az állam és szülők költségeit.

A Tanácsköztársaság kiadványairól, valamint a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával és az első szocialista forradalomért folyó küzdelemmel kapcsolatos kiadványokról ugyszólván teljes áttekintést lehet szerezni az Országgyülési Könyvtár külön katalógusából, amely a Kommunista Párt megalakulásának 40. évfordulójára készült el és jelent meg. /199/ Ez a gondos munka feltárja azt a nagyszabásu kiadói tevékenységet, amelyet ezekben a hónapokban a szocialista forradalom sikeréért folytattak. Képet kaphatunk belőle Marx-Engels és Lenin, továbbá Gorkij, valamint Alpári Gyula, Kun Béla, Lukács György, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos és mások müveinek ekkori kiadásairól, a hazai és oroszországi kommunista párt tevékenységéről, a forradalom fontosabb kérdéseiről és eseményeiről. A fővárosi és vidéki időszaki kiadványok közül kiemelkedik a Vörös Ujság, Fáklya, Népszava, Az Ifju Proletár. Sok harcos röpirat, sikerült és nagyhatásu plakát igyekezett a forradalom mellett mozgósitani az ország népét. Az Országgyülési Könyvtár különgyüjteménye és katalógusa egyben példamutató megoldás arra, hogy hogyan lehet és kell egy-egy fontos történelmi fordulat kiadványanyagát összegyüjteni, feltárni és a kutatás számára hozzáférhetővé tenni.

A könyvtárügy rendezése

Az államositott könyvtárügy központi irányitására megszervezték a Könyvtárügyi Politikai Megbizottak Hivatalát DIENES László és KŐHALMI Béla vezetésével. /200/ Az uj központi szerv a Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, ill. Felügyelősége szerepkörét volt hivatott átvenni, többszörösen

kibővitett hatáskörrel. Nem is győzi később felpanaszolni a Tanács és a Felügyelőség mellőzését, a Fővárosi Könyvtár és Szabó Ervin munkatársainak élre kerülését a Felügyelőség egyik munkatársa a az ellenforradalmi könyvtárpolitika képviselője: Gulyás Pál. /201/

A megbizottak feladata az volt, hogy a könyvtárak uj állami országos rendszerét elvileg kidolgozzák és gyakorlatilag kialakitsák. Az elvi alapvetés kimunkálása során, amivel lényegében még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt elkészültek /202/, ugyszólván ugyanazokat a problémákat igyekeztek felvetni és tisztázni, amelyek csak az utóbbi évtizedekben oldódtak meg, s még most sem kivétel nélkül.

Sürgős és azonnal megvalósitható feladatnak jelölték meg a városok könyvtári ellátásának a megvilágitását /203/. Szabó Ervin példáját vették alapul, a Fővárosi Nyilvános Könyvtárat és hálózatát róla nevezték el, és az általa kidolgozott fejlesztési tervet igyekeztek megvalósitani. Az uj kerületi könyvtárakat főként a munkáslakta kerületekbe tervezték. A szükséglettől függően minden kerületbe és a peremvárosokba 1-2 könyvtár, összesen 30-40 könyvtár került volna egyenként 15-20.000 kötettel. A helyiségek /volt polgári klubok, kávéházak/ kiutalása, valamint a kerületi könyvtárak állományának összeállitása meg is kezdődött. A vidéki városokba hasonló jellegü könyvtárakat terveztek. Elkészült a ceglédi, kecskeméti, nagykőrösi, győri, pápai, kiskunhalasi, körmendi, soproni, zalaegerszegi könyvtár terve. Kidolgozás alatt volt a kalocsai, gödöllői, kunszentmiklósi és szentendrei könyvtár terve is. /204/ Igy a városainkban mindenütt az akkori legkorszerübb könyvtár-

típus alakulhatott volna ki. Az utolsó évtized vidéki megyei könyvtárainak eredményei mutatják, milyen jelentős lehetett volna a korszerű városi könyvtárak munkájának hatása városaink kulturális életében.

A másik főfeladatnak a gyári munkáskönyvtárak /205/ megszervezését tekintették. Ezeket a szakszervezeti könyvtárak tapasztalatainak alapulvételével, de a munkássághoz közel, a munkahelyen, az üzemekben akarták felállítani. A jelszó "Ne legyen gyár könyvtár nélkül" megvalósításához is nyomban hozzáláttak. Mintegy 80 nagyobb üzembe került volna uj könyvtár vagy fejlesztették volna tovább azt, ami már volt. Már több gyári munkáskönyvtár megnyitását is kitűzték, de erre nem kerülhetett sor, mert közben az idegen katonai erők beavatkozása következtében a Tanácsköztársaság megdőlt.

A falusi, főként mezőgazdasági lakosság művelődése érdekében a népkönyvtárak megszervezését is megkezdték ott, ahol még nem volt, és megjavitását ott, ahol már korábban telepitettek ilyen könyvgyüjteményt. Néhány községi könyvtár tervét /Győrszentmárton, Kákeve, Tét/ elkészitették, de a népkönyvtárügy helyzetének felmérésére, az agrárszocialista hagyományok értékelésére és a fejlesztési terv kidolgozására már nem maradt idő. Gondoltak egyes fontos rétegek, igy a katonák és az ifjuság könyvtári igényeire is. Sőt ezek közül több meg is kezdte a működését.

A tudományos és szakkönyvtárak elmaradott helyzete és korszerű továbbfejlesztésének feladata is sok sürgősen megoldandó problémát vetett fel. A szakkönyvtári rendszer kiépitését ugy tervezték, hogy az azonos jellegü könyvtárakat egy-egy nagyobb szervezetbe vonják össze. A Fővárosi Szabó Ervin Könyv-

tárat több kisebb hasonló jellegü könyvtár beolvasztásával nagyszabásu társadalomtudományi könyvtárrá kivánták fejleszteni. Az Egyetemi és Akadémiai Könyvtárat nagy "szellemtudományi" könyvtárrá akarták összevonni. Az Országos Széchényi Könyvtárat a Nemzeti Muzeum épületében szándékoztak igazi nagyszabásu nemzeti könyvtárrá fejleszteni. Hasonlóan egybeolvasztották volna a müszaki könyvtárakat a Müegyetem könyvtárával, az orvosi könyvtárakat az Orvos-egyesület könyvtárával, a mezőgazdasági könyvtárakat a Földmüvelésügyi Minisztérium könyvtárával, a természettudományi könyvtárakat a Természettudományi Társulat könyvtárával, a művészeti jellegü könyvtárakat egy nagy képző- és iparmüvészeti könyvtárba, végül a pedagógiai könyvtárakat egy nagy Országos Pedagógiai Könyvtárban. Az elgondolás nagyvonaluságát és megalapozottságát igazolja az utolsó két évtized fejlődése: uj szocialista könyvtári kulturánk rendszere, ha nem is pontosan igy, de sok tekintetben hasonló módon épült ki. Részben az eredeti javaslat felujitásának a hatására /207/, részben pedig az adott lehetőségek és szükségletek ujabb számbavételével és a kinálkozó ésszerü megoldások kimunkálásával. /208/

A különféle könyvtártipusok megerősitése, az azonos jellegü könyvtárak összevonása mellett, a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikája fontos feladatának tartotta a könyvtárügy központi szerveinek a kiépitését is. A dualizmus időszakában a könyvtárügynek nem volt egységes, országos irányitó szerve. A Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége csak a könyvtárak egy részének, elsősorban az állami népkönyvtárak és néhány nagyobb állami könyvtár irányitását végezte.

Azt is meglehetősen szük hatáskörben. A könyvtárak nagy része, pl. az egyházi könyvtárak, hivatali intézeti könyvtárak, szakkönyvtárak nem tartoztak a felügyelete alá. A Tanácsköztársaság idején ezen a felemás és káros helyzeten mindenképpen segíteni akartak. A könyvtárak államosítása után a könyvtárak állami intézményekké váltak, fontos volt tehát, hogy a könyvtárak állami felügyetét biztosítsák. Több könyvtárügyi jogszabály rendelkezik az állami felügyeletről és a könyvtárügy központi szerveiről. Ilyen központi szerv volt az Országos Könyvtárügyi Tanács, az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet /209/ és a Könyvtárosképző Tanfolyam /210/. Mindhárom rendkivül fontos feladatot látott el. A Tanács a könyvtárügy társadalmi irányító testülete volt. A Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet az országos irányító és szervező hivatal szerepét töltötte be. A tanfolyam pedig a szakember képzéséről gondoskodott. Ezek többé-kevésbé hasonló korábbiaknál jóval tartalmasabb és tevékenyebb munkába kezdtek, és már csak idő kérdése volt, hogy a továbbiakban az uj szocialista könyvtári kultura hasznos kulcsintézményeivé fejlődjenek.

A Magyar Tanácsköztársaság mindössze 133 napig állott fenn. Ez alatt a rövid idő alatt az irásbeli közlés rendszerének továbbfejlesztésében rendkivül sokat tett. Összegezte a munkásmozgalom eredményeit, valamint Szabó Ervin és munkatársai korszerü törekvéseit. Sőt az összegezés eredményeit nyomban átvitte a forradalmi gyakorlatba is. Elméletileg messzemenően és lényegében máig tartó érvénnyel sikerült tisztázni azokat az alapelveket, amelyeken az irásbeliség szocialista rendszere felépülhet. Az idő rövidsége ellenére a gyakorlat-

ben is jelentős kezdeményezéseket tettek a könyv- és könyvtári kultura minden területén. Minden feltétel megvolt ahhoz, hogy a szocialista írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultura a forradalmian megujuló társadalom szükségletei szerint kifejlődjön. Éppen azért a Magyar Tanácsköztársaság nemcsak mint a fejlődés korábbi elemeinek összegezője érdemel az eddiginél nagyobb figyelmet, hanem azért is, mert negatív vonatkozásban a mi számunkra is tanulságos az a mód, ahogy a történelmileg-társadalmilag esedékes feladatokat felfogták, ameddig e feladatok megoldásában elvileg és gyakorlatban eljutottak. Ma már megállapítható, egészen bizonyosan könnyebben és biztonságosabban haladhattunk volna előbbre a magunk feladatainak a megoldásában, ha a Tanácsköztársaság erőfeszitéseit, elvi és gyakorlati eredményeit mindjárt szocialista forradalmunk kezdetétől fogva alaposabban tanulmányoznuk, a megfelelő tanulságokat idejében levonjuk és a magunk munkájában következetesebben és fokozottabban alkalmaznuk.

AZ UJ MAGYAR OLVASÁSI, KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRI KULTURA

IV. TÁRSADALMI ALAPOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK:

AZ UJ OLVASÓKÖZÖNSÉG

1. A FEJLŐDÉS FŐ SZAKASZAI

Hazánkban az olvasási, könyv- és könyvtári kultura a második világháboru vége óta, különösen pedig a legutóbbi évtized során rendkivüli mennyiségi fejlődésen és minőségi változásokon ment keresztül. Az olvasóközönség többszörösére bővült. A könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, a papirgyártás és papirellátás, a könyvművészet, a könyv- és lapterjesztés, valamint a könyvtárak alapvetően ujjáformálódtak. Célkitüzésben és tartalomban, szervezetben és működésben a szocialista társadalom szükségleteinek megfelelően gyökeresen ujjáalakultak.

E gyökeres átalakulás és kiugró fejlődés minden iszében szembetünően magán viseli a polgári kapitalista életformából a szocialista társadalom uj életrendjébe való forradalmi átmenet jellemző jegyeit. Benne az irásbeliség polgári kapitalista rendszerének gyors összeomlása és megszünése, ugyanakkor a helyébe lépő szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura megerősödése és ugrásszerü forradalmi kibontakozása ment végbe, a korábbi munkás- és parasztmozgalmi hagyományok több-kevesebb felhasználásával. Jelentőségében ehhez fogható gyökeres változás a magyar irás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultura csaknem évezredes történetében csupán két alkalommal fordult elő. Az egyik a kézirásosság-

ról a könyvnyomtatásra való áttérés, a másik a nyomdászat kézműipari fokáról a nagyipari formáira való átfejlődés, vagyis az irásbeli közlés feudális rendszeréből az irásbeliség polgári kapitalista rendszerébe való átmenet idején következett be.

Az uj szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura két évtizedes fejlődése azonban nem volt teljesen egyöntetü és zavartalan. Fejlődési szakaszai szükségképpen és lépésről-lépésre együtt haladtak a szocializmus felépitésén fáradozó magyar társadalom egészének a fejlődésével. Az egyes szakaszok tartalmukban is, fejlődési mozzanataikban is elkerülhetetlenül magukon viselik a szocializmusért folytatott küzdelem általános jellemző vonásait, eredményeit és hiányosságait egyaránt.

Az uj olvasási, könyv- és könyvtári kulturáért folytatott küzdelemben is természetszerüen jelentkeztek és megütköztek mindazok az előrelendítő erők és visszahuzó törekvések, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetben szembekerültek és szembeszegültek egymással. A korszerü fejlődés kibontakozását a szocializmusért harcba szálló dolgozók, közelebbről: munkások, parasztok és velük együtt haladó értelmiségiek könyv és könyvtár iránti korszerü igényeinek fokozatos tudatosulása és tudatositása, a jelen és jövő szükségleteinek minél sokoldalubb számbavétele, minél tervszerübb és az adott viszonyok között minél teljesebb kielégitése alapozta meg. Emellett a hazai és az egyetemes emberi mult időtálló értékeinek feltárása és felhasználása, valamint a szocialista országok, különösképpen pedig a Szovjetunió több évtizedes tapasztalatainak átvétele s általában helyes hasznositása erő-

sitette meg. A fejlődés meglassulása vagy megtorpanása pedig minden esetben az elavult, de magukat szivósan tartó reakciós erők és azok igényei, továbbá a történelem gyors fordulatai közepette tulhaladott, de magukat még ki nem élt polgári vágyak s a társadalom életének forradalmi átalakitásában, - ezen belül a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura kialakitásában is - elkövetett tévedések és hibák következményeként jelentkezett. Fejlődése mértéke, minősége és üteme mindenkor e különféle egymást támogató vagy egymással szembeszegülő törekvések érvényesülésétől és erőviszonyaitól függött. A fejlődés főbb szakaszait és azok jellegét éppen e társadalmi tényezők erőviszonyai, egymáshoz viszonyitott arányai határozzák meg és határolják el egymástól.

A két évtizedes fejlődés az alapvető tényezők érvényesülésétől függően három, egymástól világosan elkülönülő szakaszra tagolható.

Első szakaszában /1945-48/, a második világháboru után közvetlenül következő első négy évben a munkásság, parasztság és a haladó polgárság koalíciós kormányzása idején elsősorban a fasiszta és más feudális maradványok felszámolása /pl. földreform/, a polgári demokratikus reformok gyors megvalósitása /pl. iskolák államositása/, a háborus pusztitások helyreállitása és a szocializmus felé vezető ut megalapozása /bankok, gyárak államositása/ volt a legfontosabb cél és a legfontosabb eredmény. Ebben az időszakban a gazdasági és kulturális élet más területeivel párhuzamosan a könyvkiadás, a nyomdászat és a könyvkereskedelem, de a könyvtárügy is, fokozatosan elérte, sőt bizonyos tekintetben tul is haladta a második világháboru előtti szinvonalat. A kapitalista könyvkiadással és

könyvkereskedelemmel azonban már ekkor versenyre kelt a szocialista szellemű könyvkiadás és könyvterjesztés is /Szikra, Népszava, Uj Magyar Könyvkiadó/. Sőt a Magyar Kommunista Párt irányitásával létrehozott ezer falusi könyvtárral erőteljesen megindult a szocialista könyvtárfejlesztés is. A jobboldali, fasiszta kiadványok eltüntek a könyvkiadásból és a könyvkereskedelemből. A közművelődési könyvtárakból a selejtes és fasiszta szellemű kiadványokat kivonták, ill. a nagy könyvtárak zárt állományába gyüjtötték össze, igy ezek ettől kezdve csak a tudományos kutatás számára voltak hozzáférhetők. A kapitalista könyvkiadás és könyvkereskedelem azonban még egyelőre továbbra is fennmaradt és akadálytalanul árasztotta el az országot többek között a legalányabb ponyvakiadványok tömegével. Egészben véve tehát ebben a szakaszban a kapitalista viszonyok átmeneti helyreállitása és demokratizálása, valamint a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura első kezdeményeinek elindítása ment végbe.

A <u>második szakasz</u> /1949-56/ a koalíciós kormányzás megszünése, a munkásegység megteremtése, a munkás- paraszt hatalom megerősödése, a háromóves terv sikeres befejezése, az első ötéves terv nagyvonalu előirányzása, az üzemek és vállalatok államositása, valamint a gazdasági és kulturális élet állami irányitásának megszervezése következményeként alakult ki. A könyvkiadás és könyvkereskedelem, a nyomdászat és papiripar államositása, s a tervgazdálkodás követelményei szerint való ésszerü összevonása és korszerüsitése, valamint az ország könyvtári rendszerének nagyarányu fejlesztése a fejlődésnek ezt a szakaszát a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura alapvetésévé avatja. Tartalmi összetételében a könyvkiadás is,

a közművelődési könyvtárak könyvállománya is a szocialista társadalom igényei és szükségletei szerint átalakult. Mennyiségileg a kiadványok száma, a könyvtárak száma és állománya a korábbinak többszörösére emelkedett. A könyv- és könyvtár rövid néhány év alatt a dolgozók széles tömegei részére közvetlenül hozzáférhetővé s ezzel a művelődés időszerű értékeinek széles körben egyik leghatalmasabb, legmeghatóbb hatású szétsugárzójává vált.

A fejlődés lendületét azonban a szocializmus építésében átmenetileg bekövetkezett politikai és gazdasági nehézségek és zavarok törik meg. A szocialista átalakulás üteme túlságosan gyorsnak és feszitettnek bizonyult. A vezetés erőszakos, kapkodó módszerei a dolgozók széles tömegeinek elégedetlenségét váltották ki. A politikai és gazdasági nehézségek 1956 végén több hónapos ellenforradalmi válságban robbantak ki. Mindez a magyar olvasási, könyv- és könyvtári kultura fejlődésében is szükségképpen mély nyomot hagyott. Ingadozott, sőt átmenetileg vissza is esett a kiadványok száma és példányszáma. Napvilágot láttak egyes csekély értékü, dekadens polgári kiadványok. Megakadt a könyvtári rendszer tervbe vett kiépitése is. Nem fejlődött kielégitően a könyvtárak könyvállománya sem. E nehézségek és zavarok azonban a szocialista társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulás lényegét nem érintették. A válság általában muló tünetnek bizonyult.

Végül a harmadik szakasz /1957-től/ e sok zavart okozó, de az alapkérdéseket félreérthetetlenül tisztázó válság után kezdődött. A politikai hatalom, a gazdasági és kulturális irányitás szilárdan a munkásosztály kezébe került. A szocialista társadalmi, gazdasági és kulturális rend továbbfejlesztése a

lényegében helyesen lerakott alapokon, a korábbi tulzások és hibák /voluntarizmus, dogmatizmus, revizionizmus stb./ fokozatos kiküszöbölésével kiegyensulyozottan és egészségesen gyorsuló ütemben halad. A második hároméves és második ötéves terv időszakában az olvasási, könyv- és könyvtári kultura is a lényegében helyesnek bizonyult szocialista alapokon, a korábbi átmeneti tulzások és zavarok fokozatos kikapcsolásával, helyes irányban és jó ütemben fejlődött. Célkitüzéseiben, tartalmában, szervezetében és módszereiben egyre tudatosabban és tervszerübben a magyar szocialista társadalom fokozatosan kibontakozó igényeihez és szükségleteihez igazodik, egyre inkább abból fakad és a maga sajátos eszközeivel annak a fejlődését segiti elő.

A fejlődés időbeli egymásutánjának összefoglaló áttekintése /211/ és az összefüggések dialektikus egymásra hatásának tömör jelzése után, a továbbiakban az olvasóközönség alakulását és fejlődésének tényezőit, a könyvkiadás és a nyomdászat, a papirgyártás, és papirellátás, a könyvterjesztés, könyvművészet és bibliofilia, valamint a könyvtárak, a bibliográfia és dokumentáció kérdéseit az áttekinthetőség kedvéért külön csoportositjuk ugyan, de mindig abban a tudatban, hogy a valóságban mindegyik, társadalmunk ugyanazon életfolyamatának egy-egy részterületeként, egymáshoz szorosan kapcsolódó láncszemeként tölti be a maga hivatását.

2. AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG

Az olvasók: a könyvvásárlók és könyvtári látogatók összetételének alakulása, az olvasótábor igényeinek és szükségleteinek fejlődése, s ennek megfelelően a kiadványok és könyvtárak milyensége és mennyisége az eltelt két évtizedben szükségképpen társadalmunk politikai küzdelmeinek, gazdasági--technikai átalakulásának, szociális és kulturális fejlődésének a függvénye és következménye volt. Az olvasótábornak, mint a könyv- és könyvtári kultura egyik legfőbb tényezőjének többszörösére való bővülése és összetételének gyökeres megváltozása, valamint uj igényeinek tudatosulása és érdeklődési irányainak kibontakozása konkréten is mindenben hiven tükrözi társadalmunk forradalmi átalakulásának jegyeit, a feudális maradványokkal terhelt, fejletlen kapitalizmusból a szocializmus rendszerébe való átmenet jellemző vonásait.

Mint láttuk, a magyar olvasóközönséget a megelőző évtizedekben három alapvető adottság jellemezte. Mindenekelőtt az, hogy a társadalmi valóságnak megfelelően társadalmi osztályok szerint tagolódott. Másodsorban, hogy az egyes osztályok nem számarányuknak megfelelően vettek benne részt. A két nagy dolgozó osztály: a munkásság, különösen pedig a parasztság gazdasági és kulturális viszonyai jóval kevésbé tették lehetővé a rendszeres olvasást. Végül, hogy ez az olvasótábor az összlakossághoz képest egészében véve is rendkivül szükkörü volt.

Az olvasótábor gyors kibővülése és összetételének alapvető megváltozása minjárt a második világháboru befejezésekor az ellenforradalmi rendszer összeomlásával következett be. Ekkor mindenekelőtt egy csapásra megszüntek azok a politikai és

világnézeti korlátok, s kezdetét vette azoknak a gazdasági--technikai és kulturális nehézségeknek a felszámolása, amelyek eddig megakadályozták azt, hogy dolgozó népünk széles tömegei személyükben is a rendszeres olvasók sorába lépjenek: a munkások és parasztok tömegesen könyvvásárlókká és könyvtárak látogatóivá váljanak. Már az első években nyomban megindult az a mozgalom, s azóta is egyre gyorsuló ütemben, egyre szélesülő körben, egyre eredményesebben halad előre az a folyamat, amely dolgozó népünket a maga egészében olvasó néppé igyekszik nevelni. Az olvasók korábbi szük köre mindjárt e kezdeti években a munkások és parasztok százezreivel, később millióival annyira kibővült, hogy az olvasótábor szükségképpen gyökeresen átalakult. S ez a minőségi változás az egész uj magyar könyv- és könyvtári kultura alapvető meghatározójává vált.

Számszerűen is szembeszökő az olvasótábor kiszélesedése és alapvető minőségi átalakulása, ezen belül pedig a munkás és paraszt olvasók számának rendkivüli megnövekedése, de ugyanugy könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk, valamint könyvtáraink később részletezendő forgalmi adatainak gyors emelkedése, külön is az üzemi és falusi könyvterjesztés, valamint a szakszervezeti és falusi könyvtárak forgalmának jelentős fellendülése. Az utóbbi években végrehajtott felmérések adatai szerint rendszeresen olvas a lakosságnak 40-50 %-a. Ma már van könyv a háztartások kétharmadrészében. Az eladott kiadványok értéke 1951-ben 143 millió Ft-ot, 1965-ben pedig 778 millió Ft-ot tett ki. Ebből 209 millió Ft értékü könyvet falun vásároltak meg. A könyvtári olvasók száma az 1957 évi 1,7 milliórol 1965-ben csaknem 3,5 milliórá emelkedett. /212/ Még szembetünőbb a fejlődés, ha a mai eredményeket a két világháboru közti állapottal vet-

jük össze. A tanácsi közművelődési könyvtárakban a fővárosban és vidéken együtt 1935-ben 336.000 olvasó 1.880.000 könyvet használt, 1965-ben pedig 1,5 millió olvasó 40,2 millió kötetet olvasott.

Kedvezően befolyásolta ezt a fejlődést az a körülmény is, hogy a munkásság legfejlettebb rétegeinek és a szegényparasztság vezető elemeinek már a folyamat kezdetén is sok évtizedes mozgalmi harcokban kiformálódott olvasási kultúrája volt, ami nemcsak a marxista művek tudatos keresésében és tanulmányozásában nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a szépirodalmi és ismeretterjesztő művek közül is általában és következetesen a haladó szellemüeket, a tartalomban és művészi megformálásban is a magasabb színvonalut választották. A munkásság és parasztság vezető rétegeinek ez a biztos ítélete és ízlése, a kínálkozó különféle lehetőségek között következetesnek bizonyuló tájékozódása és magasabb igénye, sok évtizedes olvasási hagyománya minden tekintetben alkalmas volt arra, hogy a dolgozók kibontakozó szocialista társadalmában mindinkább általánossá váljon: korszerű formában és méretekben fokozatosan a társadalom egészének olvasási kultúrájává fejlődjék.

Tudatosan és tervszerűen is meggyorsították ezt a folyamatot művelődéspolitikánk, e ezen belül könyvkiadási és könyvterjesztési, valamint könyvtárpolitikánk célkitüzései. A könyvkiadás, könyvterjesztés és a könyvtárügy uj szellemi munkájának eredményeként hamarosan eltüntek a fasiszta s más ellenséges kiadványok, fokozatosan háttérbe szorultak az átlagos polgári művek, bestsellerek és a ponyva főremüvei. Viszont egyre nagyobb teret kaptak a társadalmunk mai forradalmi átalakulását tükröző művek, a munkásság és parasztság mozgalmi

harcát bemutató könyvek s általában a mult kiemelkedő, korukhoz képest haladó alkotásai. Igy az uj olvasótábor folyton növekvő, szélesedő és mélyülő igényei is erős ösztönzést nyertek a kielégitésükre hivatott korszerü kiadványok egyre gyarapodó sokaságában, az olvasói igények további növekedése viszont a könyvkiadás, könyvterjesztés és könyvtárügyünk további fejlődését vonta maga után. Uj szocialista könyv- és könyvtári kulturánk létrehozó tényezői tehát - a forradalmi átalakulással együtt járó egyes zavaró hibákat leszámitva - lényegében egyirányban érvényesültek, kölcsönös és szakadatlan egymásra hatásban egymást erősitették, igy a polgári, kispolgári s más visszahuzó törekvéseknél szükségképpen erősebbeknek kellett bizonyulniok s eleddig példa nélkül való fejlődést kellett eredményezniök.

3. AZ OLVASÓK SZÜKSÉGLETEI ÉS IGÉNYEI, AZ OLVASMÁNYOK HATÁSA

Az olvasóközönség néhány általános adata azonban nem elégséges a jellemzésre, a lényeges vonások megismerésére. Az olvasóközönség társadalmi összetételét is részletes elemző vizsgálat alá kell venni, hogy egyfelől az olvasók rétegeit, másfelől a társadalmi környezet legfőbb alakító tényezőit kiemelhessük, egymástól elhatárolhassuk, szerepüket megvilágíthassuk és fontossági sorrendjüket jelezhessük. Annál is inkább, mert a bibliológiai kutatás eddig az olvasás társadalmi szférájának áttekintésére és jelentősebb tényezőinek számbavételére nem fordított kellő gondot. A szokkutatás pozitivista irányzata elsősorban a tárgyi jelenségek: könyv, papír, nyomdászat, kötés vagy az intézmények története és a könyvtár belső világa: a gyarapítás, katalogizálás, osztályozás stb. megvilágítására törekedett, az olvasók világa nem vagy alig érdekelte. A marxista igényű kutatás nem nélkülözheti a társadalmi összefüggések alapvető tényezőinek a feltárását, különösen nem a társadalmi alap: az olvasótábor megismerését.

A társadalmi összefüggések egészéből két nagy terület viszonylag könnyen elkülöníthető. Az egyiket azok a szükségletek, igények alkotják, amelyek az olvasótábor objektiv fejlődéséből, ill. amelyek a könyvtár szolgáltatásait tényleges igénybevevő olvasók személyes szubjektiv tulajdonságaiból tevődnek össze. A másik nagy terület azokból a hatásokból adódik, amelyeket az olvasmány közvetlenül az olvasók tudatának s személyiségének alakulására gyakorol, az olvasóközönség gondolkodá-

sára, erkölcsi, izlésbeli felfogására kifejt.

Minéjárt szembetünnek azonban a nehézségek, ha nem elégszünk meg az összefüggések e két fő területének elhatárolásával, hanem ezek további elemzését tűzzük ki célul. Nyomban nyilvánvalóvá lesz, hogy e fő területek maguk is sokrétűen összetettek. A társadalmi szükséglet és olvasási igény maga is számos további tényező együttes érvényesüléseként jön létre. Ugyanugy, az olvasmány hatása a társadalomra is több különféle tényező következménye. Az olvasásszociológiai vizsgálódásnak éppen az a feladata, hogy mind a szükségletek és igények, mind pedig a hatások sokrétűen összetett összképét lehetőség szerint elemi összetevő tényezőire bontsa, ugyanugy, mint ahogy azt más tudományágak a természeti, ill. társadalmi valóság más tartományaiban végzik.

Ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy a társadalmi tényezők, ill. ezek csoportjai már eleve nem egyforma súlyuak. Hatásuk, befolyásuk egymáshoz viszonyítva is különböznek, sőt ugyanannak a tényezőnek a súlya és jelentősége is viszonylagos lehet, az adott konkrét helyzettől függően is módosulhat. Igy a társadalmi lét, ezen belül a könyvtár és társadalom összefüggéseinek vizsgálata során ezekkel a tényekkel szükségképpen számolni kell. Az olvasótábor tényleges megismerésében tehát csak az a vizsgálat vihet előbbre, amely egyrészt igyekszik a felismert tényezőket egymástól elhatárolni és további elemi összetevőire bontani, és ugyanakkor igyekszik tisztázni a felismert elemi tényezők, tényezőcsoportok viszonylagos szerepét és súlyát az adott konkrét helyzetben, hogy a társadalmi tényezők mennyiségi és minőségi értékéről, valamint egységgé szerveződéséről, belső dialektikájáról a valóságnak megfelelő képet kaphassunk.

Szükségletek és igények

A szükséglet és igény együtt szerepel, de a kétféle elnevezés mégis jelzi, hogy két külön fogalomról van szó. Olyan két fogalomról, amely szoros rokonságban van ugyan egymással, de amely a valóság két külön szféráját jelöli. Leegyszerűsítve: a szükséglet a közösségi kívánalmakat, az igény az olvasó egyéni kívánságait jelenti. A szükséglet tehát közösségi jellegű követelmények együttese, amely az olvasótábor politikai-gazdasági, technikai és kulturális érdekeiből fakad, s amelynek kielégítésére a társadalom fejlődésében az objektiv adottságok megvannak. Az igény viszont személyi jellegű kívánalmak összessége, amely az adott társadalom vagy kisebb közösség általános adottságain belül az egyén veleszületett hajlamaitól és képességeitől a társadalmi körülményeinek megfelelően és ezek kölcsönös egymásrahatásától függően alakul. Az igény tehát egyedi jellegű, mennyisége és minősége szükségképpen a személyiség tartalmát, szinvonalát, felfogását követi. Más szóval az igény szubjektiv, személyes szükséglet, a közösségen belüli adottságok, követelmények egyéni vetülete, amelynek a kielégítése is a lehetőségek egyéni mértékü felhasználásával, egyéni módon megy végbe.

Nem szorul bővebb igazolásra, hogy a közösségi szükséglet és az egyéni igény csak az esetek egy részében kerül azonos vagy egymást közelitő szintre. Akkor, ha az egyéni igény közelesik a közösségi átlaghoz. Az egyének egy részének igényei a társadalmilag meghatározott átlagtól eltérnek, azt kisebb-nagyobb mértékben, mennyiségben és minőségben tulhaladják, vagy

pedig ezen alul maradnak. /213/ Az eltérés az osztálytársadalomban szükségképpen jóval nagyobb, mint a szocialista vagy a kommunista társadalomban, mert az előbbiben az egyén életkörülményeit meghatározó társadalmi tényezők /pl. anyagi helyzet, kulturális színvonal stb./ között is jóval nagyobbak a különbségek, mint az osztálynélküliség felé haladó szocialista társadalmakban.

Az olvasói szükségletek és egyéni igények meghatározó tényezői eredetük és bizonyos mértékig jellegük és funkciójuk szerint is kétfélék, éspedig szorosan vett <u>társadalmi</u> eredetűek és jellegűek, továbbá más, pl. <u>biológiai, pszichológiai</u> eredetűek és jellegűek. Következik ez abból a tényből, hogy az ember a legmagasabb fejlődési fokot elért élőlény, s mint ilyen az anyagi világ tagja. Ugyanakkor az emberiség közösségben él, tehát társadalmi lény is. Az emberre tehát egyszerre és együtt érvényesek a természet, közelebbről az élővilág törvényei és a társadalmi együttélés törvényszerűségei, sőt az ember sajátos világának anyagi-technikai-kulturális adottságai is. Mégpedig úgy, hogy a fejlett társadalmakban, amelyek munkájuk és tudásuk eredményeivel egyre jobban függetlenítik az emberiség világát a természet világától, fokozatosan nő a társadalmi, technikai és kulturális tényezők és törvényszerűségek súlya a biológiaiakkal szemben anélkül persze, hogy a biológiai adottságok jelentéktelenné zsugorodnának.

A <u>biológiai</u> adottságok közül alapvető jelentőségűek:

a/ az olvasótábor fontosabb demográfiai adatainak számbavétele országosan vagy a helyileg olvasmányokkal ellátandó közösséget illetően;

b/ az életkori, ill. nem szerinti sajátosságok, amc-

lyek az olvasói rétegek, csoportok igényeit mutatják;

c/ az olvasó vele született képességei, idegrendszerének és érzékszerveinek /pl. a szemének/ fejlődő- és teljesítőképessége, az olvasó személyiségének, egyedi tulajdonságai, sajátos személyes igényei.

A társadalmi tényezők általában kettős funkciót töltenek be: a közösségi szükségletek és az egyéni igények alakításában egyaránt részt vesznek. Ez a társadalmi szükségleteket megáról értetődően a közösség életkörülményei és fejlődési lehetőségei szabják meg. De a közösségben élő egyén létét és igényeit is egyre nagyobb mértékben az a konkrét társadalmi helyzet, azok a sajátos életkörülmények határozzák meg, amelyben az egyén él, dolgozik és működik.

A társadalmi környezet vizsgálata során feltétlenül figyelembe kell venni azokat a legfontosabb általános fejlődési tendenciákat, amelyek a fejlett társadalmakban, különösen pedig a fejlett szocialista társadalomban egyre fokozottabban érvényesülnek. Annál is inkább, mert ezek a változások, a könyvtár és a társadalom összefüggéseit erősen, mégpedig többnyire előnyösen befolyásolják.

A mai fejlett ipari társadalmakban világszerte, a fejlett szocialista társadalmakban pedig még inkább négy lényeges fejlődési irányzat figyelhető meg:

a/ Az osztály- és foglalkozási szerkezet fokozatos és alapvető módosulása. Mindenütt fogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya, átmenetileg növekszik, majd csökken az iparban dolgozók aránya is, és lassabban vagy gyorsabban, de nő a nem közvetlenül termelő területeken: az elosztásban és szolgáltatásban dolgozók aránya.

b/ A települési szerkezet, a népesség földrajzi elhelyezkedésének megváltozása: a lakosság egyre nagyobb része költözik át a kisebb településekről a nagyobbakba, a külterületekről faluba, falvakból városokba.

c/ Az életkörülmények állandó javulása: a foglalkoztatottság és a kereset emelkedése, a munkaidő csökkenése, a szabadidő növekedése, a lakásviszonyok javulása.

d/ A kulturális élet gyors fejlődése: a társadalom egyre szélesebb tömegei egyre színvonalasabb műveltségre tesznek szert, egyrészt magasabb foku iskolázottság révén, másrészt önművelés utján, a modern technikai tömegközlési rendszerek /rádió, film, televizió, könyv, sajtó, könyvtár/ egyre fokozottabb igénybevételével.

A társadalmi fejlődés mozgásirányát vizuálisan jól szemléltetik a Triebel-féle görbék, amelyek a mezőgazdasági és ipari, valamint a szolgáltató és ellátó munkakörökben foglalkoztatottak arányának módosulásait tüntetik fel 1870-től 2000-ig, a kézműves korszaktól a gépesitett korszakig. /214/ A kézműves korszakban a nagyipari fejlődés kezdetén 1870 körül a keresők 70-80 %-a még a mezőgazdaságban dolgozott s csak 10-20 %-a tevékenykedett az iparban és megközelitően ugyanannyi a szolgáltató, ellátó munkakörökben. Az átmeneti korszakban az iparosodás és gépesités szintjétől függően a mezőgazdaságban dolgozók aránya fokozatosan csökkent, az iparban és a szolgáltató, ellátó munkakörökben dolgozók aránya pedig egyre inkább növekedett. Ugy azonban, hogy néhány évtized multán az ipari termelés gépesitése, majd automatizálása következtében az iparban foglalkoztatottak aránya is

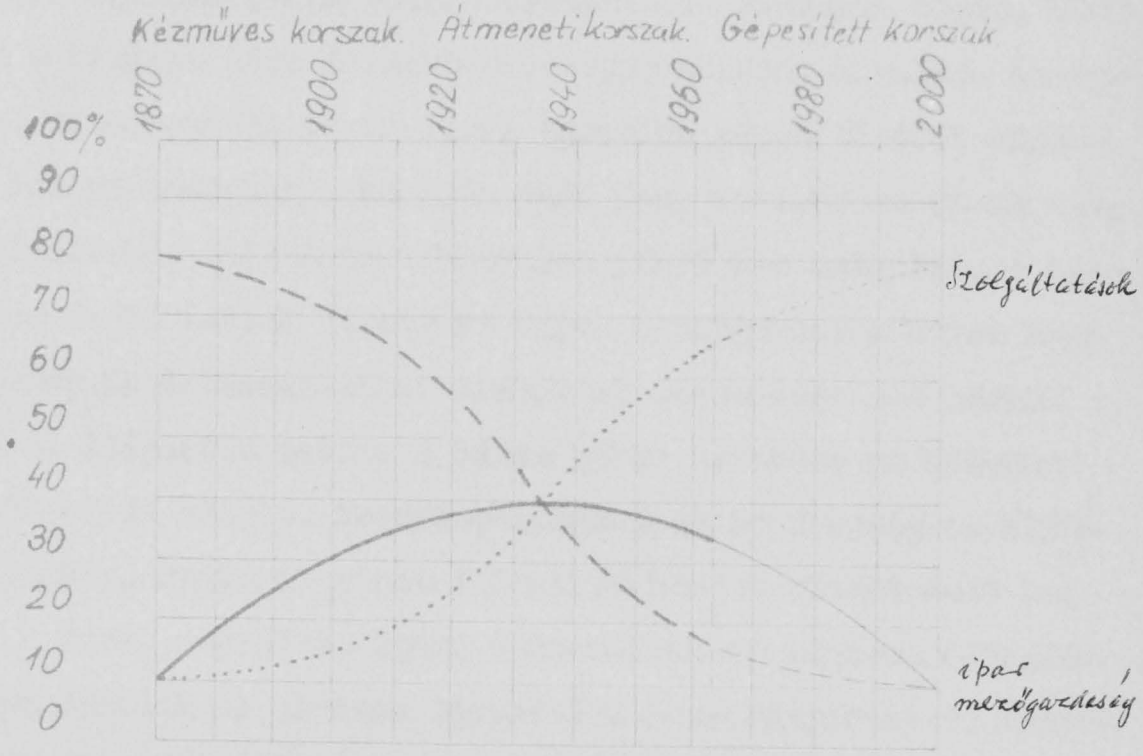

A Triebel-féle modell a legfejlettebb ipari országok helyzete alapján.

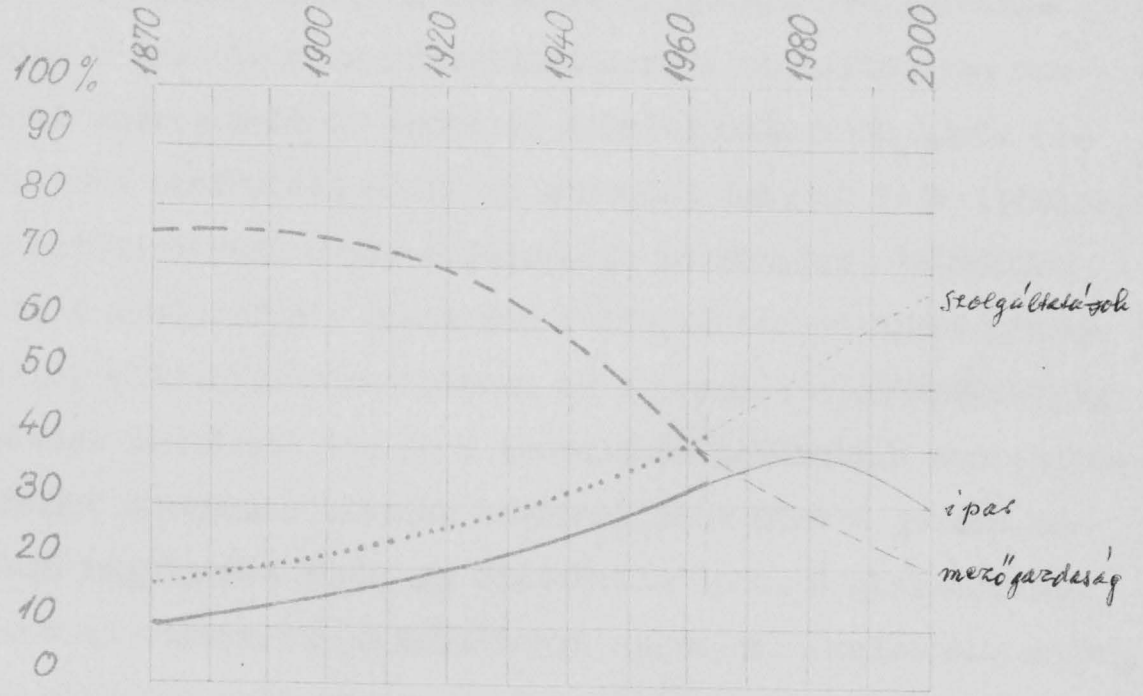

Magyarország társadalmi helyzete.

csökkenni kezdett, ill. kezd, a szolgáltató, ellátó munkakörökben dolgozóké pedig tovább emelkedik. Századunk végén, 2000 körül a fejlett társadalmakban a mezőgazdaság, a talaj- és éghajlat viszonyaitól és az ipari termelés gépesítésétől függően a mezőgazdaságban a keresők 5-20 %-a, az iparban 20-40 %-a, a szolgáltató, ellátó munkakörökben 50-75 %-a dolgozik. A társadalom fejlődésének ütemét az egyes országokban a három nagy területen foglalkoztatottak arányának módosulása s a görbék metszési időpontja jelzi. A három görbe metszése az USA-ban pl. 1915-1925 között, Franciaországban és Svédországban 1930-1950 között, Magyarországon 1960-1970 között következett be.

Ezek, a fejlett ipari társadalmakban végbemenő fejlődési tendenciák az olvasás társadalmi összefüggéseit is lényegesen befolyásolják. Mégpedig többnyire kedvezően. A települési változások azért, mert a városokba tömörülő lakosság számára jobban biztosíthatók a korszerű könyvtári szolgáltatások, mint a falvakban és külterületeken. A foglalkozások módosulásai azért, mert az ipari és alkalmazotti munkakörök általában több ösztönzést adnak az olvasási igények felkeltésére, mint a mezőgazdasági munka a jelenlegi viszonylag elmaradott szinten. A mezőgazdaság fokozatos felfejlődése az ipari termelés mellé, előreláthatóan fokozza az igényeket a szakműveltség megszerzése iránt ott is, de a termelő és lakóhelyek szétszórtsága később is kedvezőtlenebb hatással lesz mint a jobban tömöríthető nagyiparé. Végül az életkörülmények, foglalkoztatási, keresoti viszonyok és müveltségi szinvonal emelkedése azért, mert az olvasási kultura és ezzel együtt a házi könyvgyüjtemény és a könyvtári szolgáltatások iránti igények fokozódásának már is legfontosabb előfeltétele az életszinvonal és a müveltségi

szint emelkedése, s a jövőben előreláthatóan még inkább az lesz.

A társadalmi fejlődés alapvető mozgásirányán tul itt most csak azokat a legfontosabb tényezőket ajánlatos kiemelni, amelyek a modern szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura kialakitásában a mi viszonyaink között jelentős szerepet visznek. Előre kell bocsátani, hogy a felsorolandó tényezők legnagyobb része olyan általános jellegü társadalmi kategória, amely nemcsak az olvasási, könyv- és könyvtári kulturában, hanem a társadalom számos más és fontos életfolyamatában érvényesiti a maga hatását, ösztönző vagy hátráltató befolyását. Sőt gyakran előfordul, hogy a más területeken kifejtett hatások szembetünőbbek. Éppen ezért nem is egyenek, az olvasás és a társadalom összefüggésében érvényesülő hatása figyelmen kivül marad, holott behatóbb vizsgálódás nyomán felvillantja az itteni hatás jelentős mértékét. Ezek közül a következők alapos elemzése nyujthat hasznos tájékoztatást:

a/ a társadalom osztály- és rétegviszonyai;

b/ a gazdasági viszonyok általában;

c/ a foglalkoztatottság mértéke és a kereseti viszonyok, családi és egyéni jövedelem és fogyasztás, ezen belül a könyv- és ujságvásárlás;

d/ a foglalkozási viszonyok, munkakörülmények;

e/ a települési helyset: a lakóhely körülményeinek hatása;

f/ lakás- és családi körülmények;

g/ a szabadidő alakulása és felhasználása, főként a kulturális igények közötti megoszlása;

h/ a technikai szinvonal: a lakásban, a könyvtárban, a könyv- és ujságszállitásában stb.

A társadalmi környezeten belül külön is gondos figyelmet érdemel és kiván a kulturális környezet megvizsgálása. Annál is inkább, mert a kulturális élet különböző területei többnyire szorosan kapcsolódnak egymáshoz és gyakran döntően befolyásolják, kiegészitik, sőt feltételezik egymást. A kulturális tényezők közül elsősorban a következők hatásának felderitésére kell nagy gondot forditani:

a/ az iskolázottság szinvonala;

b/ a felnőttoktatás és népmüvelés hatása;

c/ a kulturális alkotó munka: az irodalmi, tudományos és ismeretterjesztő müvek mennyisége és szinvonala;

d/ az irásbeli közlés rendszerének egyes tartományai: könyvkiadás és könyvterjesztés, a sajtókiadás és terjesztés, házi és könkönyvtárak állapota és hatása;

e/ a közmivelődés modern technikai tömegközlési rendszereinek: a rádiónak, a televiziónak, filmnek az ösztönző, ill. hátráltató hatásai.

Ki kell azonban emelni, hogy a valóságban sem a biológiai és társadalmi tényezők nagy csoportjai, sem az egyes tényezők nem különülnek el élesen egymástól. Az elhatárolásokra csak az elméleti vizsgálódáshoz van szükség. A valóság egy-egy tanulmányozásra alkalmas és érdemes részletében az ott konkréten ható tényezők rendszerint szoros szervesen sajátos egységgé fonódnak össze, és hatásukat bonyolult kölcsönhatások folyamataiban fejtik ki, mégpedig hol közvetlenül s könnyen érzékelhetően, hol pedig többé-kevésbé rejtett formában. Az olvasásszociológia vizsgálódásnak éppen az a próbája, hogy az

olvasási folyamat valamely konkrét egységében helyesen ismeri-e fel az ott ható tényezőket, valamint ezek arányát, súlyát és kapcsolódásaik mértékét. Sikerül-e az egyes tényezők általános jellemzőinek ismeretében a konkrét valóság sajátos egyedi szövevényét ugy konkrót elemeire bontani, hogy ez az elemző vizsgálat a folyamat adott egységének a lényegét a valóságnak megfelelően tárja fel.

Az olvasás hatása

Az olvasás,- könyv- és könyvtárszociológiai kutatás számára az olvasás hatásának a vizsgálata még a szükségletek és igények tényezőinek és konkrót érvényesülésének felderitésénél is bonyolultabb és nehezebb feladatot ad[illegible]. Az olvasmány hatása az olvasó személyiségben jelentkezik, azt gazdagitja vagy torzitja, ott válik a magatartás egyik formálójává. Éppen ezért rendkivül nehéz nyomon követni a befolyás terjedelmét és mélységét, előnyeit vagy hátrányait, más befolyásoktól elkülöniteni és a maga valóságában felmérni. Annál is inkább, mert ilyen jellegü adatok rendszeres gyüjtése nem folyik. A rendelkezésre álló adatok még közvetve is alig alkalmasak e hatások mennyiségének és minőségének a jellemzésére. Egymagában az a tény, hogy pl. ki milyen könyvet vagy más kiadványt vásárol meg, vagy vesz kölcsön, még nem biztositók arra, hogy azt el is olvassa, még kevésbé nyujt tájékoztatást arról, hogy az olvasmány milyen mértékben hatott rá.

Ha már az egyes emberekre gyakorolt hatás vizsgálata ennyi nehézséggel jár, még nehezebb és bonyolultabb feladat annak megközelitése, hogy az olvasmányok hatása hogyan összegeződik és szerveződik az olvasók közösségében, vagy az olva-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

sók valamely rétegében, pl. munkásokban, parasztokban, iskolás ifjuságban és az olvasmányélmény hogyan alakul életszemlélettó, magatartássá és cselekvéssé.

Pedig az irásbeli közlés és társadalmi összefüggéseinek e viszonylag legnehezebben megközelithető és felderithető tartományában rejtőzik az olvasás, a könyv, sajtó és könyvtár társadalmi szerepének és jelentőségének a lényege és értelme. E hatások korszerü tudományos megismerése az irásbeli közlés rendszerének egyetemes érdeke. E nélkül a rendszer egyetlen területe sem képes feladatait, szervezeti kereteit és módszereit az eddiginél tudatosabban, magasabb szinten kialakitani s szolgáltatásait a társadalom számára továbbfejleszteni.

Éppen ezért a hatások vizsgálatára az eddiginél jóval több figyelmet kell forditani és erre a mainál jóval több erőt kell összpontositani. A hatások éppen bonyolult összetettségük miatt igen sokféle kutatási lehetőséget kinálnak és jelentős uj eredményeket igérnek. Olyanokat, amelyek nemcsak az olvasás-szociológia és -pszichológia számára lehetnek értékesek, hanem a társadalmi összefüggések e tartományainak megismerésében érdekelt más tudományágak, pl. az irodalomszociológia, a tudományszociológia, sőt bizonyos áttételekkel a művelődésfilozófia és a művelődésszociológia más ágai számára is, hiszen a hatások lényegének felderitése a modern technikai tömegközlés rendszereinek vizsgálatával foglalkozó s most kialakuló közléstudományok számára is alapvető fontosságu feladat. /215/

A hatásvizsgálat irányulhat egyes különös figyelmet érdemlő, tipikusnak tekinthető személyekre, de még inkább a valóságos vagy leendő olvasóközönség egészére vagy annak ki-

sebb-nagyobb rétegére, ill. csoportjára. Az első esetben az olvasás személyiség fejlesztő, az utóbbiban a közösség alakító hatásainak a megismerése a cél. Vizsgálat alá vehető az olvasás és könyvtár szerepe és jelentősége együtt vagy különkülön az alapműveltség, a szakműveltség és az általános műveltség fejlesztésében. Ki kellene terjednie e vizsgálatoknak azokra a befolyásokra, amelyek a személyiség belső tartalmában és a közgondolkodásban, főként a politikai-ideológiai világnézetben, az erkölcsi felfogásban, az esztétikai ízlésben mennek végbe az olvasmányok hatása nyomán. Az olvasás utján elérhető müveltség bővités és mélyités tartalmi kérdései mellett figyelmet érdemel az is, hogy az olvasás mint szellemi edzés mennyiben segitheti elő a szellemi képességek és a szellemi teljesitőképesség fejlesztését. De nem utolsósorban célszerü volna behatóan tanulmányozni azokat a káros hatásokat is, amelyeket a bármely szempontból kifejezetten kártékony olvasmányok vagy önmagukban ugyan nem kifogásolható, de az olvasó biológiai és szociológiai adottságaihoz képest rosszul megválasztott olvasmányok tesznek az egyénekre vagy a közösségre. A tömák körét az összefüggések még számos más területével ki lehet bővíteni. Ilyen pl. az olvasás hatása az olvasók érzelmi életére, akarata fejlődésére. Ha nem is tartoznak a hatások fogalmának körébe, szorosan ide kapcsolódnak azok a különféle tartalmi, formai, művészi mozzanatok, indítóokok is, amelyek felkeltik az olvasók érdeklődését az olvasmány vagy az olvasmányok bizonyos szempontjai iránt, s igy részük van az olvasási folyamat megindításában és az olvasás során és nyomán megvalósuló hatásban. /216/ Ez az összeállitás azonban korántsem törekszik teljességre, csupán néhány fontos példát és lehetőséget kiván felsorolni.

4. FONTOSABB BIOLÓGIAI TÉNYEZŐK

Az olvasóközönség demográfiai adatait, főként az ellátandó lakosság számát és összetételét országosan vagy helyi szinten, szaporodásának vagy fogyásának ütemét és irányát feltétlenül ismerni kell. Az összefoglaló áttekintés adatai teszik lehetővé az elért eredmények és a megoldásra kitűzött feladatok viszonyítását az országos vagy helyi állapotokhoz. Az utolsó száz esztendő során Magyarország mai területén az összlakosság pl. valamivel több, mint kétszeresére emelkedett. A gyarapodás az első évtizedekben évenként 1-1,25 % között ingadozott. A legutóbbi 3 évtizedben azonban évi 0,70-0,84 %-ot tett ki. A helyi /megyei, városi, községi/ gyarapodást vagy csökkenést tehát ehhez kell viszonyítani. Az ország lakossága a hatvanas évek elején túlhaladta a 10 milliót. Ez idő szerint országosan mintegy kétszer akkora népességről és többszörösen jobban kell gondoskodni, mint száz évvel ezelőtt. A férfiak és nők aránya közel azonos, bár a nők száma a háborúk miatt egyes korosztályokban kissé emelkedett és helyi eltolódások gyakran adódnak, pl. a bejáró munkások esetében. Annál inkább módosult az összlakosság kor szerinti összetétele. A 15 éven aluli fiatalok aránya fokozatosan csökkenőben van, 1869-től 1960-ig 36,7 %-ról 25,4 %-ra esett vissza. Ugyanakkor a 60 éven felüliek aránya évtizedről évtizedre emelkedik. 5,1 %-ról 13,8 %-ra emelkedett. S ennek a tanulságait az olvasási, könyv- és könyvtári kultura fejlesztésében is országosan és helyileg is le kell vonni. A népesség egészén belül a 60 %-nyi munkaképes

koru lakosságon kivül a fiatalokról és az időseck növekvő táborának sajátos igényeiről is külön gondoskodni kell mindenütt, ahol az olvasóközönségen belül számottevő az arányok eltolódása. /217/

Az életkori sajátosságok általában jobban ismertek /218/. Ha nem is az olvasórétegek életkori igényeit és a könyvtári szolgáltatásokban érvényesitendő életkori követelményeket illetően, de a pedagógiában az iskolás kornak oktatásával, nevelésével és ujabban a népmüvelőstudományban a felnőttek nevelésével kapcsolatosan. Még leginkább a gyermekek olvasmányszükségletei, a gyermekirodalom életkorok szerinti megoszlása és gyermekkönyvtárak működési elvei ismeretesek. De már a serdülő és felnőtt fiatalok, a dolgozó felnőttek vagy az öregek sajátos igényei jobbára homályban maradtak. Holott az olvasmányok megválasztásában, a könyvtárak igénybevételében ezek a sajátos igények is érvényesülnek. Mindenképpen elérkezett az ideje az elemző feltárásnak, hogy az életkori igényeket tudatosan és tervszerüen, tehát a jelenleginél hatékonyabban lehessen kielégiteni.

Általánosságban a Mit olvassunk? c. kiadvány /219/ idevágó adatai az életkori sajátosságokra is igen jól tájékoztatnak. Azt mutatják, hogy a fiatalabb /és iskolásottabb/ korosztályok tagjai közül mintegy háromszor annyian olvasnak rendszeresen, mint a legidősebb korosztályokból. Bizonyára érvényesül ebben az iskolai munka is /pl. a kötelező olvasmányok keresése/. Mégis ez idő szerint általánosan jellemzőnek kell tekinteni az olvasás csökkenését a magasabb korosztályokban, ha abban nem is az életkor maga a fő előidéző tényező, hanem azok a mostoha társadalmi, kulturális viszonyok, amelyekben az

idősebb korosztályok felnőttek és éltek. Az olvasás és az életkor összefüggései a felmérés szerint számszerűen a következőképpen alakultak:

Korcsoport	Olvasó %	Nem olvasó %
8-12 évesek	48,0	52,0
13-14 "	65,1	34,9
15-19 "	57,1	42,9
20-24 "	44,7	55,3
25-29 "	42,8	57,2
30-39 "	40,1	59,9
40-49 "	34,0	66,0
50-59 "	24,7	75,3
60 éves és idősebbek	19,8	80,2

Más kevésbé átfogó felmérések, megfigyelések is lényegében hasonló eredményekre jutottak. Így ezzel a ténnyel nemcsak általánosságban, hanem kisebb olvasó közönség esetében is számolni kell. Érdekes viszont, hogy az olvasmányok mennyiségében az egyes korosztályok között nem mutatkozik számottevő eltérés, aki olvas, az kortól többé-kevésbé függetlenül olvassa el a megszokott mennyiséget, ill. tölti olvasással a megszokott időt.

A nemek szerinti megoszlás tényei ellentmondásos helyzetre és megítélésre utalnak. Az élet számos területével kapcsolatban viszonylag sok szó esik a férfiak és nők sajátos adottságairól, örökölt és szerzett tulajdonságairól, sajátos igényeiről és lehetőségeiről. Nem egyszer elhangzanak ilyen megállapitások az olvasással és a könyvtárakkal kapcsolatban

pl. a nők különleges olvasási igényeiről, a külön női olvasmányokról, a lányregényekről, a nélkül, hogy az eltérések jellegét, tényleges mértékét és minőségét, valamint okait alaposan kivizsgáltuk volna. A könyvtárosi és könyvterjesztői tapasztalatok szerint a nők bizonyos mértékig más jellegű olvasmányokat kedvelnek, mint a férfiak. Egyes adatok szerint a nők valamivel többet, más adatok szerint pedig kevesebbet olvasnak, mint a férfiak. /220/ Tisztázatlan azonban, hogy ezek a különbségek mennyire vezethetők vissza a nemek közötti különbségekre, s mennyiben azoknak a hátrányos társadalmi viszonyoknak a következményeire, amelyek között a nők éltek és élnek még ma is. Fontos feladat annak megvilágítása, hogy mi az, ami a szocializmus uj viszonyai között a nemek tényleges egyenjogusulása után sajátosan a nemek közötti különbség következménye, s amit valóságos biológiai sajátosságként kell figyelembe venni az olvasási kulture fejlesztésében is, s mi az, ami a társadalmi feltételek kiegyenlitődése után szükségképpen eltünik. A fiatalabb korosztályok pl. mennyiségi különbségeket alig mutatnak, a minőségi eltéréseket azonban jobban fel kell deriteni.

Az olvasók személyes képességei közül az egyéni foglalkozások keretében elsősorban azokra a személyes adottságokra és tulajdonságokra kell figyelmet forditani, amelyektől az olvasási folyamat eredményességának a foka függ. Mindenekelőtt az agy és az idegrendszer veleszületett tulajdonságai, különös vonzódási irányai, továbbá fejlődő és teljesitőképessége, állapota tölt be fontos szerepet. Érzékszerveink közül a szem működésének megbizhatóságán, gyorsaságán és fáradhatatlanságán mulik az olvasás terjedelme és gyorsasága. Sőt a sze-

nek megbetegedése esetén fontos a helyettesítést ellátó szervek, pl. a tapintás /vakirás/, ill. a fül /hangos könyv/ alkalmazkodó képessége is. Az idegrendszer,főként az egy örökölt adottságai és szerzett tulajdonságai közül az érzékelés észlelés és emlékezés viszonylagos intenzitása, terjedelme és tartalmassága, az asszociáció viszonylagos pontossága és gyorsasága, gazdagsága és árnyaltsága, az elvont gondolkodásra, a logikai összefüggések felismerésére való hajlam és képesség. Az ilyen pszichikai alkat viszonylag kevesebb munkával és gyorsabban fejleszti magában az eredményes, intenziv olvasáshoz szükséges készségeket, viszonylag gyorsabban és könnyebben, kevesebb energia felhasználásával olvas. Az olvasás számára a szellemi gyönyörüség kiapadhatatlan és felülmulhatatlan forrása, de nem magáért az örömért, hanem a tudatvilág sokoldalu és elmélyült gazdagitásáért. A szellemi élvezet csak kisérő jelenség, a sikeres szellemi munka és gyarapodás elmaradhatatlan mellékterméke. Természetesen azok, akikben csak az adottságok kisebb mértékben vannak meg, ill. akiknek az életkörülményei e képességek kifejlesztését nem, vagy csak kisebb mértékben teszik lehetővé, nem vagy csak esetlegesen, alacsonyabb szinten fejlődnek olvasóvá. Minthogy a fejlett társadalmak, különösen pedig a szocialista társadalmak egyetemes érdeke, hogy a tagjai egyénileg minél nagyobb terjedelmü, több oldalu és szinvonalasabb olvasási kulturát alakithassanak ki,mert ez az olvasóközönség minőségének a javulását is maga után vonja, fontos közérdekü feladat, hogy az olvasóvá való nevelés alapvető kérdései beható elemzést nyerjenek. Különösen a személyes olvasási kultura kialakitásához szükséges egyéni adottságok természete, és ezek fejleszthetőségének kérdései, főként

legalkalmasabb módszerei kívánnak és érdemelnek figyelmet. De ez már átvezet a társadalmi tényezőkhöz, az olvasók társadalmi neveléséhez.

5. ALAPVETŐ TÁRSADALMI TÉNYEZŐK

Osztály- és rétegviszonyok

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a szocialista államok osztály- és rétegviszonyaiban sajátos ellentmondások mutatkoznak, amelyek az olvasási és könyvtári kultura fejlődési lehetőségeit és feltételeit is döntően befolyásolják. Az ellentmondások abból adódnak, hogy a szocialista politikai forradalom győzelmét a népgazdaság szocialista rendszerének, s a szocialista kultura világának fokozatos kibontakozását a társadalom átrétegeződése viszonylag lassabban követi. A korábbi osztálykeretek átmenetileg a politikai rendszer és tulajdonviszonyok gyökeres megváltozása után is megmaradtak s az osztályhagyományok, s a korábbi életkörülmények gyakran akkor is hatnak, ha a foglalkozásban lényeges változások következnek be, pl. a parasztság számottevő része ipari munkássá lett.

A kapitalista társadalom rendszerében a termelőeszközök tulajdona szerint élesen két csoportot alkotnak a társadalom osztályai. A tőkések, valamint szövetségeseik és kiszolgálóik kisebb csoportja egyfelől, másfelől a többséget magukba foglaló dolgozó osztályok nagy csoportja az élet minden területén szemben áll egymással. Mégpedig nemcsak a politikai és gazdasági élet területén, hanem a kulturális életben is. Kulturális szükségleteik és igényeik, érdekeik és lehetőségeik is nagy mértékben különböznek egymástól. Áll ez természetesen és szükségképpen az olvasási és könyvtári kulturára is, ami az

osztálytársadalom viszonyai között elkerülhetetlenül az osztályharc egyik színterévé vált. Az uralkodó tőkés kisebbség az irásbeli közlés rendszerét is a maga érdekeinek megfelelően igyekezett kiépiteni és felhasználni, a a kultura terjesztése és a társadalom egyeteres művelése ürügyén a könyv- és sajtókiadáson és könyvtárakon keresztül is a maga világnézetét törekszik szétsugározni. Ennek hatása alól a munkások és parasztok s más alkalmazottak csak ugy tudták magukat legalább részben kivonni, hogy érdekvédelmi szerveik /szakszervezetek, pártszervezetek/ keretében vagy más társulásaik segitségével külön sajtót, könyvkiadást és könyvterjesztést hoztak létre és külön könyvtárakat szerveztek. Igy jöttek létre már a kapitalizmus viszonyai között a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura kezdeti elemei, amelyek később a szocializmus viszonyai között fejlettebb szinten általánossá válnak.

A szocialista országokban, ahol a munkásság, valamint a vele szövetséges parasztság és forradalmi értelmiség szocialista politikai, gazdasági és kulturális forradalma megszüntette a gazdasági kizsákmányolást, Magyarországon pl. mihelyt a szocializmus épitése megteremtette az egységes osztálynélküli társadalom kialakulásának a lehetőségeit és feltételeit, nyomban kezdetét vette a társadalom átrétegeződése. Ez elsősorban a fontosabb foglalkozások arányainak jelentős megváltozásában mutatkozott meg. A keresők száma részben a népesség szaporodása, részben a foglalkoztatottság fokozódása következtében jelentős mértékben nőtt. Elsősorban az iparban, ahol a keresők száma 1930 év 1950 között alig változott, azóta másfél évtized alatt éppen megkétszereződött. A mezőgazdaságban dolgozók aránya viszont erősen csökkent, az utóbbi másfél év-

tizedben több, mint 600 ezerrel. A többi foglalkozás: a közlekedés, a kereskedelem, a kulturális élet, az egészségügy, közigazgatás stb. dolgozóinak száma egyenletesen nőtt. A foglalkozási arányok módosulása következtében az ország lakossága ma már három csaknem azonos nagyságu csoportra oszlik: a mezőgazdaságból él 35,5 %, az iparban dolgozik 33 %, más foglalkozásu /közlekedés, kereskedelem, szolgáltatás, közigazgatás/ 24,8 %. Az arányok változásait részleteiben az alábbi táblázat tartalmazza. /221/

Foglalkozás	1930	1950	1960	1966
Munkaképes koru népesség	...	5.788.000	5.896.300	6.024.900
Ebből kereső	...	4.106.800	4.709.900	4.780.600
Ebből:				
ipari	921.800	797.000	1.290.600	1.539.400
épitőipari		125.400	256.200	305.800
közlekedési	113.300	165.100	280.800	306.800
kereskedelmi	226.100	218.000	303.100	329.600
mezőgazdasági	2.031.500	2.134.700	1.925.100	1.498.000
más foglalkozásu dolgozó	537.000	666.600	654.100	801.000

A foglalkozás szerinti átrétegeződés és ez egyes foglalkozásokon belüli élet és munkakörülmények gyakran lényeges módosulása/pl. fokozott gépesités, uj termelési szervezet, uj bérezési feltételek stb./ még nem hozza magával az érintett dolgozók osztályhelyzetének teljes megváltozását. Főként azért,

mert a foglalkozás az ember társadalmi helyzetének és helyének nem egyedüli meghatározó tényezője. Az azonos foglalkozáson belüli munkamegosztás /munkakör/, a kereseti különbségek, az általános müveltség és szakképzettség eltérő szintvonala, a lakóhely, a családi körülmények is lényeges szerepet visznek benne. Ezen tul a korábbi életmód hagyományai is élnek és hatnak az uj életkörülmények között is. Az átrétegeződés tehát többnyire átmeneti állapotot teremt, amely mozgásba hozza a lakosság jelentős részét. Elsősorban azokat, akik foglalkozást cserélnek, s ezzel munka- és életkörülményeiket változtatják. De befolyásolja kisebb mértékben azokat is, akik régi foglalkozásuk körében ujonnan jött munkatársakkal dolgoznak együtt. Az átmenet során fellazulnak a régi osztálykeretek és kötöttségek, s ha az osztályok nem is olvadtak vagy olvadnak hamarosan egybe, a fejlődés félreérthetetlenül az egységesülő társadalom felé mutat.

Mindez a társadalmat nemcsak mozgásba hozza, de mozgásban is tartja. Ennek a társadalmi mozgásnak megfelelően kell a müvelődéspolitikának, ezen belül a könyvkiadási és könyvtári politikának felismernie és ellátnia a maga feladatát. Mégpedig egyiknek sem önmagáért, önmaga javára, hanem azért, hogy az olvasási, könyv-, sajtó- és könyvtári kultura is lehető leghatékonyabban elősegítse a szocialista társadalom uj életrendjének mielőbbi és minél hatékonyabb megvalósulását. A maga eszközeivel és módján az irásbeliség uj szocialista rendszere is támogassa a társadalom előrevivő forradalmi erőit, jövőt épitő erőfeszitéseit.

A gazdasági alapok

A népgazdaság általános fejlődése és teljesítőképessége a közkönyvtárak alakulását az egyéni, ill. családi kereset összege, vásárlóértéke és az egyéni ill. családi kiadások megoszlása pedig a házi könyvgyűjtésben, valamint a közművelődés más rendszerinek igénybevételében érvényesül. A kettő szorosan összefügg egymással.

A népgazdaság szerepe azért alapvető, mert a könyvkiadás és sajtó, valamint a könyvtár nem jövedelmező vállalkozás, ill. intézmény. Bevételeiből nem vagy csak alig tudja fenntartani magát. A könyvtári kultura költségterheit pedig a népgazdaság közvetlenül állami s más közületi bevételekből fedezi. Éppen azért rendkivül fontos körülmény, hogy a gazdaságpolitikai gondolkodás a könyvkiadást és a közkönyvtárat hogyan minősiti. A termelést közvetlenül vagy közvetve támogató intézménynek tekinti-e, vagy pedig egészében termelési, ill. a társadalmi fogyasztás kategóriájába sorolja? Eleddig pl. a könyvtári kultura költségei többnyire a kulturális fogyasztás oldalán szerepeltek. De ott is a művelődés több más területéhez: pl. az alapfoku iskolai oktatás-neveléshez, a szakemberképzéshez, a tudományos kutatáshoz képest meglehetősen háttérbe szorultak. Ujabban már felmerültek olyan gazdaságpolitikai elgondolások, hogy a kulturát sem lehet egyértelmüen társadalmi fogyasztásként felfogni. /222/ Az anyagi javak előállitása és a termelés anyagi feltételeinek megteremtése mellett fontos, sőt egyre fontosabb feltétel a legfőbb termelőerő: a dolgozó ember minőségének állandó fejlesztése is. Éppen ezért tüzetesen

meg kell vizsgálni, melyek azok a folyamatok a kulturális életben, amelyek a dolgozó ember alapvető felkészülését és kívánatos továbbfejlesztését élete további során folyamatosan biztositják. Célszerű volna ezeket a gazdaságpolitikai szempontból is kiemelten kezelni, s anyagi szükségleteiről ugyanugy gondoskodni, mint a termelő berendezésekről, vagy mint ahogyan az utóbbi időben a tudományos kutatásról világszerte gondoskodnak, miután általánosan fel- és elismerték, hogy a tudomány egyre inkább termelőerővé válik. /223/ A kultura fő tartományai közül ilyen kiemelt gondoskodásra elsősorban azok jöhetnek szóba, amelyek a dolgozó ember emberi és szakmai felkészültségét közvetlenül szolgálják: igy az általános iskolázás és a szakemberképzés. Az irásbeli közlés rendszerének tartományai közül közvetlen segitséget a szakkönyvtárak és az iskolai könyvtárak, valamint a szakirodalmi tájékoztatás: a bibliográfia és dokumentáció szolgáltatásai nyujthatnak. Meggondolandó azonban, hogy a könyvkulturát és a könyvtári kultura további területeit: igy a közmüvelődési könyvtárakat is nem kellene-e ebbe a kiemelt kategóriába helyezni. Egyrészt, mert közvetlen segitséget ezek is nyujtanak. Másrészt, mert a dolgozó ember minőségének fejlesztéséhez ezek is hozzájárulnak, abban szolgáltatásaikkal részt vesznek, s ez a magasabb minőség az ember minden tevékenységében, igy a termelő munkában is feltétlenül érvényre jut.

Az <u>egyéni, családi kereset</u> elsősorban a házi, családi könyvgyüjtemények fejlesztésében érvényesül. Egyfelől azzal, hogy az egyéni könyvgyüjtő érdeklődésével és vásárlásával nagy mértékben befolyásolja a könyv- és sajtókiadást: a kiadásra kerülő müvek megválasztását, hirlapok és folyóiratok szerkesz-

tését. A kiadványok zömét, mintegy négyötödét egyéni vásárlók veszik meg. A vásárlás elősegíti, az érdeklődés elmaradása megakadályozhatja a kiadványok megjelenését, egyebek közt a közkönyvtárak feladatainak ellátásához szükséges kiadványok létrejöttét is. Másfelől azonban jelentkezik a kereset befolyása, s ez legalább annyire fontos, hogy a tapasztalatok szerint az egyéni könyvgyűjtő rendszerint igényes és szorgalmas közkönyvtári olvasó is. Fejlettebb igényével, szélesebb körű tájékozottságával nemcsak fokozza a közkönyvtárak használatát, hanem többnyire hozzájárul a közkönyvtárak magasabb színvonalra való fejlesztéséhez is.

A családi könyvgyűjtemény és a közkönyvtár fejlesztése tehát nincs ellentmondásban egymással. A szocializmus viszonyai között nem is lehet. Mindkét könyvtár célja és feladata közös: a társadalom olvasási kulturájának kiterjesztése és elmélyítése. Éppen ezért az olvasási kultura helyzetét és hatását csak a működési terület olvasási viszonyainak, családi könyvtárainak, a helyi könyv- és sajtókiadás, terjesztés és gyűjtés, sőt a családi gyűjtemények használatának és hatásának ismeretében lehet világosan felmérni és értékelni. Az egyéni könyvgyűjtés mértéke pedig az olvasók keresleti viszonyaitól, a keresett könyv, hírlap és folyóirat vásárlására fordítható hányadától függ.

A felmérések azt mutatják, hogy a szocializmus viszonyai közt a kiadványok vásárlására fordított keret viszonylag gyorsan nő. Jóval gyorsabban, mint az elsődleges létfenntartási fogyasztási javaké, pl. az élelmiszereké, ruházkodásé. De az is kitűnt, hogy a keret növekedése nem csupán a keresetek emelkedésétől függ, hanem attól is, hogy önálló keresőről vagy

keresőt nélküli családtagokról van-e szó. Nagyjából azonos keresőt esetén a műveltségi színvonal a döntő. Ez befolyásolja, hogy a keresőt mekkora hányadát fordítja az egyén vagy a család kultúrára, s azon belül könyv, hírlap, folyóirat vásárlására. Sőt azt is, hogy milyen színvonalú kiadványokat vásárol meg. Éppen ezért az olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálódásnak ezeknek a körülményeknek az alakulására is ki kell terjednie.

A gazdasági összefüggéseket számszerűen is a nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztásának aránya, a keresők száma, a keresetek összege és vásárlóértéke, továbbá a kulturális fogyasztás, ezen belül a könyv-, folyóiratvásárlás, valamint a közkönyvtárak költségkereteinek alakulása mutatja meg. Az egyéni /családi/ és közületi ráfordítások együtt megadják az olvasási és könyvtári kultura gazdasági alapjainak nagyságrendjét és növekedési ütemét, amint ezt az alábbi két táblázat szemlélteti. /224/

Év	Nemzeti jövedelem milliárd Ft	%	A lakosság felhasználása milliárd Ft		Keresők millió fő	Eltartottak	A munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete Ft az iparban	a mezőgazdaságban
1950	78,8	100	57	100	4,10	5,18	735	414
1960	139,5	177	102	170	4,70	5,25	1617	1357
1965	179,7	220	130	206	4,73	5,39	1766	1510
1966	188,1	238	138	218	4,78	5,37	1846	1590

Az általános gazdasági helyzet keretében a kulturális szükségletek, ezen belül a könyvtárak fenntartásának, valamint a kiadványok egyéni vásárlásának anyagi alapjai a következőképpen alakultak /225/:

Év	Kulturális kiadások /sport és üdülés is/		Ingyenes juttatás milliárd Ft	Könyv		Újság	
	Összes	Személyes kiadás milliárd Ft		alkalmazott és munkás háztartásban 1 főre átlagban Ft	parasztiban	alkalmazott és munkás háztartásban 1 főre átlagban Ft	parasztiban
1960	9,8	4,7	5,1	42	4	57	21
1965	13,5	6,9	6,6	56	7	71	34

A fejlődési adatok világosan tanúsítják, hogy a kulturális kiadások aránya mind az állami /és más közületi/ költségkeretben, mind pedig az egyéni vásárlásban erőteljesen növekedett. Amíg pl. 1950 és 1965 között a nemzeti jövedelem 220 %-kal nőtt, s a lakosság fogyasztása általában vele párhuzamosan, de valamivel lassabban emelkedett, addig a kulturális kiadások általában is jóval gyorsabban növekedtek. /226/ A könyvvásárlás például 1951-től 1965-ig csaknem öt és félszeresére ugrott fel, s ennek mintegy 80 %-a egyéni vásárlás volt./227/ Ha nem is ilyen mértékben, de jelentősen nőtt a könyvtárak beszerzési kerete is. Az állami közművelődési könyvtáraké pl. 1953-ban 10,6 millió, 1965-ben pedig ennek csaknem négyszerese, 38 millió forint volt. A tudományos és szakkönyvtárak állománygyarapítására fordítható keret a második ötéves terv során csaknem felével /45 %-kal/ 59 millióról 85 millióra nőtt. /228/ A fedezetet egyrészt az állami és közületi költségvetésnek a művelődésre, ill. ezen belül a könyvtárakra fordítható, folyama-

tosan emelkedő hányada biztosította. Másrészt pedig az a körülmény, hogy másfél évtized alatt a keresők száma 680 ezerrel emelkedett, s ugyanakkor az átlagkeresetek összege az iparban két és félszeresére, a mezőgazdaságban pedig csaknem négyszeresére ugrott fel, és a többletkeresetet jóval nagyobb részét fordították kulturális kiadásokra, mint korábban.

Más kérdés, hogy ezek a viszonylag gyorsan növekedő beszerzési keretek országosan, ill. helyileg elegendők-e az igények kielégítésére, és arányban állnak-e az írásbeli közlés rendszerének társadalmi szerepével és jelentőségével. Ez külön megvizsgálandó feladat. Itt most csak a gazdasági alapok alakulásának, főbb tényezőinek és kihatásainak a megvilágítása volt a cél. Beszerzési alap és a szükségletek viszonyítását, valamint a felhasználás gazdaságosságát külön kell megvizsgálni. /229/

A foglalkozás jellege és munkahelyi körülmények

A szocialista társadalom viszonyai között a vagyoni különbségek erős csökkenésével az osztálykülönbségek fokozatos halványulásával kell számolni. Itt a munka, a foglalkozás, az ahhoz szükséges általános és szakműveltség, s az ezekből adódó kereset az ember társadalmi helyzetének és magatartásának egyik legfőbb meghatározója, rétegek, csoportok formálója. /230/ Éppen ezért a foglalkozás, a munka fontos tényező. Jellege erősen befolyásolja a művelődés, ezen belül az olvasás, ill. a könyvtárhasználat alakulását is. A szellemi munka pl. általában jóval több ösztönzést ad, mint a fizikai munka. De e két kategórián belül is a különféle szintű szakembernek, vagyis az önálló dolgozónak pl. minél magasabb szakképzettsége és

minél több szakismeretet kíván a munkaköre, annál több és magasabb szintű szakirodalomra van szüksége. A magasabb iskolázottság és magasabb szaktudás a szépirodalom iránt is többnyire magasabb követelményeket támaszt. A szakképzettség nélküli, vagyis nem önálló dolgozók /pl. segédmunkások/ viszont mások irányítása szerint végzik a munkájukat. A munka közben jelentkező problémák többnyire nem olyan jellegűek, amelyekhez szakirodalom kellene. A kérdéseket különben is rendszerint az irányítók oldják meg. Az ilyen nem önálló vagy hagyományos jellegű munka viszonylag kevés ösztönzést ad a művelődésre, olvasásra. Annál is inkább, mert a szükséges információk általában a szóbeliség szintjén a munka folyamatában is megszerezhetők.

Éppen a munkához való viszony magyarázza, hogy a szellemi dolgozók közül a vezető beosztásúnak, a fizikai dolgozók közül pedig az önállóan dolgozó szak- és betanított munkások közül átlagosan jóval többen és rendszeresebben vásárolnak könyvet és olvasnak, mint a beosztottak, vagy a segédmunkások. A mezőgazdasági dolgozók esetében a lakóhely, valamint az életkörülmények és műveltségi szint mellett a foglalkozás viszonylag alacsony követelményei is hozzájárulnak ahhoz, hogy arányilag legkevesebb olvasó akad közöttük. A foglalkozás hatása a számok tükrében így jelentkezik /231/:

Keresők foglalkozási csoportok szerint	Olvasó %
Vezető állásuak, értelmiségiek	75,4
Egyéb szellemi dolgozók	67,8
Szak- és betanított munkások	40,1
Egyéb fizikai dolgozók	29,6
Termelőszövetkezeti tagok	18,0

De a foglalkozás közvetve, a közösség szokásain, hagyományain keresztül is befolyásolja az olvasás, ill. a könyvtárhasználat iránti szükségleteket, ill. igényeket. Az olvasás és a könyvtárhasználat legkevésbbé elterjedt a mezőgazdasági dolgozók, elterjedtebb az ipari dolgozók, és leginkább elterjedt a szellemi foglalkozásuak körében. Ez az állapot ugyan nem kizárólag a foglalkozás jellegéből következik, hanem több különféle tényező együttes hatásaképpen jött létre /pl. település, iskolázottság, kereset, szabadidő együtt/. De ha már létrejött, foglalkozási hagyománnyá és egyben többségi magatartássá vált. A környezet hatása alól pedig viszonylag kevesen tudják magukat kivonni. Így a foglalkozási hagyományt olyan összetett hatástényezőnek kell tekinteni, amely csak lassan, az elemi tényezők fokozatos megváltozásával módosul.

A települési viszonyok

Itt főként a város és falu, ezen belül a nagy város /főváros/ és kisváros, valamint a nagyközség, kis község és külterület /bánya, szőlőhegy, tanya stb./ előnyös, ill. hátrányos hatását és a különbségek csökkenésének lehetőségét,

módját és ütemét kell figyelembe venni. A város, különösen a nagyváros általában jóval kedvezőbb környezet az olvasási kultura fejlődésére, mint a falu vagy külterület. Egyfelől, mert a városokban jóval nagyobb, több választékot nyujtó könyvtárak létesithetők, mint a kis településeken, s az már önmagában is kedvezőbb helyzetet teremt. Másfelől pedig, mert a város a maga fejlettebb életformáival, az ott végzendő munka többnyire magasabb követelményeivel, általában nagyobb koreseteivel, változatosabb müvelődési lehetőségeivel, jobb technikai szinvonalával stb. rendszerint növeli a fogékonyságot a müvelődés, ezen belül az olvasás és könyvtár iránt is. Egyes hiedelmek szerint ugyan a város sokféle lehetőségeivel elvonja lakóit a könyvtől és olvasástól. A felmérési adatok tanulsága szerint épp en ellenkező a helyzet. Az idézett magyar statisztikai felmérés adatai szerint a Budapesten lakók közül több, mint kétszer annyian olvasnak, mint a községek lakói közül. A vidéki, városok lakói pedig a kettő között állanak, de közelebb a fővárosiak átlagához.

Lakóhely	Olvas %	Nem olvas %
A budapesti lakosok közül	62,0	38,0
A vidéki városok lakói közül	50,6	49,4
A községek lakói közül	29,7	70,3

Természetesen ebben az adatban az összes tényezők hatása együttesen jelentkezik, de az összeredményben a lakóhely hatása is benne van. Jól mutatja ezt, ha azonos jellegü, megközelitően azonos kulturális és anyagi szinvonalon lévő ré-

tegeket hasonlítunk össze a lakóhelyek szerint csoportosítva. A különbségek a főváros, a vidéki város és községekben lakók között minden csoportban megvannak, de a magasabb műveltségűek esetében jelentős mértékben csökkennek. /232/

Iskolai végzettség és lakóhely	Olvas %	Nem olvas %
Általános iskola 1-4 osztályát végezte:		
Budapesten lakik	42,0	58,0
Vidéki városokban lakik	36,5	63,5
Községben lakik	20,9	79,1
Általános iskola 5-7 osztályát végezte:		
Budapesten lakik	46,2	53,8
Vidéki városban lakik	43,8	56,2
Községben lakik	24,0	76,0
Általános iskola 8. osztályát végezte:		
Budapesten lakik	63,6	36,4
Vidéki városban lakik	56,4	43,6
Községben lakik	42,7	57,3
Érettségizett:		
Budapesten lakik	79,1	20,9
Vidéki városban lakik	70,7	29,3
Községben lakik	61,1	38,9

Lakásviszonyok és családi körülmények

A lakásviszonyok, sőt a lakás környezete és az olvasó családi körülményei, tágabb emberi kapcsolatai, barátainak, ismerőseinek köre is jelentős szerepet játszanak az olvasás, ill. a könyvtár és társadalom kapcsolatában. Mégpedig a kapcsolat leglényegesebb mozzanatát, az olvasás folyamatát befolyásolják a fizikai és szellemi feltételek megteremtésével előnyösen, ha az adottságok kedvezőek, vagy hátrányosan, ha a körülmények kedvezőtlenek.

A lakás általában az olvasás legfőbb színhelye: a saját könyv, ujság, folyóirat, a másoktól vagy könyvtárakból kölcsönvett kiadványok olvasása itt és a könyvtári olvasótermekben folyik az esetek nagy részében. Más helyiségek pl. klubok, kávéházak stb. jóval kevésbé játszanak szerepet. Az olvasás eredményessége tehát sokban függ a lakás és környezete viszonyaitól, annál is inkább, mert az olvasás legnagyobb részét egyénileg végzett /individualizált/ tevékenység. A közös olvasás ritkábban fordul elő, pl. olvasni nem tudó gyermekek, vagy szembetegek, vakok esetében. Az elmélyült olvasás lényeges feltétele pedig viszonylagos nyugalom, csend és kényelem. A zavaró külső körülmények, akár a lakásban, akár a környezetben adódnak, az olvasás eredményességét csökkenthetik. Sőt a zavarok erősségétől, ill. az olvasó idegrendszerének érzékenységétől függően lehetetlenné is tehetik.

A családi körülmények javíthatják vagy ronthatják a színhely légkörét. A család létszámához viszonyítva szük lakás, a szükséges nyugalmat, csendet, kényelmet zavaró családtagok, pl. kis gyermekek, betegek, otthon zavaró munkát végzők, sőt zajos szomszédok nem kis mértékben akadályozhatják az olvasást. Viszont a tágas, kényelmes lakás, a kellemes környezet otthontartózkodásra, rendszeres, huzamos és elmélyült olvasásra serkenthet. Egyben a családi, valamint a barátok és ismerősök köre vagy szükebb emberi és szellemi környezet is minőségétől és szokásaitól függően ösztönzően vagy gátlólag hathatnak a családtagok olvasási kulturájának az alakulására. A családtagok intenzív olvasási szokásai, jó példája, meggyőző utmutatásai előreviszik még azokat is, akikben a belső személyes indítékok nem elöggő erősek. Az viszont ha a családi, és baráti kör-

nyezet érdektelenséget tanusit az olvasmányok iránt, vagy éppen lebecsüli, leszólja az olvasást, még azokat is visszavetheti, akikben egyébként megvan a hajlam és az érdeklődés iránta, mert az olvasástól elzárkózó szükebb közösség véleményétől csak az erősebb, önállóbb személyiségek tudják függetleniteni magukat.

A lakás- és családi körülmények kihatásai az olvasási és könyvtári kulturára eddig nem részesültek kellő figyelemben. Pedig már csak azért is elemezni kell, mert gyakran ezeken mulik, hogy a könyvtárak iránti közösségi szükségletek és személyi igények a társadalomban, egyes rétegekben vagy csoportokban hogyan és milyen szinten alakulnak, s a könyvtárak kifejtik-e a társadalom életében azokat a hatásokat, amelyekre objektiv adottságaik alapján egyébként képesek volnának, ill. megteremthetik-e az ellátandó közösség megértő támogatásával és közreműködésével azokat az objektiv feltételeket, amelyek az eredményes működéshez elengedhetetlenek.

A lakás- és családi körülmények, valamint az olvasás, ill. a könyvgyüjtés és a közkönyvtárak használata közötti összefüggésekről átfogó, általánosabb érvényü felmérés nem tájékoztat. De eddig is, amig ilyen jellegü vizsgálatok készülnek, rá lehet világitani az összefüggésekre, ha az alapvető meghatározó adatokat párhuzamba állitjuk egymással. A lakás minőségét és a család kulturális szintjét kifejező pontszámok, az olvasás gyakoriságának, ill. ritkább voltának arányai, a házi könyvgyüjtemény nagysága és gyakorisága a háztartásokban, jól érzékeltetik az összefüggéseket: a nagyobb, kényelmesebb lakással, magasabb életszinvonallal általában magasabb kulturális szinvonal, igy nagyobb házi könyvgyüjtemény és az olvasás

kiterjedése és rendszeresebbé válása jár együtt, amint azt az alábbi, a rétegződésről készült felmérés számszerűen is tanusítja /233/:

A háztartásfő munkajelleg csoportja	A lakás kulturális átlagos szintje	Átlagos kulturális szint	Gyakran olvas	Ritkán olvas	Könyvvel rendelkező háztartások 1 keresővel	Könyvvel rendelkező háztartások 2 keresővel	200-nál több könyvvel rendelkező háztartások
	pontszám	pontszám	%	%	%	%	%
Vezető állásuak, értelmiségiek	69	58	69	26	91	94	35
Középszintű szakemberek	67	46	64	29	83	94	13
Irodai dolgozók	55	44	66	27	83	91	13
Szakmunkások	47	33	40	35	72	85	3
Betanitott munkások	39	26	27	41	58	73	2
Segédmunkások, hivatalsegédek	37	20	21	34	43	57	1
Mezőgazdasági fizikai foglalkozásuak	34	18	16	33	39	50	0
Együtt /átlag/	43	29	32	35	-	-	5

Természetesen az olvasás, valamint a könyvgyüjtés és könyvtárhasználat szinvonala nem elsősorban nem kizárólag a lakáskulturs következménye. A lakás- és családi körülmények csak egyik de nem lényegtelen feltétele és meghatározó tényezője az olvasási kulturának. Egyébként mindkettő egy további, alapve-

több tényező: az életszínvonal és életforma következménye. Mindegyik ennek a terméke. Ugyanezen az alapon egymással párhuzamosan jönnek létre, de ugyanakkor egymást is befolyásolják.

A szabadidő alakulása és felhasználása

Mindenfajta művelődési folyamatnak, így az olvasónak is nélkülözhetetlen feltétele a szükséges idő. Az erre a célra felszabadítható időmennyiség: a szabadidő, ami a biológiai létszükségletekhez /alvás, étkezés, tisztálkodás stb./ valamint a munkához és a vele kapcsolatos utazásokhoz szükséges időn tul esik, annyira alapvető feltétel, hogy e nélkül a művelődés, így az olvasás sem lehetséges.

Az emberiség fejlődésében, az ember emberré válása során a munka és munkaidő, valamint a szabadidő mindig szorosan kapcsolódott egymáshoz és kölcsönösen feltételezte egymást. Akadályozta, sőt visszavetette az emberiség vagy egyes osztályai, rétegei, csoportjai fejlődését, ha a munka és a szabadidő helyes egyensúlyi arányát megbontották. Vagy az egyik, vagy a másik tulsulyba került, ill. összezsugorodott. Az őskőszőség embere kénytelen volt korlátozni a szabadidejét, mikor fokozatosan áttért a munkára. Viszont a szabadideje egy részének feláldozása ellenében céltudatos munkájával jobban biztosíthatta létfeltételeit, mint nem dolgozó elődje céltalanul elfolyó sok szabadidejével. A társadalmi fejlődés következő fokán: az osztálytársadalmakban a szabadidőt is ugyanugy kisajátították, mint a termelő eszközök tulajdonát. A rabszolgáktól, jobbágyoktól, proletároktól a kizsákmányolók nemcsak az általuk megtermelt értéktöbbletet vették el, hanem a szabadidejüket

is. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy az elnyomottak hosszu ideig képtelenek voltak lerázni a kisajátitók urelmát: nem maradt idejük és erejük a szellemi fejlődésre, a helyzetük átlátására, saját közösségeik megszervezésére. Ugyanekkor a kisajátitók nem tudták helyesen felhasználni tulzottan megnövekedett szabadidejüket: célszerütlen erőfeszitésekben /pl. helyi háboruk, vadászatok stb./ vagy romboló tétlenségben pazarolták a maguk és gyakran az általuk elnyomottak erejét és értékeit. A szocialista társadalom egyik legelső és kihatásaiban egy legalapvetőbb tette az anyagi kizsákmányolás megszüntetése mellett, a szabadidő kisajátitásának megszüntetése volt. A munkaidőt általánosságban 8 órában állapitották meg, igy a szabadidőt is minden dolgozó számára egyformán biztositották, s ezzel a munkaidő és szabadidő ujból helyes egyensulyba került.

Ezzel azonban még nem értek véget a szabadidővel kapcsolatos gondok, valamint e gondok fokozatos felszámolása során jelentkező kihatások és ujabb feladatok. A munkaidő a fejlett országokban az utóbbi száz év során mintegy felére csökkent. A szocialista országokban most érlelődnek a további csökkentés feltételei. A Szovjetunióban a heti munkaidő 41 óra, Csehszlovákiában 44 óra. Magyarországon mintegy 150.000 dolgozónak kevesebb a munkaideje 48 óránál. /234/ A növekedő szabadidő több fontos kérdést vet fel a művelődéspolitika számára. Köztük néhány olyat is, amelynek a tisztázásában az olvasás- és könyvtársoziológiai kutatásnak is részt kell vennie.

Általános művelődéspolitikai, sőt társadalompolitikai problémát, hogy a dolgozók jelentős része nem él, ill. nem ugy él a számára biztositott szabadidővel, ahogy az neki személye-

sen is, a közösségnek is a legmegfelelőbb lenne. A dolgozók nem kis része jobb élet- és munkakörülményei és jobb keresseti viszonyai között nem aktív pihenésre, vagyis fokozottabb önművelésre használja fel a szabadidejét. Vagy kiegészítő, mellékkeresetet biztosító munkát végez szabadidejében is, vagy pedig többé-kevésbé céltalanul úgy tölti azt el /tétlenség, tereferélés, piacozás, kocsmázás stb./, hogy sem szellemileg, sem testileg nem gyarapodik. Nyilván azért, mert nekik, ill. szűkebb környezetüknek régebben, a kapitalizmus viszonyai között nem volt szabadidejük, a most, hogy már van, még nem tudtak olyan életformát kialakítani, amelynek a keretében szabadidejüket összerűbben tudnák felhasználni. /235/

A másik fontos kérdés a szabadidő felhasználásának helyes arányaira vonatkozik. Egyénre, társadalomra és a szocialista kultúra összetételére és hatására egyaránt döntő, hogy a rendelkezésre álló szabad időalap a közművelődés egyes rendszerei között hogyan oszlik meg, az egyes emberek, ill. rétegek, csoportok szabadidejükből a művelődési lehetőségek közül melyikre mennyit fordítanak. Annál is inkább, mert a fogyasztási alapból felhasznált anyagi keret mellett, az időalap az a másik alapvető tényező, amelyik a "kulturális fogyasztás" összetételét, belső arányait megszabja, s ezzel a közművelődés egyes rendszereinek társadalmi hatását meghatározza.

Az olvasás az idő szerint a szabadidő számottevő részét tölti ki. A nép 24 órájáról készült országos felmérés adatai szerint /236/ a szabadidőben a művelődési lehetőségek közül a leggyakoribb az olvasás. Ezt sorolja kedvelt elfoglaltságai közül az első helyre a megkérdezett férfiak 39,5 %-a, a nőknek pedig 32,5 %-a. Naponta legfeljebb 1 órát olvas a

férfiak 23,6 %-a, a nők 17,7 %-a. Egy óránál többet, de kettőnél kevesebbet olvas a férfiak 18,1 %-a, a nők 12,4 %-a. Kettőnél több órát tölt olvasással a férfiak 14,3 %-a és a nők 8,1 %-a. /237/ Az olvasás legfőbb versenytársa a televízió és a rádió. Azok esetében, akiknél az olvasás, rádiózás és televízió-nézés egyformán előfordul, első helyre sorolja az olvasást a férfiak 56,0 %-a, a nők 31,7 %-a. A rádiózás mellett 37,5, ill. 31,7 %-ot, a televíziónézés mellett pedig 14,3 ill. 13 %-a foglalt állást. A szabadidő tartalmából a legnagyobb hányadot azonban a televíziónézés foglalja le. Átlagosan az olvasásra férfiaknál napi 1,5, nőknél 1,4 óra, a televíziónézésre pedig ennek mintegy a kétszerese, férfiaknál napi 2,7, nőknél 2,8 óra esik. A rádiózásra pedig csupán 1,1 óra esik férfiaknál, nőknél egyformán.

A fejlett társadalmakban, különösen a szocializmus viszonyai között élő emberek egyre nagyobb értéknek tekintik a szabadidőt, s érezhetően több gondot fordítanak a beosztására. Egyre többen és egyre tudatosabban törekednek arra, hogy a szabadidő keretében végzett kulturális és sporttevékenységük egyre hatékonyabban szolgálja szellemi és fizikai gyarapodásukat. Éppen ezért az olvasási és könyvtári kultura további fejlődése szempontjából is egyre fontosabb, hogy a szabadidő elosztása a jövőben hogyan alakul. Az olvasás és könyvtár csak akkor és úgy maradhat versenyképes a közművelődés mai formáinak, különösen a modern technikai tömegközlési rendszereknek versenyében, ha az olvasás- és könyvtárszociológia korszerű tudományos szinten eredményesen feltárja a szabadidő elosztásának indítóokait, a társadalmi osztályok és rétegek döntésének rugóit és egyben megvilágítja azokat a feltételeket, ame-

lyek nélkülözhetetlenek az irásbeli közlés fő formáinak: a könyv, sajtó és könyvtár versenyképességének a fokozásához.

A technikai szinvonal

A társadalom általános technikai szinvonala szükségképpen hatással van az olvasási és könyvtári kulturára is. A korszerű technikai megoldások fejlesztik, az elavult technika pedig csökkenti.

Természetesen nem minden technikai eszköz, létesitmény, ill. berendezés érinti az olvasást, ill. a könyvtári kulturát. Legjelentékenyebb azoknak a hatása, amelyek közvetlenül a könyvtárakban létesülnek. A korszerű könyvtári épület és berendezés nemcsak kellemesebb környezetet terent, hanem javitja a könyvtárak szolgáltatásait. Kellemesebbé és könnyebbé teszi az olvasó helyzetét és munkáját. Számos tapasztalat tanusitja, hogy az uj könyvtári épület és felszerelés megnöveli az olvasók számát, intenzivebbé teszi az igénybevételt. A korszerű szállitóeszközök, pl. a bibliobuszok, a guruló könyvesbolt, a jó és gyors postai szolgálat, postai kölcsönzés, ill. posta utján való vásárlás esetén kiterjesztik a könyvtárak hatókörét, a könyv, ujság, folyóirat beszerzés lehetőségét. A jobb világitás és fütés, szellőztetés növeli az olvasókedvet a könyvtár helyiségében és az olvasó lakásában egyaránt. Az állomány gépi feltárása, a távközlő berendezések /távbeszélő, telex/, a reprográfiai berendezések fokozzák a hozzáférhetőséget és gyorsitják a szolgáltatásokat. A munkamenet és ügyvitel gépesitése /pl. kölcsönzés, feldolgozás, belső szállitás/ megrövidíti a várakozási időt. Egyszóval a korszerű

technikai lehetőségek tervszerű és következetes kihasználása és a legalkalmasabb technikai megoldások kiválasztása hozzájárulhat az olvasók érdeklődésének felkeltéséhez és kielégítéséhez, az olvasás körülményeinek megjavításához. Éppen ezért ezek előnyös hatását is figyelembe kell venni, a hiánya esetén a hátrányokat ki kell mutatni. Annál is inkább, mert az olvasóközönség kora általános technikai színvonalát a könyvtárban és a könyv, ujság, folyóirat megszerzésében is megkivánja. /238/

6. A KULTURÁLIS KÖRNYEZET ÉS SZINVONAL

A kulturális élet a társadalmi környezet szerves része. Így a kulturális színvonal és környezet hatásának külön csoportosítására nem elvi, hanem gyakorlati szempontból kerül sor: a művelődés növekvő súlya és egyes ágainak kölcsönös egymásrahatása indokolja. A kulturális élet különböző rendszerei a társadalom általános politikai, gazdasági rendjében nem önmagukba zártan, nem elszigetelten jönnek létre és töltik be hivatásukat a társadalomban, hanem szorosabb-lazább kölcsönhatásban állanak a társadalom életének különféle folyamataival, így egymással is. Befolyásukkal segítik vagy gátolják egymás fejlődését is. /239/ Fokozottan így van ez az írásbeli közlés rendszerével, s azon belül az olvasási és könyvtári kultura esetében is, minthogy az írás a társadalmi élet folyamataihoz, különösen pedig a kulturális szférához sokrétűen kapcsolódik. Éppen ezért a társadalom általános életrendjének politikai, gazdasági tényezői mellett feltétlenül és külön is számba kell venni azt az egykoru kulturális színvonalat és környezetet, pontosabban annak mindama területeit, amelyek az olvasóközönség összetételére és rétegeire, az olvasási és könyvtári kultura alakulására jelentős hatással vannak, azt befolyásukkal előremozdítják vagy hátráltatják, amelyek a maguk eszközeivel és módján szerepet visznek az olvasók személyes felkészültségének a fejlesztésében, a szellemi táplálékok körének bővítésében és ezek sajátos formában való közvetítésével és hatásaival az olvasó tudatvilágának gyarapításában, gazdagításában. /240/

Az iskolázás és népmivelés hatása

Az iskolai oktatás-nevelés és népmivelés hatása az olvasási és könyvtári kulturára egyfelől közvetlenül: az irás és olvasás tanitásában, az olvasási alkalmak létrehozásában és olvasóvá való nevelésben, másfelől közvetve: a kulturális szükségletek és igények, a szellemi érdeklődés és érzékenység fokozásában jelentkezik és érvényesül. A kétféle hatás nemcsak kiegészíti, hanem kölcsönösen és többnyire előnyösen befolyásolja egymást.

Az iskolai oktatás-nevelés adta és adja a legfőbb segitséget az irás és olvasás tanitásával, az irásbeli kifejezésben és az olvasásban bizonyos jártasság, sőt készségek kifejlesztésével régebben is, ma is. Ez a segitség a társadalom olvasási kulturája szempontjából rendkivül nagy jelentőségü, azt lehet mondani: egyenesen létkérdése. Ezek a jártasságok és készségek csak tartós, intézményes munkával, csak a társadalom jelentős anyagi és szellemi erőfeszitésével fejleszthetők ki. A közösségi áldozatok és erőfeszitések vállalását az irásbeliség társadalmi jelentőségének felismerése okozza és indokolja. Erre utal az a körülmény is, hogy a legalkalmasabb mércének, amellyel a társadalom általános müveltségi szintjét és müvelődésiképességét ki lehet fejezni ma is világszerte az irás, olvasás ismeretét, ill. az iskolázottság mértékét tekintik. Ez nem pusztán ittmaradt történeti hagyomány abból az időből, amikor a természetes közlési rendszerek mellett s azokkal szemben az irásbeliség volt az egyetlen nagy teljesitményü tömegeket átfogó technikai közlésmód. Jóval inkább annak elisme-

rése, hogy az írás-olvasás eredményes elsajátítása nélkülözhetetlen közösségi, és egyéni érdek. Más kérdés, hogy a társadalmi közlés más rendszereinek, főként az audio-vizuális tömegközlési rendszerek szakismeretanyagának /pl. film, televízió, rádió/ esztétikai, pszichológiai és szociológiai kérdéseinek elsajátítását legalább elemeiben nem kellene-e ugyancsak intézményesen, a tanterv keretében biztosítani, hogy a bennük és általuk művelődő széles társadalmi rétegek tudatosságát fokozhassuk. Az élet ezt a kérdést már feltette. Az iskolák egy részében tanterven kívül, szakkörökben már folyik ilyen irányu nevelés. Erősen valószinü, hogy az audio-vizuális rendszerek rohamosan növekvő társadalmi jelentősége ezeket az ismeretágakat is tantervbe iktatja. De erre itt most nem célszerü kitérni.

Az iskolázottság intézményessé tétele világszerte a városi polgárság egyik jelentős törekvése és követelése volt. A "tudás hatalom" nem üres jelszó, hanem a polgárság hatalomra kerülésének, a polgári kapitalista társadalmi rend megvalósításának egyik fontos tényezője a feudalizmus uralkodó osztályaival: az elmaradott, többnyire vidéki földbirtokosokkal és konzervatív papokkal szemben. Magyarországon is a felvilágosodással terelődik a közfigyelem a művelődésre, ezen keresztül az iskolázásra, de a feudalizmus hosszu fennmaradása és az önkényuralom miatt csak a kiegyezés után, Eötvös népiskolai törvényével vesszi kezdetét a lakosság szélesebb tömegeinek az iskolázása /241/, akkor is csak lassan, a valóságos szükségletekhez képest szük és szegényes keretek között. Csak száz esztendő alatt sikerült elérni, hogy legalább az írás és olvasás elemeinek ismerete általánosan elterjedjen.

Az iskolázás kereteinek nagyarányu kibővitése és az iskolai oktató-nevelő munka színvonalának jelentős emelése azonban csak a szocializmus viszonyai között következett be. Ekkor jött létre és vált országosan kötelezővé a 8 osztályos általános iskola. /242/ Az iskolák államosítása tette lehetővé, hogy az iskolák alap- közép- és felső fokon országosan egységes rendszert alkossanak. Csökkent az osztatlan és csak részben osztott általános iskolák száma. A kisfalvak, tanyák és más külterületek felsőtagozatos tanulói számára fokozatosan létrejöttek a körzeti iskolák és diákotthonok. Az iparos tanuló iskolák a munkaerőszükségletnek megfelelően megalakultak, a korszerüsitett gimnáziumok mellett kiépült a szakközépiskolák rendszere. Az egyetemek és főiskolák továbbfejlesztése mellett a felsőfoku technikumok és intézetek egész sora kezdte meg a működését. Az iskolázási rendszer minden fokozatán kialakultak a dolgozók esti, levelező tagozatai. A kibővült szervezeti kereteket mindenhol korszerübb és színvonalasabb tartalom tölti ki. Igy az alapképzésbe is, a szakképzésbe is a lakosság lényegesen szélesebb köre kapcsolódhat be, és az oktatás-nevelés lényegesen jobb színvonalon folyhat, mint korábban. A kiterjedtebb és elmélyültebb oktatás és nevelés bővitette és korszerübbé tette a lakosság jelentős részének alapműveltségét és szakmaiveltségét. Gazdagitotta a résztvevők személyiségét, fokozta művelődési igényeit. Ugyhogy azok, akik az iskolázás bármelyik fokozatát eredményesen elvégezték, lényegesen igényesebbek a kulturális közlésekkel szemben, mint azok, akik koruknál, vagy életkörülményeiknél fogva az iskolázás fejlesztő hatásából kimaradtak.

A népmüvelés többnyire szorosan és szervesen kapcsolódott az iskolázás munkájához és a maga eszközeivel továbbfolytatta ezt. Egyrészt igyekezett pótolni a régebbi iskolázás mulasztásait, igy az alapmüveltség hiányait: pl. az irás-olvasás, számolás stb. tanitását, az olvasóvá való nevelést utólagosan, ill. a szakmüveltség hiányait, pl. különböző szakjellegü tanfolyamokkal. Másrészt egyre tervszerübben és tudatosabban vállalta és végezte a müveltség harmadik nagy tartományának: az általános müveltségnek a kibővitését és elmélyitését. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a dolgozó ember és a dolgozó társadalom eredményes fejlődése, politikai, gazdasági és kulturális életének további kibontakozása feltétlenül megkivánja a korszerü alap- és szakmüveltség mellé a korszerü sokoldalu általános müveltséget is. A közmüveltség e három tartománya csak együtt, egymással egyensulyban, összhangban és kölcsönhatásban töltheti be funkcióját az egyén és társadalom életében egyaránt.

Ezt a célt a népmüvelés előbb még többnyire a korábban kialakult, hagyományos formákkal /szóbeli ismeretterjesztés, könyvolvasás, müködtetés/ igyekezett elérni. Az utóbbi időben azonban egyre inkább tört hódit elvben is, gyakorlatban is az a felfogás, hogy a korszerü általános müveltség kialakitásához a közmüvelődés mindama közlési rendszereit és formáit következetesen igénybe kell venni és fel kell használni, amire helyileg valóban szükség van, s amit az adott helyen megvalósitható müvelődési folyamatokba eredményesen be lehet kapcsolni. Igy sorakozott fel a népmüvelés hagyományos formái mellé az ujabbak egész sora: a rádió, a televizió, a film és mozi, az irásbeli közlés formái közül pedig az olcsó tömegkönyv, az üzemi

és falusi könyv-, hirlap és folyóiratterjesztés, a müszaki és mezőgazdasági könyvhónap, a folyóirat-olvasó vagy könyvtári hirlap- és folyóirat részleg stb. A szemléleti és ténybeli változás rendkivül fontos.

Az iskolázási és müvelődési lehetőségek nagyarányu kibővülése és az ösztönző hatások sokasodása azonban még nem teszi szavatolttá a szocialista olvasási és könyvtári kultura fejlődését. Még az irás és olvasás technikájának elsajátitása tekintetében sem. Még kevésbé az intenziv olvasási folyamathoz szükséges jártasságok és készségek megszerzését illetően. Egyrészt, mert még akadnak - ha viszonylag kevesen is - akik irni s olvasni nem tudnak, tehát az irásbeli közlésbe személyesen bekapcsolódni nincs módjuk, még akkor sem ha egyébként szeretnének. Másrészt - s jelenleg ez a fő probléma - a lakosság jelentős részének, több, mint felének, az iskolázottsági szinvonala nem elegendő ahhoz, hogy az olvasásban kellő jártasságra tegyen szert, s kezdeti jártasságát készséggé fejlessze. Tud ugyan irni és olvasni, de ez alig terjed tul a betük ismeretén s csak akkor él vele, ha arra valamilyen alkalom /pl. ügyintézés, levélirás stb./ rákényszeriti. Egyébként az irásbeli közlés rendszerében létrejövő szellemi áramlás körén kivül marad. Azt persze, hogy mi ennek az oka: az iskolázás elégtelensége-e vagy pedig az életkörülmények kedvezőtlen alakulása-e, alaposabb elemzés nélkül nehéz eldönteni. Mindenesetre a tény közelebbi megvilágitást érdemel, mert ez ad feleletet azokra a kérdésekre, amelyek az olvasóközönség további kibővitésének lehetőségeire és határaira vonatkoznak. Sőt azokra is, amelyek az olvasóközönség egyes rétegeinek szinvonalát s a számukra megfelelő olvasmányok szintjét érintik, amelyek egy-

ben a kiadványi és könyvtári politika célkitűzéséül a kiadványok, valamint a könyvtári állományok mennyiségét s összetételét tartalom és szinvonal szerint a "fogyasztók" oldaláról meghatározzák.

Az irás és olvasás ismeretének fokozatos előhaladását és az irástudatlanság azonos ütemü kikuszöbölését Magyarországon az utolsó száz év népszámlálási adatai adatszerüen is rögzitik. /243/ Ezek szerint fontos müvelődéstörténeti tanulság, hogy az első 1869. évi népszámláláskor az ország 6 éven felüli népességének csak alig egyharmada tudott irni-olvasni, és több mint kétharmada irástudatlan volt. Innen kezdve évtizedről évtizedre mintegy 10 %-kal emelkedett az irni-olvasni tudók aránya, egészen 1920-ig, amikor elérte a 84,8 %-ot, s az irástudatlanoké pedig 15,2 % volt. Ezt követően 1920-tól 1941-ig felére /7,6 %/, majd ujabb két évtized alatt 1960-ig ismét felére /3,8 %/ csökkent. Az idő szerint a 7 éves és idősebb népességből mintegy 300.000 nem tud irni és olvasni. Ez az arány világviszonylatban elég jónek mondható. Bár a 300.000 irástudatlan még mindég elég sok. Még akkor is, ha nagyobb részük az öregek, az 50-60 éven felüliek közül kerül ki.

A népszámlálási adatokból kihámozható másik két tanulság, hogy a nők és a vidéken, főként kisségekben élők már az irás és olvasás megtanulásában számottevő hátrányban voltak. Ez a hátrány, ha fokozatosan csökkenő mértékben is, de ma is megvan. Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján az irástudatlanok lakóhely és nem szerint a következőképpen oszlanak meg /244/:

Irni olvasni nem tud	Az ország népességének %-a	Ebből férfi %	nő %	Budapesten férfi %	nő %	Vidéki városban férfi %	nő %	Községben férfi %	nő %
331.886	3,8	3,4	4,2	1,2	1,7	2,6	3,5	4,3	5,3

A férfiak közül kevesebb az irni-olvasó nem tudó, mint a nők közül. Ez is jelzi, hogy a leányok művelődésével a család a múltban kevesebbet törődött, mint a fiukéval. A fiatalabb korosztályok helyzete nagyjából egyforma. A különbség első sorban abból adódik, hogy a nők idősebb korosztályaiban - 50 éven felül - jóval több az írástudatlan, mint a férfiakéban. A lakóhely szerinti különbség is csökkent, de még mindig jelentős már ezen a kezdeti fokon is. A magasabb iskolázottság esetén pedig még inkább növekszik. Külön is meg kell jegyezni, hogy tájegységek szerint is eltérés van az írástudatlanok arányában. Legkevesebb irni-olvasni nem tudó él a Dunántulon /2,3 %/, az északi hegyvidéken az átlag körül van /3,9 %/, az Alföldön ennél magasabb 4,2 %. A két szélső értéket Győr-Sopron megyében /1,1 %/ és Szabolcs megyében /7,7 %/ találjuk.

Következményeiben azonban az olvasási és könyvtári kultura szempontjából sokkal fontosabb az a különbség, ami az irni-olvasni tudók viszonylag magas és a valóban olvasók viszonylag alacsony száma között van. Mint láttuk, a 7 éves és annál idősebb népesség 96,2 %-a, tehát kevés kivétellel csaknem az egész iskolás kort elért lakosság tud irni-olvasni. Ugyanakkor azonban több különböző időben és módon készült felmérés adatai szerint több-kevesebb rendszerességgel a lakosságnak csak mintegy negyede olvas. Csak alkalomszerűen olvas

ujabb negyede. A fele, sőt inkább valamivel több mint fele pedig nem olvas. Legalábbis könyvet nem. Ujságot is csak ritkán vagy akkor sem. Lényegében megegyeznek ezzel a szabadidő felhasználásának adatai. /245/ Ezek szerint az olvasást jelöli meg legkedvesebb elfoglaltságaként, foglalkozásától és képzettségétől függően a férfiak 27-36 %-a, a nők 14-38 %-a. Ugyancsak közel esnek ezekhez az arányokhoz a megfigyelt háztartások adatai. /246/ Nincs könyv a háztartások 34,9 %-ában, kevés könyv /1-10/ van 21,7 %-ában. Közepesnek tekinthető házi könyvgyüjtemény /10-200 kötet/ található a háztartások 38,2 %-ában, és nagyobb könyvgyüjtemény /200-nál több könyv/ van a háztartások 5,2 %-ában. A három féle megközelitós bizonyos eltérésekkel, amelyek részben a felmérések eltérő céljaiból és módszereiből is adódnak, lényegében ugyanezt tanusitja. Ez idő szerint a lakosságnak csak kisebb fele rendszeres olvasó, könyvgyüjtő és könyvtárlátogató. Az irni-olvasni tudók fele, sőt inkább több, mint fele nem olvas. S az olvasók és nem olvasók között van egy kisebb réteg, amely csak alkalomszerüen olvas, gyüjt könyvet és vásárol ujságot. Feltehetően uton van a felé, hogy kedvező körülmények között rendszeres olvasóvá fejlődjék, de ezek hijján vissza is eshet s nem jut el az olvasók nagy táborában.

Az irás-olvasás széleskörü ismerete és az olvasóközönség jóval szükebb köre között mutatkozó ellentmondásra az iskolázottság szintvonala adja meg a feleletet. Az emlitett felmérések ugyancsak egybehangzó tanulsága szerint az olvasás legfőbb meghatározó tényezője az iskolázottság szintje. A Központi Statisztikai Hivatal egyik éppen idevágó felmérése szerint /247/ pl. legnagyobb az olvasók aránya az egyetemet és

főiskolát végzettek között. Több, mint négyötöd részük olvas. A középiskolát végzetteknek nem egészen háromnegyede, az általános iskola 8. osztályát elvégzőknek már csak mintegy fele olvas. Az ennél alacsonyabb iskolázottságuaknak pedig alig több, mint negyede olvas, csaknem háromnegyede nem. Hozzá kell tenni, hogy az iskolázottabb rétegek közül nemcsak viszonylag többen, hanem többet is olvasnak. A különbség tehát többszörös is lehet.

Iskolai végzettség	Olvasó %	Nem olvasó %	Az egy olvasóra jutó olvasmányok száma
Nem járt iskolába	3,7	96,3	-
Az általános iskola 1-4. osztályát végezte	26,0	74,0	3,6
Az általános iskola 5-7. osztályát végezte	28,7	71,3	4,0
Az általános iskola 8. osztályát végezte	49,8	50,2	5,0
Érettségizett	71,3	28,7	5,3
Egyetemet vagy főiskolát végzett	83,2	16,8	6,2

Ezek a felsorások, ha nem is teljes pontossággal, de legalább a nagyságrendeket illetően megközelíthetővé teszik az olvasók és a nem-olvasók táborát számszerűen is. Módot adnak arra is, hogy a mai magyar olvasóközönség összetételét: iskolázottság szerinti rétegeit legalább hozzávetőlegesen megbecsülhessük. Megadja ezt a lakosság iskolai végzettség szerinti rétegeződése, s az egyes rétegek részvételi aránya az

olvasásban. Természetesen ez a számvetés nemcsak számszerűségében nem lehet pontos, de az olvasás terjedelmét és minőségét illetően sem, hiszen az olvasók közül: az egyik többet, a másik kevesebbet, az egyik elmélyültebben, a másik felszínesebben olvas. Még kevésbé lehet azonos jellegűnek és értékűnek venni a különböző iskolai végzettségű rétegek olvasását. Mindazonáltal ez az összeállítás hasznos tájékoztatást nyújthat a mai magyar olvasóközönségről, valamint a bővítésével és fejlesztésével kapcsolatosan tanulmányozandó és megoldandó problémákról. Az olvasók rétegeződése az 1960. évi népszámlálás adatainak /248/ alapulvételével a következő, ill. emnél valamivel kedvezőbb, mert az iskoláikat azóta elvégzők, valamint az azóta elhalt, többségükben kevésbé iskolázott idősebbek révén az arányok valamivel javultak:

Iskolai végzettség	A réteg létszáma	Az olvasók aránya %	Az olvasók száma
Ir, olvas iskolai végzettség nélkül, ill. ismeretlen végzettségü	16.244	3,7	600
Az általános iskola 1-4. osztályát végezte	1.762.423	26,0	458.230
Az általános iskola 5-7. osztályát végezte	4.117.584	28,7	1.181.732
Az általános iskola 8. osztályát végezte	1.609.408	49,8	801.485
Középiskolás, ill. érettségizett	673.202	71,3	557.830
Egyetemre, ill. főiskolára járt, ill. azt végzett	226.577	83,2	188.345
Összesen:	8.405.238		3.188.223

Az írni-olvasni tudó népesség mintegy 40 %-át megközelítő olvasótábornak kb. a fele többnyire az idősebb, a 45. életéven tul lévő korosztályokhoz tartozók, tehát nem végezték el az általános iskolát. Egyrészt, mert amikor iskolás volt, még csak 6 osztályos volt a népoktatás. Másrészt, mert valamilyen okból már az 1-4. osztály valamelyikéből kimaradt az iskolából. E rétegeknek csak a kisebb fele, 800.000 fő végezte el a 4. osztályt. A többi korábban abbahagyta az iskolába járást. Ez idő szerint az olvasónak mintegy a negyede az általános iskola 8. osztályát is befejezte. Ezek viszont inkább a fiatalabb korosztályok tagjai közül kerülnek ki. Magasabb tanulmányokat /közép- és főiskola/ csak az írni-olvasni tudók kis része, alig több, mint 10 %-a folytat vagy végzett. Viszont közülük adódik az olvasóknak csaknem negyed része, mintegy 23 %-a.

Természetesen az iskolai végzettségen kivül még számos más tényező is befolyással van arra, hogy valaki olvasóvá fejlődik-e vagy pedig nem. Az iskolázás azonban valamennyi más tényező kihatásait felülmulja. Ezekből s más idevágó adatokból kétségtelenül kitünik, hogy az olvasóvá való fejlődést, az olvasóközönség rétegeződését elsősorban az iskolázás szintvonala határozza meg. Kitünik az is, hogy az olvasási folyamat létrejöttéhez, a szerző, mü és olvasó kapcsolatának kialakulásához az irás-olvasás elemeinek ismerete általában még nem elegendő. Ahhoz, hogy bárki is rendszeres olvasóvá fejlődjék, ennél több kell, bizonyos mértékü felkészültségre: müveltségre és gyakorlatra van szüksége. Igaz, hogy ezt a felkészültséget nemcsak az iskola adhatja meg, megszerezhető saját erőfeszitésekkel is, hiszen több, mint 13 ezren ugy tanultak meg irni és olvasni, még többen csak olvasni, hogy nem jártak is-

kolába. Ez azonban ma már kivétel. Ehhez rendszerint az átlagosnál jobb képességek, erős szellemi szomjuság és érdeklődés, s az átlagost messze meghaladó erőfeszitések kellenek. Ezt nem mindenkitől lehet várni, s erre nem is vállalkozik mindenki. Az iskola volna és lehetne az az intézmény, amelynek fel kellene készitenie mindenkit, aki arra személyes adottságainál fogva egyáltalán képes, hogy a rendszeres olvasáshoz szükséges müveltséget és gyakorlatot megszerezze. Az olvasási folyamat sajátos természete azonban magas felkészültséget kiván meg. A rendszeres olvasás eredményesen nem valósitható meg az olvasó fogalmi rendszerének bizonyos mértékü fejlettsége, tapasztalatokból és tanulásból szerzett és rendszerezett tudás és absztraháló képesség, valamint a saját tudattartalom mozgósitásában s annak az olvasmány fogalmi rendszerébe való behelyettesitésében /asszociálásában/ szerzett gyakorlat nélkül. Mindennek megalapozása ma már az iskolára, elsősorban az alapmüveltséget egységesen adó általános iskolára vár. Az itt szerzett alapon fejleszthetik tovább az olvasó nevelését közvetlenül a közép- és felsőfoku oktatási intézmények, valamint a könyvtárak és közvetve a társadalom müvelését és nevelését végző más közlési rendszerek. Kétségtelen, hogy ezt a folyamatot a szocialista társadalmi fejlődés alapvető tényezői és irányai már ma is nagymértékben elősegitik. A fiatalok jobb iskolázása, a könyvtárak hatékonyabb működése, a közmüvelődés más közlési rendszerei mind ebbe az irányba hatnak. A kérdés csak az, nem lehetne-e és nem kellene-e ezt a fejlődést az összes érintett és érdekelt intézményrendszerek tervszerü együttmüködésével tudatosabbá tenni és meggyorsitani, hogy a hazai olvasótábor gyorsabban bővüljön, minélőbb a társadalmunk egészéből

álljon és az olvasási igények szintvonala minél gyorsabban emelkedjék. S ezzel a könyv, sajtó, valamint a könyvtárak hatása a személyiség és közösség önképzésében és nevelésében a mainál hatékonyabbá formálódjék.

A kulturális alkotó munka: irodalmi és tudományos művek szerepe és hatása

Az olvasási és könyvtári kultura alakulását döntően befolyásolja az a tartalom, amit az olvasmány magában foglal és közvetit. Az olvasmányban a szerző tudattartalmának az a része jut el az olvasóhoz, amit az irásmübe, kiadványba süritett. Az olvasmányon keresztül az olvasó érintkezésbe kerül a szerzővel, aki rendszerint többletértékeket gyüjtött össze és hordoz magában, mégpedig több vonatkozásban is. Egyfelől többet tud a valóságról általában, vagy a valóság valamelyik tartományának: a természetnek, a társadalomnak vagy a gondolkodásának valamely részéről, részben közvetlen megismerés, személyes tapasztalás utján, részben pedig közvetett megismerés, tanulás, önképzés révén, s a kétféle forrásból szerzett tudást a gondolkodás munkájával egységes egésszé: egyéni világképpé képes alakitani. Mégpedig olyanná, ami az olvasó által is többé-kevésbé követhető, megérthető, pontosabban: ujraalkotható a maga tudatvilágának elemeiből. Másfelől a szerző tudattartalmának az irásmübe, ill. kiadványba szánt részét ugy képes szóba és irásba foglalni, hogy az irásmü szerkezete, nyelve és irásbeli formája is erősitse a közlésre kerülő tartalom amugy is meglévő belső vonzó és mozgósitó erejét, a kifejezés is segitse az olvasóban a szellemi indukciós folyamat megindulását.

Az irásmü és annak tömeges felhasználására szánt formája, a kiadvány tehát az olvasási folyamat egyik legfőbb tényezője. A mü és az olvasó között létrejövő szellemi folyamatban a két pólus: a mü és olvasó között kialakuló szellemi áramlásban szinvonalától függően többnyire az olvasmány az az erősebb energia központ, amely a maga nagyobb feszültségével az áramlást elinditja, fenntartja, sőt erősiti, feltéve persze, hogy az olvasóban megvan a képesség és felkészültség ahhoz, hogy ezt az áramlást létrehozza. Ebből a kulcshelyzetből következik, hogy az irásmü szerepe, minősége és hatása a személyiség és a közösség szerveződésében az eddigieknél jóval nagyobb figyelmet érdemel.

Az irásbeli közlés és az olvasás száris társadalmi tömegjelenség-sorozattá, a társadalmi művelődés ~~olyan~~ hatalmas folyamatává vált, és a közel jövőben előreláthatóan még inkább azzá fejlődik. A szocializmus fokozatosan javuló társadalmi, politikai, gazdasági, technikai és kulturális viszonyai között az olvasás minden valószinüség szerint még inkább kiterebélyesedik, igy az olvasási folyamat, ezen belül az irásmü szerepének és hatásának korszerü marxista igényü vizsgálata egyre sürgősebb feladatként jelentkezik, az olvasmányban rejlő értékek természetének, jellegének és szinvonalának, ezek érvényesülési feltételeinek és lehetőségeinek tudományos feltárása még inkább össztársadalmi érdekké lesz. Ezt annál inkább hangsulyozni kell, mert ma még az irásmü, ill. az olvasmány ilyen jellegü vizsgálata világviszonylatban is, nálunk pedig még inkább csak a kezdeteknél tart. Az irásmü, a kiadvány társadalmi felhasználása: olvasmánnyá válása és hatása a társadalom életgyakorlatában eddig meglehetősen "senki föléje" volt. Az

irodalomtudomány figyelmét elsősorban a mű létrejöttének történeti mozzanatai, társadalmi mondanivalója és esztétikai értékei kötötték le. A többi tudomány kutatói is sokkal inkább törődtek az eredmények gyakorlati felhasználásával, mint az elterjesztés folyamatának feltételeivel és problémáival. A könyvkiadás szakembereit is jobban foglalkoztatta a kiadvány létrehozása, mint annak társadalmi hatása. Annál örvendetesebb, hogy ujabban a mű társadalmi hatása kezdi felkelteni a szakkutatás érdeklődését, mégpedig egyszerre több oldalon is. Az irodalomszociológia /249/ és a tudományszociológia /250/ éppen ugy gyors fejlődésnek indult, mint az olvasásszociológia. Nálunk elvileg és valószinüleg a gyakorlatban is nagy jelentőségü a Helikon különszáma, amely a marxista igényü irodalomszociológia alapproblémáit és kutatási lehetőségeit világitja meg, s egyben gazdag szemelvényanyagával és bibliográfiai adataival lehetővé teszi a külföldi irodalomszociológiai szakirodalom számbavételét és behatóbb megismerését. Ugyancsak jelentősek a könyvkiadás /251/ és könyvtárügy /252/ és a Központi Statisztikai Hivatal kezdeményezései /253/, amelyek a könyvgyüjtés és olvasás szociológiai vonatkozásait igyekeznek felderiteni, egyelőre inkább csak statisztikai felmérésekkel, de máris igen értékes tanulságokkal.

A kezdeti eredmények közül több is máris igen lényeges módosulást okozott az irásművek, ill. kiadványok értékelésében. Legelsőbben is kitünt, hogy a művek szükségképpen más megitélés alá esnek a szaktudományok értékrendje és társadalmi funkciójuk alapján. A szaktudományok teljesen indokoltan szokták a műveket becsülik legtöbbre, amelyek a legtöbb uj irodalmi, művészi, ill. tudományos eredményt foglalnak magukban. A művek a

társadalom életében azonban nem csupán abszolut értékeik szerint érvényesülnek, a legtöbb olvasójuk és a legmélyebb hatásuk nem mindig a legértékesebb müveknek van, hanem szükségképpen azoknak lehet, amelyeknek szintje a tartalom és megformálás tekintetében egyaránt a legnépesebb olvasórétegek tudatbeli állapotának, főként müveltségi szinvonalának megfelel. Következésképpen az irodalom- és tudományszociológia, ill. az olvasásszociológia mérlegén a müvek nem csupán belső értékeik szerint szerepelnek, hanem itt a mennyiségi tényezők is nagyobb sullyal esnek a latba, a müvek, ill. müfajok kisugárzásuk hatóköre, az általuk elért társadalmi rétegek nagysága és a kifejtett hatás iránya, épitő vagy romboló jellege is felkeltheti a kutatás érdeklődését és indokolttá teheti az alapos vizsgálódást. Igy válnak ezeken a szociológiai vizsgálódásokon keresztül olyan müvek, ill. müfajok is a tudományos kutatás tárgyává, amelyek kisebb vagy éppen csekély belső értékeiknél fogva eddig másod- harmad- vagy éppen tized rangunak számitottak, de amelyek a társadalom életében mégis számottevő vagy nem is ritkán igen jelentős szerepet töltenek be. A ponyva, a bestseller, a fantasztikus regény s a tömegolvasmányok más fajai pl. a képes ujság, a képes hetilap, a képes regény, a naptár a társadalom széles rétegeiben kifejtett jó, vagy rossz hatása miatt kerül a szociológiai kutatás érdeklődési körébe. De megforditva, a "nemes ponyva", az értékes müvekből álló tömegsorozatok is /pl. az Olcsó Könyvtár, Aranykönyvtár, Diák könyvtár stb./ külön szociológiai vizsgálatra érdemesek. Ezt nem a müvek ujdonsága, hanem a többnyire elismert müvek ujszerü, tömegméretü felhasználása, a társadalom életébe való bekapcsolása és hatásának széleskörü érvényesü-

lése teszi indokolttá. /254/

A szociológiai vizsgálódások felvetik tehát az irásmüvek és kiadványok társadalmi funkcióinak a kérdéseit. A kiadvány vagy az általános müvelődés egyik eszköze, pl. a szépirodalom, ifjusági irodalom, ismeretterjesztő kiadványok, vagy pedig munkaeszköz, pl. tankönyv, tudományos kiadvány stb. /255/. A tartalom, a szinvonal a funkciók mellett előtérbe kerülnek a müvek kiadási formáinak, árának, a terjesztés módjának, a vásárlók és olvasók nevelésének a kérdései is. Pl. az olcsó, de tetszetős tömegkönyv, az üzemi és falusi bizományi terjesztési formák nagy fontossága vagy a könyvtárosok és könyvterjesztők, a könyvkiadói szerkesztők tájékozottsága a pedagógiai alapkérdésekben.

Végül félreértések elkerülése végett hangsulyozni kell, hogy az irodalom-, tudomány- és olvasásszociológiai kutatás távolról sem érintheti az egyes tárgykör szerint illetékes szaktudományok belső, szakmai feltáró és értékelő feladatát, pl. az irodalomtudománynál, hanem kiegészíti azt. A müvelődés olyan folyamatait veszik elemzés alá, amelyekkel eddig nem, vagy nem sokat foglalkoztunk. Az eredmények minden érintett tudománynak előnyére válnak, mert a számukra is olyan fontos összefüggéseket tárhatnak fel, amelyek az egyes tudományok hagyományos feladatait is érinthetik, sőt eredményeiket más vonatkozásban is gazdagithatják. Ma már aligha lehet kétséges, hogy e különféle oldalról megindult szociológiai vizsgálódások uj eddig elhanyagolt összefüggéseket deritheznek fel. Az ilyen jellegü kutatások létjogosultsága tehát kétségtelen; a társadalmi valóság ujabb tartományának megismerésén munkálkodnak. Az eredményeik azonban gyorsabbak és alaposabbak le-

hetnének, ha a különböző oldalról indított kezdeményezések a feladatokat közös megegyezéssel tervszerűbben tűznék ki és tudatos munkamegosztással valósitanák meg. Bizonyos, hogy pl. az irodalom és a könyvtári kultura kutatói a feladatok megfogalmazásában, a könyvkiadás és könyvterjesztés munkatársai, valamint a statisztikusok a felmérések, megfigyelések végrehajtásában kölcsönösen nagyobb segitséget nyujthatnának egymásnak és egymás tudományos célkitüzéseinek is.

Az irásbeli közlés rendszerének szinvonala

Magától értetődő és igy bővebb indokolásra nem szorul, hogy az olvasáshoz mindenekelőtt kiadvány: könyv, hirlap, hetilap stb. kell. Sőt a rendszeres, intenziv olvasáshoz a kiadványok gyüjteménye: közkönyvtár és házi könyvtár is nélkülözhetetlen. Az olvasási folyamathoz tehát nemcsak a mi tartalma és szellemi formája elengedhetetlen, hanem az is, hogy az olvasmány könnyen megszerezhető, a házi vagy közkönyvtárban gyorsan hozzáférhető legyen akkor, amikor arra az olvasónak a munkájához, önképzéséhez, szórakozásához szüksége van. A könyv- és sajtókiadás a terjesztés terjedelme, minősége, a házi és közkönyvtárak választéka és szinvonala tehát döntő feltétel, mert hiánya, elégtelensége feltétlenül akadályozza vagy legalább megnehezíti az olvasás további terjedését, uj olvasók bekapcsolódását, de még az eddigi olvasók megmaradását, az olvasási gyakorlat további fejlesztését is. Viszont a sok és érdekes kiadvány, a közeli vonzó s bő választékot nyujtó könyvtár maga is hozzájárulhat, és a tapasztalatok szerint hozzá is járul ahhoz, hogy mind többen és mind többet olvassanak.

A kiadványokkal és könyvtárral való ellátottság mértéke azonban gyakran erősen viszonylagos lehet mennyiségben vagy minőségben egyformán. Az érdekeltek és érdeklődők között könnyen adódnak olyan rétegek, amelyeknek az igényeit tulhaladja vagy ellenkezőleg nem tudja kielégiteni a helyi ellátottság, akár vásárlás, akár könyvtári kölcsönzés vagy helyben olvasás esetében. Ez persze eredhet helyi hibából, pl. nincs vagy gyenge a könyvterjesztés, ill. a könyvtár. De származhat a könyvkiadási politika hibájából is, pl. olyan kiadványokat jelentet meg, ami iránt az olvasótábor jelentős része adottsági következtében nem is érdeklődhet, vagy amit olyan formában és áron nem tud, ill. nem akar megszerezni. Esetleg a könyvtárpolitika nem ott vagy nem olyan könyvtárat létesitett, ami a használók többségének megfelelhetne.

Akár ilyen, akár olyan okból fakadnak is a nehézségek vagy a hiányok, a kár rendszerint egyszerre kulturális és gazdasági jellegü. A kiadványok egy része eladhatatlanná válik, növeli a népgazdaság költségeit vagy hiányeikké lesz s ez nehezitheti a könyv- vagy lapterjesztés egyenletes forgalmát. Ha pedig a közkönyvtár tulméretezettnek vagy tulságosan szükmek bizonyul, kihasználatlan marad, vagy önmaga rontja az olvasás zavartalan fejlődését. Az uj magyar könyv- és lapkiadás és terjesztés, valamint a könyvtári rendszer részletes vizsgálatánál és eredményei értékelésében éppen az az egyik legfontosabb szempont: mennyiben sikerült országosan és helyileg ugy felmérni a társadalom szükségleteit és igényeit, hogy nemcsak többé-kevésbé kielégithette, hanem maga is mint ösztönző tényező lendítse előbbre az olvasási kultura fejlődését.

Az olvasás, kiadvány és könyvtár a modern technikai közlési rendszerek versenyében

Az utóbbi években az irásbeli közlés és olvasás helyzetéről és jövőjéről, szerepének és jelentőségének várható alakulásáról meglehetősen ellentétes felfogások alakultak ki. Volt és van olyan vélemény, pl. P. Angoulvent-é, a Francia Egyetemi Nyomda igazgatójáé /256/, hogy az irásbeli közlés, főként a könyv- és lapkiadás elsősorban a televizió előretörése következtében válságba került. Mások, pl. Mc Luhan kanadai egyetemi tanár /257/ egyenesen odáig mennek, hogy az irásbeliség betöltötte a maga történeti szerepét, az emberiség fejlődésében, s helyét máris az audio-vizuális közlés, főként a televizió foglalta el. Szerinte a fogalmi-, nyelvi- irásbeli kifejezés korát a képi kifejezés kora váltja fel. De egyre növekszik azoknak a száma, akik sem kétségbe nem esnek, sem nagy reklámmal terjesztett jóslásokba nem bocsátkoznak, hanem a tények beható vizsgálata alapján megállapitják, hogy az audió-vizuális közlési rendszerek elterjedése uj helyzetet teremtett, uj arányok és uj megoldások kialakitását inditotta el. A televizió versenye uj formák kialakitására kényszeriti a filmet /pl. szélesvászon, szines, térhatásu film/ vagy forradalmi ujitásokra szoritja a könyv- és lapkiadást, és a könyvtárakat /258/ a társadalmi közlés együttesében.

Korábban a természetes közlési rendszerekhez képest az irás és olvasás, mint a történelmileg első, valóban nagy teljesitményü technikai közlési rendszer rendkivül előnyben és fölényben volt. Ezekből a századokból se szeri se száma az

olyan büszke nyilatkozatoknak, mint pl. az Anonymusé, aki az irástudó büszkeségével hangsulyozza a szóbeliség megbizhatatlanságával szemben az irásbeliség fölényét. Kétségtelen, hogy az audio-vizuális közlési rendszerek megjelenésével és elterjedésével kivételes helyzete megszünt. Sőt átmenetileg a válság jelei, itt-ott még a háttérbe szoruláa veszélyei is feltünhetnek. Az audio-vizuális közlési rendszerek közvetlenül és viszonylag könnyen érzékelhető jelrendszereikkel a társadalom széles tömegeit nyerhetik meg hiveikül egyrészt az olvasók közül is, másrészt olyan rétegeket is, akik eddig nem olvastak rendszeresen. Az eddig szerzett tapasztalatok, és éppen azoké az országoké, amelyekben az audio-vizuális közlési rendszerek a legfejlettebbek /pl. az USA-é, Angliáé, Franciaországé, az NSZK-é, Benelux, ill. skandináv államoké/ azt mutatják, hogy a modern technikai tömegközlési rendszerek nem szoritják ki vagy szüntetik meg egymást, hanem az adottságaiknak leginkább megfelelő sajátos feladatok vállalásával, kimunkálásával, a munka megosztásával uj egyensulyi helyzetet /259/ alakitanak ki. Olyat, amely az eddiginél jobban specializálja őket a közlés egy-egy sajátos müformájára, pl. auditiv formáira a rádiót, audio-vizuális formáira a filmet és televiziót, elvont, racionális, fogalmi, nyelvi, irásbeli formákra az irást-olvasást. Igy a közlés érzékletes és absztrakt formái jól kiegészitik egymás lehetőségeit és együttesen a társadalom szükségleteit is sokkal gazdagabban, többoldaluan elégithetik ki. A társadalmi közlés gazdagabb lehetőségeibe bekapcsolódó művelődő , szórakozó, aktivan pihenő ember váltogatva vehet részt a hallási, látási-hallási, vagy racionális-fogalmi közlésekben ugy, ahogy személyi adottságai vagy pillanatnyi hangulatai szerint azt kivánja.

Az uj helyzet természetesen versenyre készti, sőt kényszeriti a társadalmi közlés rendszereit, főként a technikai tömegközlési rendszereket. Mindegyik arra törekszik, hogy befolyását a társadalom minél szélesebb köreire kiterjeszthesse. Az érvényesülésért folytatott küzdelem azonban nemcsak kockázatokat jelent, hanem valamennyi közlési rendszert sajátosságai és lehetőségei fokozottabb kihasználására is sarkallja. A film a televizió nyomására kénytelen volt fejleszteni a technikáját a látótér növelésével, a színes felvételek és hang megjavitásával. A rádió tudatosan átállott a sajátos akusztikus közlési formák keresésére, kifejlesztésére és az egyes rétegekhez szóló műsorok bevezetésére. Sőt a vevőkészülékek méreteinek csökkentésével /táskarádió, zsebrádió/ módot keres a rádióhallgatás egyéni választókának /individualizálásának/ a biztositására és a helyhez kötöttség megszüntetésére is.

A <u>verseny kimenetele</u> azonban nemcsak a közlési rendszerek sajátos lehetőségeitől és fejlettségének szintjétől, hanem attól is függ, milyen felkészültséget kiván a részt-vevőtől, pontosabban a társadalom művelődő széles tömegeitől. Csak az tud a kulturális közlés bármelyik rendszerébe bekapcsolódni, és abban több-kevesebb eredményességgel részt venni, aki annak jelrendszerét a technikáját: a közlési rendszer "formanyelvének" legalább az elemeit ismeri. A természetes közlésmódokon alapuló közlésrendszerek: beszéd, éneklés, tánc, gesztus, mimika elemeit általában közösségi hagyományozódással és személyes gyakorlással sajátitjuk el. A technikai közlési rendszerek: a rádió, hanglemez, hangszalag, a film és televizió közlési folyamatában <u>elemi</u> szinten a folyamat jelen-

ségeinek: hangzatok, látványok során közvetlen érzékelésével kapcsolódunk be. A közvetlenül érzékelhető jelenségsorok megértése jórészt a természetes közlési rendszerek jelrendszerének felhasználásával történik úgy hogy ezek a közlési folyamatok viszonylag kevés külön gyakorlattal követhetők.

Magasabb szinteken a közlési rendszerek folyamatok, képességek rendszeres fejlesztésére, a bennük kifejezett sajátos tartalmi és formai értékek mélyebb megértéséhez természetesen bizonyos mértékü személyes képességekre és e képességek rendszeres fejlesztésére, vagyis több-kevesebb szakszerü felkészültségre és személyes gyakorlatra van szükség. Ezek nélkül a hallgató vagy néző nem vagy alig jut tul az elemi érzékelés kezdeti szintjén.

Az irásbeli közlés és olvasás ebben a tekintetben különleges követelményeket támaszt. A résztvevőktől jóval alaposabb felkészültséget és nagyobb gyakorlottságot kiván meg már kezdeti szinten is, mint a többi közlési rendszerek. S ezt csak hosszabb rendszeres és fáradságos iskolai tanulással lehet megszerezni. Sőt még ott is többnyire csak magasabb szinten, az általános iskola utolsó éveiben, még inkább a közép- és főiskolákban. Az irás és olvasás technikájának egyszerü megismerése és elemi elsajátitása rendszerint nem elegendő az olvasóvá való fejlődéshez. Rendszeres ránevelással lehet csak az olvasásban szerzett jártasságokat készségekké szilárditani, az önmivelés egyik jelentős módjává s a személyes olvasási kultura alapjává fejleszteni.

Ennek nyilván az az oka és magyarázata, hogy az irásba foglalt tudattartalom nem érzékelhető közvetlenül, még legkülsőbb rétegében sem, hanem csak többszörös áttételezéssel és

viszonylag jelentős szellemi erőfeszítések árán. Az írás ugyanugy külső, közvetlenül érzékelhető burka a bele sűrített tudattartalomnak, mint a hangsor /beszéd, éneklés, zörej stb./ az akusztikus /szóbeli, énekelt stb./ közléseknek, vagy a képsor, ill. látvány /kép, tárgy, mozgás stb./ a vizuális közléseknek /tánc, pantomim, festészet, szobrászat, fénykép, néma film stb./, ill. a kép- és hangsor együtt az audio-vizuális közléseknek /színház, hangos film, televizió/. Csakhogy, amig az audio-vizuális közlési rendszerek szimbólumai: a hangsorok és képsorok maguk is a konkrét valóságból valók, tehát már önmagukban az érzékelés fokán is van elsődleges jelentésük, annak a nézőnek, ill. hallgatónak, vagy néző-hallgatónak a számára is, aki alig vagy csak kis mértékben jut el a konkrét jel /látvány és hangunt/ által szimbolizált mélyebb, többé-kevésbé rejtett jelentésekhez, addig az irás jelrendszere absztrakt jellegű, olyan hagyományosan kialakult egyezményes elvont jelekből áll, amelyeknek önmagukban a mai olvasó számára nincs elsődleges jelentésük. A mi betűink és betűcsoportjaink, amelyek a hangok, ill. szavak és mondatok jelképei ma már nem a valóság valamely konkrét jelenségének önálló, elsődleges jelentéssel biró képei /mint pl. festmény vagy rajz/, még annyira sem, mint amennyire hajdanán az őket eredetileg létrehozó nép nyelvén lehettek, hanem ember alkotta absztrakt jelek, amelyeknek önmagukban nincs jelentésük. Az olvasó számára az irásmű közvetlenül vizuálisan érzékelhető külső burka: az iráskép önmagában nem mond semmit. Csak áttételesen, az értelmezés következő magasabb fokán, többszörös, bonyolult asszociációs folyamat során kapcsolódik a hang és szó irott képéhez a valóságos hang és szó tudatbeli emlékképe, a kezdő olvasónál eset-

leg a konkrét hang alakja is, s ehhez az általa jelképezett fogalom s végül a lényeget magába sűrítő fogalmon át a konkrét valóság. De az sem azonos azzal, ami a szerző tudatában az irásmü létrehozásakor felelevenedett és hatott, hanem valami ehhez hasonló, amit az olvasó a maga tudatvilágának emlékképeiből, mint szerinte leginkább megfelelőt behelyettesit. Leegyszerüsitve tehát: az olvasás folyamatában ugyszólván teljesen hiányzik a konkrét kapcsolat a valósággal, vagy annak technikailag közvetitett ugyancsak konkréten érzékelhető másával: az érzékletes közlési rendszerek kép- és hangsoraival. Ezért az olvasás: az irásmü értelmezése mindjárt a magasabb fokozattal kezdődik. Legfeljebb a kiadvány esztétikai és anyagi-technikai értékei: nemes anyagai, igényes megformálása és technikai kivitele hatnak, és csak a kifejező illusztrációinak és más diszitő elemeinek van önmagukban is bizonyos jelentésük. Ezért van komoly jelentősége a könyvmüvészetnek az olvasási folyamat megindításában és elmélyitésében, különösen a kezdő olvasók: gyerekek vagy kezdő felnőttek esetében. Ha nem is teljes mértékben, de bizonyos fokig pótolja az irásbeli közlés hiányzó érzékletes alapfokozatát, megkönnyiti az átmenetet a közlési folyamat magasabb foka felé.

Ahhoz azonban, hogy a szerző és olvasó között ez a szellemi indukciós folyamat az irásmüvön keresztül létrejöjjön, a kiadványok esztétikai értékei egymagukban nem elegendők. Ahhoz jóval többre van szükség: az olvasók rendszeres, tartós szellemi edzésére: nevelésére és önnevelésére. A nevelést az iskola és a könyvtár végzi, a közvetlen környezet: családi, baráti, munkatársi kör egésziti ki. Az önképzés és önnevelés pedig az olvasó személyes képességeitől, életkörülményeitől,

s nem utolsó sorban ettől a munkamennyiségtől függ, amit az olvasó önmaga fejlesztésébe befektet.

Minthogy pedig az olvasás nagyobb felkészültséget kívánó energiaigényes folyamat, az írásbeli közlés bizonyos mértékig már eleve hátrányban van az audio-vizuális, tehát már külső burkukban is érzékletes közlési rendszerekkel szemben, amelyek kép- és hangsoraikkal már első megközelitésben, alapszinten is olyan közvetlen értékelésekre adnak módot, ami kielégitheti a kezdő néző-hallgatót. Az ember értelmes lénye azonban ezen a fokon rendszerint nem reked meg, mert a jelenségek lényegének megragadására, fogalmi-logikai rendszerezésére törekszik, s ezért inkább vállalja és rááldozza azt a többlet energiát, ami a valóság fogalmi-nyelvi rendszerben való tükröztetéséhez elengedhetetlenül szükséges. Az irásbeli közlés kihasználva a gondolkodó ember e törekvéseit és azokat az előnyöket, amiket ezen a téren egyfelől a sajátos adottságai, másfelől az iskolázás általánossá válása és emelkedő szintje biztositanak, ebben a versenyben sikerrel holyt állhat, sőt még viszonylag tért is nyerhet. Az iskolázottság és a müveltségi szint emelkedésével előnyé változtatható az, ami nélkül komoly hátrány: a tudattartalom racionális elemeinek és a logikai összefüggések kiemelése, fogalmi-nyelvi rendszerben való kifejezése és irásbeli rögzitése. A való világ jelenségeinek és folyamatainak lényegét mégis csak továbbra is ezen a módon lehet a legmélyebben megragadni, a legvilágosabban és legtömörebben kifejezni, hiven és tartósan rögziteni. S bár a tartalom megközelitése irásos formában nagyobb szellemi erőfeszitéseket tesz szükségessé, mint az érzékletes audio-vizuális közlési rendszerek, de a fokozottabb szellemi munkából rend-

szerint nagyobb eredmények is származnak. Az olvasás többnyire nagyobb szellemi gyarapodással és mélyebb, tartósabb hatásokkal jár, mint a közlés más formái.

Sőt ezeken az alapvető adottságokon tul az irásbeliség olyan további előnyökkel rendelkezik, amelyek, a versenyképességét erősitik. Az irásba foglalt tudattartalom viszonylag könnyen s egyszerüen megőrizhető, csaknem korlátlanul felhasználható és gyakorlatilag bármikor, sőt bárhol hozzáférhető. A kiadványok tömegterjesztésére szánt formái: az olcsó tömegkönyv, a hirlap, hetilap és folyóirat ma már ugyanolyan bárki számára könnyen, anyagi megerőltetés nélkül megszerezhetők, ha arra csakugyan igénye van. A közkönyvtárak sürü hálózata még annak is biztositják az olvasnivalót, aki még viszonylag keveset sem tud vagy nem akar áldozni könyvre vagy ujságra. Másrészt az olvasmány korlátlanul és tökéletesen individualizálható. Sokkal inkább, mint a közlés bármely más formája, ami vagy időhöz /rádió/, vagy eszközhöz /hanglemez, lemezjátszó, magnó/ vagy időhöz is, helyhez is van kötve /televizió, mozi/. Az olvasmány gyakorlatilag időtől, tértől függetlenül bármikor, bárhol olvasható, ahol a látási viszonyok egyáltalán lehetővé teszik. Az olvasmány formája, sőt némileg a tartalma is változik ugyan a verseny következtében, de az olvasmány felsorolt alapvető jellemzői nem módosulnak, vagy ha mégis, az a versenyképesség érdekében történik. Az olcsó tömegkönyv, pl. egyebek mellett ezért is terjedt el világszerte. Vagy a másik végleten a kiadvány egyre nagyobb része azért készül magas minőségi követelményekkel technikai és művészi megformálásban, valamint a felhasznált anyagok tekintetében, hogy kielégitse az olvasók, gyüjtők, vásárlók egyre növekvő igényeit. A ver-

senyben bizonyos ujságféleségek /pl. a szenzációhajhászó, csak híreket közlő lapok/ háttérbe szorulnak ugyan, mert a rádió és televizió hirközlésével gyorsaságban nem versenyezhetnek, de ugyanakkor a komoly napilapok népszerüsége és hatása növekszik, mert a tartalmas publicisztika olyan feladatokat tud ellátni, amire az audio-vizuális közlési rendszerek nem képesek.

Az irásbeliség, szerepe és jelentősége, tehát a maga lehetőségeinek kihasználásával versenyképes lehet és máris annak bizonyult a társadalmi közlés rendszereinek roppant méretü versenyében. A tudattartalom irásbeli kifejezésének, az irásbefoglalás módjának megujhodásával /pl. kisregény, filmnovella, filmforgatókönyv, hangjáték, televiziós játék, dokumentumregény stb./ uj kisdványformák bevezetésével vagy nagyarányu elterjesztésével /pl. tömegkönyv, müvészi könyv, komoly publicisztika, képes folyóiratok stb./, valamint a kiadói szervezet és terjesztés, a nyomdászati technika modern nagyüzemi formáinak kifejlesztésével nemcsak a versenyképességét biztositotta, hanem az irásbeliség csak igy és most lett igazán tömegközlési rendszerré. Az irás eredeti funkciója a megrögzitése és megőrzés, ill. a felhalmozás, vagyis az emberi emlékezet hiányainak és korlátainak a kiküszöbölése volt. Ehhez kapcsolódott később a tömegközlés funkciója: a nyomdászat feltalálásával előbb csak szerényebben, kézműipari fokon, később nagyipari fokon. Valóságos tömegközlési rendszerré ugy és akkor vált, amikor a társadalom egyre szélesebb tömegei kivántak olvasás utján az irásbeli közlés roppant áramlatába bekapcsolódni. Ennek a kielégitésére ma mind a tartalmi, mind a formai, mind a technikai feltételek megvannak.

Hogy a valóságban csakugyan így alakult az irásbeliség helyzete, tamusitja a külföldi és hazai fejlődés általában is, néhány lényeges mozzanata és adata is, külön nyomatékosan is. A könyvkiadás pl. a televizió elterjedésének kezdeti időszakában, az ötvenes években és a hatvanas évek elején, éppen a legfejlettebb tőkés országokban megtorpant, vagy egyenesen visszaesett. Az Amerikai Egyesült Államokban pl. amelyet leginkább érintett a visszaesés, az 1950-es években hosszabb ideig 11.000 körül ingadozott az évenként kiadott művek száma. A televiziós láz hanyatlásával a kiadott könyvek száma az 1960-as évektől gyors ütemben emelkedni kezdett, s 1963-ban már a korábbi mennyiség több, mint kétszeresére, 25.784-re ugrott fel, s azóta a növekedés tovább tart. De emelkedett a könyvkiadásban a művek és példányok száma Angliában, az NSZK-ban, Franciaországban és a többi fejlett kapitalista országban is, ahol pedig a televizió eleinte szintén komoly válsággal fenyegetett. De még jobban érzékeltetik a helyzet alakulását a világ könyvkiadásának adatai. Az UNESCO összeállitásai szerint /260/ a világ könyvkiadásában közvetlenül a második világháboru előtt, tehát még a televizió megjelenése előtt, 1937-1939-ben évi átlagban 183.655 könyv jellegü mü jelent meg. Másfél évtizeddel ezután, 1954-ben a televizió felfutási időszakában a kiadott müvek száma mindössze csak 4 %-kal több: 192.385. A következő években a kiadott müvek száma viszont már gyorsan, szinte ugrásszerüen emelkedett. 1963-ban már 394.000, az 1954 évinek több, mint kétszerese. Azóta évenként 30-35 ezerrel nő a kiadott müvek száma, vagyis mintegy 10-12 évenként megkétszereződik. Más a helyzet a sajtóval. Egyes országokban, pl. az USA-ban, Oceániában, de ujabban a nyugateurópai országok-

ben csökkent a lapok száma /összevonások utján/ és itt-ott csökkent vagy egyhelyben maradt a példányok száma is. A fejlett szocialista országokban viszont tovább nőtt a példányszám az utóbbi évtizedben is.

Más oldalról, de a lényeget illetően ugyanezt igazolják a közlési rendszerek igénybevételére fordítható időalap és költségkeret külföldi és hazai arányai: a szabadidő felosztása és a kulturális célra fordítható egyéni kiadások elosztása a különböző közlési rendszerek között. Mint láttuk, a körültekintő felmérések ugyszólván egybehangzóan igazolták, hogy a művelődésre fordítható időalapból jelentős részt fordítanak olvasásra az olvasók csaknem minden rétegében. Az alábbi kimutatás pedig azt bizonyítja, hogy nálunk a lakosság saját fogyasztási alapjából mekkora részt fordít a különféle közlési rendszerekbe való bekapcsolódásra, s abban mennyi esik könyvre és ujságra, ill. folyóiratra. /261/

Közlési rendszer	1960 millió Ft	1965	Együtt
Könyvvásárlás	423,0	571,4	1.377.3
Hirlap és folyóirat vásárlás	548,9	805,9	
Rádióvevőkészülék-vásárlás	288,0	209,9	458,1
Rádió előfizetés	222,3	248,2	
Televizió vevőkészülék-vásárlás	299,0	892,5	
Televizió előfizetés	518,5	1456,0	2.358,5

Mint az adatokból látható a kulturális kiadások között a két legnagyobb tétel össztársadalmi szinten a könyvre és ujságra, valamint a televizióra forditott összeg. Az olvasás tehát nemcsak az időalapból, hanem a gazdasági alapból is viszonylag magas részesedést kap. A teljesség kedvéért hozzá kell ehhez tenni, hogy népgazdasági szinten ez a részesedés még magasabb, mert ebben nincs benne az az összeg, amit az állam és más közületek a könyvtárakra és dokumentációs intézmények fejlesztésére forditanak. Az olvasmányok jelentős részéhez, megközelitően mintegy harmadához a lakosság a közkönyvtárakon keresztül tehát ingyen, térités nélkül jut hozzá.

A közlési rendszerek fejlődése és hatása, versenyének alakulása azonban nemcsak a saját belső adottságaiktól, lehetőségeiktől, és a részstvevők felkészültségétől függ, hanem az azokat <u>létrehozó</u> és <u>felhasználó társadalom</u> politikai, gazdasági és kulturális célkitüzéseitől és rendszerétől is. Sőt végső fokon éppen a társadalom rendszere az, ami a közlési rendszerekben rejlő lehetőségeket a maga céljainak megfelelően kifejlődéshez segiti és hatékonnyá teszi vagy gátolja, ill. megbénitja. Éppen ezért alapvetően más a közlési rendszerek helyzete és versenye a szocialista társadalomban, mint a kapitalista országokban.

A fejlett <u>kapitalista</u> országokban a társadalom adott rendszerének megfelelően a közlési rendszerek is többnyire korlátlan versenyben állnak egymással. Az egyes közlési rendszerek társadalmi tömeghatása, terjedelme, formája és tartalma nem elsősorban az össztársadalmi érdek, hanem a közlési rendszereket irányitó, birtokló osztályok, rétegek, csoportok gazdasági és politikai érdekei szerint alakulnak. Ezért a ver-

seny egyre kiéletlenebb lesz. A társadalom kevésbé művelt tömegének megnyerése érdekében tartalmában és módszereiben ugyszólván mindegyik egyre inkább igénytelenebbé és hatásvadászóbbá válik, s ez a jövőben előreláthatóan még csak fokozódik. Erre kényszeríti egyrészt a kereskedelmi reklám, ami nagy összegekkel járul hozzá a tömegközlései rendszerek fenntartásához és jövedelmeihez. Másrészt az a körülmény, hogy a kulturális szolgáltatásokban továbbra is az árujelleg az uralkodó, a kulturális termékek értékét elsősorban a belőlük származó anyagi haszon határozza meg. Így a színvonal csökkenése ütemben tovább csökken, az erők szétforgácsolódnak, nem egy esetben egymás hatását is rontják. A kulturális anarchia előreláthatóan továbberősödik. Sok más között a lényeget kitűnően kiemelő jellemzést ad erről a helyzetről Simone de Beauvoir, aki éles szemmel látja meg az amerikai kulturális élet szélsőséges elüzletiesedését s az üzleti verseny romboló hatásait az íróra, a közönségre, sőt a közvetítő szerkesztőkre, kiadókra, kritikusokra. /262/

Ezzel szemben a fejlett szocialista országokban az uj osztálynélküli társadalom fokozatos felépítésében az ember személyiségének sokoldalu kifejlesztése, az egyén és közösség szocialista tudatának minél teljesebb kialakitása éppen olyan fontos feladat, mint a társadalom uj politikai, gazdasági-technikai rendszerének a létrehozása. /263/ Éppen ezért a kulturális életben egyre következetesebben érvényesül a tervszerüség az egyéni és össztársadalmi érdekek és igények összeegyeztetésében, az egyének és kisebb-nagyobb közösségek művelődésében és nevelésében, az emberi kultura minden valóban lényeges, időszerü és közérdekü értékének minél szélesebbkörü társadalmi

felhasználásában. A humanizmus uj magasabb foka: a szocialista humanizmus, amely minden ember számára a saját adottságainak és lehetőségeinek minél teljesebb kibontakozását kívánja biztositani a köz javára, szükségképpen az összes közlési rendszerek optimális érvényesülését és tervszerü együttmüködését teszi szükségessé és lehetővé, hogy a társadalom kulturális besugárzása minél sokoldalubb lehessen, s a társadalom minden tagja a közlésrendszerek minden olyan áramába bekapcsolódhasson, amelyik sajátos személyes adottságainak, egyéni hajlamának, szinvonalának megfelel. A különféle közlési rendszerek ilyen uj egyensulyi helyzetének kialakulása és össztársadalmi érdekeket szolgáló együttmüködése: a kulturális tervgazdálkodás már kezdetét vette, de a társadalmi fejlődés további magas fokain az együttmüködésnek, a kölcsönös támogatásnak még beláthatatlan lehetőségei nyilhatnak meg számukra. Például abban, hogy a kulturális értékek széleskörü és sokoldalu megismertetésében a mainál szorosabban együttmüködjenek és bizonyos szerzők, müvek megismertetését meghatározott időszakban valamennyi közlési rendszer nulyponti feladatának tekintse és mellette az összes erőket egyszerre mozgósitsák. /264/

V. AZ UJ MAGYAR KÖNYVKULTURA

1. A KÖNYVKIADÁS ÉS KÖNYVTERJESZTÉS UJ SZERVEZETE

A könyv- és lapkiadás, a könyv- és lapterjesztés uj szocialista rendszere nem hirtelen, egyetlen forradalmi lendülettel alakult ki, hanem fokozatosan ugy, ahogy az társadalmunk politikai, gazdasági és kulturális életének átrendeződése során ezekké és lehetővé vált. Előbb az államositás politikai és gazdasági feltó eleinek kellett megteremtődniük, ezután az uj rendszer elvei kellett kimunkálni, s csak ezután kezdődhetett meg a megvalósitás folyamata sok és nehéz munkával, a célkitüzések, a szervezeti keretek és munkamódszerek ismételt helyesbitésével, a közvetitendő tartalom kitertó fejlesztésével.

Már az államositáskor gondot okozott és később is még hosszu ideig sok nehézség forrása volt a polgári kapitalista hagyaték viszonylagos elmaradottsága. Magyarországon a második világháboru előtt /1938/ 101 könyvkiadó, 866 nyomda és 528 könyv- és papirkereskedő működött. A könyvkiadók között 7 nagy, 9 közepes, 25 kisebb és 60 törpe vállalkozás akadt. A nyomdák között 18 nagy vállalat és több, mint 700 kis és törpe nyomda volt. A könyvkereskedések közül 192 a fővárosban, 336 pedig vidéken többnyire könyv-, papir- és irószerkereskedésként tevékenykedett. A magyar kapitalista könyvkiadásban és könyvke-

reskedelemben tehát igen sok különféle méretü és jelentőségü /nagy, közép, kis és törpe/ vállalat működött közre. Ezek egy része a második világháboru pusztitásai közben kisebb-nagyobb kárt szenvedett, de a háboru után az ujjáépités során nagy részük gyorsan talpra állott és a vállalatok államositásakor /1948-52/ állami kezelésbe került. /265/

Az államositott könyvtermelés és könyvterjesztés korszerü és összerü kialakitása, a tartalmi összetétel, a szervezet, a technikai felkészültség és az anyagellátás szempontjából egyformán rendkivül nehéz feladatnak bizonyult. A nehézségek egyszerre több forrásból is származtak. Mindenekelőtt abból, hogy a viszonylag kis számu nagy vagy középnagyságu kiadó, nyomda és kereskedés mellett számos kisebb kiadó, nagyszámu törpe nyomda és rendkivül sok apró könyvkereskedés működött. Továbbmenően abból, hogy a kiadók legnagyobb része általános jellegü vállalat volt, vagyis a témára és szinvonalra való tekintet nélkül minden olyan mü kiadására vállalkoztak, amelytől üzleti sikert reméltek. Ugyanigy a nyomdák is igyekeztek sokoldalusságra berendezkedni, hogy a kiméletlen versenyben a lehető legkülönféle munkák elvégzését vállalhassák. Ennek következményeként felszerelésük kevés kivétellel kezdetleges és az is jobbára elavult volt. Végül fokozta a nehézségek az is, hogy a hazai papirgyártás teljesitménye messze alatta maradt a szükségleteknek. Az alapanyagokat, félgyártmányokat és egyéb anyagokat /fa, cellulóz, vegyi anyagok/ jelentős részben külföldről kellett behozni. A könyvkereskedések csaknem kivétel nélkül általános jellegüek, ezenfelül járészt kicsik és elhanyagoltak voltak és országosan is, egy-egy városon belül is, aránytalanul oszlottak meg. Másrészt a kiadók, nyomdák, papir-

ipari üzemek és könyvkereskedének egy része anyagi és jogi szempontból csaknem áttekinthetetlenül szövevényes érdekeltségi kapcsolatban /részvények, szerződések stb./ állott egymással.

Egyszóval a magyar kapitalista könyvkiadás szervei, a könyvtermelés szervező irányító vállalatai, termelő üzemei és terjesztő szervei az államosítás idején sem szervezeti, sem technikai szempontból, sem a szükséges anyagok tekintetében kevés kivétellel nem voltak azon a színvonalon, ami a korszerű, ésszerű és gazdaságos szocialista nagyüzemi termeléshez és a széleskörű tervszerű terjesztéshez elengedhetetlenül szükséges lett volna. Az állami irányítás legelső és legfőbb feladata tehát az volt, hogy az uj magyar könyvkultura korszerű intézményeit és technikai alapját megfelelő átszervezéssel, majd a szükséges továbbfejlesztéssel a Magyar Tanácsköztársaság idején létrejött tervek és eredmények, valamint a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban e téren szerzett tapasztalatok figyelembevételével, ill. felhasználásával kialakítsa és az uj magyar könyvtermelést mielőbb a tartalomban, művészi és technikai kivitel tekintetében a korszerű igényeknek megfelelő színvonalra emelje.

A könyvkiadás

A könyvkiadás uj szervezete három egymást követő és egymásra épülő fejlődési menetben alakult ki. Először a nagy üzemek államosítása idején /1948/ öt nagy kiadóvállalat alakult. Mindegyik általános jellegű volt, sőt nyomdaüzemmel is rendelkezett és könyvterjesztéssel is foglalkozott. A következő évek-

ben, a közép- és kis üzemek államosítása után ésszerűnek látszott, ha a könyvkiadás és nyomdászat, a papíripar és a könyvterjesztés egymástól szervezetileg elválik s a szükséges szervezeti kereteket és egységeket a meglévő adottságok felhasználásával mindegyik a maga sajátosságainak megfelelően alakítja ki. Ekkor a kiadókat a kiadványok tartalma, ill. jellege szerint szakosították és szervezetileg ahhoz a minisztériumhoz vagy más országos hatósághoz /pl. Magyar Tudományos Akadémia, Szakszervezetek Országos Tanácsa, Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Testnevelési és Sport Tanács stb./ csatolták, amelyiknek a támogatására a kiadványok tartalmuk, ill. jellegük szerint hivatottak voltak. /1950./ Az a megoldás azzal az előnnyel járt, hogy a szakosított könyvkiadók a számukra feladatkörként kijelölt szakterület könyv- és egyéb kiadvány iránti szükségleteit teljes egészében számba vehették, s annak kielégítéséről, főfeladatként tervszerűen gondoskodhattak. Így nem egy esetben olyan hosszabb előkészítést igénylő, költségesebb kiadványok /pl. szakkönyvek, lexikonok, szótárak, sorozatok stb./ kiadására is sor kerülhetett, amelyekre korábban ilyen formában és minőségben gondolni sem lehetett.

Hamarosan kitűnt azonban az is, hogy a szakosítás és a decentralizálás ebben a kezdeti formájában bizonyos hátrányok forrásává is válhat. Ez egyrészt abban mutatkozott meg, hogy némely terület kiadvány iránti igénye viszonylag kicsinek, így az önálló kiadóvállalat fenntartása a gazdaságosság tekintetében előnytelennek bizonyult. Másrészt pedig abban, hogy a szakterületenként való szétaprózódás következtében megfelelő központi irányítás hiján háttérbeszorultak a könyvkiadás általános szakmai érdekei. Világossá vált, hogy egységes

tartalmi, világnézeti irányítás nélkül, összehangolt tervszerű fejlesztés és arányos anyagellátás hiányában a könyvkiadás nem töltheti be azt a szerepet, ami a szocialista társadalom életében, egy terv alapján fejlődő új rendjében rá vár. Ezért a könyvkiadás központi irányítására előbb a Kiadói Tanácsot /1953/, majd a Kiadói Főigazgatóságot /1954/ szervezték meg. Ezt követően a kisebb és rokon feladatkörű kiadókat nagyobb vállalatokba vonták össze. A könyvterjesztést a belkereskedelem köréből ugyancsak a Kiadói Főigazgatóság felügyelete alá helyezték, kifejezésre juttatva ezzel is, hogy a művelődési funkciók az elsődlegesek. Ezzel kialakult a magyar szocialista könyvkiadás és könyvterjesztés egységes korszerű rendszere, amelynek az irányítását a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt működő Kiadói Főigazgatóság végzi.

A kiadóvállalatok nagyobb része, főként olyanok, amelyek egy-egy nagyobb, rendszerint több minisztérium vagy országos hatóság vezetése alá tartozó terület könyvigényeinek kielégítésére hivatottak /pl. szépirodalom, ifjúsági irodalom, idegen nyelvű kiadványok, külföldi irodalom magyar fordításban, zenei, közgazdasági és jogi, műszaki, mezőgazdasági szakirodalom stb./ közvetlenül a Kiadói Főigazgatóság felügyelete alatt működik. Ugyanakkor azonban biztosítják azt is, hogy a kiadó munkájára azoknak a kormányzati szerveknek is megfelelő befolyásuk legyen, amelyeknek a kiadványokkal való ellátásáról a szóbanforgó kiadó gondoskodni köteles. Egyes kiadók munkája azonban olyan szorosan kapcsolódik az általa ellátott egyes szűkebb területekhez vagy szervekhez, hogy ezek megmaradtak a megfelelő kormányzati szerv vagy országos hatóság közvetlen felügyelete alatt. Ilyen pl. az Akadémiai Kiadó, amely a Magyar

Tudományos Akadémia, a Zrinyi Kiadó /korábban: Katonai/, amely a Honvédelmi Minisztérium, a Táncsics Könyv- és Folyóiratkiadó /korábban: Népszava/, amely a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó, amely a Központi Statisztikai Hivatal közvetlen irányitása alatt működik. A Kiadói Főigazgatóság azonban mint szakfelügyeleti szerv az ilyen kiadók munkáját is felügyeli és azt a többi kiadó tevékenységével egyezteti. Ily módon a magyar könyvkiadás más rendszerében a maguk helyén és sulyuknak megfelelően érvényre jutnak mindazok a követelmények, amelyek az eltelt évtized fejlődése során és tapasztalatai szerint megalapozottaknak bizonyultak, tehát az egységes központi irányitás, valamint a valóságos szükségleteknek megfelelő szakositás és decentralizálás követelményei egyaránt. /266/

A könyvkiadás korszerü rendszerének fejlődése azonban az alapvető átalakulással természetszerüen nem zárult le. A rendszeren belül az ujabb szükségleteknek megfelelően kisebb változásokra már eddig is sor került, és némely módosulásokkal a jövőben is számolni kell. Egyes területeken, igy a szépirodalmi müvek kiadásában az egészséges verseny kialakulásának biztositása érdekében a meglévő kiadók mellett /Szépirodalmi, Uj Magyar később: Európa/ szükség volt még egy uj kiadóvállalat szervezésére /Magvető/. Más addig háttérbe szorult vagy csak mellékesen ellátott kiadói feladatkörök fő feladatként való ellátására uj kiadóvállalatokat kellett létrehozni, igy a magyar müvek különféle idegen nyelveken való kiadására a Corvinát, a bibliofil jellegü kiadványok kiadására a Magyar Helikont, az orvostudományi és egészségügyi müvek kiadására a Medicinát. Végül egyes megközelitően azonos jellegü kiadók

összevonása is lehetővé vált. Az ismeretterjesztő művek kiadásával foglalkozó két kiadó, a Bibliotheca /korábban: Művelt Nép/ és a Gondolat /korábban a Szikra Kiadó része/ egyesült./267/

A kiadóvállalatok mellett szükebb keretekben kiadói tevékenységet folytatnak még egyes kormányzati és államigazgatási szervek /minisztériumok, tanácsok/, egyetemek és főiskolák, tudományos intézetek, könyvtárak, társadalmi egyesületek, szövetségek stb. is. Ezeknek a kiadványai azonban rendszerint csak saját szükségletre készülnek vagy az ott készült irásmüvek megjelentetését szolgálják, igy könyvterjesztői forgalomba nem vagy ritkán és kis mértékben kerülnek. Az uj magyar könyvkultura fejlődését tehát lényegében a kiadóvállalatok tevékenysége határozza meg.

Nyomdászat

A nyomdászat átszervezése és fejlődése nem egy tekintetben a könyvkiadáshoz hasonló problémákat vetett fel és többékevésbé hasonló megoldások kialakitásával jutott előbbre. A könyvkiadók és a nyomdák egymásrautaltsága a szocialista könyvkulturában még csak fokozódott. Az államositás során 1948-ban 18 egyenként 100 munkavállalónál többet foglalkoztató nyomdaüzem, 1949-ben pedig több mint 700 közép- és kisnyomda került állami kezelésbe. Az államositás után tehát, a legelső feladat itt is a sok, jobbára elavult és szétszórt nyomda összevonása s a meglévő adottságok /épületek, gépek, szakmunkások stb./ figyelembevételével a szükséges nagy vagy közepes nagyságu üzemek kialakitása és a szükségletek, ill. lehetőségek szerint végrehajtott szakositása volt. E sokrétü szervező és fejlesztő munka eredményeként az országban 41 nyomdaipari üzem működik

114 telephelyen /1966/. /268/ Ezek közül 18 nyomdaipari nagyüzem közvetlenül a Nyomdaipari Igazgatóság, 7 vállalat más központi szerv /pl. Magyar Tudományos Akadémia, Honvédelmi Minisztérium stb./ felügyelete alatt áll, a többi pedig az ország közigazgatási beosztásának megfelelően a fővárosi, ill. a 19 megyei, ill. néhány járási vagy városi tanács irányitása alatt az érdekelt tanácsok székhelyén jórészt a helyi szükségletre dolgozik. A nyomdaüzemek mellett fokozatosan megerősödtek, ill. kifejlődtek vagy ujonnan keletkeztek azok az iparági ellátó üzemek, ill. intézmények, amelyeknek a nyomdaipar valamely szakági szükségletét kell kielégiteniök. Igy az Első Magyar Betüöntőde /1890/, a Nyomdafestékgyár /1949/, a Nyomdaipari Kutató Intézet /1949/, Nyomdaipari Tanuló Intézet /1949/ és a Nyomtatványellátó Vállalat /1948/. Ily módon a termeléssel kapcsolatos kutatási feladatok megoldásáról, a szakmu káskópzésről és továbbképzésről, az anyagellátásról és a nyomtatványürlapok előállitásáról és elosztásáról valóban az iparág érdekeinek megfelelően gondoskodhat. /269/

A szocialista nyomdaipar kialakitása eleinte csaknem kizárólag a meglévő berendezések átcsoportositásával és jobb felhasználásával, az egyes üzemek tervszerü összevonásával és szakositásával ment végbe. Korszerü, uj gépi berendezések beállitására csak az utóbbi években nyilt lehetőség. Pl. az Alföldi Nyomdában, az Athenaeumban, az Akadémiai Nyomdában stb. Egészben véve a szocialista termelés és munkaszervezés rendkivüli lehetőségeit, döntő fölényét igazolják azok a körülmények, amelyek között a magyar nyomdászat átszervezése megtörtént, s azok az eredmények, amelyekkel ez az átszervezés járt. Az ország iparositásában a nehézipar és más alapvetően fontos

ipari területek mellett az első években a nyomdaipar korszerű fejlesztését nem lehetett súlyponti feladatnak tekinteni. Ezért néhány egészen elkerülhetetlen uj gépi berendezésen kivül, főleg a meglévő s viszonylag legalkalmasabb telephelyek és gépi berendezések kiválasztásával és fokozottabb kihasználásával, továbbá a szétszórt, alkalmatlan telephelyek százainak megszüntetésével és a teljesen elavult gépek selejtezésével, valamint jobb munkaszervezéssel és a sikeres ujitások széleskörü elterjesztésével, végül a nyomdászmunkásság érdeklődésének és alkotó kedvének felkeltésével kellett és lehetett biztositani azt, hogy nyomdaiparunk a szükségletek növekedésével lépést tartson. Ma már vitathatatlan, hogy ez az erőfeszités sikerrel járt. A számok tükrében ez az eredmény ugy mutatkozik meg, hogy amig a nyomdaipar teljesitő képessége az uj berendezések beállitásával az államositás utáni években évenként csak 3-5 %-kal nőtt, addig a nyomdaipari termelés 1949-hez viszonyitva 1957-ben már 159 %-ra, ezen belül a könyv 175 %-ra, az egy munkásra eső termelékenység pedig 172,7 %-ra emelkedett. /270/ Azóta a termelés tovább növekedett. A nyomdaipar 1960-ban 12,332 tonna könyvet és 25.527 tonna folyóiratot és napilapot, 1965-ben pedig 16.360 tonna könyvet és 35.667 tonna folyóiratot és napilapot gyártott. Az emelkedés 25-40 % körül mozgott. /271/ Vagyis az üzemek ésszerü összevonása, a nyomdák szakositása, a munka szocialista szellemü megszervezése lehetővé tette, hogy a termelés mennyisége és termelékenysége a kapitalista nyomdászatot messze meghaladó mértékben növekedjék. Sokkal kevesebb, de nagyobb üzemben, csaknem azonos munkaerőlétszámmal /1949-ben 13.113 fő, 1966-ban 13.581 fő/ a termelés csaknem háromszorosára /294 %-ra/ növekedett. /272/

Örvendetes, hogy a mennyiség növekedésével a kiadványok minősége is - különösen az utóbbi években - szembetünően javult. Az állami könyvkiadás első éveiben a minőségi követelmények még háttérbe szorultak. A kiadványok általában igénytelen kiállitásban: szokványos tipografizálással, illusztrációk és könyvdiszek nélkül, többségükben gyenge minőségü papiron és füzötten láttak napvilágot. A kiadó és nyomda a kiadvány egyszerü ipari termékként való megjelentetésénél csak ritkán s alig törekedett többre. Az utóbbi 10-12 évben azonban a kiadóknál is, a nyomdáknál is feltüntek és versenyre keltek azok a törekvések és erőfeszitések, amelyek a magyar könyvkiadás szinvonalának emelését tüzték ki célul. Hamarosan kiderült, hogy a sikerhez az összes előfeltételek megvannak. Értékes és használható könyvművészeti hagyományaink /Knerék, Tevanék, Hungária, Amicus, Egyetemi Nyomda stb./, a könyvtervezőink és grafikusaink sokoldalu tehetsége, szakmunkásaink alkotó kedve és szakmai hozzáértése, a szép és jó könyv kedvelőinek megszokott tábora és megnövekedett vásárló ereje együttesen lehetővé tette, hogy az uj magyar könyv a nagyipari nyomdatechnika adottságainak megfelelően rövid néhány év alatt mennyiség és minőség tekintetében számottevő eredményeket érhessen el. Modern könyvtervezőink ujabban egyre tudatosabban törekszenek arra, hogy az irásmü tartalmát és szellemét az olvasók számára a könyvművészet sajátos eszközeinek és lehetőségeinek /papir, tipográfia, illusztráció, kötés stb./ összehangolt alkalmazásával minél hozzáférhetőbbé, ily módon is érzékelhetőbbé tegyék. A kiadványok jelentős része most már önálló tipografizálással, gyakran sikerült illusztrálással, jobb papiron, jó kötésben és mutetős boritólappal jelenik meg. Kred-

mény: a vásárlók széles rétegei rendszerint néhány nap vagy hét alatt valósággal elkapkodják ezeket a szép kiállitásu könyveket, pedig ezek általában viszonylag nagyon példányszámban kerülnek kiadásra és az áruk is magasabb az átlagos könyvárnál. /273/

A nyomdászat szép eredményei azonban nemcsak a szép könyv hazai kedvelőinek és szakértőinek elismerését vivták ki. Megszerezték a külföldi közvélemény érdeklődését és értékelését is. A könyvkivitel folyamatos emelkedése, ami pl. évenként forint értékben megközelitően az összetermelés 3 %-át tette ki, a magyar nyomdászat által végzett külföldi megrendelések mennyiségének növekedése az utóbbi években 330-380 művet és 3,5 millió példányt jelentett. Ugyanakkor a magunk számára külföldön is nyomtattunk kiadványokat. 1965-ben 146 könyvet és 331 füzetet, 3, ill. 3, 4 millió példányban. /274/ Mindezek mutatják, hogy az uj magyar nyomdászat nemzetközi mértékkel mérve is szinvonalassá fejlődött. Megteremtette a korszerü technikai és művészeti feltételeket az uj magyar könyvkultura nagyarányu és szinvonalas kibontakozására. Képes arra, és erre tudatosan törekszik is, hogy a dolgozók lehető legszélesebb köreit jó és szép könyvekkel lássa el s ezzel a könyvkedvelő keveseket valóban a könyvszerető tömegek válthassák fel.

Papirellátás

A papirellátás a kapitalista termelési viszonyok között is, s még a szocialista termelési viszonyok kiépülése óta is gyenge oldala volt a magyar könyvtermelésnek. Ennek oka és magyarázata az, hogy Magyarországon a cellulózgyártás is, a papirgyártás is, modern nagyipari módszerekkel tulajdonképpen

csak az első világháboru után indult meg, addig a szükséges papirmennyiséget az Osztrák-Magyar Monarchia más országai állitották elő. De a hazai termelés egyrészt a nyersanyag hiánya, ill. szükös volta miatt, másrészt a kapitalista iparszervezés és gazdaságpolitika hibái következtében nem fedezte és a szocialista iparfejlesztés egyoldalusága miatt még ma sem fedezi egészen az ország papirszükségletét. Következésképpen a könyvtermelés papirellátása sem a mennyiség, sem a minőség tekintetében nem lehetett s részben még ma sem lehet kielégitő. A hazai papiripar üzemeinek zöme a kapitalista iparszervezésre jellemzően az első világháboru után az ország uj határain belül hirtelen fellépő papirszükséglet kielégitésére keletkezett. Viszonylag valamennyi üzem kismérető volt és a gépi berendezést tulnyomórészt használt állapotban vásárolták. A termelés tehát nagyobbrészt eleve kedvezőtlen körülmények közötti kis vagy középüzemekben, a többé-kevésbé elavult berendezésekkel indult meg. De még ezt sem használták ki teljes egészében. 1938-ban pl. a papirgyárak teljesitőképessége évi mintegy 90.000 tonna volt, de csak 55.000 tonna papirt gyártottak. A szükségletnek csaknem egy-negyedét, főként a rotációs papirt /17,850 tonnát/ külföldről hozták be. Nyilván azért, mert a külföldi ujságpapir a magas védővám ellenére is olcsóbb volt, mintha itthon gyártották volna. /275/

A papirgyártó és papirfeldolgozó üzemek államositása után /1948-49/ tehát az egész hazai papiripart a szocialista tervgazdálkodás követelményei szerint lényegében a nyomdaiparhoz hasonlóan ujjá kellett szervezni. A kisebb üzemek összevonása és a nagyobb üzemek szakositása a papiripar területén is szükségképpen végbement. Annak ellenére, hogy a kezdeti évek

bizonyos mértékben egyoldalu iparfejlesztési politikája egészen a legutóbbi évekig nem tette lehetővé a papiripar számottevő fejlesztését, a meglévő berendezések felujitásával és jobb kihasználásával, valamint az iparban dolgozók érdekeltségének felkeltésével és közreműködésének jobb megszervezésével sikerült a termelést jelentős mértékben emelni. 1949-től 1966 végéig a papirgyártás körülbelül négyszeresére növekedett. /276/ Papirtermelésünk azonban a szükségletet még sem fedezi egészen. Egy-harmad részét továbbra is külföldről kell behoznunk. Nyilvánvaló tehát, hogy az uj magyar könyvkultura továbbfejlesztése szempontjából, amely az ujságokkal, folyóiratokkal együtt az összes papirfogyasztásnak mintegy harmadát használja fel, de társadalmunk más, papirt igénylő életfolyamatai érdekében is elengedhetetlen volt papiriparunk nyersanyagforrásainak kiszélesitése /szalma, nád felhasználása, nyárfatelepitések, müanyagok stb./ és gyári berendezéseinek korszerüsitése, hogy a gyorsan növekvő hazai szükségletet a cellulóz- és papirgyártásban és a papirfeldolgozásban teljes egészében kielégithessük. /277/ A kérdés megoldására a második ötéves tervben nagyszabásu uj beruházásokkal /Csepel, Dunaujváros, Szolnok/ került sor. Most már több és jobb papir birtokában több és jobb könyv készülhet, az uj könyvkultura tehát szélesebb körben és nagyobb hatásfokkal érvényesitheti hivatását. /276/

Könyvterjesztés

A könyvterjesztés szocialista rendszerének és módszereinek kialakitása a könyvkiadás és nyomdászat vázolt fejlődésével párhuzamosan lépésről-lépésre, a szocializmus felé haladó

magyar társadalom érdekei és igényei szerint ment végbe. Mint láttuk, a két világháboru között, a magyar kapitalista könyvkiadás utolsó szakaszában a kiadás, a nyomdászat és a könyvkereskedelem, főként a könyvnagykereskedelem az anyagi érdekeltség és a szervezeti kapcsolat tekintetében rendkivül szorosan összefonódott egymással. Éppen a legnagyobb vállalatok, tehát a könyvtermelés és eladás sömét közben tartó legfőbb tényezők, igyekeztek teljes egészében önellátásra berendezkedni, mert igy magukat a kiséletlen versenytársaktól a kiadásban, a nyomdai előállitásban és az eladásban viszonylag a leginkább függetlenithették és a termelés, ill. értékesités e három fő müveletének külön-külön jelentkező hasznát együttesen és fokozott mértékben a maguk számára biztosithották. A kiskereskedelem viszont annál inkább ki volt szolgáltatva a nagy vállalatok és a nagykereskedelem érdekeinek. Főként azért, mert a könyvvásárlásra forditható vásárlóerő országosan is viszonylag kis összeget tett ki. S bár a kiskereskedők aránylag magas, 32-40 %-os árréssel dolgoztak, a magas könyvár és az alacsony vásárlóerő egyenes következményeként kialakuló kis forgalom miatt mégis csak alacsony jövedelemre tehettek szert. Annál is inkább, mert a kiskereskedők és az ott foglalkoztatottak száma magasabb volt a kelleténél s a boltok is tervszerütlenül a városokban s ott is azok forgalmi gócaiban, ill. azok közvetlen környékén zsufolódtak össze. A kapitalista könyvkereskedelem szervezete tehát lényegében sem a dolgozó nép müvelődési vágyait, sem a kereskedők nagy többségének gazdasági érdekeit nem szolgálta.

A könyvkereskedelem államositása /1948-49/, továbbá a kiadók, nyomdák és könyvkereskedelem szétválasztása után a

könyvterjesztés szocialista rendszerét, formáit és módszereit teljes egészében ujonnan kellett kialakitani. Az első években /1949-1951/ a könyvterjesztés feladatait négy nagy vállalat osztotta meg egymás között. Továbbmüködött a két mozgalmi hálózat: a Szikra /1945/ a Magyar Dolgozók Pártjának kiadói és terjesztői hálózata és a Népszava, a Szakszervezetek Országos Tanácsának kiadói és terjesztői hálózata. Ezek mellett mintegy negyven volt tőkés nagykereskedői részleg, ill. nagykereskedés összevonásával megalakult a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat /1949/ és a kiskereskedésnek összefogására, irányitására és ellátására a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat /1949/. A fejlődés következő fokán ez a négy vállalat egybeolvadt. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat /1951/ egységes rendszerben egyesitette magában a Szikra és a Népszava szükségképpen a szocialista könyvterjesztés mozgalmi jellegü uj formáit és módszereit, igy pl. az üzemekben, hivatalokban, intézményekben stb. való könyvterjesztést. Kialakitották a korszerü szinvonalon álló általános könyvesboltok és a szakositott könyvesboltok /tervgazdaság, nehézipar, könnyüipar, épitőipar, közlekedés, mezőgazdaság, orvostudomány, pedagógia, zene stb./ tervszerüen telepitett rendszerét. Megkezdték a falusi könyvterjesztés különleges formáinak kiépitését, pl. létrehozták a földmivesszövetkezetek könyvrészlegét, a "guruló" és vándor könyvesboltokat. Megszervezték az alkalmi könyvterjesztést, pl. alkalmi könyvvásárokat, utcai árusitást, a színházak, mozik, művelődési otthonok előcsarnokában folyó könyveladást. Az uj könyvek terjesztése mellett különösen az utóbbi évtizedben figyelmet fordítottak az antikváriumok fejlesztésére és könyvellátására. Az ÁKV magában foglalta végül a könyvterjesztés különféle szer-

veit kiadványokkal ellátó központi nagykereskedelmi szervezetet és annak központi raktárait.

Az az egységes és hatalmas könyvterjesztői rendszer azonban nem bizonyult mindenben alkalmasnak arra, hogy a dolgozók könyv iránti, évről-évre fokozódó igényeit az egész országban mindenütt a legváltozatosabb formákban és módszerekkel, a legkülönbözőbb alkalmakkor kielégíthesse. Megfelelőbbnek látszott, ha az Állami Könyvterjesztő Vállalat mellett egyes különleges feladatok ellátására külön könyvterjesztő vállalatok, részlegek, boltok létesülnek. Így alakult meg a falusi könyvterjesztés különleges feladatainak fokozott ellátására a Földművesszövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat /1956/, amely a szövetkezeti boltokban és a földművesszövetkezeti boltokban való könyvárusítással juttatja el a könyvet a falvakba, s a "Magyar Könyv" Kereskedelmi Vállalat /1957/, ill. ennek utóda a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat, amely előbb a nehezebben terjeszthető kiadványok ügynökök útján való terjesztésével foglalkozott, legutóbb pedig az üzemi könyvterjesztést kapta feladatul. A külföldi kiadványok behozatalának és a belföldi kiadványok kivitelének lebonyolításában több vállalat is részt vesz. A Kultura Külkereskedelmi Vállalat a tőkés országokkal és a népi demokratikus országokkal kapcsolatos könyvforgalmi feladatokat látja el. A szovjet könyv behozatalát a Gorkij Könyvesbolt, a csehszlovák könyvek behozatalát pedig a Csehszlovák Kultura végzi. A könyvtárak különleges szükségleteiről a Könyvtárellátó /1952/ és a Könyvtárosok Boltja gondoskodik. A Könyvtárellátó, mint az Állami Könyvterjesztő Vállalat önálló osztálya rendszeres tájékoztatást nyújt a könyvtáraknak a megjelenendő és az újonnan megjelent könyvekről. Különösen a közművelődési

és a kisebb szakkönyvtárak munkáját segiti jelentős mértékben azzal, hogy a nála megrendelt könyveket különlegesen tartós kötésben, s a szükséges számu nyomtatott katalóguscédulával és könyvkártyákkal felszerelve szállitja és a könyvtári munkához szükséges szabványos anyagokat, ürlapokat is raktáron tartja. Ezeken kivül egyes kiadók a saját kiadványaik terjesztését külön terjesztői hálózat létrehozásával igyekeznek elősegiteni, pl. az Akadémiai, a Gondolat, a Kossuth, a Közgazdasági és Jogi, a Müszaki, Mezőgazdasági, Orvosi, Pedagógus Könyvesbolt, a Zeneműv.- Térképbolt, a Tankönyvbolt és több Idegen nyelvü Könyvesbolt. A tulajdonképpeni könyvterjesztői szervek mellett részt vesznek a könyveladásban még más érdekelt szervek is. Igy pl. az állami áruházak könyvosztályai, a papirboltok, a sport- és játékboltok, az Utasellátó Vállalat, a vetőmagboltok, a fővárosi dohányboltok, a Posta Központi Hirlapiroda stb. Ezek, a feladatkörüknek megfelelő kiadványokat az Állami Könyvterjesztő Vállalattól vesznek át eladás céljából. /279/

A könyvesboltok száma 1965-ben összesen 341 volt. Ezek közül a fővárosban működött 100, vidéken 241. Ezen kivül a terjesztésben mintegy 5000 üzemi, hivatali és intézményi, valamint 3500 szövetkezeti és társadalmi falusi bizományos vett részt. A könyvterjesztési hálózat együttes könyveladása

1951-ben: 12,2 millió kiadvány 143 millió Ft értékben,
1955-ben: 15,2 " " 217 " " "
1960-ban: 35,9 " " 554 " " "
1965-ben: 51,3 " " 778 " " "

A fejenkénti könyvvásárlás tehát 1951-ben megközelitően 15,- Ft, 1955-ben 22,- Ft. volt, ami 1960-ban csaknem 56,-

Ft-ra, 1965-ben pedig kis hiján 78,- Ft-ra emelkedett. Nálunk tehát 1965-ben fejenként több, mint 5 kiadványt vásároltak meg, ami világviszonylatban a legmagasabb eredmények közé tartozik. Az 1965-ben eladott kiadványok mintegy 23 %-át a könyvtárak, és más közületek, 77 %-át pedig az egyéni vásárlók vették meg. Külön ki kell emelni, hogy a könyveladás egészén belül az üzemi dolgozók és a falusi lakosság könyvvásárlása különösen az utóbbi években még fokozottabb ütemben növekedett. Az üzemi dolgozók könyvvásárlása, pl. 1964-ben 119 millió Ft-ot tett ki. A falusi lakosság pedig könyvvásárlásra 1957-ben mintegy 53 millió, 1965-ben pedig 209 millió Ft-ot forditott, ami az összes könyveladás 17 - 26,5 %-át teszi ki, vagyis az emelkedés az összérték tekintetében is, viszonylag is igen jelentős. /280/

Az uj magyar könyvterjesztés rendszerének fejlődése, és annak számszerü adatai máris kétségtelenül igazolják, hogy a szocialista könyvterjesztés valóban gyökeresen különbözik a kapitalista könyvkereskedelemtől. Világosan mutatja ezt uj, megváltozott társadalmi szerepének és jelentőségének egyre tudatosabb felismerése, a feladatok tervszerü kijelölése és elhatárolása, a szervezet jól tagolt rendszerének kiépitése, a korszerü terjesztési formák és módszerek kialakitása, a hálózat tervszerü kiterjesztése egyes addig teljesen elhanyagolt területekre /üzemek, külvárosok, falvak stb./ és a forgalom ugrásszerü megnövekedése. A különbség szükségképpen és alapvetően a könyv és az olvasás társadalmi szerepének és jelentőségének gyökeres megváltozásában leli a magyarázatát. Jelentkezett a hatása annak, hogy a szocialista könyvterjesztésben a kiadvány nem elsősorban áru, hanem a szocialista müvelődés hordozója, a társadalomformálás hatékony tényezője s a társadalmi-

leg hasznos és fontos munkák támogatója. Éppen ezért célkitűzéseit, szervezetét és működését nem is elsősorban az adott körülmények között elérhető legmagasabb anyagi hasznon, pl. a ponyva és más selejtes kiadványfélék eladásából elérhető bevételi többlet határozza meg, hanem mindenekelőtt és alapvetően a forradalmi átalakulásban kibontakozó szocialista társadalom politikai, kulturális és termelési követelményei szabják meg. Az uj magyar könyvterjesztői tevékenység gazdaságosságának feltételeit is ezeknek az alapvető követelményeknek a figyelembevételével kellett kialakitani és biztositani. Éppen e magasabb követelmények felismerése és szolgálata teszi az uj könyvterjesztést a magyar szocialista olvasási könyv- és könyvtári kultura egyik lényeges tényezőjévé, az irásbeli közlés rendszerének egyik fontos intézményévé.

2. KÖNYVEK, HIRLAPOK, FOLYÓIRATOK

Kiadványfajták

A kiadványok minőségében és mennyiségében, tehát tartalmában és tárgyi megjelenésében, számában, terjedelmében és példányszámában öltöttek testet azok a politikai és gazdasági, társadalmi és művelődési célkitűzések és erőfeszitések, amelyek hazánkban az uj szocialista művelődést s benne a szocialista könyvkulturát lépésről lépésre kialakitották. E két évtized során megjelent könyvek és más önálló kiadványok számszerü adatai asszabatőnően tanusitják, hogy itt valóban s egészében véve bátor és sikeres forradalmi előreugrás történt: a magyar könyvkultura, amely a kapitalizmus idején hazai társadalmi viszonyaihoz képest is, a fejlettebb külföldi országok könyvkultúrájához képest is, egyaránt elmaradott volt, két évtized leforgása alatt világviszonylatban is jelentős előhaladást tett. /281/ S ha mindezideig nem is küszöbölhette ki az évszázadokon át előállott lemaradást teljes egészében, valóban a legjobb uton van ahhoz, hogy országunk viszonylag rövid időn belül e téren is az emberi fejlődés élvonalába kerüljön. Erre a fejlődés egyre tervszerübbé válása és egyre gyorsuló üteme a biztositók.

A két évtized alatt elért fejlődés legfontosabb mennyiségi adatairól: főirányairól, üteméről, s annak ingadozásairól az alábbi összefoglaló táblázat nyujt tájékoztatást. /282/:

AZ ÖSSZES KIADVÁNYOK

száma, példányszáma, ívszáma és átlagos példányszáma

/az időszaki kiadványok kivételével/

Év	száma	példány-száma	ívszáma	átlagos példányszáma
		millió		/ezer/
1938	8,156	17,272,0	...	2,1
1945	1,609	6,0	9,3	3,8
1946	3,602	16,0	18,2	4,4
1947	6,307	18,9	27,9	3,0
1948	6,674	23,7	28,2	3,6
1949	6,124	48,0	21,6	7,8
1950	6,441	62,3	31,2	9,7
1951	12,229	58,6	57,2	4,8
1952	15,040	48,1	75,3	3,2
1953	18,767	51,0	112,9	2,7
1954	20,693	41,3	131,7	2,0
1955	17,507	44,8	128,3	2,6
1956	13,961	43,3	111,6	3,1
1957	12,286	42,7	105,9	3,5
1958	15,164	49,1	116,6	3,3
1959	19,892	52,8	134,7	2,6
1960	19,231	56,0	146,7	2,9
1961	21,038	65,0	163,6	3,1
1962	22,339	64,1	168,0	2,9
1963	23,774	72,2	179,6	3,0
1964	21,532	70,6	174,1	3,3
1965	22,825	72,2	185,3	3,1
1966	23.141	72,4	193,3	3,1

A táblázat adatai számszerűen is képet adnak arról a rendkívüli fejlődésről, amit a magyar könyvkiadás az elmult két évtized során valóban elért. A második világháborut megelőző utolsó békés év adataihoz képest a kiadott művek száma

csaknem két és félszeresére, az elkészült összes példányok száma pedig több mint háromszorosára emelkedett. A kiadványok évi összefoglaló adatai azonban azt is jelzik, hogy ez a fejlődés nem mindig volt egyenletes: a kiadványok számának, példányszámának és ívterjedelmének, valamint átlagos példányszámának alakulása nem mindig haladt egyenlő ütemben. Az eltérések egyrészről a kapitalista és a szocialista könyvkiadási politika alapvető különbségéből, közelebbről a kiadványfélesége összetételének gyökeres megváltozásából adódnak. Másrészről a könyvkiadás forradalmi átalakulását kísérő egyes átmeneti tulzásokban, tervszerűtlen ingadozásokban lelik magyarázatukat.

A kiadott művek száma a második világháboru befejezését közvetlenül követő két esztendőben még rendkivül alacsony volt. Ez is mutatja azt a pusztulást, amit a második világháboru Magyarországon az élet minden területén okozott. Az ezt követő négy évben /1947-50/ a művek száma 6,124 - 6,674 között mozgott. Tehát a kapitalizmus viszonyai között, sőt még az államositás első két évében sem érte el a második világháboru előtti utolsó béke év szintjét. Csak az állami könyvkiadás harmadik évében /1951/ a nagyüzemi szocialista kiadói rendszer kialakitása után ugrott fel egyszerre a háboru előttinek másfélszeresére. A következő négy évben /1952-1955/ az emelkedés továbbtartott s általában megközelitette vagy meghaladta a második világháboru előtti kiadványok számának kétszeresét, sőt egyes években a két és félszeresét is. Az 1956-os válság a fejlődést 1956 és 1957-ben jelentős mértékben megakasztotta, sőt visszavetette. Ezt követően viszont fokozatosan emelkedő irányzatot mutat a művek száma s azok példányszáma egyaránt.

A kiadványok együttes példányszáma gyorsabben s valamivel egyenletesebben fejlődött. Már az ujjáépités második évében /1946/ megközelitette, a harmadik évben /1947/ pedig tul is haladta a két világháboru közötti szinvonalat. Az államositást követő években /1949-1953/ az 1938. évinek háromszorosa körül /48 - 62 millió/, az 1954-1957. években pedig az 1938. évinek két és félszerese körül mozgott. A legutóbbi években ujból erősen emelkedő irányzatot mutat.

A kinyomott összes ivek száma s ennek megfelelően természetesen a kinyomott szövegek összterjedelme viszont egyetlen év kivételével /1949/ évről évre emelkedett. Ez az emelkedés sem volt ugyan mindig egyenletes. Pl. 1947-ben az ujjáépités harmadik évében meghaladta az 50 %-ot is. Az államositást utáni első években pedig /1950-1953/ a növekedés ugrásszerüen 30 - 80 % között váltakozott. Egészben véve azonban következetesen emelkedő jellegü volt. Ezt azért kell külön kiemelni, mert végeredményben a felhasznált papirmennyiség határozta meg a könyvkiadás összterjedelmét. /283/ A müvek számának és példányszámának kisebb vagy nagyobb ingadozása csak azt jelenti, hogy a hazai gyártásból és a behozatal utján rendelkezésre álló és évről évre jelentős mértékben növekedő papirmennyiséget a mindenkori könyvkiadási politika elgondolásainak megfelelően hogyan használták fel: több vagy kevesebb müvet egyenként kisebb vagy nagyobb terjedelemben, müvenként kicebb vagy nagyobb példányszámban jelentettek meg. Szóval a müvek száma és példányszáma elosztás és beosztás következménye volt. A kiadványtermelés fokozatos növekedésének viszonylag legmegbizhatóbb mutatója a kinyomott ivek száma, feltéve természetesen, hogy időközben az ivek nagyságában és a kinyomott szövegek egy ivre eső

átlagos terjedelmében számottevő változás nem következett be, vagyis a szövegszedés átlaga nem vált ritkábbá vagy sűrűbbé.

A kiadványoknak az egyes kiadványfajták szerint való megoszlása és a megoszlás egymáshoz viszonyított mozgása az összefoglaló mennyiségi adatokhoz hasonlóan jellemző fényt vet az uj magyar könyvkultura alakulására. A könyvek, füzetek /brosurák/, jegyzetek, különlenyomatok és zeneművek arányának és az arányok változásának adatai hasznos támpontot adnak az alapvető kérdés: a művek tartalmi összetételének és változásainak megvilágitásához is.

Mivel a teljes adatsor közlése csak megnehezitené az áttekintést, azért ezuttal csak öt esztendő adatait emeljük ki. A fejlődés főirányait az öt év adatai is jól érzékeltetik. Az első esztendő /1946/ a háborus pusztulás mélypontja után az első teljes év, amely megközelitően a két világháboru közötti kapitalista könyvkiadás megoszlási arányait jelzi. A második /1950/ az állami könyvkiadás első teljes éve. A harmadik /1955/ az 1956-os átmeneti válság előtti utolsó teljes év. A negyedik és ötödik /1960 és 1965/ már a szocialista könyvkiadás kiegyensulyozottabb arányait mutatja.

A KIADVÁNYFAJTÁK

aránya a fejlődés egyes éveiben

/az időszaki kiadványok nélkül/

A kiadvány jellege	Év	A kiadványok száma	példány-száma /millió/	Átlagos példányszáma /ezer/
Könyv	1946	1.128	6,9	6,0
	1950	1.880	20,1	10,7
	1955	2,747	22,8	8,3
	1960	2.972	34,6	11,7
	1965	3.953	44,8	11,3
Füzet	1946	1.741	6,8	4,0
	1950	2.339	40,4	17,3
	1955	2.459	9,6	3,9
	1960	2.563	6,9	4,8
	1965	676	8,1	12,1
Jegyzet	1946	57	0,2	0,5
	1950	1.130	0,3	0,3
	1955	6.713	1,7	0,3
	1960	7.756	3,2	0,4
	1965	8.968	3,9	0,4
Különlenyomat	1946	249	0,1	0,5
	1950	750	0,2	0,4
	1955	1.589	0,4	0,3
	1960	3.752	0,5	0,1
	1965	5.170	0,6	0,1
Zeneműv	1946	246	0,1	0,7
	1950	336	0,8	2,6
	1955	425	0,7	1,8
	1960	601	1,2	2,9
	1965	567	0,9	1,6

A táblázatból az első tekintetre is kitünik, hogy a megkülönböztetett öt kiadványfajta a müvek számának, példányszámának és ivszámának alakulását, valamint az átlagos példányszámot illetően jelentős eltéréseket mutat. A müvek száma tekintetében a könyvek, jegyzetek és zeneművek fejlődése lényegében könyvtermelésünk egészének fejlődési arányait követi. A jegyzetek és különlenyomatok száma viszont, az egészen belül, fokozatosan erőteljesen emelkedett. A példányszámok tekintetében egyenletesen emelkedő a könyveké, a zeneműveké és a különlenyomatoké, kiugró a jegyzeteké és nagyarányu átmeneti emelkedés után alacsonyabb szinten állandósult a füzeteké. Az átlagos példányszám szembetünő átmeneti emelkedés után alacsonyabban, de a kezdeti állapothoz képest számottevően magasabb szinvonalon állapodott meg a könyvek, füzetek, jegyzetek, zeneművek esetében és csökkent a különlenyomatok csoportjában.

Természetesen a kiadványok mennyiségi adatainak nagyarányu és nemegyszer következetlennek tünő ingadozása lényegében és szükségképpen az alapvető minőségi, elsősorban tartalmi változások egyenes következménye: a másfél évtized alatt végbement forradalmi átalakulás alapvető követelményeinek és velejáróinak együttes jelentkezésében leli a magyarázatát. Mindenekelőtt abban, hogy a polgári könyvkiadásból a szocialista könyvkulturába való átmenet során tartalmánál, ill. rendeltetésénél fogva szükségtelenné vált és több-kevesebb gyorsasággal megszünt több addig nagy számban és nagy tömegben megjelenő kiadványféleség. A ponyva kiadása, pl. amiből 1938-ban még 415 kiadvány 4,830.000 példányban jelent meg, előbb fokozatosan megritkult, majd teljesen abbamaradt. Az államositások előrehaladtával és az államigazgatás átszervezésével a

különféle kapitalista vállalati, társulati és közigazgatási jelentések, jegyzőkönyvek és zárszámadások feleslegessé váltak, pedig ezekből 1938-ban még 783 kiadvány 462.000 példányban látott napvilágot. A különféle iskolák nyomtatott értesitőinek kiadása is elmaradt, holott ezek száma 1938-ban 647, példányszáma pedig 330.000-et tett ki. Másrészt a szocializmus felé haladó magyar társadalom ujonnan jelentkező igényeinek kielégitésére, az uj politikai, gazdasági és kulturális célkitüzések támogatására /technika, iparok, üzemgazdaság stb./ több területen nagyszámu és nagytömegü uj kiadványféleségek megjelentetésére volt szükség. Ez szükségképpen azt eredményezte, hogy egyes kiadványféleségek száma a könyvkiadás átlagos fejlődési ütemét jóval meghaladta. Igy a politikai és szakmai jellegü füzetek száma, még inkább példányszáma pl. 1950-1953 között kiugró mértékben megnőtt. Az általános és középiskolai, valamint a felsőoktatási reform következtében a tankönyvek és jegyzetek száma erősen emelkedett. A folyóiratok, évkönyvek számának növekedése és terjedelmének bővülése lehetővé tette és maga után vonta a különlenyomatok számának gyors emelkedését is stb. Végül érezhetően befolyásolták a különféle kiadványféleségek arányát a forradalmi átalakulás során egyes átmeneti sürgős szükségletek, valamint egyes következetlenségek és tulzások is, amiket csak az utóbbi évek kiegyensulyozottabb fejlődése során lehetett helyesbiteni. Igy pl. az 1949-1954 években indokolatlanul nagyszámu füzetek megjelentetéséhez vezetett az a kiadáspolitikai szemlélet, amely a régi mulasztások gyors pótlására sokféle, viszonylag kisterjedelmü müvet nagy példányszámban s olcsón igyekezett széles körben hozzáférhetővé tenni. Vagy pl. az egymást követő oktatási reformok

következményeként a tankönyvek is, a jegyzetek is túlságosan gyakran változtak, így egyes években az adott papirmennyiségből aránytalanul sokat kellett az előállításukhoz felhasználni.

A kiadványok tartalmáról

A kiadványok tartalmát illető fontosabb fejlődési mozzanatok és tendenciák számbavételekor azonban világosan ki kell emelni, hogy a bibliológiai vizsgálódás körén belül nincs és nem is lehet szó a művek behatő tartalmi elemzéséről és értékeléséről. A tartalomnak a természeti vagy a társadalmi valósághoz és az előzményekhez viszonyító vizsgálata, a mondanivaló és a kifejezés értékelése az egyes tudományágak feladata. A kiadványok tartalom szerint való megoszlásának, a fontosabb csoportok egymáshoz viszonyított mozgásának elemzését azonban éppen itt az uj magyar könyvkultura tanulmányozása során kell áttekinteni, mert csak itt és így kaphatunk összefüggő képet az irásbeli közlés egészéről, főirányairól és súlypontjairól.

Sajnos kiadványstatisztikánk mai állapota nem teszi lehetővé a szükségesnek látszó tartalmi vizsgálódás kellő elmélyítését. Amig ugyanis a kiadványok fajta, terjedelem és az előállitás technikája szerint való csoportositását /könyv, füzet, jegyzet, különlenyomat stb./ lényegében helyesen végzi, addig a tartalom szerint való csoportositás kialakult gyakorlata teljesen egészében tisztázatlan elvi alapokon nyugszik. Világos rendszerezési elvek hiányában zavarólag keverednek benne a tartalom és annak szinvonala szerint való csoportositás szempontjai, a kiadvány tartalmi hovatartozásának és a kiad-

vány funkciójának a szempontjai, a tartalomból fakadó elméleti felosztás lehetőségei és a kereskedelmi gyakorlat követelményei /pl. tudományos, ismeretterjesztő, szakmai, szépirodalmi, ifjúsági művek, tankönyvek/. Pedig nyilvánvaló, hogy a rendszerezés csak akkor lehet tudományos értékű, ha a tartalom, a szinvonal és a funkció szempontjai nem keverednek össze, hanem ezek szerint külön-külön megértünk az adatanyag feldolgozása s így a kiadványok több metszetben is áttekinthetők lesznek. Nem tulnerőleg külön is megnehezíti az áttekintést, hogy a forrásként közreadott munkák az adatok csoportosításában és közlésében még ennek az elvileg nem kellően tisztázott rendszerezési eljárásnak az alkalmazásában sem eléggé következetesek: nem egy adatot vagy adatsort összefüggéseiből kiragadva, következetlenül csoportosítva és számszerűen is ismételten módosítva közölnek. Így az adatok összehasonlitása, a fejlődés tendenciáinak bemutatása számos fontos vonatkozásban nem lehetséges. Legujabban átmenetileg az is nehezíti a helyzetet, hogy az UNESCO 1964-ben uj nómenklatúrát fogadott el a könyvstatisztikában, ami távolabbi kihatásaiban feltétlenül előnyös lesz, mert az egységes nemzetközi statisztika lehetővé teszi az összehasonlitást nemzetközi szinten is. Pillanatnyilag azonban inkább a hátrányok, mint az előnyök jelentkeznek. /284/ A könyvstatisztika alapvető rendszerezési kérdéseinek elvi alapokon nyugvó tisztázásáig és az adatok korszerű feldolgozásáig tehát könyvkiadásunk egészének fejlődésében való összefüggő áttekintése helyett meg kell elégednünk néhány olyan legjellemzőbb részlettel, ami az egész fejlődés méreteiről, arányairól és irányairól is megközelitő képet nyujt.

Ilyen lényeges előrelépés a kiadványanyag áttekintésének lehetővététele érdekében, hogy kiadványstatisztikánk az 1966-os kiadványok közül a könyveket az Egyetemes Tizedes Osztályozás alapulvételével is rendszerezi, így a legfontosabb kiadványféleségekről tárgykör szerint is áttekintést szerezhetünk. A könyvek és füzetek ugyan csak mintegy negyedét teszik az év folyamán megjelent összes kiadványoknak, de ez számottevő hátrányt vagy torzítást nem okoz, mert a kisnyomtatványok ebből a szempontból figyelmen kívül hagyhatók. Másik észrevétel, hogy ez a csoportosítás az MTO 10 főosztályát ugyan 23 tárgykörre bontja, de ez a tájékozódást lényegében nem érinti, mert a szakrendszer eredeti sorrendjét megtartja.

A KIADVÁNYOK TÁRGYKÖRI MEGOSZLÁSA

Könyvek és füzetek az 1966. évben. /285/

Tárgykör	Könyvek és füzetek együttes		Ebből: könyv	
	száma	példányszáma	száma	példányszáma
1. Általános művek /0/	178	2,592.911	142	2,464.653
2. Filozófia, pszichológia /1/	55	180.928	55	180.928
3. Vallás, vallás-kritika /2/	46	559.484	38	338.664
4. Szociológia, statisztika /30-31/	95	209.717	84	185.163
5. Államtudományok, politikai gazdaságtan, közgazdaság /32-33/	312	5,054.319	242	2,730.579
6. Jog, közigazgatás, népjólét /34, 351-354, 36/	119	920.977	105	531.847

7.	Honvédelem, hadtudomány /355-359/	23	64.900	19	54.600
8.	Nevelés /37/	201	934.424	164	784.534
9.	Kereskedelem, közlekedés, szállítás /38/	99	981.794	92	932.104
10.	Néprajz, népszokások, folklór /39/	31	119.688	27	116.534
11.	Nyelvészet /4/	191	4,123.357	175	4,027.252
12.	Matematika /51/	245	2,744.169	232	2,322.269
13.	Természettudományok /52-59/	290	2,417.838	263	2,338.655
14.	Orvostudomány, közegészségügy /61/	186	741.763	171	680.063
15.	Technológia, ipar, kereskedelem /62/	966	1,764.595	839	1,575.949
16.	Mező- és erdőgazdaság, állattenyésztés, vadászat, halászat /63/	280	901.726	253	780.756
17.	Háztartás /64/	29	625.900	29	625.900
18.	Kereskedelmi és ügyviteli technika, közlekedés, szállítás /65/	186	960.649	130	675.929
19.	Művészetek, fényképezés, film, mozi, rádió, televizió /70-78, 791-792/	324	4,739.913	231	2,057.134
20.	Szórakozás, játék, sport /790, 793-799/	69	558.168	57	389.870
21.	Irodalom /8/	1009	16,809.650	992	16,449.250
22.	Földrajz, utazás /91/	127	3,333.630	117	3,140.280

23. Történelem, életrajzok /92-99/	218	1,918.752	203	1,880.312
Összesen:	5259	53,259.252	4660	45,263.225

Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a kiadványok két nagy csoportja: a szépirodalom, vagyis az ábrázoló jellegü irásmüvek és az ismeretközlő irásmüvek /tudományos, ismeretterjesztő, szakmai müvek, tankönyvek/ aránya és belső megoszlása hogyan módosult. 1938-ban pl. a szépirodalmi kiadványok /1,129 mü/ és az ifjuságí müvek /102 mü/ csoportjában együtt 1,231 mü, összesen 6,870.5 millió példányban jelent meg, ami a kiadott könyvek és füzetek akkori évi együttes számából 21,9 %-ot, az elért példányszámok között pedig 40,9 %-ot tett ki. Ebben azonban - amint láttuk - benne volt 415 ponyvaregény 4.8 millió példánya is, vagyis a szépirodalomhoz számitható müvek 33 %-a és a példányszámok 70 %-a ponyvának minősül, igy a tulajdonképpeni szépirodalom körébe akkor csak 816 mü tartozott, ami együttesen mintegy 2 millió példányban jelent meg. Egy-egy szépirodalmi mü példányszáma tehát átlagosan 2,500 körül mozgott. Huszonhét év mulva, 1966-ban a szépirodalmi és ifjuságí müvek száma 1009, s ezek példányszáma pedig 16,8 millióra, vagyis a negyedszázad előttinek több mint nyolcszorosára ugrott fel. Egy-egy szépirodalmának tekinthető mü átlagos példányszáma tehát meghaladja a 16,000-et. Könyvkiadásunk kibővülésére és gyökeres átalakulására azonban igen jellemző, hogy mig az e csoportba sorolható müvek arányszáma viszonylag keveset változott, addig a müvek példányszámának aránya a kiadvány-termelés összpéldányszámához viszonyitva a nyolc és

félszeres emelkedés ellenére is a két világháboru közötti 70 %-kal szemben csak 35 %-ot tesz ki.

Az ismeretközlő kiadványok közül a tudományos művek 1938-ban 4.1 %-kal, 1965-ben ennek háromszorosával 12,2 %-kal, az ismeretterjesztő művek 1938-ban 31,1 %-kal, 1965-ben 14,7 %-kal, a szaknai művek 1938-ban 28.1 %-kal, 1965-ben egynegyednyi csökkenéssel 21,9 %-kal, a tankönyvek 1938-ban 10.8 %-kal, 1965-ben pedig ennek csaknem háromszorosával 27,4 %-kal szerepelnek. A tudományos művek és a tankönyvek jelentős emelkedését a tudományos kutatás fellendülése és az oktatás kiszélesedése, az iskolák és a tanulók számának gyors növekedése idézte elő. Az ismeretterjesztő művek arányszámát egyfelől az iskolai értesitők kiadásának elmaradása, másfelől pedig az ideológiai és természettudományos kiadványok számának erőteljes emelkedése alakította ki. A szaknai művek számának csökkenését az idézte elő, hogy az e csoportba sorolt kiadványok jelentős részének /vállalati, társulati jelentések, jegyzőkönyvek, zárszámadások stb./ megjelentetése, ami korábban 52 % körül mozgott, a vállalatok stb. államositása után szükségtelenné vált.

Nem érdektelen az ismeretközlő kiadványok példányszámának alakulása sem. Tudományos kiadvány 1938-ban 231 mü 302,500 példányban, 1966-ban 486 mü 657.919 példányban jelent meg. Ismeretterjesztő kiadvány 1938-ban 1,746 mü 2,5 millió példányban, 1966-ban pedig 902 mü 14.2 millió példányban látott napvilágot. Szaknai kiadvány 1938-ban 1,575 mü, 2,262,500 példányban, 1966-ban viszont 1735 mü 3,7 millió példányban készült. A tudományos, ismeretterjesztő és szaknai művek száma 1966-ban 3123, példányszáma pedig 18.7 millió. Végül a tankönyveknek

dett. Míg 1938-ban csupán 221 tankönyv 1,7 millió példányban, addig 1966-ban már ötször annyi, 1201 tankönyv, több, mint tizenegyszer annyi, összesen 19,1 millió példányban került kiadásra.

Természetesen a két évtized során az egyes kiadványcsoportok fejlődésének alakulása a kezdeti és az utóbbi évek között nem volt s nem is lehetett következetes és egyenletes. A szocializmusba való forradalmi átmenet egyes szakaszainak jellegzetes törekvései szükségképpen nyomot hagytak az egyes kiadványcsoportok összetételében, a kiadott művek számának és példányszámának alakulásában is. Éppen ez az oka, hogy az egyes kiadványcsoportok alakulása nem halad párhuzamosan egymással: a szocialista könyvkultúrára jellemző arány és egyensúly csak fokozatosan, több-kevesebb ütközés és ingadozás után alakult ki és szilárdult meg az 1958-tól kezdődően.

A szépirodalmi kiadványok /286/ száma, különösen pedig a példányszáma hosszú ideig, egészen 1954 végéig viszonylag alacsony volt. Az évenként kiadott szépirodalmi művek száma általában - egy év: 1949 kivételével - 4-500 körül, ezek példányszáma pedig 3 - 3,6 millió között mozgott. A művek száma tehát a legutóbbi évek átlagának csupán mintegy felét, példányszámuk pedig még negyedét sem érte el. Ráadásul ezekben az években a kiadott művek sem mindenben feleltek meg az olvasók igényeinek: viszonylag kevés volt közöttük a magyar és külföldi szépirodalom klasszikus alkotása / 12-26 % / és aránylag nagy számmal szerepelt az ujabb hazai és külföldi szépirodalom / 74-88 % /. 1955-től kezdődően évről-évre fokozatosan javult a helyzet: mintegy egyharmaddal emelkedett a kiadott szépirodalmi művek száma és ezek példányszáma is. Kiegyensu-

lyozottabbá vált a régi és ujabb irodalmi müvek aránya is. Ugyhogy, ha nem is szünt meg teljesen, de az utóbbi években jelentősen csökkent a szépirodalmi kiadványok hiánya s azok összetétele is jobban megfelelt az olvasók érdeklődésének.

Még közvetlenebb képet nyerhetünk azonban a kiadványok szépirodalmi csoportjának összetételéről és értékéről, ha legalább egy pillantást vetünk az irodalmi műfajok szerinti megoszlásra, és a legtöbbször kiadott és leggyakrabban olvasott írók névsorára is. Két évtized alatt, 1945-1964 között összesen 11,864 szépirodalmi mü jelent meg összesen 130,1 millió példányban. Ebből verseket 1847 műben 9,7 millió példányban, regényt és elbeszélést 6877 műben 98,9 millió példányban, szinműyet 1140 műben 5,3 millió példányban adtak ki. Ezen kivül elkészült még 593 műsorfüzet 5,3 millió példányban és 1407 egyéb szépprózai mü /riport, regényes életrajz, forgatókönyv stb./ 12,6 millió példányban. A müvek és példányszámok aránya megkülönbözteti azt a szerepet, amit a szépirodalom egyes kiadványcsoportjai az ember és társadalom formálásában közvetlenül betölthetnek. Közvetlen hatásuk természetszerüen a regényeknek és az elbeszéléseknek a legnagyobb, annál is inkább, mert a szépirodalmi müvek több, mint fele, a példányszámoknak pedig csaknem három-negyed része regény vagy elbeszélés. E csoportot erősítik még az egyéb szépprózai kiadványok közül a regényes életrajzok, riportok, utirajzok stb. is. A verses müvek, szinmüvek, műsorfüzetek, mint olvasmányok közvetlen hatása a szépprózáénál természetszerüen jóval szükebbkörü, ez a kiadványok és példányszámok arányából is következik. Társadalmi kisugárzásukat azonban rendkivüli mértékben

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ben kiszélesithetik és felerősithetik a szinházak és mükedvelő csoportok, irodalmi szinpadok és müsoros estek stb. Hatásuk igy közvetve a számarányuknál szélesebb körüvé és mélyebbé is válhat.

Az egyes müfajok adatainál még jobban rávilágit szocialista könyvkulturánk s benne a szépirodalmi kiadványok alapvető minőségi átalakulására azoknak az iróknak a névsora, akiknek a müvei a leggyakrabban s a legnagyobb példányszámban kerültek kiadásra, akiket a kiszélesült uj olvasótábor a leginkább keresett és olvasott. E névsor és a müvek viszonylag magas példányszáma első tekintetre is szembetünően igazolják, hogy szocialista müvelődéspolitikánk, s ezen belül uj könyv- és könyvtári kulturánk valóban a hazai és külföldi, régi és uj irodalom szine-javát igyekszik a dolgozók legszélesebb tömegeihez eljuttatni, csakugyan arra törekszik, hogy minden az érték, ami a hazai és külföldi szépirodalomban az idők folyamán felhalmozódott vagy most kiformálódik és a szocialista ember és társadalom fejlődését elősegitheti, mindenki számára könnyen és gyorsan hozzáférhetővé s ezzel eleven erővé, ember- és társadalomformáló tényezővé váljék.

A régebbi magyar irók közül az 1945-1964-es években háromszázezernél nagyobb példányszámot értek el a következők /287/:

JÓKAI Mór /6,123,440/
MÓRICZ Zsigmond /4,423,070/
MIKSZÁTH Kálmán /3,589.830/
MÓRA Ferenc /2,010,120/
GÁRDONYI Géza /1,792,680/
ARANY János /1,184,600/
PETŐFI Sándor /1,063,100/
KARINTHY Frigyes / 762.770/
KRUDY Gyula /471,100/
ADY Endre /430,100/

NAGY Lajos /423,100/ VÖRÖSMARTY Mihály /362,850/
JÓZSEF Attila /422,500/ KAFKA Margit /315,000/
KOSZTOLÁNYI Dezső /418,300/ TÖMÖRKÉNYI István /307,350/

Vagyis legolvasottabbak 19. és 20. századi irodalmunk legkiválóbb költői és szépprózairói. Azok, akik koruk haladó törekvéseiben az élen jártak, akik egyben a művészi megformálás mestereinek is bizonyultak, s akiket most a többszázezres, sőt milliós példányokon keresztül végre megismerhetett és szívébe fogadhatott a művelődő magyar nép.

Sajnálatosképpen az ujabb magyar irókról az utóbbi években nem készült, ill. nem került nyilvánosságra hasonló összeállitás. Csak arról vannak adatok, hogy közülük 1945-1957 között kik haladták tul a százezer példányt. /288/

ILLÉS Béla /1,278,200/ HEGEDÜS Géza /193,200/
URBÁN Ernő /359,200/ KARINTHY Ferenc /176,200/
VERES Péter /337,700/ DARVAS József /157,600/
ILLYÉS Gyula /334,200/ SZÁNTÓ György /149,300/
SZABÓ Pál /327,700/ BARABÁS Tibor /141,900/
TERSÁNSZKY J.Jenő /303,600/ THIERY Zsuzsa /139,400/
TAMÁSI Áron /229,900/ GERGELY Sándor /132,400/
FEHÉR Klára /207,500/ SÁSDI Sándor /112,800/
RIDEG Sándor /204,800/ KOVAI Lőrinc /103,400/

Tehát azok, akik legjava műveikben a szocializmus előzményeinek feltárására, s a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet jellegzetes mozzanatainak, ill. folyamatainak megragadására és művészi ábrázolására törekszenek, s akiknek a művei a szocialista tudat kialakitásában is jelentős szerepet töltenek be. Hasznos és tanulságos volna, ha az irók és művek olva-

sottságáról ujabb adatok is rendelkezésre állanának. Ez bizonyos mértékig tájékoztatást adhatna népünk müveltségi állapotáról is.

A kiemelkedő külföldi irók közül 1945-1964 között 500.000-nél nagyobb példányszámot ért el /289/:

GORKIJ, M. /1,238,880/
BALZAC, H. de /1,215,180/
TOLSZTOJ, L. /1,118,350/
MARK TWAIN /1,079,960/
ZOLA, E. /1,025,300/
LONDON, J. /911,880/
MAUPASSANT, Guy de /776,120/
TOLSZTOJ, A. /705,900/
SHAKESPEARE, W. /699,650/
HUGO, V. /696,200/
DICKENS, Ch. /695,800/
SOLOHOV, M.H. /609,400/
HEMINGWAY, E. /573.150/
MANN, Th. /539,000/
FRANCE, A. /508,100/

A világirodalom régibb és ujabb mesterei egyformán százezres, félmilliós, sőt milliós példányszámban jutottak el népünk legszélesebb tömegeihez és lettek legjobb müveik népünk kedvelt olvasmányaivá. A szerzők és müvek sorrendje és népszerüsége teljes mértékben tanusitja: nem volt megalapozatlan az a bizalom, amellyel annak idején a munkások és parasztok müveltség-igényét értékelték. Mihelyt lehetőség nyilt rá, a legjobb irodalom felé fordultak az olvasók széles rétegei s ez feltétlenül maradandó nyomot hagyott emberi fejlődésükben.

A legjobb irók és legkiválóbb szépirodalmi müvek szóleskörü elterjedését több jól sikerült sorozat, ill. gyüjtemény is elősegitette. /290/ A sorok nemében a legfontosabbak a következők: OLCSÓ KÖNYVTÁR /1954-/, a MAGYAR KLASSZIKUSOK /1950-1960/, a VILÁGIRODALOM KLASSZIKUSAI /1954-/, az ORSZ

REMEKIRÓK /1953-/, a KINCSES KÖNYVEK /1956-/, az ARANYKÖNYVTÁR /1959-/, a MAGYAR KÖLTÉSZET GYÖNGYSZEMEI /1955-/, a VILÁGIRODALOM GYÖNGYSZEMEI /1955-/, a VILÁGIRODALMI KISKÖNYVTÁR /1956-/, az ISKOLAI KÖNYVTÁR /1953-/, a DIÁK-KÖNYVTÁR /1958-/, a TÁNCSICS KÖNYVTÁR /1957-/, a MODERN KÖNYVTÁR /1958-/, a MILLIÓK KÖNYVE, a HELIKON KLASSZIKUSOK /1959-/ stb. továbbá Jókai, Mikszáth, Móricz, Nagy Lajos, Ady, Arany, Petőfi, József Attila, Vörösmarty, ill. Balzac, Csehov, Dickens, France, Gorkij, Hugo, Th. Mann, Shakespeare, A. Tolsztoj, Zola műveinek gyüjteményes kiadása az olvasók legkülönbözőbb rétegei számára tette rendszeresen hozzáférhetővé és mindennapi olvasmányá a magyar és világirodalom időt álló remekeit s napjaink uj mondanivalóját ujszerüen kifejező alkotásait.

Az irodalmi kiadványok körén belül rendkivül erős ütemben fejlődött az <u>ifjusági és gyermek irodalom.</u> /291/ Az 1938-as szinvonalhoz viszonyitva a kiadott ifjusági müvek száma az utóbbi években több, mint kétszeresére, azok példányszáma pedig több, mint tizenkétszeresére szökött fel. Fejlődési üteme tehát a szépirodalmi kiadványok fejlődési átlagának éppen a kétszerese. A kulturális igények gyors növekedését ni sem mutatja jobban, mint az, hogy az 1938. évi 341.000 ifjusági könyvpéldánnyal szemben 1966-ban 4,7 millió példány készült és fogyott el. Tehát az utóbbi években az irodalmi jellegü kiadványokból minden harmadik-negyedik ifjusági vagy gyermek könyv, de még ez sem elegendő. A legjobb ifjusági müvekből gyakorlatilag még mindig nincs annyi, amennyire a gyorsan növő igények kielégitésére szükség lenne, pedig 1945-1964 között BENEDEK Elek munkái 810.150, MOLNÁR Ferenc irásai 522.440 példányban fogy-

tek el. Ezek mellett GÁRDONYI Géza, JÓKAI Mór, MIKSZÁTH Kálmán, MÓRICZ Zsigmond, MÓRA Ferenc, TAMÁSI Áron munkáiból is sokat vásárolt az ifjuság. A külföldiek közül BECHER-STOWE, COOPER, DEFOE, KIPLING, SWIFT, ANDERSEN, a két GRIMM, MARSAK, CERVANTES munkái jelentek meg nagy példányszámban.

Az ifjuségi müvek iránti igények rohamos növekedése, a könyvkiadás minden más ágát jóval tulszárnyaló fejlődése talán minden másnál jobban érzékelteti szocialista könyvkulturánk fejlődési irányát és ütemét, alapvető tényezőit és további lehetőségeit. Az ifjuségi kiadványok iránti könyvéhség azért olyan erős, csaknem kielégithetetlen, mert a gyermekek és az ifjuság minél korszerübb és minél teljesebb ellátottságának biztositásában egymást erősiti minden tényező: a szülők javuló anyagi helyzete és fokozódó gondoskodása, az ifjuság müveltségi szinvonalának emelkedése és mentesülése a korukhoz nem illő, fárasztó elfoglaltságoktól. A fiataloknak több lehetőségük van s több ösztönzést kapnak a sokoldalu és mélyebb müvelődésre /iskolázás, müvelődési otthonok, könyvtárak, sajtó, rádió, televizió, filmek, szinházak stb./ és több erőt és időt is fordithatnak rá. A szülők és a társadalom jóval jobban gondoskodnak róluk és jóval többet törődnek velük, mint korábban bármikor. Mindennek pedig szükségszerü együttes következménye: az igények általános és gyors növekedése - egyebek között a több, jobb és szebb könyvre is.

A kiadványok másik nagy csoportjának az ismeretközlő kiadványoknak /292/ fejlődése lényegében másképpen, több tekintetben is éppen ellenkezően alakult, mint az irodalmi kiadványoké. A tudományos, ismeretterjesztő, szakmai kiadványok

és tankönyvek száma, még inkább pedig a példányszáma gyorsabban emelkedett, mint az irodalmi kiadványoké. A kiadványok száma már az államosítás idején, a példányok száma már korábban is megközelítette vagy meg is haladta a két világháború előtti átlagos színvonalat. Az államosítás után - az akkori kiadási politikának megfelelően, amely a szépirodalmi művekkel szemben az ismeretközlő kiadványokat tartotta fontosabbaknak - mind a négy csoportban erőteljes emelkedés következett be. S ha nem is teljesen egy időben, de néhány éven belül /1950-1954/ mind a négy csoport számsorában a fejlődés csúcspontjára jutott. A megjelent tudományos művek száma 1952-ben /579/, példányszáma pedig 1950-ben /6,5 millió/ volt a legmagasabb. Az ismeretterjesztő kiadványok száma 1953-ban /2216/, példányszáma 1950-ben /34,3 millió/, a szakmai munkák száma 1954-ben /7,805/, példányszáma 1952-ben /8,3 millió/, végül a tankönyvek száma 1953-ban /939/, a példányszám pedig a jelzett éveken belül 1950-ben /9,1 millió/ emelkedett a legmagasabbra. Ezután a gazdasági-politikai nehézségek és a kiadói politika megváltozása következtében az ismeretterjesztő és szakmai művek száma, a példányok száma is kisebb-nagyobb mértékben csökken. A tudományos művek száma átmeneti visszaesés után egyenletesen emelkedett. A tankönyvekéhez hasonlóan az utóbbi időben az oktatási reform következményeként újból növekedett. A tankönyvek kivételével általában a példányszámok is mind növekvő irányzatot mutatnak.

Mindent egybe véve, az ismeretközlő kiadványok megoszlása a fejlődés első évtizedében korántsem volt kiegyensúlyozott, az egyes kiadványcsoportok aránya nem alkalmazkodott az

egyes tárgykörök társadalmi fontosságához. Különösen a politikai jellegű kiadványok, főként brosurák tulságosan nagy száma, valamint az egyes szaktudományok, főként a természettudományi és műszaki kiadványok, valamint a történeti, művészeti, irodalomtudományi stb. kiadványok viszonylag alacsony aránya nem felelt meg társadalmunk tényleges igényeinek. Az egyikből több, a többiből - akárcsak a szépirodalmi és ifjusági kiadványokból - kevesebb készült a szükségesnél. 1955-től kezdődően azonban, a legutóbbi években: különösen pedig 1958-1965 között - az egyes tárgykörök kiadványainak aránya kiegyensulyozottabbá vált. Jelentős mértékben csökkent a politikai kiadványok, főként a közvetlen agitációs célokat szolgáló brosurák száma és példányszáma. Számottevően emelkedett egyes fontos szaktudományok kiadványainak száma és példányszáma, főként tudományos szinvonalu szakkönyveké és tudományos segédkönyveké: szótáraké, lexikonoké, bibliográfiáké, továbbá a különféle szöveggyüjteményeké és forráskiadásoké. Az utóbbi 3-4 év ismeretközlő kiadványainak tárgyköri megoszlása minden tekintetben arányosabb, a tényleges társadalmi szükségleteknek megfelelőbb. Az utóbbi évek tárgyköri megoszlása és jelentős szinvonal emelkedése máris jó alapot ad arra, hogy ismeretközlő kiadványaink a társadalmunk politikai, gazdasági és kulturális életében rájuk váró feladatokat a korábbinál jóval hatékonyabban láthassák el.

Forditások magyarra és magyarból

Külön ki kell térni könyvkulturánk egyik sajátos területére: a forditások ügyére, helyzetére, arányaira. Mégpedig mindkét irányban: a szellemi behozatalra és a szellemi kivitelre egyaránt. /293/ Kiadványaink egészéhez képest sem az idegen nyelvekből magyarra forditott müvek, sem pedig a magyarból idegen nyelvekre forditott müvek száma nem nagy. Mégis mindkét kiadványcsoport rendkivül jelentős. Ezek a forditások kapcsolnak be bennünket a világ népeinek szellemi cseréjébe, mindkét irányban. Ugyis mint az egyetemes emberi értékek befogadóit és felhasználóit, ugy is mint egyetemesen felhasználható szellemi értékek létrehozóit és felajánlóit.

Az idegen nyelvekből magyarra forditott müvek száma a teljes hazai kiadványoknak alig több, mint 7 %-a. Ez a 7 % azonban tulnyomó többségében igen értékes irásmüvekből áll: többnyire a világirodalom, továbbá a gyermek- és ifjuságí irodalom szine-java, valamint a legkülönfélébb nyelveken és tárgykörökben elkészült, többségükben jelentős értékü ismeretközlő müveket ültetik át bennük magyarra, nem egyszer magas müvészi szinvonalon, ill. gondos szakmai elmélyülésre való forditásban. Népünk széles tömegei e forditások révén jutnak közvetlen kapcsolatba az emberiség kiemelkedő nagy szellemeivel: régebbi vagy ujabb gondolkodóival, költőivel, iróival és más müvészeivel, tudósaival, felfedezőivel, politikusaival, közgazdászaival, nevelőivel, gyógyitóival stb. Ezeken keresztül ismerik meg az irodalom, a tudomány és a technika irásba foglalt nagy alkotásait, az emberiség roppant erőfeszitéseit és

eredményeit a természettel folytatott küzdelmében, a társadalmi rend jobbátételéért, az ember több és különb emberségének kibontakozásáért. A fordítások nagy segítséget nyujtanak ahhoz, hogy a magyar olvasók egyre intenzivebben bekapcsolódjanak az emberiség fejlődésének egyetemes áramába, annak is az uj szocialista társadalmi rendért küzdő élvonalába és egyre jobban táguló világhorizontból szemléljék és értékeljék hazánk és népünk helyzetét multját, jelenét és jövőjét, eddigi eredményeit és további feladatait. Fokozottan igy van ez a könyvkiadás államositása óta, amióta a fordításra kerülő művek kiválasztása nem üzleti érdek alapján, hanem az irásművek értéke és művelődéspolitikánk célkitüzései szerint történik.

A magyar forditásban kiadott művek száma, összetételének arányai csak fokozatosan érték el a mai szintet. Az összes forditások száma 1945-1965 között 21.184 mü, 157.6 millió példányban. Ennek fele könyv, fele pedig füzet. Az összes forditásoknak mintegy negyede 5.573 mü szépirodalom. De ezek átlagosan kétszerte nagyobb példányszámban, összesen 70,8 millió példányban jelentek meg. A külföldi eredetü szépirodalmi olvasmány tehát majdnem annyi, mint a magyar. Az 1965-ig kiadott magyar szépirodalmi művek száma ugyan valamivel magasabb /6.999/, mint a forditott művekő, de a példányszám csaknem ugyanannyi: 71,4 millió. Az irodalmi olvasmányok tehát fele-fele arányban magyar, ill. külföldi eredetüek. A forditásban kiadott tudományos, szakmai, ismeretterjesztő művek, tankönyvek stb. száma és példányszáma hasonló jellegü magyar eredetü kiadványokhoz viszonyitva jóval kevesebb, mivel e csoportba sorolható kiadványok tulnyomó többsége magyar, vagy legalábbis magyar szerző összeállitásában jelent meg, de több-

nyire ezek is szükségszerűen magukba foglalják és közvetítik a külföldi szakirodalom eredményeit is.

A magyar nyelven 1945-1965 között megjelent fordítások szerzőjük nemzetisége, ill. az eredeti nyelv szerint a következőképpen oszlanak meg:

	Mű	Példány ezer	Mű	Példány	Mű	Példány
Szocialista országok műveiből					11.554	72.981
Orosz, ill. a Szovjetunió népeinek nyelvéből			9.493	63.885		
Népi demokratikus országok műveiből			2.061	9.096		
ebből:						
bolgár	122	724				
csehszlovák	735	3.724				
délszláv	95	468				
kínai	148	1.161				
lengyel	370	1.427				
román	421	1.501				
Kapitalista országok műveiből					9.630	84.704
ebből:						
amerikai	818	9.336				
angol	543	5.532				
francia	1.525	20.670				
német/NSZK és NDK együtt	2.556	14.628				
olasz	622	3.263				

A mintegy 50 ország műveiből készült fordításoknak több, mint a fele a szocialista országokból, a kisebb fele pedig a fejlett kapitalista és különböző fejlődő országokból való. Az elhatárolás azonban csak hozzávetőlegesen ad képet a fordított művek évenkénti, eredet szerinti megoszlásáról és világnézeti hovatartozásáról. Az eredet szerinti megoszlásról azért, mert az a fejlődés egyes szakaszaiban igen változó volt. Kleinte a fordított művek tulnyomó többsége a szocialista országokból, főként a Szovjetunióból származott. Később, főként az utolsó években az arány kiegyensulyozódott: a fordítások csaknem fele a szocialista országokból és valamivel több, mint fele a többi országból származik. A világnézeti csoportosításnál pedig figyelembe kell venni, hogy a mű eredeti nyelve egymagában még nem tájékoztat pontosan a mű világszemléletéről. A németből fordított kiadványok jelentős része pl. a Német Demokratikus Köztársaságból származik, tehát jelentős részben szocialista szellemű. 1965-ben pl. az NSZK kiadványaiból 107 művet 685 ezer példányban az NDK kiadványaiból pedig nem sokkal kevesebbet 86 művet 491 ezer példányban fordítottunk, ill. jelentettünk meg. Vagy pl. az angolból, franciából, spanyolból, olaszból, dánból, törökből stb. fordított művek számottevő része is haladó szellemben, gyakran szocialista szemlélettel készült. Végül, mert a szocialista országokból származó művek egy része sem szocialista szemléletű munka, hanem korábbi haladó szellemű, klasszikus alkotás. Mindazonáltal e fenntartások ellenére sem látszik feleslegesnek, ha a fordítások egyes fő csoportjainak alakulását legalább főbb mozzanataiban szemügyre vesszük.

Az oroszból és a Szovjetunió népeinek nyelvéből fordított művek száma és példányszáma különösen 1950-1953-ban visszonylag magasra emelkedett, később fokozatosan az utóbbi években állandósult színvonal felé közelodett. 1950-ben pl. 874, 1952-ben 1674, 1955-ben 504, 1958-ban 229, 1965-ben pedig 273 volt. A forditások számának kezdeti gyors emelkedését egyrészt a korábbi, két világháboru közötti csaknem teljes elsártság mielőbbi felszámolására való törekvés indokolta. De szerepe volt ebben másrészt az akkori kiadói politika egyoldalu tulzásainak, amely kellő körültekintés és válogatás nélkül emelte a szovjet munkák forditásainak arányát s nemegyszer gyorsan késsült gyenge forditásban jelentette meg azokat. Az utóbbi években a kiegyensulyozódás itt is bekövetkezett: ma már az orosz és szovjet művek legjava többségében jó forditásban lát napvilágot és nyujt hathatós támogatást szocialista társadalmi rendünk kiformálódásához.

A népi demokratikus országokból származó művek forditási és kiadása az első években lassan indult. Később, a könyvkiadás államositása után megerősödött. Kezdetben, 1950-1956 között évenként 107-148 között mozgott, de 1957-ben már 154-re, 1958-ban 185-re, 1965-ben pedig már 332-re emelkedett. Az összes példányok száma pedig több, mint 9 milliót tett ki. Kétszerről több népi demokratikus eredetü kiadvány jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy egyrészt legközelebbi szomszédaink irodalmát, művészetét és tudományos eredményeit hitelesen megismerjük: igy fokozatosan helyre álljanak azok a kapcsolatok, amelyek a mai európai népi demokráciák népeit évszázadokon át szoros közösségbe forrasztották, a mi csak a kapitalizmus idején lazult meg. Másrészt az ázsiai népi demokratikus or-

országok legjelentősebb régebbi és ujabbi alkotásainak fordítása nagy segitséget nyujt ahhoz, hogy népünk látóköre Európán messze tulra is kiterjedjen, a mienktől erősen eltérő s most gyökeres átalakulásban lévő társadalmakat és kulturákat is megismerhessünk.

A <u>többi országból</u> származó, ill. a más nyelvekből forditott kiadványok száma és azok példányszáma kisebb ingadozásokkal ugyan, de nagyjában és egészében fokozatosan emelkedett. Az államositást követően pl. az angol, francia, német és egyéb élő nyelvekből készült forditások száma 1950-ben 237, 1955-ben 330, 1958-ban 478, 1965-ben pedig már 819. Az elkészült példányok száma 1950-ben 154.000, 1955-ben 208.000, 1958-ban 363.000, 1965-ben pedig kiugróan magas 6,8 millió körül mozgott. Kiadói politikánkban eleinte még némi elzárkózás jelentkezett a kapitalista országokból származó művekkel szemben. Amint a statisztikai adatok is mutatják, ez az utóbbi években feloldódott. Könyvkiadásunk ma már tervszerüen törekszik arra, hogy a világ népeinek minden olyan klasszikus vagy népi alkotását, ujabb szépirodalmi vagy ismeretközlő kiadványát minél jobb forditásban hozzáférhetővé tegye, ami szocialista társadalmunk politikai, gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából időszerünek és közérdekünek tekinthető. Ez magyarázza, hogy ma már nemcsak a vezető nyugati világnyelvekből: angolból, franciából és németből, hanem a kevésbé elterjedt európai, sőt ázsiai és afrikai nyelvekből is szépszámmal készülnek forditások. Ezzel az olvasók látóköre ebben az irányban is egyre inkább kibővül: egyetemesebbé válik.

A <u>magyarból idegen nyelvekre</u> készült forditások jóval szerényebb mértéküek, de örvendetes, hogy évről-évre fokozato-

san emelkedő irányzatot mutatnak. Elvileg alapvetően uj és gyakorlatban jól bevált a kiadás e területen alkalmazott módja. Két idegen nyelvü kiadónk: az Akadémiai és a Corvina kiadó itthon készíti elő, de többnyire külföldi kiadótárssal együtt valósítja meg a művek idegen nyelven való megjelentetését. Igy egyrészt biztosítható a szöveg megfelelő nyelvi, szakmai ellenőrzése, sőt az is, hogy a kiadvány a szóbanforgó nyelvterületen szokásos formák figyelembevételével készüljön el. További előny, hogy a közös kiadvány során érdekelt társkiadó a terjesztést is igyekszik az ott bevezetett és eredményesnek bizonyult szokások szerint megszervezni. A kiadvány igy sokkal biztosabban elkerül oda, ahol azt hasznositani lehet, mintha a magyar kiadó egymagában vállalkoznék a feladatra.

A tudományos művek idegen nyelvü kiadását az Akadémiai Kiadó viszonylag korán, már az 1950-es évek elején megindította. Elsősorban az akadémiai tudományos kiadványok, szótárak, lexikonok, valamint a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvü tudományos folyóiratai: az Actá-k kiadását tekintette fő feladatának. Másfél évtized során már egész könyvtárnyi művet adott ki a nyelv- és irodalomtudományok, a filozófia, a történelemtudományok, a művészetek, a néprajz, a régészet, a jog, a közgazdaságtan, továbbá a matematikai, fizikai, kémiai müszaki tudományok köréből főként angol, francia, német és orosz nyelven, de egyes esetekben más nyelveken is, pl. latinul, spanyolul, csehül, lengyelül, bolgárul, kinaiul is. Ezek a gondosan előkészitett, tartalmukban és külső kiállitásukban is igényes kiadványok széles körben megismertették a mai magyar tudomány eredményeit a külföldi szakemberekkel és bizonyithatóan komoly elismerést keltettek mindenütt, ahová eljutottak.

A szépirodalmi és ifjusági, művészeti és népművészeti, politikai és tájékoztatási művek, valamint az idegenforgalmi és sport kiadványok, továbbá a külföldön nagyon népszerü szakácskönyvek idegen nyelvü kiadását a Corvina Kiadó látja el. A Corvina 1955 óta egyre több művet jelentetett meg. Tulnyomó többségében szinvonalas tartalommal s izléses külsőben. Az első évben 1955-ben még csak 51 művet adott ki 150.000 példányban. Tiz év multva, 1964-ben a művek száma 142-re, a példányszámoké pedig 1 millió fölé emelkedett. Nagy eredmény, hogy tiz év alatt mintegy 1100 művet 8,4 millió példányban adott ki s ezt a jelentős könyvmennyiséget sikerült el is helyeznie. A kiadványok zöme a világnyelveken látott napvilágot. Az 1100 kiadványból pl.

németül jelent meg		433
angolul	" "	203
oroszul	" "	147
franciául	" "	135

A többi csaknem 100 kiadvány más nyelveken, pl. olasz, spanyol, lengyel, cseh nyelveken került kiadásra. Többnyire a világnyelveken vagy azok valamelyikén nagy sikert aratott mü ujabb változatként. Ma már a Corvina mintegy 150 külföldi kiadóval áll tárgyi viszonyban, s ez még további lehetőségeket igér a magyar szellemi termékek megismertetése számára.

A hazai szervek mellett a két évtized során egyre több lehetőség nyilt arra is, hogy a külföldi kiadók közvetlenül is megjelentessék a magyar irodalom és tudomány számottevő alkotásait. A világnyelvek közül elsősorban oroszul, németül és

franciául, a szomszéd népek nyelvei közül pedig cseh, ill. szlovák, lengyel, román, szerb-horvát nyelven készült fordítások jelentősebbek. Arányaiban a legnagyobb az oroszul és más szovjet népek nyelvén megjelent fordítások csoportja. Itt 20-25 főnyi fordítócsoport dolgozik, amely eddig a magyar irodalom csaknem minden jelentősebb íróját bemutatta. Franciaországban eleinte a magyar költészet aratott sikert a Gara-féle antológiában, majd néhány ismert költőnk, pl. Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Radnóti Miklós válogatott verseivel. Ujabban néhány jelentős prózai alkotás is megjelent franciául, pl. Déry Tibor, Németh László, Szabó Magda művei közül. A német nyelvü olvasóközönség egyrészt az NDK-ban, másrészt az NSZK-ban megjelent fordításokból szerezhet tudomást a magyar irodalom alkotásairól. Ezen kivül több fordítás készült angolul, olaszul, spanyolul is nemegyszer az ujabb magyar szépprózai alkotásaiból. A Szerzői Jogvédő Hivatal tájékoztatásai szerint az eddigi leforditott művek megnyitották az utat a további fordítások előtt. Ha átütő sikerre egyelőre nem is számithatunk, a magyar irodalom és tudomány legjobb alkotásainak a külföldi szakemberekkel való megismertetése ma már lehetségesnek látszik. S idővel talán az is elkövetkezik, hogy irodalmunk néhány alkotása az olcsó tömegsorozatok valamelyikébe is bekerül, igy az olvasók szélesebb körei is tudomást vehetnek róluk és rólunk, mint, ahogy az a Szovjetunióban nem is egy esetben, pl. Petőfi, József Attila, Móricz Zsigmond műveivel már megtörtént.

Bizonyos mértékig más a helyzet a szomszédos szocialista országokban készült fordításokkal. Itt irodalmunk és tudományunk alkotásai a kölcsönös együttmüködés keretében egyrészt

kétoldali megismertetés programjának végrehajtása, másrészt a közös könyvkiadás során kerülnek fordításra, ill. kiadásra. Az eddigi eredmények általában fokozatos fejlődéséről tanuskodnak. Másfél évtized alatt a szomszédos országokban, ha nem is azonos mértékben, de leforditották irodalmunk legjelentősebb műveit. Eddig Csehszlovákiában több, mint 300, Lengyelországban több, mint 150 magyar művet forditottak le és adtak ki. Csehszlovákiában, Romániában és ujabban Jugoszláviában is számos magyar mü jelenik meg magyarul a közös könyvkiadás keretében, részben az ott élő kisebbség számára, részben pedig magyarországi felhasználás céljaira.

Végül még célszerü számbavenni a magyar müvek forditásának és fokozatos elterjedésének adatait. Az UNESCO adatai szerint 1958-ban magyar müvekből 160 forditás készült, 1961-ben 189, 1963-ban pedig már 406. A külföld érdeklődése tehát egyenletesen növekedőben van. Mi ugyan ennek a csaknem kétszeresét forditjuk le, de a mérleg igy sem kedvezőtlen. A nemzetek között az irásbeli közlés utján létrejövő szellemi cserében évenként nem csak kapjuk és elfogadjuk a közös szellemi értékek bizonyos részét, hanem ellenértékként egyre többet adunk is értük a magunkéból.

Hirlapok és folyóiratok

Hiányos lenne azonban ez a kép, ha nem vetnénk legalább egy pillantást az időszaki kiadványokra /294/: a napilapok, hetilapok és folyóiratok kiadásának és elterjedésének alakulására is. Ebben az összefüggésben azért kell az időszaki kiadványokra külön is figyelmet forditani, mert a napi- és hetilapok,

valamint a folyóiratok szerepe és jelentősége általában világszerte is állandóan növekvőben van, a szocializmus viszonyai között pedig ez még inkább fokozódik. A napi- és hetilapok egyre inkább egyértelmű marxista világnézete és ennek egyre következetesebb érvényesülése, a tartalom gyökeres átalakulása, színvonalának fokozatos emelkedése, továbbá a példányszámok rohamos növekedése, a terjesztés tervszerű megszervezése, az ország egész területén: a dolgozók lakhelyén és munkahelyén egyaránt e másfél évtized során többszörösen kiszélesítette és elmélyítette a sajtó hatását az egyéni és közösségi tudat formálásában. A folyóiratok számának és példányszámának emelkedése régi, nagymultu folyóirataink folytatása, s számos uj tárgykörből uj folyóirat indítása, terjedelmük bővülése, tartalmuk világnézeti és szakmai színvonalának javulása és nem utolsósorban rendszeres megjelenésük biztositása együttvéve erőteljesen megnövelte folyóirataink kisugárzásának hatásfokát is.

A számok tükrében ez többek közt abban mutatkozik meg, hogy az időszaki kiadványok együttes száma 1946-tól napjainkig fokozatosan növekedett. A hirlapok és folyóiratok száma összesen pl. 1946-ban 373, együttes példányszámuk 288 millió, 1965-ben pedig már 696 különféle időszaki kiadvány összesen 874 millió példányban jelent meg. Vagyis a lapok száma közel kétszeresére emelkedett, a példányszámuk pedig éppen megháromszorozódott. Az összkép egyes részleteit, az időszaki kiadványok fontosabb fajtáinak egymáshoz viszonyitott mozgását pontosabban az alábbi négy év adatai érzékeltetik. /295/

Év:	Napilapok száma	Napilapok példányszáma /millió/	Hetilapok száma	Hetilapok példányszáma /millió/	Egyéb időszaki lapok száma	Egyéb időszaki lapok példányszáma /millió/	Időszaki kiadványok együtt száma	Időszaki kiadványok együtt példányszáma /millió/
1951	20	351.6	43	103.2	353	52.6	416	507.4
1955	22	388.5	63	160.3	547	31.7	632	580.5
1960	24	472.3	60	178.6	506	53.7	590	704.6
1965	25	595.7	80	210.9	591	67.9	696	874.5

A részletes adatokból kitűnik, hogy az államosítás óta a napi- és hetilapok száma és példányszáma folyamatosan emelkedett. Átmeneti visszaesés csak 1956-1957-ben következett be. Mint látható, az ujságok és folyóiratok fejlődése legalább is főmozzanataiban lényegében párhuzamosan halad könyvkiadásunkkal. Ez természetes is, hiszen egyik is, másik is ugyanannak a társadalmi átalakulásnak a szükségszerű következménye. Az átalakulás azonos szakaszain belül azonban a fejlődés üteme - a sajtó sajátos adottságainak megfelelően - mind a kiadványok számát, mind azok példányszámát illetően nem olyan erőteljes, mint a könyvkiadásé. A második világháboru után az időszaki kiadványok száma a jobboldali, fasiszta és félfasiszta lapok megszünése, a különféle szaklapok és folyóiratok átmeneti szünetelése, s nem utolsósorban a nyomdai üzemek és papirgyárak háborus károsodása, valamint a papirbehozatal nehézségei, ill. átmeneti összezsugorodása következtében megközelitően mintegy egyötödére csökkent. Az 1938. évi 1934 időszaki lap helyett 1946-ban csak 373 jelent meg.

A napi- és hetilapok legnagyobb részét ebben az időszakban a koalíciós kormányzásban részt vevő pártokhoz tartozó központi vagy vidéki napi-, ill. hetilapok tették ki. A Magyar Kommunista Párt a Szabad Népet /1942-1956/, a Szociáldemokrata Párt a Népszavát /1880 -/, a Nemzeti Parasztpárt a Szabad Szót /1899-1952/, a Független Kisgazdapárt pedig a Kis Ujságot /1887-1952/ fejlesztette országos központi napilappá. Vidéken, különösen a nagyobb vidéki városokban, így különösen Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsett, Szegeden és más megyeszékhelyeken a koalíciós pártok mindegyike igyekezett megjelentetni a maga napi- vagy hetilapját. /Pl. Debrecenben: Néplap, Tiszántuli Népszava, Debreceni Szabad Szó és Debrecen./ Ezeken kivül hosszabb- rövidebb ideig még számos más délutáni vagy reggeli napilap pl. a Szabadság /1945-1948/, Világosság /1945-1952/, Esti Szabad Szó /1948-1949/, Magyar Nemzet /1945-/, Hirlap /1946-1949/, Világ /1945-1949/, Uj Szó /1945-1948/ stb. és több hetilap, pl. Szabad Föld /1947-/, Paraszt Ujság /1945-1947/, Haladás /1945-1950/ stb. is napvilágot látott.

A két munkáspárt egyesülése és a másik két koalíciós párt fokozatos megszünése után a hirlapkiadás szerkezete is gyökeresen átalakult: összetételében is, tartalmában is a kialakulóban lévő szocialista társadalom szükségleteihez idomult. A pártok szerinti tagolódás helyében 1949-1952-ben fokozatosan az uj szocialista társadalom szerkezete szerint való tagolódás lépett. A vezető politikai párt, a Magyar Dolgozók Pártja központi napilapja, a Szabad Nép maradt, ill. a Magyar Szocialista Munkáspárt központi napilapja a Népszabadság /1956-/ lett. A Népszava a szakszervezeti mozgalom, a Magyar Nemzet pedig a

népfront mozgalom központi napilapjává vált. Ezzel párhuzamosan a többi fővárosi és vidéki napi- és hetilap is megszünt vagy egybeolvadt. A megyeszékhelyeken pl. egy-egy megyei hirlap maradt, amelyek igyekeznek a megye egészének életét figyelemmel kisérni, s amellett az országos és nemzetközi esemónyekről is rendszeres tájékoztatást nyujtani. E fejlődés eredményeként a korábbi nagyszámu, de viszonylag - egyenként és együttesen is - kis példányszámban kiadott napi- és hetilapokat kevés számu, de viszonylag nagy példányszámban megjelenő hirlapok váltották fel.

Az idő szerint 4 központi és 18 megyei napilap jelenik meg, együttesen - az ünnepnapok leszámitásával - naponta csaknem 2 millió példányban, vagyis az ország minden öt lakosára esik egy-egy friss ujságpéldány. A négy központi napilap példányszáma 1965-ben átlagosan naponként a következőképpen alakult /296/:

Népszabadság	756 ezer
Népszava	253 "
Esti Hirlap	154 "
Magyar Nemzet	103 "

A megyei napilapok átlagos napi példányszámában a megye lélekszámától és müveltségi szinvonalától függően hasonló nagy eltérések adódnak. A legmagasabb a Dunántuli Napló /Pécs/ és az Északmagyarország /Miskolc/ napi 57.000, ill. 46.000 példánnyal. A legalacsonyabb pedig a Fejérmegyei Hirlap és a Tolna Megyei Népujság napi 18-18.000 példánnyal. A többi vidéki napilap példányszáma e határok közé esik. A négy központi napilap együttes példányszáma az összes napilap példányok

kétharmad részét, a 18 megyei lapó pedig egyharmad részét tesszi ki.

A 80 különféle hetilap hetenként több, mint 4 millió példányban jelenik meg, vagyis egyenlő eloszlás esetén átlagosan hetenként minden családra jutna egy-egy hetilap-példány. Közülük 1965-ben a legnagyobb volt a példányszáma, tehát legszélesebb volt a kisugárzása az alábbi kilenc hetilapnak /297/:

Rádió Ujság	567.000
Ludas Matyi	514.000
Nők Lapja	445.000
Szabad Föld	408.000
Ország-Világ	230.000
Magyar Ifjuság	210.000
Képes Ujság	202.000
Fajtás	179.000
Élet és Tudomány	154.000
Hétfői Hirek	134.000

A többi, főként a szakjellegü hetilap ezeknél kisebb példányszámban jelenik meg.

A folyóiratkiadás ujjászervezése az alapvető politikai és irodalmi folyóiratok megindításával vette kezdetét. Közülük a Társadalmi Szemle /1946 -/, továbbá a Forum /1946-1949/, a Magyarok /1945-1949/, a Válasz /1934-1948/, később pedig a Csillag /1950-1956/, az Uj Hang /1952-1956/, a Nagyvilág /1956-/, a Kortárs /1957 -/, Uj Irás /1961 -/, Kritika /1963- / emelkedik ki. A vidéki folyóiratok közül az Épitünk /Debrecen, 1950-1954/ és az Alföld /Debrecen, 1954 -/, valamint a Tiszatáj /Szeged, 1947 -/, és a Jelenkor /Pécs, 1958 -/, Borsodi Szemle

/1956 -/ bizonyult a legszinvonalasabbnak. A kiadók és a nyomdák államosítása után, valamint a tudományos intézmények és testületek ujjáalakitása után lehetőség nyilott arra is, hogy az egyes szaktudományok szakfolyóiratai is sorra megjelenjenek. Ezzel a hazai szaktudományok művelői fokozatosan bővülő publikációs lehetőségekhez jutottak. Sőt arra is hamarosan sor kerülhetett, hogy a magyar tudomány eredményei és a népgazdaság termékei idegen nyelveken is megismerhetők legyenek. Idegen nyelveken megjelenő folyóirataink közül különösen jelentős a Magyar Tudományos Akadémia 29 ACTA-ja, amelyek négy világnyelven tesszik hozzáférhetővé a hazai tudományos kutatás legjelentősebb eredményeit. A magyar művelődés, irodalom, művészet eredményeinek ismertetését végzi a The New Hungarian Quaterly, a Livres de Hongrie stb. Az idegen nyelveken megjelenő lapok másik része a külkereskedelem, az idegenforgalom és egyéb nemzetközi kapcsolatok célkitüzéseit szolgálja.

Végül az uj társadalmi viszonyoknak megfelelően teljesen ujjáalakult a lap- és folyóirat-terjesztés is. A magánbizományosok szerepét 1950-ben az egész országra, a csaknem valamennyi időszaki kiadványt illetően a Posta Központi Hirlap Irodája vette át. Ez egyfelől a terjesztés nagymértékü kiszélesitését, másfelől a szükséges példányszámok gazdaságos meghatározását tette lehetővé. Addig a magánbizományosok utján mintegy 2.000 helységbe jutottak el a lapok. Jelenleg viszont több, mint 3.500 település, s ezek között a községeken kivül számos tanyaközpont, állami gazdaság, termelőszövetkezet stb. is bekapcsolódott az országos terjesztői hálózatba. A magánbizományosok idején a szükséglet nem volt összerden felmérhető, ezért a visszamaradó lappéldányok aránya átlagosan a 20-25%

körül mozgott. A központi terjesztésnek ezt a legutóbbi években sikerült 1 %-ra leszorítani, ami a népgazdaság számára nagy megtakarítást jelent, tekintettel arra, hogy a szükséges papir nagy részét külföldről hozzuk be s a nyomdaiparunk is számottevő feleslegesen végzett munkától menteesülhet.

Az időszaki kiadványok terjesztése főként előfizetés, kisebb részben esetenkénti vásárlás utján történik. A lapterjesztés uj szervezetének kialakitása óta legmagasabb volt az előfizetők aránya 1953-ban /81.7 %/. Innen kezdve 1957-ig fokozatosan csökkent /42.6 %/. Azóta ujból emelkedőben van. A központi terjesztésbe bevont időszaki kiadványok példányainak mintegy egy-harmad része /33.5 %/ a fővárosi, a csaknem kétharmad része /65.5 %/ vidéki olvasókhoz kerül. A vidéken, főként a községekben tehát ma még jóval kevesebb lapot, folyóiratot olvasnak, mint a fővárosi, ill. általában a városi lakosság. Még rosszabb azonban az arány a folyóiratok esetében: az összes folyóiratpéldányoknak csaknem a fele a fővárosba kerül. Vagyis az ország lakosságának mintegy 20 %-a még ugyanannyi folyóirathoz jut, mint az ország lakosságának 80 %-a. A lapterjesztés egyik legsürgősebb feladata ennek a kedvezőtlen aránynak a megjavitása.

Az utóbbi években már nemcsak itthon, hanem külföldön is növekszik az érdeklődés lapjaink és folyóirataink iránt. Évenként mintegy 300 féle időszaki lap megközelitően 12 millió példányban jut külföldre. Elsősorban a központi napilapok: Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet, a nagyobb hetilapok, valamint a tudományos folyóiratok kerülnek ki a világ különböző országaiba.

3. UJ MAGYAR KÖNYVMÜVÉSZET, UJSZERÜ KÖNYVGYÜJTÉS

A magyar könyv- és folyóiratkiadás nemcsak mennyiségében növekedett meg, és tartalmában alakult át gyökeresen szocializmust épitő társadalmunk szükségletei szerint, hanem formájában is szembetünő fejlődésén ment át. Az utóbbi évtizedben kiadványaink tárgyi megjelenésének minősége általában is jelentős mértékben javult. A kiadványok egy része, mintegy negyed-harmada, pedig anyagában is, technikai és müvészi megformálásában és kiviteleszésében is az átlagon jóval tulmutató minőségi törekvésekről tanuskodik. Ugyhogy könyveink és folyóirataink ma már nemcsak saját korábbi, multbeli állapotainkhoz képest mutatnak nagyarányu fejlődést, hanem az egyetemes könyvkulturában is az élvonal közelébe, sőt egyes esetekben a nemzetközi könyvversenyeken az élvonalba kerültek, s ott egyre inkább kiformálódó sajátos arculatukkal egyre több elismerést keltenek. Ezt igazolják a lipcsei, brüsszeli kiállitásokon, ill. versenyeken elnyert dijak és dicsőretek. /298/

Es az eredmény természetesen nem máról holnapra és nem is nehézségek nélkül jött létre, hanem több, többnyire egymást támogató tényező együttes hatásából keletkezett. Fő szerepet vitt benne az olvasók és vásárlók vágya a müvészileg szépen megformált, jó anyagokból és gondos munkával elkészitett könyvre. Bizonyitotta ezt a jobb minőség utáni vágyat, hogy a jobban sikerült, szebb könyveket valósággal elkapkodták, még akkor is, ha az áruk számottevően magasabb volt. Döntő szerepük

volt ebben a könyvszakma alkotóinak: szerzőknek és szerkesztőknek, könyvtervezőknek, grafikusoknak és nyomdászoknak, akik a közönség várakozásaitól ösztönözve sok tehetséggel és szívós munkával igyekeztek minden tekintetben korszerű minőséget adni anyagban, művészetben, technikában és munkában egyaránt. Végül itt is szerephez jutottak azok a hazai történeti előzmények és mai külföldi példák, amelyek az időszerű feladatok megoldásában segítséget nyújthattak. A hazai történeti előzmények közül elsősorban azok, amelyeknek a hagyományai élő grafikusainkban és tipografusainkban és működő műhelyekben viszonylag hiánytalanul ránk maradtak. Pl. a Knerék, Tevenék, ill. Kozma Lajos, Hincz Gyula művészi és technikai eredményei. A külföldi ösztönzések közül pedig a nemzetközi könyvkiállítások és könyvművészeti versenyekre /299/, valamint a nálunk rendezett külföldi könyvkiállításokra /300/ és a belőlük levonható tanulságokra kell utalni.

A kedvező eredmény a szocialista politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális forradalom következménye, az általános fejlődés függvénye, s egyben maga is a további fejlődés egyik alakító tényezője. A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés államosítása, a kiadvány kulturális funkcióinak, főként a szocialista tudat formálásában betölthető feladatainak előtérbe helyezése, a kiadvány áru jellegének, a haszon és vagyon felhalmozásában eddigi korábbi szerepének visszaszorítása gyökeresen uj helyzetet teremtett. Olyan uj helyzetet, amelyben az irásmüvek minél kiterjedtebb és intenzivebb társadalmi felhasználása a fő cél, mégpedig nem akármilyen irásmüvéké, hanem az épülő szocializmus viszonyai között is értékesnek és korsze-

rünek minősülő jó növekő. A könyvkiadás és terjesztése lényegében mentesült a gazdasági felhalmozás korábbi követelményeitől. Sőt országos, egységes rendszerének kialakításával, a munkamegosztás és szakosítás lehetőségének érvényesítésével, a szervezet és működés tervszerűvé tételével az önköltsége is érthetően csökkent, s ahol a közérdek ugy kivánta az ártámogatás is lehetőségessé vált közvetlenül állami forrásból vagy közvetve a vállalaton belüli árkiegyenlitéssel. Igy a kiadványok viszonylag alacsony áron kerülhettek forgalomba. Ezzel lehetőség nyilt arra, hogy a vásárlók és olvasók egyre szélesebb köre, egyre több kiadványt szerezhessen meg magának, a saját házi gyüjteménye számára.

E tényezők azonban csak az ötvenes évek közepétől érvényesülhettek. Akkor is csak fokozatosan.

A kiadványok tartalmának elsődlegessége természetszerüen azt vonta maga után, hogy az uj magyar könyvkiadás, legalábbis az államositást követő első években még kevés figyelmet forditott a kiadványok minőségére. Kétségtelenül közrejátszottak ebben a papir- és festőkanyagok változó minősége, nyomdáink többnyire elavult technikai berendezése és háborus káraink. De legalább ekkora, ha nem nagyobb szerepe volt az akkori egyoldalu mennyiségi szemléletnek és törekvésnek, amely a rendelkezésre álló üzemi kapacitás és anyagok felhasználásával a lehető legtöbb társadalmilag hasznositható vagy annak vélt szöveget igyekezett közre adni. A brosuraáradat éveiben /1949-1954/ a minőségi követelményeket elvileg sem tartották indokoltnak, nemcsak a füzetek, de még a könyvek előállitásában sem . Elvileg is, a gyakorlatban is döntő fordulatot ho-

zott "A szép magyar könyv" versenye, amely előbb 1954-ben spontán vállalati kezdeményezésre, később 1955-től hivatalos formában is megindult a kiadók között, és amelyhez 1959-től a nyomdák is csatlakoztak. Ez a verseny tudatosította a korszerű könyvformálás és kiadványkészítés lényeges követelményeit és sokféle lehetőségét. Az a megértés és siker, amely az első művészi igénnyel megformált, nemesebb anyagok felhasználásával, gondosan kivitelezett könyveket szakmai körökben és az olvasó-gyűjtő közönség körében fogadta, rendkivül erős ösztönzést adott a kiadóknak, könyvtervezőknek, szerkesztőknek, könyvművészeknek és nyomdászoknak arra, hogy a kiadásra kerülő irásművek minél nagyobb része a szellemi tartalom jellegének minél inkább megfelelő igényes tárgyi formát ölthessen.

A könyvverseny céljai, keretei és módszerei csak fokozatosan alakultak ki. Szaporodtak a díjazható művek kategóriái, hogy a fontosabb kiadványféleségek termékei egymással versenyezhessenek. 1958-ban már hét, 1960-ban nyolc, 1962-ben kilenc, 1963-ban pedig már tiz csoportban versenyeztek a könyvek az év legszebb könyve kitüntető címéért. Külön a bibliofil, a szépirodalmi, az ifjuségi, az ismeretterjesztő könyvek, a zeneművek, a művészeti, tudományos, szakmai művek, tankönyvek, és sorozatok. A következő években a csoportositás csak keveset változott. Pl. a tudományos és szakmai műveket, ill. a tankönyveket és sorozatokat összevontak. Uj csoportok keletkeztek: export, ill. különleges kiadványok csoportja /a bibliofil könyvek helyett/. A csoportok bővitése helyesnek bizonyult, de az ingadozás zavarta a tervezést és előállitást is és az összehasonlitó tájékozódást is. A kiadókat a kiadványok jellege szerint négy csoportba sorozták: a szépirodalmi,

szakmai és ismeretterjesztő, valamint export és különleges kiadókban. A nyomdák a szedésben, nyomásban, a kötésben és klisékészitésben elért eredményeik alapján pályázhattak és érhettek el díjazást vagy dicséretet. Az elérendő célok és megvalósitandó feladatok elhatárolása itt is kedvező eredményekre vezetett. A versenyfeladatok ilyen elkülönitése lehetővé tette, hogy a könyvkészités bonyolult folyamatában az egészében jól sikerült kiadványok mellett a kiválóan megoldott részteljesitmények is értékelhetők legyenek. Fontos eredmény az is, hogy a két világháboru közötti helyzettel ellentétben, a versenycélok kitüzését, a munka szervezését és az eredmények értékelését maguk a szakterületüket irányitói és dolgozói végezték néhány más területen dolgozó szakember közreműködésével. Ezzel nemcsak a nagyobb hozzáértést sikerült biztositani, de a kölcsönös tapasztalat- és eszmecserék is elősegitették a könyvkiadás fejlődését az elvek tisztázásában és a gyakorlati megvalósitásban egyaránt.

Nyilván a jól megfogalmazott és teljesitható feladatok, valamint az erkölcsi és anyagi siker keltette fel és tartotta ébren a szakemberek alkotó kedvét. A pályázók száma: művek és alkotók évről évre nőtt. Az könyvtermésnek évenként mintegy 10-15 százaléka vett részt a pályázaton és díjazásban és dicséretben részesült művek száma egyetlen év /1963/ kivételével évenként 100 körül mozgott. Jól érzékeltetik az alábbi néhány esztendőben díjazott vagy megdicsért művek adatai. /301/

Év	Díjazott mű	Dicséretben részesült mű	Együtt
1958	34	32	66
1961	74	22	96
1962	102	9	111
1963	146	19	165
1964	39	68	107
1965	40	67	107
1966	45	65	110

Ez a verseny, immár több mint egy évtized gazdag tanulságai szerint, olyan fejlesztő tényezővé vált, amely az egész könyvszakma alkotó erőit, szellemi és anyagi lehetőségeit rendkívüli mértékben mozgósította. Az alkotó képességek ilyen általános felszabadítása és mozgósítása, a lehetőségek minél teljesebb kihasználása azt eredményezte, hogy a magyar könyvkiadásban évenként egyre több és jobb kiugró alkotás jött létre. Ezek azonban nemcsak az akkori felsőhatárt jelzik, hanem egyben mindjárt példákká is váltak, s belőlük leszűrhető és felhasználható tanulságokkal hozzájárultak a következő évek átlagos teljesítményi szintjének fokozatos emelkedéséhez is. A kiemelkedő csúcsteljesítmények eredményei sikerült elemeikkel vagy egészükben így segíthetik elő a könyvkiadás általános minőségének a javulását. A fejlődésnek azonban bizonyos mértékig határt szabott több adottság, ill. körülmény is. Mindenekelőtt az alkotó szakemberek újító kedve, vagy konzervativizmusuk, ill. az olvasó és vásárló közönség megértése vagy hagyományos

ielése, ami nem egy esetben a korszerű uj előtt való elzárkózásra, ill. az ismert korábbi megoldás uj kiadása pedig kiugró sikerre vezetett. /Pl. Arany balladái Zichy Mihály illusztrációival./ Hasonlóképpen döntőek voltak nyomdáink technikai adottságai és a felhasználandó anyag, valamint nyomdászatunk és korábbi könyvművészetünk hagyományai. Reálisan megtervezni és ténylegesen kivitelezni csak olyan kiadványt lehetett, amely az adott nyomdatechnikával és a rendelkezésre álló anyagokkal megvalósítható volt. Legalábbis, amíg a hazai nyomdászat nagyobb arányu korszerűsítésére sor nem kerülhetett, s amíg a hagyományos anyagok minőségét javítani, vagy uj anyagokat bizotsítani nem lehetett.

Ha nem is ekkora, mégis jelentősen estek latba a nyomdászati és művészeti hagyományok is. A megszokott nyomdászati eljárások szilvós erejüek. Egyaránt támogatja őket a megszokás és a technikai bázis. Még külön is erősíti őket, ha legalábbis eleinte nem is ujszerű nyomdatechnikai megoldásokra kellett törekedni, hanem mindenekelőtt a mennyiségi hajszában az átmenetileg visszaesett technikai színvonal fokozatos megjavítása, a munka korábbi minőségének a mielőbbi eléréne lehetett a cél. Valóban uj megoldások és eljárások kialakitására és bevezetésére csak ezután lehetett gondolni. Csak akkor, amikor a hagyományos technológia elégtelenéége legjobb színvonalán is nyilvánvalóvá vált, s amikor a technikai bázis nagyobb arányu felujitása, s az uj anyagok megismerése , a tervezési és gyártási folyamat átalakitására ás indítást adott.

A könyvművészeti hagyományok hatása hasonlóan kettős jellegü volt. Bátoritotta, de ugyanakkor bizonyos mértékig vissza is fogta a kiutat keresőket. A könyvművészet korábbi

kiváló mesterei és műhelyei: Knorék, Tevenék, a Hungária és az Egyetemi Nyomda stb. példájuk követésére buzditottak. De éppen ez az általános elismerés némileg utját is szegte a további, még korszerübb megoldások keresésének. Nem kárpótolt ezért régebbi kiemelkedő könyvművészeti alkotás /pl. egyes Knor, ill. Tevén művek/ uj kiadása vagy utánnyomása sem. Nagy mértékben hozzájárult ehhez az is, hogy az akkori művészetpolitika a szocialista realizmussal összeegyeztethetetlennek minősitett minden olyan művészi törekvést, amely nem a realizmus, sőt naturalizmus hagyományos ábrázolásmódját követte, amely a modern művészet sajátos irányzatainak jegyeit viselte magán. Hogy a korszerü fejlődésben akadály volt az egyik is, a másik is, az csak később derült ki. A korábbi könyvművészeti hagyományokhoz való szoros ragaszkodás könnyen epigonizmushoz vezethetett volna. Az egyoldalu művészetpolitikai szemlélet fenntartása pedig gátolta volna, hogy az uj magyar könyvművészet ujszerü művészi megoldásokat alakitson ki. Holott a könyvművészet történetének és fejlődésének egyik legfontosabb tanulsága éppen az, hogy a társadalom adott fejlődési szakaszában időszerü és közérdekü irásműveket a korszak sajátos művészi stilusában, a legfejlettebb technika alkalmazásával, a legjobb anyagok felhasználásával kell az összes összetevő tényezők egységbefoglalása utján megvalósitani. A mü csak igy lehet a kor igazi terméke és ha elkészült, korának hatékony alakitó tényezője. Ez a továbbiakban itt is hamarosan bebizonyosodott. Az uj eredmények lényegében a bátor kezdeményezőket igazolták.

Az egyéni, családi könyvgyüjtés

A könyvművészet korszerü megujulása szorosan összefügg az egyéni, családi könyvgyüjtés alakulásával, hiszen tulnyomó többsége házi könyvtárakba kerül, s csak kisebb része halmozódik fel közkönyvtárakban. Mindjárt meg kell azonban állapitani, hogy az egyéni, családi könyvgyüjtés nálunk ez idő szerint nincs a fejlettség olyan szintjén, amilyenen lehetne, sőt amilyenen kulturánk, ezen belül egyfelől könyvkulturánk és másfelől olvasási kulturánk mai helyzetében közérdekből máris lennie kellene. A jó és szép könyv gyüjtése sem terjedelmében, sem intenzitásában, sem pedig tudatosság és tervszerüség tekintetében nem jutott még el arra a fokra, amit szocialista társadalmunk fejlődése feltétlenül megkiván, s amit könyvkiadásunk terjedelme és szinvonala máris lehetővé tenne. A bibliofilia ma még csak a könyvkedvelők szük körének többé-kevésbé magánügye. Közüggyé, pláne fontos művelődéspolitikai irányitást és támogatást élvező közüggyé mind máig nem lett.

S ehhez a megállapitáshoz tegyük hozzá nyomban azt is, hogy ez a helyzet két vonatkozásban is rendkivül kedvezőtlen. Egyrészt közmüvelődési, másrészt népgazdasági szempontból hátrányos az, hogy a személyi, ill. családi könyvgyüjtés társadalmi fontosságát nem ismertük fel és nem segitettük hatékonyabban elő, hogy társadalmunk könyvgyüjtő rétegei és csoportjai a gyüjtést a mainál magasabb szinten folytathassák.

Szocialista közmüvelődésünk és társadalmi nevelésünk szempontjából komoly ellentmondást hordoz magában és hátrányos következményekkel jár az a tény, hogy szocialista olva-

sási kulturánk két döntő területe és tényezője, éspedig: a könyvkiadás és könyvterjesztés, valamint a közkönyvtárügy, s vele együtt az irodalom feltárásának korszerű formái: a bibliográfia, különösképpen pedig a dokumentáció nagyarányu fejlődése mellett a harmadik terület és tényező: a személyi, házi könyvgyüjtemények keletkezése és gyarapodása szinte teljesen ösztönszerüen folyt, tájékoztató-nevelő utmutatások hiján ugyszólván egésszében ötletszerüen, esetlegesen történt. Pedig a személyi, házi könyvgyüjtemények szerepe és jelentősége legalább olyan fontos, mint a többi területé, a társadalmi közlés egyik legfőbb folyamatának: az olvasási kulturának a fejlődésében. Ezt a hazai és külföldi felmérések egybehangzóan tanusitják. A Központi Statisztikai Hivatal vizsgálata szerint, pl. az összes elolvasott olvasmányoknak több, mint harmada /38,4 %/ saját könyv, kevesebb, mint ötöde /17,4 %/ mások gyüjteményéből való, a kettő együtt az összes olvasmányoknak jóval több, mint felét /55,8 %/ adja és közkönyvtárakból az olvasmányoknak csak a kisebbik fele /44,2 %/ származik. A Kiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja Közgazdasági és Piackutató Csoportjának felmérése szerint az olvasók 56,4 %-a vásárol a könyvtárból kölcsönöz 43,3 %-a. A két adatsor közel esik egymáshoz. Természetesen az országos átlaghoz képest a valóságban az arányok a lakóhely, az iskolázottság és a foglalkozás szerint változnak. A fővárosban magasabb, a vidéki városokban és a községekben kisebb a saját könyvgyüjteményből származó olvasmányok aránya. Vagy a szellemi dolgozók olvasmányai között több a saját könyv, mint a fizikai dolgozók, nyugdíjasok vagy tanulók olvasmányai között.

Lakóhely	Saját könyv %	Könyvtári könyv %	Máshonnan kölcsönzött könyv %
Budapesten	47	33	20
Vidéki városokban	43	41	16
Községekben	34	49	17
Országosan /a lakosság egyes csoportjainak aránya szerint/	38.4	44.2	17.4

Népgazdasági és kulturális szempontból egyaránt számottevő hátrány, hogy az egyéni könyvvásárlásra forditott jelentős összeg a mai körülmények között nem érvényesül olyan optimális hatásfokkal, mint amilyet kifejthetne, ha a házi könyvgyüjtemények fejlesztése több tudatossággal és hozzáértéssel, használata nagyobb intenzitással folyna. Az egyéni könyvvásárlásra forditott összeg 1951-től 1965-ig 143 millió forintról 571 millió forintra, tehát több, mint ötszörösére emelkedett, vagyis a könyvvásárlás üteme két és félszeresen felülmulta a nemzeti jövedelem növekedésének ütemét. Fontos körülmény továbbá, hogy az egyéni vásárlás aránya az utóbbi években átlagosan az összes eladás 80 %-a körül mozog. Egészben véve tehát az utóbbi években 550 - 650 millió forintot tett ki. Ha ennek egy részét le is kell számitani olyan kiadványokra, amelyek fogyó anyagoknak számitanak, pl. tankönyvek, jegyzetek, brosurák stb., amelyek általában nem kerülnek be a házi könyvtárakba, a házi könyvgyüjtemények gazdasági alapja még mindig meghaladja a fél milliárd forintot.

ami önmagában is komoly figyelmet érdemlő és kivánó összeg.

De még inkább növekszik a jelentősége, ha az egyéni könyvvásárlási alap további várható növekedésével is számot vetünk. Az eddigi vizsgálódások egybehangzóan azt tanusitják, hogy az egyéni könyvvásárlás a következő években erőteljesen növekszik. Tankönyvek nélkül előreláthatóan 1970-ben 690, 1975-ben 855, 1980-ban 1020 forint lesz. Vagyis valamivel több,mint egy évtized alatt mintegy kétszerese a mostaninak. A házi könyvgyüjtemények művelődéspolitikai jelentősége, ami jelenleg is nagy, a jövőben tehát előreláthatóan még csak növekszik, továbbá gazdasági alapjának nagyságrendje, ami népgazdasági szinten is máris számottevő és a továbbiakban arányaiban is még nagyobb lesz, mindenképpen szükségessé teszi e gyüjtemények társadalmi funkcióinak, a fejlesztés és hatás optimális lehetőségeinek az átgondolását, hogy a gyüjteményekben felhalmozódott értékek érvényesülését, személyiség és közösség formáló hatását a mainál jobban biztosithassuk, s a fejlesztésükre forditható anyagi erőket az eddiginél előnyösebben használhassuk fel. A fejlett szocialista társadalomban ez is közügy, nem magánügy. Olyan jelentős közügy, amit nem hivatali feladatként, hanem a társadalom érdekelt és érdeklődő rétegeinek és csoportjainak a mozgósitásával, s e mozgalmak támogatásával kell és lehet korszerüen megoldani.

De itt fel kell vetni azt a kérdést is, hogy a családi könyvgyüjtemény és a bibliofilia fogalma hogyan függ összze egymással. A két fogalom megegyezik-e egymással, vagy pedig teljesen különbözik egymástól? Annál is inkább, mert éppen ebben a kérdésben többnyire igen nagyok a véleménykeltérések.

Megnyugtató megoldást csak az hozhat, ha sikerül elvileg helyesen tisztázni a művészi könyv és házi könyvgyűjtemény funkcióit a szocialista társadalom életében. Nyilvánvaló, hogy a kiadványok esztétikai értékei éppen ugy nem lehetnek öncéluak, mint a tartalom értékei. Fontos, mégpedig kettős szerepet töltenek, ill. inkább még csak tölthetnek be a társadalom tudatának formálásában. Egyfelől, mint láttuk, a kiadvány anyagi minősége és művészi értékei fokozhatják az olvasási kedvet, segithetik az olvasási folyamat megindulását és elmélyülését. Másfelől hathatós tényezőkké válhatnak a dolgozók tömege esztétikai nevelésében, igényének és igényességének a fejlesztésében. Éppen ezért társadalmilag csak az olyan könyvgyüjtés, könyvgyártás és könyvművészet indokolt, amely ezeket a feladatokat hatékonyan és tömegméretekben képes vállalni és megvalósitani. Éppen ezért a bibliofilia Szabó Ervin szép és találó kifejezésével csak "szocialista könyvbarátság" lehet. Olyan gyüjtő és megőrző tevékenység, amelynek a fő célja a gyüjtő és gondozó, valamint a családja személyes művelődési szükségleteinek a kielégitése: alap-, szak- és általános műveltségének a bővitése. Az ilyen gyüjtemény tehát nem használaton kivüli dísztárgyakból, vagy ritkaságokból áll, mégkevésbé vagyon[felhalmozó vagy megőrző, hanem személyes használatra való tárgyak szerves együttese, amely együtt fejlődik a gyüjtőjével, annak az igényei szerint. Fontos egyéni és közérdek, hogy ilyen élő és folyamatosan alakuló munkaeszközzé és művelődési tényezővé fejlődjék minél előbb és minél tudatosabban a házi könyvgyüjtemények minél nagyobb része, hogy a hatása optimális mértékben érvényesülhessen. Nem lehet vitás,

hogy állami és társadalmi segitséggel, szervező és propaganda munkával mindenekelőtt és fölött az ilyen családi gyüjtést kell támogatni.

Ezek gondozása azonban nem zárja ki a kisszámu különleges gyüjtemények fejlesztését sem. Pl. régi vagy ujabbkori kéziratok, régi vagy ritka könyvek, különleges kötések, könyvdiszek és illusztrációk stb. Az ilyen gyüjtés is lehet közhasznu, főként ha szakszerüen folyik és utóbb közgyüjteménybe kerül, tehát a kutató munka forrásává válik, de semmiként nem szoritja háttérbe a gyüjtés előbbi formáját. A kétféle tehát jól megfér egymás mellett, csak a fontossági sorrendet kell jól meghatározni és következetesen érvényesiteni.

Mindeddig nem kevés nehézség és zavar forrásává vált, hogy sem müvelődéspolitikánk, sem könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk, sem pedig könyvtárpolitikánk ezt a helyzetet nem ismerte fel és a maga oldaláról nem tisztázta a követendő elveket, utakat és módokat.

Müvelődéspolitikánk pl. ismételten és gondosan mérlegelte a könyvkiadás és könyvterjesztés és a könyvtárak uj feladatait a szocialista társadalomépitésben, termelésben, oktatásban-nevelésben és az általános müveltségi szint emelésében ellátandó funkcióit, de a házi könyvgyüjtemények fejlesztésének és felhasználásának, valamint személyiség és közösség nevelő hatásának a kérdései jóformán fel sem merültek.

Könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk nem, vagy csak igen mellékesen, főként az üzemi és falusi könyvterjesztésben vetett számot a házi könyvgyüjtemények fejlesztésével, egyébként a gyüjtést többnyire magánügynek tekintette. Olyan idő-

szakban, amikor a kiadványok javarészét a megjelenés után nyomban elkapkodták, nem látszott sürgősnek a gyüjtők egyes specializált csoportjainak tömörítése, támogatása, nevelése. A pillanatnyi gazdasági eredményesség nem tette sürgős feladattá a kiadók számára a kiadványaik iránt folyamatosan érdeklődő és azokat gyüjtő vásárlók "baráti" körének, társadalmi bázisának megszervezését, kiszélesitését és igényeik fokozottabb figyelembe vételét. A viszonylag könnyü és gyors értékesités ezen a területen elfedte és késleltette a kulturális nevelő feladatok e részének a felismerését és vállalását.

A kiadók általában gondot fordítottak arra, hogy a kiadványok tartalma egyre inkább megfeleljen a szocialista társadalomépitás alapvető követelményeinek. Lehetőség szerint időszerü, értékes irásmüvek kerüljenek kiadásra, s azok tárgyi megformálása is kielégitse a könyvkedvelő közönség állandóan és gyors ütemben növekvő igényeit. Arra azonban sem a könyvkiadás, sem a könyvterjesztés nem fordított kellő figyelmet, hogy a kiadványok olyan módon kerüljenek elosztásra és felhasználásra, hogy azok a társadalom politikai, gazdasági és kulturális életében a lehető leghatékonyabban érvényesithessék müvelő, nevelő hatásukat. Könyvkiadási és könyvterjesztési politikánk ugyan ismételten kiemelte a könyvkiadás és könyvterjesztés társadalmi müvelő-nevelő szerepét, a gazdasági oldal mellett az ideológiai-politikai és kulturális funkciók növekvő szerepét, de ez akkor még csak a kiadvány tartalmi, majd technikai és müvészi értékeire vonatkozott. A kiadvány, mint társadalmi termék közösségi felhasználásának problémái háttérben maradtak.

Könyvtárpolitikánkban a könyvtárak korszerű fejlesztése mellett nem fordítottunk kellő figyelmet az egyéni,családi gyűjteményekre, holott az ujabb olvasási- és könyvtárszociológiai felmérések világosan bemutatják, hogy a társadalom olvasási kulturájának fejlődésében a családi gyűjteményeknek legalább annyi, sőt az általános müveltség fejlesztésében még nagyobb szerepük van, mint a közgyüjteményeknek.

Ilyen körülmények között nem meglepő, ha a bibliofilia egyéni kedvtelésnek számitott. Sőt többen egyenesen a jómódu széplelkek öncélu tevékenységének tartották. Olyan, egyébként tiszteletre méltó nemes indokokból fakadó időtöltésnek és szórakozásnak, amely feltétlenül több elismerést, sőt megbecsülést érdemel, mint a társadalom kivételesen előnyös helyzetben lévő tagjainak a kedvtelései általában, de társadalmilag nem tulságosan értékes és hasznos. Különösen nem a szocializmus viszonyai között, ahol nem a kevesek válogatott kimüvelése, hanem a széles dolgozó tömegek alapvető müvelődési igényeinek minél teljesebb kielégitése a cél. Hogy a szép és jó könyv gyüjtése nem csak a kivételes kevesek, hanem az 1 széles 4 olvasó, 2 müvelődő 3 tömegek 5 szenvedélyévé, tömegmozgalommá is válhat, az jóformán fel sem merült. Igy még jóindulattal is legfeljebb csak annyit ismertek el, hogy nem volna helyes a bibliofil törekvéseket ellenezni vagy éppen akadályozni. Ha gyüjtik a gyufacimkéket, bélyeget és kisgrafikát, miért ne lehetne a jó és szép könyvet is rendszeresen és tudatosan gyüjteni. Sőt, minthogy a könyv és az olvasás kulturális jelentősége társadalmi méreteiben és kihatásaiban jóval nagyobb, indokoltabb is, hogy a bibliofilia a szocialista társadalomban

létjogosultságot nyerjen. Hatékonyabb erkölcsi és anyagi támogatást azonban nem célszerű rápazarolni, mert a kulturális forradalom folyamatában ennél fontosabb feladatokra kell összpontosítani az erőket.

A legnagyobb nehézséget azonban az okozta, hogy maguk a könyvgyüjtők nem, vagy nem úgy vetették fel az alapvető kérdéseket, ahogy azok a mi társadalmunk valóságában jelentkeztek. A könyvgyüjtők legnagyobb része megelégedett a könyvek megszerzésével és elolvasásával, és nem mutatott érdeklődést a gyüjtés és felhasználás szakkérdései iránt. Pl. a TIT szabadegyetemén a könyvművészetről és a bibliofiliáról meghirdetett előadássorozat is csak mérsékelt érdeklődést keltett. De a gyüjtési gyakorlat sem tette szükségessé a gyüjtők összefogását. Általában még a legigényesebb kiadványok is közforgalomba kerülnek, és többnyire közvetlenül is megszerezhetők voltak, nem volt szükség segitségre a beszerzésben sem. Igy a régi felfogásban elindított Bibliofil Társaságban jobbára a különféle különleges ritkaságok gyüjtői jöttek össze, és lényegében ebben az irányban igyekeztek vinni a Társaság tevékenységét. A gyüjtők többsége a mult hagyományaként a bibliofilia lényegét a különleges ritkaságok gyüjtésében látta. Egyesek a történeti ritkaságok gyüjtését tartották igazi bibliofil feladatnak. Mások az ujabb, vagy éppen ujkeletü ritkaságok előállitására törekedtek. A kiadvány értéke azonban mindkét esetben elsősorban egyedi jellegétől vagy viszonylag kis példányszámától, művészi és technikai kivitel szinvonalától függött.

A kiadvány tartalmának és művészi megoldásainak szellemi értékei, korszerüsége, szinvonala a ritkaság és techni-

kai kivitel mellett háttérbe szorultak. Voltak persze a tagok között jó néhányan, akik az uj társadalmi viszonyok közepette kialakuló uj könyvtermelés és könyvmüvészet értékeire igyekeztek irányitani a figyelmet, akik az uj, korszerü, tartalmukban és müvészi megoldásukban, anyagukban és technikai kivitelükben korszerü kiadványok értékeit próbálták megvilágitani és ezeknek igyekeztek társadalmi bázist teremteni. A felmerült elvi problémák alapos megvilágitására és tisztázására azonban nem került sor. Igy a különböző, egymásnak többnyire ellentmondó törekvések és felfogások tisztázatlanok maradtak. Ma is megnehezíti az eredményes megoldást egyszerre több tényező is: a korábbi próbálkozás sikertelensége, az elfogultságok jó néhány tovább élő maradványa, az ügy megnövekedett jelentősége és sürgőssége stb. Ugyanakkor azonban azt is világosan látni kell, hogy ma mind az elméleti, mind a gyakorlati feladatok megoldásához több vonatkozásban is kedvezőbb körülmények között lehet hozzálátni. Az uj gazdasági mechanizmus nagyobb önállóságot biztosit a könyvkiadásnak és a könyvterjesztésnek, igy a kiadók nagyobb szabadsággal végezhetik a terjesztést is. Feltehetően közvetlenül, egy tételben és kedvezményesen, a kereskedelem kikapcsolásával átadhatják a gyüjtők testületeinek azokat a kiadványokat, amelyet megrendelnek. Igy talán elhárítható lesz az az akadály, amelyet ma még a könyvterjesztés a közvetitő haszon elmaradása miatt igyekszik támasztani.

Az uj helyzetben kezd megváltozni a könyvkiadás és könyvterjesztés társadalmi bázisainak kiépitésével kapcsolatos szemlélet is. Müvelődéspolitikánk, közelebbről könyvki-

adási, könyvterjesztési és könyvtári politikánk irányitói között egyre többen vannak, akik érzékelik, hogy a könyvbarátság és az olvasás társadalmi bázisait a megfelelő társadalmi szervezetek létrehozásával, kiépitésével és működésével kell és lehet megteremteni, kiszélesiteni. Vannak, akik a maguk helyén, módján és eszközeivel máris bizonyos segitséget is nyujtanak a társadalmasitás, igy a korszerü könyvbarátság kialakulásához is. Ha egyelőre nem is sokan, de vannak, akik érdeklődéssel, bizakodó várakozással figyelik a mozgalom alakulását, s részvételükkel maguk is segitik a kibontakozását. Ha kevesen is, akadnak akik hajlandók és képesek is elgondolkozni a szocialista bibliofilia problémáin, korszerü elméleti elemzést és tisztázást kivánó szociológiai, esztétikai, pszichológiai, pedagógiai és gazdasági kérdésein, akik szivesen vesznek részt a hazai bibliofilia történeti fejlődésének a felderitésében, ill. a hazai és külföldi bibliofilia szinvonalának, összefüggéseinek a megvilágitásában. Szerzőink és könyvkiadóink, könyvtervezőink és szerkesztőink, nyomdászaink, könyvművészeink készek és képesek arra, hogy alkotó munkájukkal kapcsolatba kerüljenek s párbeszédbe elegyedjenek a gyüjtők és olvasók legöntudatosabb, legigényesebb, jó szándéku megértésre kész és képes rétegeivel. Egyszóval ha méretekben szerényen is, de megvan a lehetőség arra, hogy a jó és szép könyv szellemi és technikai alkotói, gyüjtői és olvasói, elméleti és történeti kutatói együtt működjenek abban, hogy a szocialista könyvművészet és könyvbarátság elméletileg korszerüen tisztázott alapokon, korszerü elveken nyugvó és gyakorlatot követő szervezetben szélesköru mozgalommá fejlődjék, és mint ilyen teljesitse a társadalmunk tudatának formálásában, világnézeti, tudományos és eszté-

tikai nevelésében a ráváró feladatokat. Fontos közérdek, hogy a gyűjtők és olvasók minél nagyobb hányada ne csak "fogyasztója" legyen az uj magyar könyvnek, hanem tartalmában, anyagában, technikai és művészi színvonalában is egyaránt értőjévé, megbecsülőjévé, gyűjtőjévé, megőrzőjévé és eredményes használójává nevelődjék.

VI. AZ UJ MAGYAR KÖNYVTÁRI KULTURA

1. A KÖNYVTÁRI RENDSZER KIFEJLŐDÉSE

A magyar könyvtári kulturában a második világháboru után rendkivüli fejlődés következett be. Két évtized alatt az elmaradott, szétt agolt polgári könyvtárügy helyébe a kulturális forradalom eredményeként olyan uj szocialista könyvtári kultura bontakozott ki, amely terjedelmében többszörösen meghaladta a régebbit, s amely egyben minőségében is gyökeresen ujjá, magasabb rendüvé fejlődött. Ez az uj könyvtári kultura célkitüzéseiben és tartalmában, szervezetében és működésében egyaránt a magyar szocialista társadalomépités, népgazdaság és kulturális élet konkrét szükségleteiből fakadt, és ezeknek megfelelően alakult. Ugy azonban, hogy felhasználta és magába olvasztotta a mult értékeiből és a külföldi tapasztalatokból mindazt, ami a szocializmus viszonyai között is eleven hatótényezőnek bizonyult.

E forradalmi átalakulás lefolyása, arányai és módja, legalábbis fő mozzanataiban, tisztázottnak tekinthetők. /302/ Éppen ezért szinte magától kinálkozik, hogy itt most elsősorban a magyar könyvtárügy mai rendszerének kialakulását és működését, legfontosabb alapelveit és további fejlődési tendenciáit igyekezzünk megvilágitani. Természetesen nem önmagában, elszigetelten, hanem lehetőség szerint azoknak az összefüggé-

seknek a jelzésével, amelyek a könyvtárak uj rendszerét az irásbeli közlés rendszerének fejlődésébe kapcsolták. Egyben külön kiemeljük azt a jelentős szerepet, amit a könyvtárak uj rendszere, mint az általános fejlődés egyik fontos tényezője és eredménye, a maga sajátos lehetőségeivel az uj szocialista könyvtári kultura fejlődésében eddig betöltött, s amit a továbbiakban előreláthatóan is be kell töltenie.

A fejlődés főbb mozzanatai és tényezői

Az uj magyar könyvtárügy fejlődését is két szempontból lehet áttekinthetően felvázolni. Mégpedig egyrészt a fejlődés főbb mozzanatainak, másrészt a legfontosabb tényezőinek jelzésével.

A fejlődés főbb mozzanatait azért kell külön is számbavenni, mert a magyar szocialista könyvtári kultura kialakulása a két évtized során nem haladt mindig pontosan párhuzamosan a társadalmi fejlődés szakaszaival, attól némileg elmaradt, s nem is volt egyenletes. Az első négy évben a kulturális ujjáépités, ezen belül a könyvtárügy is még háttérbe szorult. Ekkor a könyvtárügyben még csak néhány alapozó lépésre kerülhetett sor. A következő két év során, 1949-től már lendületesen kibontakozott a kulturális forradalom nemcsak általában, hanem a könyvtárügyben is, de erősen hátráltatták az előhaladást az 1956-os politikai és gazdasági ingadozások és ellenforradalmi zavarok. Mindazonáltal a szocialista könyvtári kultura egészének alapvetése és ezen belül rendszerének uj koncepciója alapjaiban ekkor alakult ki. Minkét alapvető könyvtári jogszabály, amely a könyvtárügy rendszerét rögzitette és

továbbfejlődésének lehetőségeit meghatározta, ekkor készült el. A legutóbbi tíz év folyamán, 1957-től vált lehetővé a korábban kialakított koncepció megvalósítása. Ekkor, a szocializmus alapozásának befejező szakaszában, a második 3 éves és a második 5 éves terv időszakában a népgazdaság fejlődése módot adott arra, hogy a kulturális élet, ezen belül a könyvtári kultura fejlődési üteme meggyorsuljon, a könyvtárak is felzárkózzanak a fejlődés általános színvonalához. Sőt egyes területeken számottevő mértékben tul is haladja a fejlődés általános szintjét. Jól mutatja ezt pl. az, hogy amíg a nemzeti jövedelem a két említett tervidőszakban évenként átlagosan 5,6 %-kal nőtt, addig a könyvtári állomány 5,9, a főfoglalkozású könyvtári dolgozók száma 6.4, az olvasótábor 10, a forgalom pedig 14.4 %-kal emelkedhetett. A bekövetkezett növekedés mértékét tanusítják a különböző statisztikai kimutatásokból összeállított legfontosabb könyvtári mutatók alábbi megközelítő adatai is. /303/

Időpont	Könyvtárak száma	Állomány /millió/ db	Évi gyarapodás /millió/ db	Olvasók /millió/	Forgalom /millió/ /kötet/	Könyvtáros főfoglalkozású	Könyvtáros tiszteletdíjas
1957 XII.31.	18.777	39.5	1.5	1.7	28.8	2680	12.724
1965 XII.31.	19.757	58.1	3.6	3.5	61.9	4506	17.648
Növekedés %	106 %	147 %	240 %	180 %	215 %	167 %	139 %

Ez idő szerint tehát csaknem 20 ezer különféle önálló könyvtárban és könyvtári fiókban, könyvkölcsönzőben, tagkönyvtárban,

mozgókönyvtárban stb. 58.1 milliónyi állomány áll 3.6 millió olvasó rendelkezésére, akik 1965-ben összesen 62 millió különféle dokumentumot használtak, mintegy 4500 főfoglalkozású könyvtári dolgozó és 17.600 mellékfoglalkozású, ill. tiszteletdíjas könyvtáros közreműködésével.

Még szembetűnőbbé teszi a növekedés arányait, ha nem csupán a 3 év, hanem hosszabb időszak adatait állítjuk szembe egymással. A könyvtárak állománya pl. 1935 és 1965 között négyszeresére, ugyanakkor az olvasók száma több, mint ötszörösére emelkedett. E három évtized alatt, pl. a könyvtári dolgozók száma 761-ről 4506-ra, vagyis csaknem hatszorosára nőtt, az állomány használata pedig csaknem tizenkétszeresére ugrott fel. Világos bizonyíték ez arra, hogy a szocializmus viszonyai között az olvasás a film, a rádió és televízió mellett valóban társadalmi tömegjelenséggé vált, sokkal többen, egyénenként is sokkal többet olvasnak, és ebben a közkönyvtárak is döntő szerepet töltöttek be.

Az uj szocialista könyvtári kultúrát létrehozó és alakító tényezők közül pedig az alábbi néhány legfontosabbra kell rámutatni.

Valamennyi között a leglényegesebb: a magyar társadalom szocialista forradalmi átalakulása, a szocialista társadalmi rend alapjainak lerakása, amely szükségképpen életrehívta és kifejlesztette az uj szocialista könyvtárügyet és annak uj, korszerü rendszerét is. A feudalizmus maradványainak megszüntetése, valamint a kapitalizmus alapjainak kisajátítása: az ipar, a bankok, a kereskedelem államosításával és a mező-

gazdaság szocialista átszervezésével gyökeresen uj helyzetet teremtett. A szocializmus alapjainak lerakása egyben létrehozta a szocialista kultura, ezen belül a szocialista könyvtári kultura objektiv társadalmi-gazdasági alapjait és megteremtette az olvasótábor kiszélesedésének a feltételeit. Gyorsan nőtt az ipari és csökkent a mezőgazdasági dolgozók száma. Emelkedett a városi lakosság és csökkent a falusi lakosság aránya. Évről évre ujabb jobban iskolázott, magasabb müveltségü, az uj iránt érzékenyebb és igényesebb fiatal korosztályok növekedtek fel és álltak munkába. A munkaidő szabályozásával, az életkörülmények rendezésével növekedett a szabadidő városon és falun egyaránt. Mindez az uj szocialista életrend uj szükségleteinek, uj célkitüzéseinek, uj tartalmi követelményeinek, szervezeti formáinak és működési módjainak felismerésére, megfogalmazására és megvalósitására adott ösztönzést a könyvtárak vonatkozásában is. A marxista politikai nevelés, a népgazdaság fejlesztése, a tudományos kutatás, a korszerü alap-, szak- és általános müveltség elsajátitása csupa olyan társadalmilag fontos feladat, amelyek a könyvtárakat egyenként és együttesen ujszerü, a korábbiaknál eredményesebb megoldásokra serkentették. Egy évtized tapasztalata és több kiterjedt kutatás eredményei azt mutatják, hogy a sajtó, a könyv és a könyvtár is ki tudta alakitani azokat az uj formáit, amelyek működését az uj helyzetben is kielégitővé teszik. A kibővült könyvkiadás és sajtó, különösen a tartalmas tömegkönyv, valamint a jól kiépitett és jól működő könyvtári rendszer nemcsak állta a tömegközlés audio-vizuális rendszereinek a versenyét, hanem a szocializmus viszonyai között éppen ezek segitségével még ki is bővithette társadalmi tömeghatását. A szépirodalmi és tudományos

kiadványok rendszeres ismertetésével, főként pedig a művek bemutatásával és a problémák megvilágitásával a rádió is, a televizió is széles körben keltett érdeklődést és adott inditékot az olvasásra.

A tényezők között meg kell emliteni a történeti előzmények, vagyis a hagyaték és örökség, valamint a külföldi példák és tapasztalatok hatását.

A mult hagyatéka egyrészt intézményekben, másrészt felismerésekben, elvekben, célkitüzésekben, kisebb nagyobb példákban testesült meg. Ez az örökség - mint láttuk - a dolog természete szerint nagyobb részben polgári jellegü, kisebb, de elevenebb részében pedig szocialista jellegü volt. Arra kellett törekedni - és ezt lényegében sikerült is megvalósitani, - hogy mindkét örökségből minden szervesen beépüljön az uj szocialista könyvtári kulturába, ami eleven értéknek bizonyul, s minden kiküszöbölhető legyen, ami elavult. A polgári örökségből elsősorban a nagy tudományos és szakkönyvtárakat, valamint az egyházi könyvtárakat kellett a könyvtárak uj rendszerébe beépiteni. A szocialista örökségből pedig főként Szabó Ervin, a marxista könyvtárpolitikus, a budapesti városi könyvtár egykori igazgatójának és munkatársainak elvi felismeréseit és gyakorlati megoldásait, a Magyar Tanácsköztársaság egyik előkészitőjének, valamint a munkás- és paraszt mozgalmak könyvtárait, ill. ezek példáit kellett megőrizni és felhasználni. Ugyanakkor a közmüvelődési és szakkönyvtárakat csaknem teljesen ujonnan kellett létrehozni és kifejleszteni. Egyrészt, mert ezek eleve fejletlenek voltak és a háboruban jórészt el is pusztultak, másrészt, mert tartalmukban és szervezetükben egy-

ránt alkalmatlanok voltak az uj feladatok ellátására.

A külföldi példák és tapasztalatok különösen az első alapozó időszakban játszottak jelentős szerepet. Érthetően elsősorban a Szovjetunió és az európai szocialista országok eredményei segítettek sokat, de számos hasznos utbaigazitást adott a fejlett kapitalista országok könyvtárügye is. A Szovjetunióban tett tanulmányutak és a szovjet szakirodalom, továbbá a szomszédos népi demokratikus országok tapasztalatai ösztönző felismerésekre és összehasonlitásokra adtak lehetőséget. Ezek a tapasztalatok nélkülözhetetlen tényezővé váltak a hazai fejlődésnek és még inkább azokó lehetnek a jövőben a nemzetek közötti közvetlen kapcsolatok további kiszélesedése esetén. /304/

Végül e sokrétü, bonyolult fejlődés jelentős tényezőjének bizonyult maga a könyvtárügy rendszere is. /305/ A már emlitett és itt most mellőzött különféle alakitó tényezők között szükségképpen nagyon fontos az a mód és mérték is, ahogyan a könyvtárügy a maga szakmai lehetőségeit felismeri, megszervezi és felhasználja munkájának hatékonysága érdekében. Következik az azokból a szoros dialektikus összefüggésekből, amelyek a szocialista társadalom közkönyvtárak iránti szükségletei és a szocialista könyvtári kultura között fennállnak. Optimális eredmény csak a célok, tartalom, a szervezet és módszerek állandó kölcsönhatásából jöhet létre. A szocialista könyvtári kultura kibontakozásának egyik előfeltétele tehát az is, hogy saját belső világának a rendjét milyen fokra sikerül emelnie. A könyvtárügy terjedelme és szinvonala, valamint hatékonysága a társadalomban tehát szükségképpen attól is függ, hogy a könyvtárügy, mint a társadalom kulturális életének sajátos területe milyen mértékben és módon tudja egybekapcsolni

a saját szakmai lehetőségeit azokkal az objektiv adottságokkal, amelyek a szocialista társadalom fejlődésében létrejönnek. Ez a dialektikus összefüggés világitja meg, milyen sok függ pl. attól, hogy a könyvtárügy helyesen ismeri-e fel a feladatkörét, s az elvégzendő feladatok megoldását milyen szinten sikerül kialakitania. Képes-e arra, hogy a részfeladatok ellátására a szükséges könyvtártipusokat és a megfelelő szervezeti egységeket kifejlessze, valamint arra, hogy ezeket a szervezeti egységeket elvszerü alá-, fölé- és mellérendeléssel országosan egységes rendszerbe foglalja. Megvan-e a módja ahhoz, hogy az uj szervezeti kereteket korszerü tartalommal megtöltse és a leginkább célravezető, legjobb eredményeket adó munkamódszereket általánosan elterjessze. Végül, de nem utolsó sorban létre tudja-e hozni korszerü szinten azokat a központi szerveket, intézményeket és ezek szolgáltatásait /felügyelet, szakfelügyelet, szakképzés, szakkutatás, központi szolgáltatások stb./, amelyek a könyvtárügynek, mint viszonylagos önálló szakterület egészének sajátos szükségleteit hivatottak kielégiteni.

Az uj magyar könyvtári kultura az eltelt két évtized során a maga sajátos szakmai rendszerének a kifejlesztésében jelentős eredményeket ért el. A vizsgálódások azt mutatják, hogy a fejlődésben a többi fontos tényező mellett a rendszer is számottevő szerepet töltött be. Éppen azért hasznos tanulságokat igér, ha a fejlődés legfontosabb tényezői közül itt most a könyvtári rendszer kialakulásának, alapelveinek, mai állapotának és további fejlődési tendenciáinak a megvilágitása is sorra kerül.

A könyvtári rendszer kialakulása

A mai könyvtári rendszer nem egyszerre, előzmények nélkül keletkezett. Több korábbi helyes elvi felismerés és egyes helyesnek bizonyult részmegoldások alapozták meg. Az uj társadalom uj viszonyai között az uj koncepció ezek felhasználásával alakult ki.

Korábban az osztálytársadalom viszonyainak megfelelően a könyvtárak is az egyes osztályok, rétegek, csoportok, vagy különféle testületek, érdekképviseleti szervek szerint létesültek. Olyan összefogó szerv, amely e sokféle könyvtár központi irányitását végezte volna nem volt. Mindössze két könyvtártipus részesült bizonyos központi gondozásban: az állami tudományos könyvtárak csoportja, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tudományos /muzeumi, könyvtári és levéltári/ osztályának felügyelete alatt és a falusi népkönyvtárak és városi könyvtárak csoportja a minisztérium egy másik osztálya, az iskolán kivüli népmüvelési osztály irányitása alatt. Ezek az irányitó szervek ugyszólván semmilyen kapcsolatban nem állottak egymással, még kevésbé a többi könyvtártipussal. A széttagoltság hátrányait ugyan már korábban is felismerték és egyes kiváló könyvtárosok, müvelődéspolitikusok megpróbálták a könyvtárak szervezeti összefogásának szükségességét elvileg is megindokolni. Sőt a Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben forradalmi lendülettel létre kivánta hozni a könyvtárügy egységét is. Ezt azonban a Tanácsköztársaság bukása akkor megakadályozta. Csak negyedszázad mulva, 1945 után nyilt alkalom az egységes rend-

szer megvalósitására.

A második világháboru után ujból és ismételten is felmerült az egységes könyvtári rendszer szükségességének a kérdése. Egységes könyvtári törvénytervezet készült /306/, amely valamennyi könyvtárt országos rendszerbe foglalta volna, de nem lépett életbe. Két központi szakmai szerv is létesült. Előbb a tudományos könyvtárak támogatására megszervezték az Országos Könyvtári Központot. Majd létrehozták a Népkönyvtári Központot /1948/, amely a falusi népkönyvtárak központi módszertani szervévé vált. DIENES László a Tanácsköztársaság tervei alapján 1951-ben ujból felvetette a könyvtári hálózatok kialakitásának a szükségességét. /307/ Az 1952-ben kiadott minisztertanácsi határozat /308/ fontos követelményként állitotta fel, hogy "Meg kell teremteni az állami könyvtárak egységes rendszerét, amely biztositja a tudományos könyvtárak tapasztalatát és segitségét a városi, községi, szakszervezeti és szövetkezeti könyvtárak számára." Mint az idézett mondat második feléből is megállapitható, ez a határozat még nem az egész magyar könyvtárügyet szándékozott egységes rendszerbe foglalni, hanem csak a könyvtárak egyik legfontosabb tipusának, a közmüvelődési könyvtárak rendszerének kialakitását tüzte ki célul és a többi könyvtár közremüködésére is csupán ennek a megvalósitása érdekében tartott igényt.

Az egész magyar könyvtárügy országos rendszerének első vázlata már 1951-ben elkészült, de csak két év mulva 1953-ban került nyilvánosságra. /309/ Ez a nagyobb könyvtárpolitikai tanulmány részletesen elemzi az addig kialakult helyzetet, felveti és tisztázza a rendszerezés alapelveit és felvázolja a ki-

alakitandó szervezet körvonalait. Az elgondolás nyomatékosan kiemelte, hogy a magyar könyvtárügy erősen elmaradt a társadalom adott gazdasági és kulturális fejlettségi fokához, valamint valóságos könyvtári szükségleteihez képest. Az elmaradás egyik legfőbb oka, hogy a könyvtárügy szervezeti egysége mindeddig nem jött létre, igy szükségszerüen kisebb a könyvtárak munkájának hatékonysága a társadalom életében, mint amilyen egységes, elvszerüen kialakitott rendszer keretében meglévő adottságai alapján lehetett volna. Következésképpen a könyvtárügy továbbfejlődésének egyik alapvető feltétele a könyvtárak egységes országos rendszerének létrehozása. Ezt az uj rendszert a társadalom életgyakorlata szerinti tagolásban, a tényleges társadalmi szükségletek alapulvételével és a könyvtárak ottani funkcióinak megfelelően ugy kell kialakitani, hogy a könyvtári feladat- és munkamegosztás az országban már meglévő és a közeljövőben várható szükségletek szerint egységesen és elvszerüen történjék meg. A könyvtárszervezet felépitésében a hálózati elv mindenhol, ahol az lehetséges, teljes mértékben érvényre jusson. Az uj rendszer a lehető legkisebb anyagi és szellemi erőforrás felhasználásával, csak a legszükségesebb uj intézmények, szervezetek létrehozásával, a már meglévő, történetileg kialakult intézmények, szervezetek beépitésével jöjjön létre. Az uj rendszernek egyszerre két egymást kiegyensulyozó követelményt kell kielégiteni. Egyfelől minden könyvtári hálózatnak /ezen belül minden egyes könyvtárnak/ szervezetileg és munkája tartalmában is szorosan kell kapcsolódnia ahhoz a területhez /megyéhez, városhoz, egyetemhez, népgazdasági ághoz stb./, amelynek a könyvtári és tájékoztatási szükségleteit a maga sajátos eszközeivel és szolgáltatá-

saival minél teljesebb mértékben ki kell elégitenie. Másfelől azonban minden könyvtári hálózat /és könyvtár/ szervesen beletartozik a könyvtárak egységes rendszerébe is. Közvetlenül vagy közvetve részt vesz a közös szakmai problémák felvetésében, tisztázásában, és közreműködik a könyvtárügy országos csucsszervei által kidolgozott iránymutatások, elvi és gyakorlati segitségnyujtások általánossá tételében. Következik ezekből az is, hogy létre kell hozni mindazokat az országos csucsszerveket /pl. felügyeleti, szakfelügyeleti, módszertani szerveket, tanácsadó testületeket/, amelyek a könyvtári kulturának, mint a kultura sajátos tartományának a fejlesztéséhez, irányitásához és ellenőrzéséhez nélkülözhetetlenek. Végül a tervezet javasolta, hogy mindezt olyan átfogó jogszabály, könyvtári törvény foglalja össze, amely az uj magyar szocialista könyvtári kultura fejlődésének eredményeit elismerje, korszerü célkitüzéseit és tartalmi feladatait meghatározza, rendszerének szervezeti felépitését rögzitse, működési módját kijelölje és fejlődésének további távlatait is biztositsa.

A magyar könyvtári törvény /310/ előkészitése e helyzetelemzés és az itt kifejtett alapelvek alapján indult meg 1955-ben. Az előkészitésben a könyvtárosok és a könyvtárral rendelkező szervek széles köre vett részt. A tervezetet megvitatta a II. Országos Könyvtáros Konferencia is /1955. május 27./ . A törvényerejü rendelet és az azt életbeléptető miniszertanácsi határozat, amely 1956. márciusában jelent meg, alapvető jogszabálynak bizonyult. Mind máig ez a jogi alapja és kerete a magyar könyvtárügy egészének. Tömören magában foglalja a magyar könyvtárügy leglényegesebb szervezeti és mükö-

dési kérdéseit. Meghatározza a közkönyvtárak fogalmát, fajait és az egyes könyvtártipusok, könyvtári hálózatok vagy könyvtárak főfeladatait. Rendelkezik a könyvtárak elhelyezéséről, épitéséről, felszerelésérol, költségvetéséről, személyzetéről. Megállapitja az egyes könyvtári hálózatokat, azok szervezeti felépitését, feladatait, működésének módját, a szervezeti és működési szabályzatok elkészitésének határidejét. Kijelöli a dokumentáció helyét és szerepét a könyvtárügy rendszerén belül. Szabályozza és összehangolja a könyvtárak felügyeleti és főfelügyeleti szerveinek hatáskörét, valamint a kormányzati szakfelügyelet jogkörét. Intézkedik a könyvtárügy országos csucsszerveiről: az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsról, a nemzeti könyvtár országos feladatairól, a könyvtárosok egyetemi szakképzéséről. Felhatalmazást ad a további fejlesztés lehetőségeinek kidolgozására, a könyvtárügy egyes részterületeinek további jogi szabályozására, pl. gyüjtőkörök elhatárolásra, hálózatközi együttmüködés, könyvtárosok szakképesitése, a külföldi kiadványcsere, külföldi kiadvány beszerzés szabályozására stb. Az azóta eltelt 10 év gyakorlata igazolta, hogy a törvény szerkesztői az alakuló, fejlődő, formát kereső valóságot általában és lényegében helyesen érzékelték, a kodifikálást ugy végezték el, hogy a két jogszabály nemcsak az akkori valóságnak adott jogi formát, de a fejlődés további mozzanatai is jól elfértek e keretek között. Sőt több esetben ennél többre is mód nyilt: éppen a jogszabályokban biztositott további lehetőségek adtak ösztönzést a továbbfejlődésre. Csak néhány olyan kisebb jelentőségü területről derült ki, hogy azokat tulértékelték. A muzeumi, művészeti,

testnevelési és levéltári hálózatok, pl. nem tudták kellően kitölteni a törvényben számukra biztosított kereteket. Ugyanakkor kitünt, hogy néhány olyan terület is lendületes fejlődést ért el, amit akkor még nem lehetett előre látni. A közművelődési könyvtárak között, pl. a városok könyvtárai, az önálló községi és körzeti könyvtárak gyorsabban fejlődtek, mintahogy a törvény azt megfogalmazta. A tudományos és szakkönyvtárak területén pedig a tudományos tájékoztatás: dokumentáció és bibliográfia, valamint a müszaki felsőoktatási könyvtári hálózat fejlődése bizonyult gyorsabbnak, mint ahogy az várható volt. Ezek a problémák tehát megfelelő kiegészitő szabályozásra szorultak vagy szorulnak. A könyvtári törvény egészét azonban sem az előbbi, sem pedig az utóbbi tendenciák lényegében nem érintették. Nemcsak azért, mert a szükségessé vált módositás az egészhez képest nem tulságosan nagy terjedelmi és sulyu területek visszamaradásából vagy a vártnál gyorsabb fejlődéséből adódik, hanem azért sem, mert a törvény általános felhatalmazást ad az országos szakfelügyeletet ellátó Művelődésügyi Minisztériumnak, hogy a fejlődés során felmerülő kérdéseket megfelelő jogszabályok kiadásával rendezze. Ez a felhatalmazás eddig is, ezután is jó biztositék arra, hogy a jogi szabályozás lépést tartson a valóság fejlődésével, rugalmasan és ösztönzően támogassa a könyvtárügy fejlődésének soronkövetkező szempontjait.

A rendszer és a hálózatok

A mai magyar könyvtári rendszer nem az egyes magános könyvtárak valamilyen esetleges együtteséből áll, hanem olyan könyvtári hálózatok országos szervezete /311/, amelyek a szocializmus viszonyai között kialakult könyvtári és tájékoztatási feladatok ellátására jöttek létre, elvszerű és tervszerű munkamegosztáson alapulnak, s a társadalom életfolyamataiban adódó könyvtári és tájékoztatási szükségleteket együttes erőfeszítésekkel igyekeznek kielégíteni.

Ma már valamennyi közművelődési és iskolai könyvtár hálózat keretében működik. De a tudományos és szakkönyvtárak tulnyomó többsége is beletartozik valamelyik hálózatba. Sőt még azok a könyvtárak sem maradnak a rendszeren kivül, amelyek ez idő szerint nem tagjai egyik hálózatnak sem. A hálózat nélküli országos könyvtárak, pl. az Országos Széchényi Könyvtár, az Országgyülés könyvtára, stb. ugyanugy elvégzi a rendszerben ráháruló feladatokat, mint a hálózatok. A hálózaton kivüli egyes kisebb szakkönyvtárak pedig a könyvtárügy valamely részterületéről rendelkező jogszabályokon keresztül, pl. feladat- és gyüjtőkör meghatározásáról, nemzetközi cseréről, külföldi kiadványbeszerzésről, szakképesitésről kiadott utasitások, ill. a könyvtári szabványok kötelező alkalmazása révén haladnak együtt a könyvtárügy egészével.

A hálózat, mint középszintü szervezeti forma nem a szocialista könyvtári kultura terméke. Külföldön egyes egyetemek és városok könyvtárai, Magyarországon a fővárosi könyvtár és kerületi fiókjai között már évtizedekkel korábban is kialakult bizonyos hálózati kapcsolat. Általános szervezeti formá-

vá azonban a szocializmus viszonyai között fejlődött. Nyilván azért, mert kiválóan megfelelt a szocialista tervtársadalom magasabb szervezeti szükségleteinek. Legfőbb értéke, hogy az azonos államigazgatási, intézményi, vállalati keretben működő azonos feladatkörű vagy rokon, ill. hasonló funkciójú könyvtárakat olyan szervezeti egységbe kapcsolja össze, amely egyszerre biztosítja a nagyüzemi és kisüzemi szervezet előnyeit, ezek hátrányai nélkül. A hálózati kapcsolat lehetővé teszi az ellátandó terület, intézmény, vállalat könyvtári szükségleteinek alaposabb számbavételét és tervszerűbb kielégítését. Módot ad a hálózatba tartozó könyvtárak között a jobb feladat- és munkamegosztásra és a szervezettebb együttműködésre, a gyűjtőkörök és szolgáltatások pontosabb elhatárolására, a hálózat összállományának tervszerűbb fejlesztésére és hatékonyabb feltárására és felhasználására, pl. a letétek megszervezésére, a könyvtárközi kölcsönzés fejlesztésére. Elősegítheti a könyvtári szakmai követelmények és lehetőségek fokozottabb érvényesítését és védelmét a kívülállók, maradiak értetlensége, más területek féltékenysége ellenében. Biztosíthatja a hálózat tevékenységének egységes megtervezését és megszervezését, a hálózaton belül a jó szakmai tapasztalatok összegyűjtését és elterjesztését, a könyvtári dolgozók szakképzését és továbbképzését. Végeredményben a jól működő hálózatban egyszerre érvényesülhet a nagyobb és magasabb szintű szervezet céltudatosabb, szellemi és anyagi erőket összefogó tevékenysége és a felhasználó területre decentralizált kis intézmények valóságismerete, az olvasókkal való közvetlenebb kapcsolata, a szükségletek biztosabb felismerésének és hatékonyabb kielégítésének a lehető-

sége. Ezek az előnyök vitték diadalra és tették általánossá a hálózati szervezetet, amellyel a központi és tagkönyvtárak egyaránt sokat nyertek, de amelynek mégis legtöbb előnyét a magasabb színvonalu, hatékonyabb szolgáltatásokat élvező olvasótábor látta és látja.

Természetesen nem szabad tulértékelni a hálózati szervezetet. Ez nem csodaszer, amely egymagában elegendő a fejlődés nehézségeinek, problémáinak a megoldásához. A tulértékelés éppen olyan hiba, mint a lebecsülés.

A hálózatok jellegét, kialakulásának ütemét és terjedelmét nem elsősorban a szervezet lehetőségei, hanem valójában azok a társadalmi szükségletek és ezekből fakadó funkciók határozzák meg, amelyeket bizonyos irásbeli dokumentumok és dokumentum-gyüjtemények az adott társadalom életgyakorlatában betöltenek, ill. betölthetnek. Minthogy lényegében három ilyen szükséglet, ill. funkció van, igy a könyvtári hálózatok is e három főfeladatnak megfelelően három csoportba sorolhatók. Mégpedig vagy

a szakmüveltség megalapozását, bővitését támogatják, ezek a tudományos és szakkönyvtári hálózatok; vagy pedig

a társadalom általános müvelődését szolgálják, ezek a közmüvelődési hálózatok; vagy

az alapmüveltség megszerzését segitik, ez az iskolai hálózat.

A könyvtári hálózatok e három csoportján belül a szükségletek és funkciók differenciálódnak, ennek megfelelően könyvtári hálózati alcsoportok jönnek létre, amelyeket e funkcióbeli eltérések határolnak el egymástól.

2. TUDOMÁNYOS ÉS SZAKKÖNYVTÁRAK

A tudományos és szakkönyvtári hálózatok dokumentumanyagát az olvasó elsősorban munkaeszközként használja. Az idetartozó intézmények főként kutatóhelyek, ill. tájékoztatási központok. A hálózat nagyságát, a gyűjtemény terjedelmét, összetételét, terjesztésének irányát és ütemét a társadalmi életgyakorlat általa ellátandó területének, pl. tudományos kutatás, ipari, mezőgazdasági termelés, közlekedés, közegészségügy, szakemberképzés stb. fontossága, fejlettsége szabja meg. Ez a körülmény magyarázza, pl. a műszaki, mezőgazdasági, orvosegészségügyi hálózatok rendkívül gyors kibontakozását és más hálózatok, pl. a tudományegyetemi könyvtárak lassabb fejlődési ütemét.

Jelenleg a tudományos és szakkönyvtári hálózatokba 1624 könyvtár tartozik. Valójában mintegy kétszázzal több, mert négy csak formailag létező kis hálózat, a muzeumi, művészeti, levéltári és testnevelési, valamint a szakkönyvtári letétek adatai a nyilvántartásokban nem szerepelnek.

Nemzeti könyvtárunk

Nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár főfeladata megalapítása /1802/ óta a Magyarországon kiadott összes kiadványok, valamint a külföldön magyar nyelven vagy magyar szerzőktől fordításban, ill. idegen nyelven megjelent, de magyar vonatkozású kiadványok gyűjtése, megőrzése, könyvtá-

ri feldolgozása és hozzáférhetővé tétele. A könyvtár azonban ezt a hungarica jellegü gyüjtőkört elvileg sem mindig értelmezte következetesen, de mostoha viszonyai közepette a gyakorlatban sem voltak meg e feladat korszerü ellátásának a feltételei /beszerzési hitelkeret stb./, ezért különösen a mult századi hazai és a külföldön megjelent kiadványanyag begyüjtését csak jelentős hiányokkal végezhette. /312/ Mindazonáltal másfél százados működése során nemzeti művelődésünk hatalmas kincsestárává s a hazai tudományos kutatás egyik fontos műhelyévé vált, amiben - szerencsére - egyik világháboru sem okozott számottevő károsodást.

A könyvtárnak tehát - gyüjteményei sokfélesége és értéke, könyvtárosainak szakmai felkészültsége és tapasztalatai révén - megvoltak az adottságai arra, hogy a magyar könyvtárak kialakulóban lévő uj rendszerében vállalja és betöltse az uj szocialista nemzeti könyvtár szerepét. Megvoltak az előfeltételei ahhoz, hogy feladatkörének korszerü kidolgozásával, szervezetének és munkájának modernizálásával élére álljon a fejlődésnek: példát adjon többi tudományos könyvtárunknak és hathatós módszertani segitséget nyujtson az éppen kibontakozó közmüvelődési könyvtári mozgalomnak. A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai célkitüzéseinek és a Szovjetunió könyvtárpolitikájának és könyvtári tapasztalatainak elmélyült tanulmányozása a születőben lévő uj magyar könyvtári szükségletek elemzéséhez jó indításokat és iránymutatásokat adhatott volna.

Az indítások és iránymutatások azonban kezdetben nem a könyvtáron belül érlelődtek ki, hanem azok kivülről és felülről jöttek. Nemzeti könyvtárunk fokozatos megujulása nem a szocialista nemzeti könyvtár korszerü feladatainak felismeré-

séből és önkéntes vállalásából fakadt, hanem ezt a szocialista kulturális forradalom ereje, ezen belül az uj könyvtárpolitikánk lendülete lépésről-lépésre kényszeritette ki. /313/ Ez az alapvető oka annak, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1945-1957 között nem állott a fejlődés élére, többnyire nem egyik kezdeményezője, hanem inkább csak követője volt az uj könyvtárkulturánk forradalmi átalakulásának. S ez nemcsak befelé, a könyvtár fejlődésében, hanem annak kulcshelyzetónél fogva szükségképpen az egész magyar könyvtárügyben is hátrányosan éreztette hatását.

A döntő fordulatot a könyvtár fejlődésében az 1952-es minisztertanácsi határozat inditotte el, amely erősen kibővitette feladatkörét. A megszüntetett Országos Könyvtári Központtól átvette a nemzetközi kiadványcserét, a könyvtárközi kölcsönzést, az Országos Könyv-, ill. Folyóiratkatalógusokat. A Népkönyvtári Központ megszünése után /1954/ ide került az államositások idején nemzeti tulajdonba vett 4-5 milliónyi könyv- és folyóirat, valamint a könyvtári fölöspéldányok begyüjtésének és tervszerü elosztásának a feladata is. Uj feladatként hárult reá a könyvtárak bibliográfiai munkájának országos koordinálása, a közmüvelődési és tudományos könyvtárak módszertani segitése, a mikrofilmezés országos összehangolása. A kötelespéldányok beszolgáltatásáról kiadott uj kormányrendelet /314/ a könyvtári kötelespéldányok begyüjtését és szétosztását ruházta rá. Az 1956. évi 5.sz. tvr., ill. a végrehajtására kiadott minisztertanácsi határozat 18. pontja mindezt ujból lerögziti s ezeken tulmenően rábizza a nemzeti bibliográfiák, valamint a folyóiratcikkek repertóriumának készitését és ki-

adását, országos könyvalap létesítését, a történeti értékü kiadványok külföldre való kivitelének engedélyezését stb. Ezeken kivül a könyvtár szervezetéhez kapcsolódott 3 emlékjellegü vidéki könyvtár is, éspedig a Keszthelyi Helikon Könyvtár /1948/, továbbá a gyöngyösi és zirci volt szerzetesi könyvtárak /1953/.

A kulturális forradalom alapozó éveiben tehát gyors egymásutánban számos uj és nagy jelentőségü könyvtárügyi feladat sorakozott a könyvtár eredeti nemzeti könyvtári feladatai mellé. Olyan országos könyvtárügyi feladatok, amelyeknek az eddigiekkel együttesen, azokkal szervesen összehangoltan, szükségképpen uj tipusu szocialista nemzeti könyvtár kialakulására kellett vezetniök, s amelyek elkerülhetetlenül az uj magyar könyvtári rendszer egyik fontos központjává tették nemzeti könyvtárunkat.

A könyvtár életének adatai számszerüen tükrözik is ezt az ugrásszerü fejlődést. Mint az alábbi táblázat mutatja, két évtized alatt az állomány egésze, az évi gyarapodás mértéke, a látogatás és a használat üteme többszörösére növekedett. /315/

Megnevezés	1935	1952	1957	1965
Állomány kötet	796.564	3.115.007	3,723.782	4,948.771
Évi gyarapodás "	25.672	187.285	131.028	160.104
Használt dokumentum /db./	63.684	371.128	402.084	568.695
Dolgozók száma	52	124	242	392

Az ugrásszerü mennyiségi növekedéssel azonban nem járt mindig együtt a minőségi átalakulás megfelelő mértéke is. Még

pedig azért sem, mert ezekre az uj könyvtárpolitikai és könyvtárügyi feladatokra a könyvtár akkor nem volt kellően felkészülve. Általában erősen kötötték másfél százados hagyományai és megszokásai. Fékezte a fejlődést a jövendő szükségleteit és lehetőségeit bátran előrelátó könyvtárpolitikai elgondolások hiánya és ennek következményei: a szervezetlenség és bizonytalanság. Erősen gátolták mostoha körülményei, főként a helyhiány, a felszerelések korszerűtlensége, elégtelen létszáma és költségkeretei stb. S nem utolsó sorban érezhetően zavarták az uj viszonyoknak megfelelő nemzeti könyvtár mielőbbi kialakulását az akkori általános politikai és gazdasági nehézségek, váratlan ingadozások is. E belső és külső ellentmondások együttes következménye, hogy nemzeti könyvtárunk egyes részlegei, pl. a módszertani munka, a kötelespéldány, a könyvelosztás, a nemzetközi kiadványcsere, egyes könyvtári osztályok és tárak stb. viszonylagos jó fejlődése ellenére is ebben a kezdeti időszakban a saját megoldatlan problémáival: tisztázatlan feladatkörével és szétesö szervezetével, valamint költségvetési és létszámgondjaival erősen megnehezitette uj szocialista könyvtári kulturánk kibontakozását. /316/

Az 1957. évi módszertani felülvizsgálat óta, a vezető könyvtárosok együttes erőfeszitéseinek és az Országos Könyvtárügyi Tanács utmutatásainak segitségével indult meg azon az uton, amely a szocialista nemzeti könyvtár feladatkörének, szervezeti felépitésének és munkamódszereinek a kialakitásához elvezethet. Azóta elvszerüen kialakult a könyvtár uj szervezete. Jelentősen javultak költségvetési és létszámviszonyai. Kedvező döntés történt a könyvtár egyik legégetőbb problémájának: a helyhiánynak a kiküszöbölésére is. Nemzeti könyvtárunk a bu-

dai várpalota egyik különálló szárnyába, a Corvina hajdani elhelyezésének a közvetlen közelébe kerül. A felköltözés az új és jobb körülmények között folytatandó nagyobb munkára tervszerűen folyik. /317/ Így most már megvannak az előfeltételek ahhoz, hogy nemzeti könyvtárunk betölthesse a maga hivatását könyvtárainak új rendszerében.

Általános tudományos könyvtáraink

Tudományos nagykönyvtáraink - az Országos Széchényi Könyvtár mellett - a legvilágosabban tükrözik azt, hogy a régi és az új: a polgári örökség értékei és a szocialista kulturális forradalom követelményei hogyan olvadnak új korszerű magasabb egységbe. Egyes könyvtárak - és éppen a legjelentősebbek, pl. az Akadémiai Könyvtár és az egyetemi könyvtárak - már évszázadok óta vagy évtizedek óta működnek. Feladatkörüket, szervezetüket, állományukat és munkamódszereiket a kapitalista társadalom adottságai és szükségletei szerint alakították ki. Most egyszerre szembetalálták magukat a szocialista társadalom új követelményeivel. Néhány év leforgása alatt el kellett érniök, hogy a feladatkörüket, szervezetüket és munkamódszereiket az új szükségleteknek megfelelően gyökeresen átformálják, a kulturális forradalmat a maguk szűkebb területén végbe kellett vinniök. Más könyvtáraknak - főként a hálózati központ szerepének betöltésére hivatott nagy vagy gyorsan megnagyobbodott szakkönyvtáraknak, pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárnak, vagy az Országos Pedagógiai Könyvtárnak - valamely addig alig számottevő könyvgyűjteményből kellett rövid néhány év alatt

országos jelentőségű könyvtárrá fejlődnie. Mindkét utnak megvoltak a maga sajátos nehézségei, amit lehetőség szerint egyformán el kellett kerülni. A különböző előfeltételek és lehetőségek ismeretében nem lehet tehát meglepő, hogy általános és tudományos szakkönyvtáraink és hálózataik szocialista fejlődése nem azonos ütemben történt s a fejlődésnek ma is különböző fokán tartanak.

Az előhaladás vagy a visszamaradás mindig legbiztosabb mértéke volt s ma is az, hogy a könyvtárnak mennyire sikerült tisztáznia a maga uj feladatkörét, hol tart az uj feladatkör ellátásához legalkalmasabb szervezet és munkamódszerek kialakításában és feladatait milyen eredménnyel végzi. Egy szóval: a maga sajátos hivatását mekkora hatékonysággal és a tudatosság milyen fokán tölti be könyvtáraink rendszerében. Természetesen ez nemcsak a tudományos és szakkönyvtárak szocialista fejlődésének a mértéke, hanem valójában valamennyi könyvtáré, de a dolog természeténél fogva ez a tudományos és szakkönyvtárak, valamint a nemzeti könyvtár esetében szükségképpen különös súllyal jelentkezik, mert itt az egyes könyvtáraknak és hálózataiknak sajátos adottságaiknak megfelelően egyedi megoldásokat kellett kiformálniuk. Míg a közművelődési vagy iskolai könyvtárak egymás elvi eredményeit és gyakorlati tapasztalatait feladataik közeli rokonsága következtében közvetlenül is jobban hasznosíthatták.

Az átalakulást elsőnek 1949-1950-ben főként egyes vidéki egyetemi könyvtárak /318/ és egyes szakkönyvtárak kezde-

nényezték. A vidéki egyetemi könyvtárakat, elsősorban a debrecenit és a szegedit kevésbé kötötte a hagyomány és jobban ösztökélték a nagyfoku elmaradottság felszámolására irányuló törekvések. A szakkönyvtárakat, köztük elsősorban az Országos Müszaki Könyvtárat pedig uj megoldások keresésére késztette a gyakorlat, főként az első ötéves tervben fellendülő ipari termelés megnövekedett könyvtári és dokumentációs szükségletei. Hamarosan azonban, a több-kevesebb tudatossággal és lendülettel bekapcsolódott a szocialista átalakulás folyamatába minden számottevő tudományos és szakkönyvtárunk. Ugyhogy az első ötéves terv éveiben tudományos és szakkönyvtárainkk korszerüsödése - ha nem is azonos ütemben, de mindenütt előrehaladt.

Következményeiben alapvető jelentőségü volt általános és tudományos szakkönyvtárainkk fejlődésében az 1956. évi 5.számu törvényerejü rendelet, ill. a végrehajtásáról kiadott minisztertanácsi határozat, ami a könyvtárügy e területén elsőnek fogta össze elvszerüen és szabályozta egységesen az esedékes átalakulást. A jelentősége különösen négy vonatkozásban emelkedik ki.

Mindenekelőtt világosan meghatározta szocialista társadalmunknak azokat az életfolyamatait /pl. tudományos kutatás, felsőfoku szakemberképzés, ipari és mezőgazdasági termelés, egészségügy stb./, amelyeknek állandóan növekvő könyvtári és dokumentációs szükségleteit elsősorban, rendszeresen és mai szinvonalon kell kielégiteni. Ezzel egyben megállapitotta a legfontosabb könyvtári feladatköröket is, ami nem lehet más, mint a társadalmi gyakorlat e legfontosabb folyamatainak korszerü könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokkal való minél

hatékonyabb támogatása.

A könyvtári hálózatok létrehozásával kialakította azt a szervezetet, amely lehetővé teszi az azonos feladatkörű könyvtárak intézményes együttműködését és kölcsönös támogatását. A hálózat nagy előnye, hogy a fejlettség kellő fokán egyszerre érvényesülhetnek benne a centralizálás és decentralizálás követelményei. Egymást támogathatja benne a nagyobb tapasztalattal bíró, szélesebb látókörű központi irányítás, és a könyvtári szolgáltatások közvetlen felhasználása, pl. a kutatók, oktatók, a termelés irányitói körében. Éppen ezért mindenütt, ahol odaadással és hozzáértéssel munkálkodtak a kiépítésén, eredményesnek bizonyult.

Az egyes hálózatok keretében egyesültek a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységek is. Ezzel lehetővé vált, hogy a társadalmi gyakorlat legfontosabb folyamatai minden olyan szolgáltatást egymással elvszerűen koordináltan kaphassanak meg, ami az irásos- nyomtatásos közlésmóddal függ össze. Ily módon a feladatkör ellátásához szükséges irásművek, ill. kiadványok begyüjtése, könyvtári feldolgozása, megőrzése és hozzáférhetővé tétele, valamint az idetartozó müvek rendszerezése és tartalmi feltárása szervesen kapcsolódhat egymáshoz és kölcsönösen támogathatja egymást.

Végül a feladatkörök körvonalazása, valamint a szervezeti keretek és kapcsolatok rendszerbefoglalása biztos alapot adott a tudományos és szakkönyvtárak egyik legnehezebb problémájának megoldására: a gyüjtőkörök elhatárolására is. /319/ A gyüjtőkörök 1958-ban bevezetett uj rendje kiküszöbölte a feleslegesen párhuzamos beszerzéseket, ugyanakkor elkerülte a

szükségtelen merev megszoritásokat is, amit a kiadás előtt álló uj gyüjtőköri kódex előreláthatóan biztosit is. A hálózat a feladatkörének ellátásához szükséges müveket a meghatározott költségvetési keretében korlátozás nélkül beszerezheti. A gyüjtőkör e rugalmas, a valósághoz alkalmazkodó rendszémnek jó próbája a legfontosabb és legkényesebb terület: a külföldi kiadványok beszerzésének alakulása. A könyvtárak külföldi könyvbeszerzése évenként megközelitőleg 40.000 mü. Ennek tulnyomó többsége, csaknem 80 %-a csak egy példányban érkezett az országba. Két példányban kerül könyvtárainkba 11.4 %, háromban 4 %, négyben 1.8 %, öt vagy enél több példányban 3.3%. Ez a megoszlás nagyban és egészben ésszerü gyarapitási politikára vall. Ha az egyes hálózatok között, még inkább az egyes hálózatokon belül a gyüjtőkör kérdései még további tisztázást kivánnak is, az alap kétségtelenül helyesnek bizonyult. A gyüjtőkör elhatárolása és következetes megtartása egyebek között az egyik nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy könyvtáraink most kialakuló uj rendszere valóban rendszer legyen.

Tudományos és szakkönyvtáraink általában éltek ezekkel a könyvtári törvényben megadott könyvtárpolitikai iránymutatásokkal és számukra biztositott lehetőségekkel. A legutóbbi évek során tulnyomó többségük, csaknem 90 %-uk a kijelölt 14 hálózatba szerveződött. E hálózatok fontossága és fejlettségi foka természetesen nem egyforma. Nagyjelentőségü, milliós állománnyal rendelkező, széles olvasótábort ellátó 14 nagy hálózatunk mellett van 5 közepes vagy kis hálózatunk is. A feladatkörüket behatóan elemzések alapján tisztázó, szervezetüket jól kiépitő, könyvtári bibliográfiai és dokumentációs szolgál-

tatásaikat korszerűen kifejlesztő hálózatok mellett vannak egyik vagy másik vonatkozásban elmaradt, vagy általánosságban is a fejlődés kezdeti szakaszában tartó hálózatok is. Egészében véve azonban az alapvetés helyesnek bizonyult, az eredmények már eddig is számottevőek, s minden jó alapot ad ahhoz, hogy tudományos és szakkönyvtáraink a továbbiakban úgy fejlődhessenek, ahogy azt szocialista társadalmunknak termelési, oktatási, kutatási és más fontos szükségletei valóban megkívánják.

A legnagyobb hálózatok fejlődéséről és jelenlegi állapotáról a következő néhány összefoglaló adat nyújt vázlatos tájékoztatást.

Az akadémiai hálózatban a mintegy 1.400.000 kötetnyi összállományból a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtár /alapítási éve: 1826/ és hálózata egyenletes ütemben fejlődik. A központi könyvtár és 46 kutatóintézeti könyvtár fejlődését a következő adatok tanusitják /320/:

Év	Könyvtárak száma	Állomány /db/	Évi gyarapodás /db/	Helyben olvasás /db/	Kölcsönzés /db/	Főfoglalkozású könyvtári dolgozók
1957	36	1.432.005	55.756	159.985	55.620	103
1965	46	1.826.905	100.001	209.324	126.990	162

A központi könyvtár egyben országos szakkönyvtár az ókori történelem, klasszika-filológia, világirodalom, története, orientalisztika és nyelvtudomány köréből. A hálózati könyvtárak közül természettudományi 29, társadalomtudományi

14, vegyes jellegű 2. Kiemelkedik közülük az Eötvös könyvtár 110.000, a Történettudományi Intézet könyvtára 62.500 és a Földrajztudományi Kutató Csoport könyvtára 37.200 dokumentummal. Az akadémiai központi könyvtár és a hálózat egyik legfontosabb feladata a külföldi tudományos kiadványok gyűjtése. Ezek jelentős része a nemzetközi cserekapcsolatok útján kerül a könyvtárakba. A hálózat keretei kialakultak, de teljes kifejlesztése még a jövő feladata. /321/

Tudományegyetemi könyvtáraink öt önálló, de egymással szorosabban együttműködő hálózatot alkotnak, éspedig: a budapesti, debreceni, pécsi, szegedi tudományegyetem és a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtári hálózatát. /322/ Legrégibb, állománya nagyságát és értékét tekintve legjelentékenyebb a Budapesti Tudományegyetem Könyvtára /alapítási éve: 1635/. Egyben országos szakkönyvtár is a filozófia, a középkori és ujkori történelem, a vallás- és egyháztörténet, az antiklerikális irodalom, továbbá a szlavisztika és anglisztika, valamint a földrajztudományok köréből. A legutóbbi évtized során gyors fejlődésnek indult a debreceni /alapítási éve: 1916/, a szegedi /alapítási éve: 1921/ és a pécsi /alapítási éve: 1774/ tudományegyetem könyvtára és hálózata is. A szorosan vett egyetemi könyvtári feladatokon túlmenően, mindhárom az ország egy-egy nagyobb tájegységének /Tiszántul, Délalföld, Dunántul/ tudományos tájkönyvtára is. A Debreceni Egyetemi Könyvtár ezenkivül 1952 óta teljes kötelespéldányt is kap, amit főként könyvtárközi kölcsönzésre használ. A legfiatalabb tudományegyetemi könyvtár a Közgazdaságtudományi Egyetemé, ami

egyben a közgazdaságtudományok szakkönyvtára és a közgazdasági dokumentációt is végzi. A vidéki tudományegyetemi hálózatokba beletartozik a székhelyükön vagy a közelükben működő pedagógiai főiskolák könyvtára is. Az összekapcsolást a feladatkörök közeli rokonsága indokolja. Mindeddig azonban ez a rendelkezés nem valósult meg. Nyilván azért, mert eddig maga a szorosan vett egyetemi hálózat kialakítása sem mindenütt haladt kellő ütemben. Éppen nagyobb tudományegyetemeinken okoz nehézségeket az intézeti /tanszéki/ és más könyvtárak nagyobb száma, ezek viszonylag gazdagabb és jobban használt állománya. Itt a hálózati feladatoknak még csak egy része /pl. külföldi kiadványok központi beszerzése és feldolgozása, egyetemi központi katalógus, figyelőszolgálat, módszertani irányítás stb./ valósult meg. Más része /pl. a hazai kiadványok központi beszerzése és feldolgozása, fölöspéldányok kivonása stb./ jelenleg még megoldatlan a az adott viszonyok között nehezen végrehajtható feladat. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a tudományegyetemek könyvtárügyében is egyik fontos feladat a feladatkörök további tisztázása, valamint a korszerű szervezeti formák: a hálózatok minél teljesebb kiépítése, a hálózati munka minél korszerűbb kifejlesztése. /323/ Erre az egyetemeknek is, a központi könyvtáraknak is az eddiginél több figyelmet és erőt kell fordítaniuk.

Az öt tudományegyetemi központi könyvtár és hálózat együttes fejlődését 1957 és 1965 között a következő legfontosabb adatok igazolják:

Év	Könyvtárak száma	Állomány /db/	Évi gyarapodás	Helyben olvasás /db/	Kölcsönzés /db/	Dolgozók száma
1957	193	4.415.929	180.751	768.884	360.139	264
1965	243	5.972.280	302.160	1.503.277	532.421	350

Az egyes könyvtárak helyzetéről és viszonyairól közelebbről is tájékoztatnak az alábbi részletekbe menő adatok. Feltárják azokat a viszonylag jelentős különbségeket, amelyek a régebbi és ujabb, fővárosi és vidéki egyetemi könyvtárak között kialakultak:

Tudomány egyetemi könyvtár	A központi könyvtár és hálózat				Könyvtári dolgozók száma
	Könyvtárak száma	Állománya /db/	Évi gyarapodás /db/	Forgalma /kötet/	
Budapest	82	1.983.426	51.356	469.966	179
Debrecen	30	2.305.242	178.457	462.985	86
Szeged	73	868.325	37.270	468.127	123
Pécs	36	440.571	21.498	178.949	68
Közgazd.tud. egyetem	22	374.677	3.372	424.846	84

Mint látható a tudományegyetemi hálózatok feladata, használata és forgalma rendkivül kibővült. Az egyetemi szakemberképzés és kutató munka egyaránt nagy mértékben növelte a könyvtárak igénybevételét. A hallgatói létszám gyors emelkedése és az oktatók egyre intenzivebb bekapcsolása a tudományos kutató munkába a könyvtárak állományának és szolgáltatásainak a bővitését teszi szükségessé. Ehhez azonban csaknem minden könyvtár

elhelyezési és létszám gondjait, felszerelési hiányait kellene megoldani. Erre annál is inkább sürgős szükség volna, mert eddig a fontosabb könyvtártipusok közül viszonylag az egyetemi könyvtárak működési feltételei fejlődtek a legkisebb mértékben.

Szakkönyvtárak

Műszaki szakkönyvtárainkat a fejlődés első szakaszában két nagy hálózat, éspedig a Műszaki felsőoktatási és a Műszaki termelési könyvtári hálózat fogja össze. A két műszaki hálózat kialakulása és fenntartása egyrészt történeti adottság, másrészt gyakorlati szükségesség. A műszaki felsőoktatás is, az ipari termelés és kutató munka is, mennyiségileg úgy megnövekedett, egyiknek is, a másiknak is a könyvtári és dokumentációs szükségletei annyira sajátosan alakulnak, hogy célszerűbb volt a műszaki könyvtárak két csoportját két szervezetbe összekapcsolni. Természetesen azzal, hogy a két rokon hálózat a közös ügyeket /állománygyarapitás, bibliográfiai és dokumentációs munka stb./ rendszeres és szoros együttműködéssel egyeztesse.

A Műszaki felsőoktatási könyvtári hálózat eredetileg a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának /alapitási éve: 1946/ irányitásával egyesitette magában az összes műszaki felsőoktatási intézmények egyetemi, kari, tanszéki, diákotthoni stb. könyvtárait. Ez annál is inkább indokolt volt, mert a két világháboru közötti állapothoz képest a műszaki felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak száma is, könyvtári szükségletei is ugrásszerüen megnövekedtek. Az 1937/38. tanévben pl. mindössze 452 egyetemi oktatót és 2328 hallgatót tar-

tottak nyilván. Két évtized múlva, 1965/66-ban a műszaki egyetemi oktatók száma 2.570 , a hallgatóké pedig 32.408. De nemcsak a hallgatók száma, hanem időközben az egyes használók igényei is növekedtek. Ezt a három műegyetem több,mint másfél száz könyvtára már három hálózati keretben igyekszik kielégíteni. Megalapozza és megkönnyíti ezt a hálózat állományának gyorsütemű központi katalogizálása, ami az egyetem és a központi könyvtár együttes erőfeszítésének az eredménye. /324/ A Budapesti műegyetem központi könyvtára egyben a matematika, fizika és kémia országos szakkönyvtára is. A miskolci műegyetem pedig a kohászat és bányászat szakkönyvtára is.

Év	Könyvtárak	Állomány /db/	Évi gyarapodás /db/	Helyben olvasás /kötet/	Kölcsönzés /kötet/	Könyvtári dolgozók
Műszaki Felsőoktatási hálózatok 1957:	152	1.345.836	64.262	163.081	120.299	104
1965:	155	1.126.365	78.757	256.056	275.127	155

A Műszaki termelési hálózatban kiemelkedő eredmény az Országos Műszaki Könyvtár /alapitási éve: 1883/ korszerű elhelyezése és nagyarányu kifejlesztése, a nagyszámu üzemi szakkönyvtár és üzemi dokumentációs részleg összefogása, valamint a központi műszaki dokumentáció megszervezése és korszerű kialakitása. /325/ A központi könyvtár olvasóforgalma az alábbi adatok szerint gyorsan emelkedett:

Év	Állomány /könyv és folyóirat/	Helybenolvasás kötet	Kölcsönzés
1938	60.639	49.760	4.609
1949	51.038	48.564	2.497
1952	111.950	104.004	28.626
1957	149.277	143.288	48.901
1965	437.000	216.277	103.363

Ezek a számok az ipari kutatás és termelés szakirodalmi igényeinek erős növekedését mutatják. Teljesen alátámasztják ezt az üzemi műszaki szakkönyvtárak és a műszaki dokumentáció fejlődésének adatai. Az ipari üzemek államosításával párhuzamosan 1949-1950-ben mintegy 130 műszaki szakkönyvtár kezdte meg működését. Számuk 1958-ig ezerre emelkedett, azóta az ipari üzemek összevonása következményeként közel 600-ra csökkent. Az ipari termelő és kutató munkában elfoglalt helyükről és jelentőségükről állományuk és forgalmuk adatai tanúskodnak. /326/

Év	Könyvtárak száma	Állomány /db/	Évi gyarapodás	Helyben olvasás	Kölcsönzés	Dolgozók száma
1957	1.037	7.440.662	384.131	435.950	715.498	291
1965	591	10.013.586	856.606	572.384	1.844.641	851

A beiratkozott olvasók száma 1965-ben együttesen 155.887 volt. A könyvtárakban összesen 851 főfoglalkozású könyvtáros, dokumentalista és fordító és közel ugyanennyi nem főfoglalkozású munkaerő dolgozott.

A műszaki dokumentáció a mezőgazdasági, orvostudományi, közgazdasági és könyvtári dokumentációval együtt 1949-ben indult meg a 4.118/1949/136.Korm. rendelet előírásainak megfelelően. Azóta sok irányban kifejlesztette és magas színvonalra emelte munkáját. A Műszaki Lapszemle az ipar fontosabb ágainak megfelelően 13 sorozatban jelenik meg. Megszervezte egyebek között a figyelőszolgálatot, a témafigyelőszolgálatot, a külföldi folyóiratok tartalomjegyzékének fordítási szolgálatát. A Műszaki termelési könyvtári hálózat tehát az uj magyar könyvtárügy korszerű fejlődésének az élvonalában halad. Országunk iparának gyors fejlődése és előirányzott távlati továbbfejlesztése azonban ennél is több és hatékonyabb könyvtári és dokumentációs támogatást kiván. Különösen most a gazdasági irányitás színvonalának emelése és a műszaki tájékoztatási rendszer továbbfejlesztése idején.

A mezőgazdasági és erdészeti hálózatban az Országos Mezőgazdasági Könyvtár /1951/ vezetésével egy szervezeti keretbe tömörültek egyfelől az agrárfelsőoktatási intézmények /egyetemek és főiskolák/ könyvtárai, másfelől pedig a mezőgazdasági kutatóintézetek könyvtárai. /327./ A hálózatba tartozó könyvtárak száma a könyvtári hálózatokhoz viszonyitva ez idő szerint nem nagy. A felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek mintegy 156 könyvtárát foglalja magában. A különbség oka nyilván az, hogy a mezőgazdaság a nagy termelői gyakorlatában ma még általánosságban sokkal kevésbé veszi igénybe a korszerű könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokat, mint az ipari termelés. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a nagyüzemi termelés korszerű formái kialakitásának viszonylagos vissza-

maradása szükségképpen maga után vonta a mezőgazdasági termelő üzemi szakkönyvtárak kérdésének megoldatlanságát is. A könyvtári törvény előkészítése idején eredetileg a mezőgazdaság könyvtári és dokumentációs szükségleteinek ellátására is két hálózat - egy oktatási és egy termelési - terve merült fel. Akkor nem annyira elvi, könyvtárpolitikai megfontolások alapján, mint elsősorban a termelőüzemi szakkönyvtárak hiánya miatt az összes mezőgazdasági szakkönyvtárak egy hálózatba kerültek. A termelőüzemi szakkönyvtárak kérdése azonban még mindig nem oldódott meg. Végeredményben az dönti majd el, hogy a mezőgazdaságnak a fejlődés későbbi magasabb fokán: az üzemek összevonása, a termelés szakosítása és belterjesebbé tétele, a tudományos alapokon való gazdálkodás általánosabbá válása stb. után ugyanugy szüksége lesz-e a termelés helyén a szakkönyvtári és dokumentációs szolgáltatásokra, mint az iparnak, vagy pedig megelégedhet a központi könyvtár, ill. az egyes szakági oktatási vagy kisérleti intézmények szolgáltatásaival. Minthogy általános követelmény, hogy a könyvtár a felhasználókhoz minél közelebb kerüljön, ezért valószinü, hogy a fejlődés magasabb fokán a szakkönyvtárak megfelelő fajtái a mezőgazdasági üzemekben is kialakulnak. Erre vall, hogy a jól dolgozó nagyüzemek egymás után szervezik szakkönyvtáraikat. Ugy tünik, hamarosan eldől ez a sokat vitatott kérdés is, mégpedig ugy, ahogy az elvileg előre várható volt: kialakulnak a szakkönyvtárak mindenütt, ahol a társadalmi gyakorlat szükségessé teszi őket.

A hálózat fejlődését az alábbi adatok mutatják:

Év	Könyvtárak	Állomány	Évi gyarapodás	Helyben olvasás	Kölcsönzés	Dolgozók száma
1957:	141	842.307	50.458	115.024	171.234	126
1965:	156	1.181.478	94.633	144.050	327.861	238

Mindenesetre jelentős eredmény, hogy a hálózat könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásai máris jó segítséget nyujtanak a mezőgazdasági szakoktatásnak, kutatásnak és termelésnek egyaránt mindenütt, ahol azt igénylik. A feladatok és a megoldások megindult tudatos vizsgálata pedig egyik legfontosabb előfeltétele a továbbfejlődésnek.

Hosszas vajudás után az orvostudományi hálózat is megalakult. /328/ Egyesíti magában az orvostudományi és egészségügyi oktató, kutató és gyógyító intézmények szakkönyvtáreit és az orvostudományi dokumentációs központot. A hálózat jogi koreteinek kialakításával megnyilt a lehetőség arra, hogy az orvostudomány és egészségügy szakkönyvtári és dokumentációs szolgáltatásai mielőbb felzárkózzanak az ország könyvtárügyének általános színvonalához. Az eddigi eredmények gyors fejlődéséről tanuskodnak.

Év	Könyvtárak	Állomány	Évi gyarapodás	Helyben olvasás	Kölcsönzés	Dolgozók száma
1957:	248	778.295	34.363	234.021	189.520	53
1965:	409	1.116.106	94.218	522.008	339.405	161

Egyes kisebb hálózatokban, mint a Muzeumi, a Művészeti, a Levéltári és a Testnevelési könyvtári hálózatban nemcsak az állomány és a forgalom kisebb, mint a nagy hálózatokban, hanem a nagy hálózatokhoz képest a korszerű szervezeti formák és munkamódszerek kialakításában is elmaradtak. Ezek egyelőre inkább csak keretek, amelyek nehezen telnek meg korszerű tartalommal. Nyilván azért, mert az itt dolgozó szakemberek nem igényelnek a mainál lényegesen fejlettebb könyvtári szolgáltatásokat.

Két országos könyvtárunk: az Országgyülési Könyvtár és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára /329/ hálózati kapcsolatok nélkül működik. Az Országgyülési Könyvtár /alapitási éve: 1866/ az ujkori történelem, állam- és jogtudomány és államigazgatás országos szakkönyvtára is. Állománya 1965-ben 419.590 kötet, forgalma pedig 132.394 dokumentum. Szép eredménye a Tanácsköztársaság idején kiadott nyomtatványok különgyüjteményének s e gyüjtemény katalógusának az elkészitése. Továbbá a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emlékanyagának összeállitása. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára /alapitási éve: 1867/ statisztikai szakkönyvtár. Mellette teljes jogu kötelespéldányt gyüjtő könyvtár. Állománya 1965-ben 296.583 kötet, forgalma pedig 79.701 dokumentum.

Két országos szakkönyvtár: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Pedagógiai Könyvtár tudományos tevékenységén kivül egyben a főváros közmüvelődési, ill. az iskolai könyvtárhálózat központi könyvtára is. Ebben az összefüggésben a továbbiakban csak majd szó róluk.

Végül a tudományos kutatás, főként a történeti jellegü kutató munkák szempontjából fontos a 30 különféle egyházi könyv-

tár állapota is. Állományuk csaknem 1.8 millió. Jelentős részük a régebbi korok gazdag könyv- és kéziratanyagát őrzi. A történeti kutatások fontos lelőhelyei. Célszerű volna az eddigi támogatás kiterjesztésével és növelésével is biztositani, hogy e nagyértékű forrásanyag korszerűen karbantartható és a kutatás számára zavartalanul hozzáférhető legyen. /330/

3. KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK

Közművelődési könyvtáraink két nagy csoportja: a tanácsi /területi/ és a szakszervezeti, ill. szövetkezeti kölcsönösen kiegészíti és támogatja egymást. Az első a lakóhelyén, a második a munkahelyén igyekszik társadalmunk minél szélesebb tömegeinek közkönyvtári szükségleteit felmérni, olvasási igényeit felkelteni és kielégíteni. Egyik is, másik is, fontos szerepet tölt be az uj magyar társadalom kulturális életében, különösen a munkások és parasztok politikai nevelésében, általános és szakmaveltségének kiszélesítésében és elmélyítésében.

Mint láttuk, mindkettőnek megvoltak a maga történeti előzményei, amelyek a mai méretek mellett már eltörpülnek ugyan, a maguk idejében és helyén mégis bizonyos szerepet játszottak. Az osztálytársadalom viszonyai között az előzmények, eredetük, céljuk és tartalmuk szerint két világosan elhatárolható csoportba tartoznak. A munkásság, ill. a parasztság mozgalmai keretében keletkeztek a szakszervezeti és szociáldemokrata párti könyvtárak /331/, ill. a falusi olvasókörök könyvtárai /332/. Az uralkodó osztályok hivatalos állami és egyházi szervei s maguk a tőkések vagy tőkés vállalatok létesítették a városi közművelődési és a falusi népkönyvtárakat /333/, ill. a gyári munkáskönyvtárakat, meg a különféle egyházi szervek, ill. egyletek, munkás- vagy népkönyvtárait. /334/ Mindez arra vezetett, hogy a munkásság szervezetei, még kevésbé a parasztok nem tudtak annyi munkás-, ill. népkönyvtárat létrehozni, amennyi a

dolgozók széles tömegeinek olvasási igényeit kielégithette és továbbfejleszthette volna. A hivatalosan megszervezett népkönyvtárak és gazdakönyvtárak, gyári munkáskönyvtárak és városi közművelődési könyvtárak könyvállománya pedig tulnyomó többségében az uralkodó tőkés osztályok érdekeit szolgálta, igy ezeket a dolgozó tömegek nem tekintették a magukénak: csak kevesen és azok is csak kevéssé használták őket. Szabó Ervin találó megállapitása szerint nyilván az "irodalmi népkonyha jellegük" riasztotta el az olvasókat. /335/

Az alapvető fordulat a közművelődési könyvtárügyben szükségképpen csak akkor következett be, amikor az osztálytársadalom viszonyainak felszámolása során a társadalom erőforrásai egyesültek, s a közművelődési könyvtárügy korszerű kifejlesztése érdekében a dolgozó tömegek mozgalmi ereje és a szocialista állam hatalma egymással szövetkezett. E két fő erőforrás szoros szövetsége és kölcsönös támogatása magyarázza meg azokat a gyors egymásutánban létrejött, mennyiség és minőség tekintetében egyaránt alapvető és kiemelkedő eredményeket, amelyek a magyar közművelődési könyvtárügy hősi korszakát jellemzik.

A közművelődési könyvtárak fejlődésének első szakaszában még volt bizonyos kettősség: a társadalom erői akkor még megoszlottak. Az állami szervek munkája elsősorban a körzeti és letéti könyvtárak szervezésére, a mozgalmi lendület pedig egyfelől a népkönyvtárak, és másfelől a szakszervezeti könyvtárak gyors létrehozására irányult. Az erők megoszlása a forradalmi átalakulás alapozó éveiben rendkivül gyors ütemü, de több vonatkozásban is erősen tervszerütlen fejlődésre veze-

tett. Rövid néhány év alatt több ezer területi és szakszervezeti könyvtár keletkezett, aminek a politikai- szakmai irányitása megoldatlan volt. A szocialista művelődés fejlődésének s ezen belül a közművelődési könyvtárügy egységének biztositása ezen a területen is elengedhetetlenné tette a könyvtárpolitikai célkitüzések egyeztetését, az erőforrások összefogását, a szervezeti keretoknek s a bennük folyó munka tartalmának korszerü kialakitását is. A minisztertanács már emlitett 1952-es, valamint a SZOT 1951-es és 1955-ös határozata éppen ezt a könyvtárpolitikai alapvetést volt hivatott megadni. A következő évek eredményei e határozatok egyenes következményei. Azóta s az ezekben megszabott célkitüzéseknek megfelelően az ott lerögzitett keretekben közművelődési könyvtáraink mindkét csoportja megszilárdult. Alig egy évtized alatt dolgozó népünk politikai, szakmai nevelésének és önképzésének valóban nélkülözhetetlen intézményévé váltak.

Tanácsi közművelődési könyvtárak

A tanácsi közművelődési könyvtári hálózatok az államigazgatás felépitése szerint szerveződtek meg. Fő szervezeti formájuk a megyei, járási, városi hálózat. Ezeken belül helyezkednek el a megfelelő önálló községi, körzeti könyvtárak, kölcsönző állomások, ill. a városi kerületi könyvtárak, fiókkönyvtárak és mozgó könyvtárak /művelődési autók, bibliobuszok/. Valamennyi tanácsi könyvtári hálózat főfeladata, hogy a működési területén, vagyis az általa ellátott közigazgatási egységen belül a lakóhelyen jelentkező általános művelődési igények kielégitését igyekezzenek szolgálni. Annak ellenére azon-

ban, hogy minden községben van könyvtár, a hálózatok kiépítése még nem fejeződött be. Két további fontos feladat áll előttük. Egyik az, hogy a meglévő könyvtárak minőségét emeljék: állományát növeljék, elhelyezését és felszerelését korszerűsítsék, munkáját javítsák. A másik pedig az, hogy a ma még hiányosan ellátott vagy teljesen ellátatlan területeket: a városi és községi peremterületeket és tanyaközpontokat a könyvtári szolgáltatásokba fiókkönyvtárak, letéti könyvtárak, kölcsönző állomások szervezésével és mozgókönyvtárak rendszeresítésével bekapcsolják. A hálózatok sűrítése, s ezzel a könyv még közelebb juttatása az olvasóhoz, valamint a könyvtárak minőségének az emelése, az a két központi feladat, aminek az elkövetkező években a hálózatok egész tevékenységét meg kell határozniá.

Vezető helyet foglal el a tanácsi közművelődési könyvtárak között Szabó Ervin kiemelkedő alkotása, a korszerű közművelődési könyvtár típusa: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár /1893/ és hálózata /1913/. A hálózat központi könyvtára a társadalomtudomány /szociológia/ országos szakkönyvtára. Állománya meghaladja a félmillió kötetet. Sokoldalu és termékeny bibliográfiai tevékenységet folytat és hatékony módszertani munkát végez. A fővárosi hálózat két vonatkozásban ért el jelentős eredményt. Az egyik, hogy az uj kerületi könyvtárak tulnyomó többségét a főváros külső, munkáslakta kerületeibe telepitette. A másik, hogy az olvasók számát két évtized alatt hét-nyolcszorosára, a forgalmat pedig hatszorosára emelte. Ma már mintegy 170.000 olvasó, csaknem 6.3 millió kötetet hasz-

nál a könyvtár állományából. A kerületi könyvtárak két évtizedes fejlődésének legjelentősebb adatai a következők /336/:

Év	Kerületi könyvtár	Fiók könyvtár	Állomány /kötet/	Évi gyarapodás /kötet/	Olvasók száma	Forgalom /kötet/	Könyvtári dolgozók
1938	13	-	228.687	31.804	19.624	1.010.539	37
1948	19	-	249.778	41.464	24.942	1.202.117	40
1957	42	-	829.493	81.255	11.904	2.904.501	313
1965	59	54	1.535.601	86.515	169.768	6.292.293	373

A megyei hálózatok a megye területén már működő városi, körzeti és letéti könyvtárak egységes szervezeti keretbe való foglalásával és a hiányzó járási, községi, letéti és fiókkönyvtárak fokozatos megszervezésével jöttek létre. A szervezeti keretek 1952-ben gyors lendülettel alakultak ki. A következő években viszonylag lassabban haladt előre. Újabb kibővülése a legutóbbi években a fiók- és mozgókönyvtárak /337/ megszervezésének megindításával vette kezdetét. Számszerűen ez így alakult:

Könyvtár	1950	1952	1957	1965
Megyei könyvtár	-	19	19	19
Körzeti könyvtár	22	-	-	-
Járási könyvtár	-	45	94	107
Városi könyvtár	56	15	17	31
Népkönyvtár	1.632	3.296	3.690	-
Községi könyvtár	-	-	-	3.024
Fiók könyvtár	-	-	367	2.109
Művelődési autó	-	-	-	63
Összesen	1.710	3.375	4.187	5.353

A másfél évtizedes fejlődés során a könyvtári intézmények száma több, mint háromszorosára növekedett. Valamennyi körzeti könyvtár és a városi könyvtárak nagy része megyei, ill. járási könyvtárrá alakult. A népkönyvtárak zöme községi könyvtárrá alakult. A működésük fejlődését az alábbi mutatószámok jelzik. A növekedés 8 év alatt legalább kétszeres, de egyes esetekben, pl. az állománygyarapitás üteme a korábbinak négyszeresét is meghaladja.

Év	Könyvtárak száma	Állomány /db/	Évi gyarapodás	Olvasók száma	Forgalom /kötet/	Könyvtári dolgozók
1957	4.187	4.875.697	280.342	655.905	12.852.998	654
1965	5.353	11.230.485	1.172.137	1.381.659	33.928.738	1216

A fejlődés mennyiségi mutatói mellett azonban ki kell emelni azt is, hogy ezt a szervezeti keretet minőségében is évről-évre javuló munka tölti ki. A könyvtárak könyvállománya, ha ma még nem is teljesen elegendő, tárgyköri megoszlása és szinvonala tekintetében évről-évre alkalmasabb arra, hogy az olvasási kedvet növelje. /338/ A korszerű közművelődési könyvtárpolitikai szemlélet és munkamódszerek fokozatosan kialakultak s a könyvtárak gyakorlatát egyre inkább tudatosabbá, rendszeressé és eredményessé teszik. A könyvtárak és a könyvtárosok munkájának tartalmi kérdései és az alkalmasnak látszó megoldási kisérletek és eredmények a szakirodalomban is, főként a megyei könyvtárak különféle módszertani kiadványaiban egyre nagyobb sullyal jelentkeznek. Jelentős eredmény, hogy a könyvtári gyakorlat javuló ellátása mellett s annak támogatása érdekében számos megyei könyvtár elméleti vagy történeti könyv-

tártudományi kutató munkát is végez, s nem egy közülük máris a városa kulturális életének egyik gócpontjává vált. /339/

Szakszervezeti könyvtárak

A szakszervezeti könyvtár a munkásmozgalomban hosszu évtizedeken át a munkásság egyik fontos nevelője, világnézeti fejlődésének és önképzésének egyik legjobb segitője volt. Alapvetően megváltozott társadalmi viszonyok között, méreteiben a réginek sokszorosára növekedve az uj szakszervezeti könyvtár is az. /340/ Sőt azzal, hogy ma már csaknem mindenütt a munkahelyen működik, s rendszerint több és jobb könyvet tartalmaz, hatásfoka mennyiségben és minőségben megnövekedett és előreláthatóan még tovább növekszik. A szakszervezeti könyvtári hálózatok korszerü kifejlesztését tehát nemcsak megbecsülést érdemlő hagyományok, hanem a szocialista társadalom mai szükségletei is indokolják, sőt meg is kivánják. /340/

Az ipari üzemek államositása után felendülő szakszervezeti könyvtári mozgalomban a fordulópontot a SZOT 1951. évi határozata hozta /341/. Ez összegezte az addig elért eredményeket s irányt szabott a további fejlődésnek. A könyvtárat és az olvasómozgalmat alapvető fontosságunak nyilvánitotta, a dolgozók általános müveltségi szinvonalának emelésében, politikai nevelésében, szakismereteinek bővitésében egyaránt. Meghatározta az állomány összetételének arányát /60 % szépirodalom, 30 % ideológiai és ismeretterjesztő kiadvány és 10 % szakkönyv/. Külön kiemelte az uj és klasszikus szépirodalom, valamint az ifjuségi irodalom fontosságát. Nyomatékosan hangsulyozta, hogy a könyvet minél közelebb kell vinni a dolgozókhoz, ezért az

üzemi központi könyvtár fejlesztése mellett minél több műhely-, akna-, szállás- és vándorkönyvtárat kell létrehozni. Aláhúzta a könyv és könyvtár propagálásának jelentőségét, a könyvtáros kiválasztásának, politikai és szakmai képzésének fontosságát, a könyvtári munka helyes módszereinek kialakítását. Egyben mintegy 25-30 gintakönyvtár mielőbbi megszervezését irta elő.

A határozat nyomán még jobban fellendült és kiterebélyesedett könyvtári mozgalmat a SZOT 1955. évi második határozata /342/ fogta össze szakszervezetenként, megszervezendő hálózatokba. A könyvtárak számának további emelése helyett a korszerű könyvtári szervezeti keretek kiépítése, a központi könyvtárak megerősítése és a könyvtári munka minőségének emelése került előtérbe. Az olvasótábor további kiszélesítése érdekében intézkedik az ifjúsági és gyermekrészlegek létesítéséről, a dolgozók családtagjainak fokozottabb bevonásáról és lehetővé teszi a szakszervezeti könyvtárak használatát a terület lakói számára is. /343/

E határozatok nyomán a szakszervezeti könyvtárak rendszere országosan kiépült. A hálózatok szerint megszerveződtek. A megyei székhelyeken mint területi központok kialakultak a SzMT könyvtárak. A mennyiségi adatok ugyan lényegesen nem változtak, de a minőségi javulás így is számottevő. Emelkedett a könyvtárak állománya, az olvasók és a kölcsönzések száma. De még mindig sokat kell fejlődniök ahhoz, hogy a bennük rejlő lehetőségeket hatékonyabban kihasználják. Ma még különösen az egy olvasóra jutó kölcsönzések száma alacsony. Az olvasók számát is, a kölcsönzések számát is erőteljesen emelni kell.

A számok tükrében a következő fontosabb adatsorok adnak képet a legutóbbi évtizedben bekövetkezett fejlődés főbb mozzanatairól:

Év	A könyvtárak száma	állománya /kötet/	Az olvasók száma	Kölcsönzések /kötet/	Főfoglalkozású könyvtárosok
1950	2.594	1,131.000	178.000	---	---
1953	6.500	3,227.000	505.000	8,183.000	---
1955	6.244	4,053.600	543.500	7,705.000	---
1957	4,537	3,712.000	704.000	5,108.000	263
1965	4,009	5,069.337	558.096	9,413.836	286

Gyermek és ifjusági könyvtárak

Mind a területi, mind a szakszervezeti hálózatban megoldatlan a gyermek- és ifjusági könyvtárak problémája. A szakszervezeti hálózatban viszonylag kevés a gyermek és ifju olvasó, pedig a SZOT határozatok ismételten kiemelik a gyermekek és az ifjuság nevelésének a kérdését. A területi könyvtárakban pedig éppen ellenkezőleg az adottságokhoz mérten sok a gyermekolvasó. Az olvasók közül 1965-ben 6-14 éves a fővárosban 32.7 %, a megyei könyvtárakban 41.5 %, a községekben 50 %. A 14-16 éves olvasók aránya pedig 17-18 % között mozog. A csökkenés mutatja, hogy a fiatalok több, mint fele az általános iskola befejezése után elszakad a könyvtártól. Egybek között nyilván azért is, mert a könyvtár ma még nem tudja megteremteni az olvasás feltételeit. A könyvállománynak csak 25 %-a gyermek- és ifjusági irodalom. /344/ A gyermek- és ifjusági könyvtárak

és részlegek korszerű kifejlesztése mindkét hálózatban alapvető könyvtárpolitikai követelmény. Ezt a gyermekek és az ifjuság művelődése és az uj olvasótábor nevelése egyformán megköveteli.

Az adatok szerint a fejlődés azonban jelenleg még nem elég gyorsütemü /345/:

Év	Fiókok részlegek	Állomány /kötet/	Beiratkozott olvasók	Kölcsönzés /kötet
1964	130	649.200	122.190	3,923.472
1965	150	802.188	139.696	4,522.030

Az uj feladatok közül közös gondja mindkét hálózatnak a társadalom életébe való fokozottabb bekapcsolódás, pl. az illetékes művelődési otthonnal való további szorosabb együttmüködés, s ha lehet, az otthonban való elhelyezkedés /346/, ill. a termelési kultura hatékonyabb támogatása, főként a szakirodalom hatékonyabb terjesztésével. Ez szükségessé teszi egyfelől, hogy a saját állományukban emeljék a szakkönyvek arányát, másfelől, pedig azt, hogy a közművelődési könyvtárak könyvtárközi kölcsönzés utján fokozottabban vegyék igénybe a szakkönyvtárak állományát. Végül még az eddiginél is jobban ki kell épiteni a két nagy közművelődési hálózat együttmüködését, hogy a közös célt egyeztetett erőfeszitésekkel jobban szolgálhassák. /347/ A területi hálózatok sajátos külön feladata ezek mellett, pl. a falusi letéti könyvtárak községesitése, vagy a mozgókönyvtárak számának növelése. /348/ Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy közművelődési könyvtáreink

nemcsak vállalják, hanem meg is tudják oldani ezeket a növekedésből fakadó uj feladatokat.

A szövetkezeti könyvtárak a kisipari, ill. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak közművelődési igényeit hivatottak kielégiteni. Eddig a közművelődési könyvtárak másik két csoportjához képest viszonylag kis számuak voltak. A legutóbbi években azonban a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése és a termelőszövetkezeti parasztság művelődési vágya egyre-másra hozza létre a termelőszövetkezeti könyvtárakat. A közel jövő egyik fontos könyvtárpolitikai problémája lesz a termelőszövetkezeti és a területi közművelődési könyvtárak együttmüködésének vagy összevonásának a megoldása. Ezt most a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztével, a mezőgazdasági dolgozók közművelődési és szakkönyvtári szükségleteinek számbavételével lehet teljesen rendezni. Ugy látszik megvan a lehetőség a helyi tanácsi és szövetkezeti könyvtárak összevonására.

4. ISKOLAI KÖNYVTÁRAK

Az iskolai könyvtárak fontos láncszemei egész könyvtári rendszerünknek. /349/ Ennek ellenére általában meglehetősen háttérbe szorultak. Pedig nemcsak azért érdemelnek az eddiginél fokozottabb figyelmet és gondoskodást, mert az iskola oktató-nevelő munkájának máris fontos segítői és a jövőben előreláthatóan még inkább azzá lehetnek, hanem azért is, mert az iskolai könyvtárak a majdani könyvtári olvasók egyik nevelőivé: a jó olvasmányok megkedveltetőivé, az olvasás helyes módjainak megismertetőivé és a rendszeres olvasás mindennapi szokássá fejlesztőivé válhatnak. Egész könyv- és könyvtári kultúránk további alakulását nagy mértékben befolyásolja az, hogy iskolai könyvtáraink a közművelődésiekkel karöltve mennyire tudják az olvasást a felnövő nemzedékek elmaradhatatlan életgyakorlatává fejleszteni.

Az a tény, hogy főként az általános iskolai tanulóknak mintegy a fele tanulmányai befejeztével nemcsak az iskolai könyvtártól válik meg, hanem - legalább is egy időre - még a közművelődési könyvtárból is kimarad, arra vall, hogy ma még könyvtáraink nem tudják e fontos nevelő feladataikat teljesíteni. Ez annál hátrányosabb, mert ma még éppen a munkás és paraszt családok gyermekei, különösen a városi peremterületeken, a falvakban és a tanyákon a családi körben nem juthatnak hozzá elegendő és megfelelő olvasmányhoz. Így a fejlődésükhöz ebben a vonatkozásban sincsenek még meg az egyenlő feltételek, amikre pedig nemcsak joguk, hanem igényük is van. De az isko-

lai könyvtárak gyors és nagyarányu kifejlesztése nélkülözhetetlen követelménye magának az iskolai oktató-nevelő munkának is. Különösen most, oktatási rendszerünk korszerü továbbfejlesztése idején, amikor a tantervi anyag elkerülhetetlen szükitése után csak a rendszeres olvasás utján, valamint az oktatófilmek és hangfelvételek fokozottabb felhasználásával lehet biztositani a tanulók müveltségének kiszélesitését és elmélyitését. Ez egyben felkészités arra is, hogy felnőtt korukban is fokozottabban éljenek a modern kulturális élet e lehetőségeivel.

Az iskolai könyvtárak egyetlen hálózatba tartoznak. E hálózat központi könyvtára az Országos Pedagógiai Könyvtár, tehát egy tudományos szakkönyvtár. A könyvtárak nagy száma megkivánja /több mint 6500/, hogy a hálózat bizonyos mértékig az államigazgatás felépitése szerint is tagolódjék. Járásonként módszertani instruktorokat igyekszik beállitani. Az instruktor az ott lévő valamelyik nagyobb iskolai könyvtár főfoglalkozásu könyvtárosa. Ily módon tehát a közvetlen és szakszerü nevelés biztositható lesz. Nehézséget okoz azonban, hogy e szervezet kiépitése ma még csak a kezdeteknél tart, és évekbe telik, amig az megvalósulhat, pedig a felnövekvő nemzedék képzése, különösen pedig a leendő olvasók nevelése megkivánná, hogy az iskolai hálózat kezdeti jó eredményei után mielőbb felsárkózzék a másik két nagy hálózat-csoport mellé.

Az <u>általános</u> iskolai és <u>középiskolai ifjuségi</u> könyvtárak /350/ helyzetéről az alábbi néhány adat nyujt tájékoztatást. /Az adatok más időpontból valók, mint a többi könyvtár adatai, de ezeket kell használni, mert más országos adatfelvétel nem volt./

Iskola	év	Könyvtárak száma	Állomány /db/	Használat /db/	Tanulók száma
Általános iskolák	1959:	6.044	1.017.492	1.600.172	1.314.432
	1965:	5.757	2.348.370	2.697.446	1.413.512
Gimnáziumok	1959:	411	415.141	243.490	145.498
	1965:	591	1.194.475	680.176	236.589

Nem kevésbé fontos azonban a nevelői /tanári/ könyvtárak helyzete sem. Hiszen az iskolai oktatás és nevelés egyik alapvető feltétele a nevelő korszerű felkészültsége. Ehhez pedig nélkülözhetetlen a jó könyv, a tanári könyvtár és egy olyan jól működő könyvtári hálózat, ami az oktató vagy kutató munkához szükséges kiadványokat könyvtárközi kölcsönzés útján bármelyik iskolához gyorsan eljuttatja.

Az iskolai könyvtárak viszonylagos elmaradottságának felszámolása csak a legutóbbi hét-nyolc évben kezdődhetett meg. Az 1956. évi 5. sz. tvr., ill. azzal kapcsolatos minisztertanácsi határozat rendelkezéseinek megfelelően a művelődési minisztériumi és a fővárosi pedagógiai szakkönyvtár összevonásával 1958-ban megalakult az Országos Pedagógiai Könyvtár kettős fő feladattal. Egyfelől országos pedagógiai szakkönyvtár, több, mint 500.000 kötet állománnyal. Másfelől az ország egyik legnagyobb hálózatának, az iskolai hálózatnak módszertani központja. Mindkét vonatkozásban eredményesen munkához is látott. Máris javult az iskolai könyvtárak könyvellátása. Megindult a hálózati módszertani munka. Megyénként megszervezte az iskolai könyvtárak szakfelügyeletét és megjelenteti a hálózat

módszertani folyóiratát. Elkészült és megjelent az iskolai könyvtárak Egységes Kezelési Szabályzata /351/. Megkezdődött az iskolai és a közművelődési könyvtárak munkájának összehangolása. Megvannak most már a legszükségesebb előfeltételek ahhoz, hogy kellő támogatás esetén a fejlődés általános színvonalát könyvtári rendszerünk e legelhanyagoltabb területe is megközelítse.

5. KÖNYVTÁRI RENDSZER ÉS DOKUMENTÁCIÓ

Az uj könyvtári rendszer egyik legkiemelkedőbb eredménye a könyvtárügy és a dokumentáció kapcsolatainak ujszerü rendezése, elvi tisztázása és gyakorlati megoldása országos és hálózati szinten egyaránt.

Magyarországon - mint láttuk - a dokumentáció megszervezése számos külföldi országtól eltérően eredetileg a könyvtárügy oldaláról indult el. Káplány Géza, a Technológiai Könyvtár főkönyvtárosa irányitotta rá a figyelmet a dokumentáció jelentőségére, s csak ezután alakult meg a Magyar Ipari Dokumentáció Előkészitő Bizottsága /1938/. Elgondolása szerint a dokumentációs központ a Technológiai Könyvtár keretében működött volna. A terv megvalósitására azonban csak egy évtized mulva /1947/ kerülhetett sor a Magyar Mérnökök és Technikusok Szakszervezetének Központjában. De ott is csak rövid ideig maradt. Két évvel ezután kormányrendelet intézkedett az Országos Dokumentációs Központ létesitése és a szakmai dokumentációs központok szervezése ügyében. /352/ Ez a rendelet a Központ feladatává tette a dokumentációs munka tervezését, szervezését, irányitását és ellenőrzését, módszereinek kidolgozását és elterjesztését. Ugyanez a rendelet öt dokumentációs intézményt, éspedig: a Müszaki, Mezőgazdasági, Gazdasági, Orvostudományi és Könyvtári Dokumentációs Központ megszervezését irta elő.

Mindegyikre valóban szükség volt. Mindegyik meg is kezdte a működését. Mégis hamarosan kitünt, hogy a dokumen-

tációs intézmények megszervezése, az azonos jellegű szakkönyvtáraktól függetlenül, különálló országos rendszerként nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Külön-külön a könyvtárak is, a dokumentáció is kevésbé hatékony és költségesebb is, mintha azonos szervezeti keretek között, lehetőségeik kölcsönös felhasználásával, tervszerű együttműködéssel vállalják és végzik a feladatokat. Éppen ezért az 1952-ben a könyvtárügy fejlesztéséről kiadott, már említett minisztertanácsi határozat intézkedett egy-egy szakterület könyvtári és dokumentációs intézményeinek közös hálózati keretek között való egyesítéséről. Ezt követően az 1956-os könyvtári törvény az előzőkben ismertetett szakkönyvtári hálózatokat úgy alakította ki, hogy azok a megfelelő szakkönyvtárak mellett magukban foglalták a szakterület dokumentációs intézményeit is. A műszaki dokumentáció beépült a műszaki termelési könyvtári hálózatba, a mezőgazdasági a mezőgazdasági, az orvosi az orvostudományi hálózatba, a közgazdasági a közgazdaságtudományi egyetem könyvtári hálózatába, a pedagógiai dokumentáció pedig az Országos Pedagógiai Könyvtár szervezetébe kapcsolódott be, rendszerint mint viszonylagosan önálló részleg /igazgatóság, osztály, csoportok stb./. Ezt az intézmények elnevezése is feltünteti, elsősorban akkor, ha a dokumentáció az intézmény feladatkörében súlyponti tényezőnek számit, pl. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. A könyvtárügy és dokumentáció egybekapcsolódása jut kifejezésre a könyvtárügy országos szakmai csucsszervének: az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsnak a nevében és szervezetében is.

Az egybekapcsolódás a négy nagy területen tul a többi

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

kisebb területen is és alsóbb szinteken is végbement. A társadalomtudományi dokumentáció egyes ágai, igy a tudományszervezési, könyvtártudományi, az állam- és jogtudományi, tervgazdasági és statisztikai, a történettudományi, az irodalomtudományi, néprajzi, művészettörténeti, színháztudományi, filmtudományi stb. dokumentáció a megfelelő szakkönyvtárban, vagy kutatóintézetben találta meg a helyét vagy ujonnan ott fejlődött ki. A természettudományok terén csak az alkalmazó területek végeznek dokumentációs tevékenységet. A szakkutatás a nemzetközi szakdokumentációra támaszkodik. Alsóbb szinten, pl. iparági vagy vállalati szinten is egy szervezetbe kapcsolódtak a tájékoztatás ott szükséges formái: szakkönyvtár, szaktájékoztatás, szabadalomtár, szakfordítás stb. Az összekapcsolódás többnyire a feladatok és szolgáltatások kiterjedését és uj minőségét hozta magával, sőt gyakran teljesen uj, addig el nem látott funkciók felismerését eredményezte. Könyvtárak egész sora vállalt aktiv tájékoztatási feladatokat, dokumentációs intézményekben fejlődtek ki szakkönyvtárak stb. Lényegében a fejlődés eddig mindenhol az egységes könyvtári és tájékoztatási központ irányába hatott.

Természetesen a szakkönyvtárak és a dokumentáció összekapcsolása a valóságban évek munkájával és nem kis nehézségek leküzdésével ment végbe. Kleinte inkább az eltérések, sőt ellentmondások hangoztatása kapott nyomatékot. A könyvtárosok és dokumentálók egy része nem sok érdeklődést és kevés megértést tanusitott a másik szakterület iránt. A várható előnyök mellett és helyett inkább a pillanatnyi hátrányokat, kényelmetlenségeket érzékelték és hangoztatták. Részben itt is ujra ki-

termelődtek azok az érvek, amelyeket egyes külföldi országok könyvtárosai és dokumentálói évtizedek óta többnyire meddő vitákban már az unalomig ismételtek és elkoptattak kölcsönös hadakozásaikban, de nem kis mértékben importálták is őket. Az élet azonban nem állt meg. Az uj szervezeti kereteket kitöltő uj tartalom uj, magasabb minősége fokozatosan kitermelődött mindenhol, ahol azt az életgyakorlat igényelte. A hálózatok összetettebb világában tul kellett és tul is lehetett lépni a hagyományos könyvtári feladatokon és módszereken. Meg kellett és meg is lehetett honositani a szakirodalmi tájékoztatás uj formáit, a bibliográfia és dokumentáció uj műfajait. Az uj helyzetben a könyvtári és tájékoztatási feladatok és módszerek kölcsönösen áthatották, megtermékenyitették és hatékonyabbá tették egymást.

A könyvtárügynek használt a dokumentáció bátrabb és lendületesebb szemlélete és gyorsabb módszere. A maguk területein a könyvtári részlegek is több gondot fordítottak a dokumentumok tartalmának a feltárására, a kezdeményezésre, a gyorsaságra. A dokumentumok gyüjtése és megőrzése melló központi feladatként zárkózott fel azok hatékony társadalmi hasznositása is. A dokumentáció számára gazdagodott a forrásanyag, megjavult a visszakeresés lehetősége, a könyvtárakon keresztül erősen bővült a szétsugárzás köre. Immár több, mint évtizedes gyakorlat eredményei és tapasztalatai igazolják, hogy ez a döntés nem volt helytelen. Ma már a szocializmus viszonyai között egy-egy fontos szakterület könyvtárai és dokumentációs intézményei csak ugy képesek optimális mértékben és minőségben kielégiteni a társadalom ilyen jellegü szükségleteit, ha a szakirodalmi tájékoztatás folyamatának minden mo-

zamatát és tényezőjét együttesen és összekapcsoltan alkalmazzák; ha a forrásértékü dokumentumok begyüjtése, felhalmozása, feltárása, tárolása, megismertetése és használatba adása egyaránt magas szinten és sokoldalusan történik és e müveletek mindegyike szervesen kapcsolódik egymáshoz. Ezt igy a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultura intézményei csak együttesen, uj magasabb egységbe egyesülve, saját és egymás lehetőségeinek kölcsönös kiaknázásával érhetik el. Kitünt, hogy e magasabb egység nem könyszertársulás. Éppen ellenkezőleg ez az integrálódás és együttmüködés az egyetlen lehetőség arra, hogy a szakirodalmi tájékoztatás és tájékozódás magasabb minősége létre jöjjön, a könyvtár és dokumentáció terjedelme és intenzitása a társadalom életében tovább növekedjék.

A könyvtári és tájékoztatási kultura eredetének és lényegének mélyebb elemzése arról is könnyen meggyőzhet, hogy ez az egységbe szerveződés a társadalmi valóság tényleges alakulásán alapszik. A történelmi fejlődés során az iráson és olvasáson alapuló közlés rendszerének nagy tartománya, a könyvkultura, a könyvtári kultura mellé a tudományos tájékoztatás is fokozatosan kialakult. A három terület fejlődése azonban időben és arányait tekintve meglehetősen egyenlőtlen volt s eddig inkább csak a közlés e rendszerének a fokozatos differenciálódása, tehát ujabb és ujabb részek kialakulása és elkülönülése vonta magára a figyelmet. Itt is elsősorban a részterületek tárgyi jelenségei /irás, irásmü, kiadvány, könyvtár, bibliográfia, dokumentáció/ és ezek formai jegyei kötötték le az érdeklődést. A közlés e sajátos rendszerének mélyebb lényege ugyszólván rejtve maradt. Pedig e részterületek összefüggő-

seinek az írásbeli közlés folyamatában elfoglalt helyének és betöltött szerepének vizsgálata előbbre viheti az írásbeli közlés egészének, belső összefüggéseinek és arányainak sajátos törvényszerűségeinek, egyebek között integrálódási tendenciáinak a megismerésében. Annál is inkább, mert az írásbeli közlés rendszerének mindhárom említett tartománya ugyanarra az alapra megy vissza, az írásbeli közlés folyamatában mindegyik sajátos, mással nem pótolható szakaszt alkot, /353/ és létezésükben kölcsönösen egymásra vannak utalva. Ez a közös származás, belső rokonság és sokféle összefüggés az alapja a valóságban annak az integrálódásnak és együttműködésnek ami a vázolt módon kezdetét vette.

Egyben ki kell emelni azt is, hogy ez az integrálódás teljesen összhangban áll a könyvtár és a dokumentáció használójának mai szükségleteivel. Az olvasóknak éppen ezek az összetett jellegű magasabb minőségű szolgáltatások felelnek meg a legjobban. A használókat nem az érdekli, hogy a tájékoztatást, ill. a dokumentumokat melyik intézmény, milyen szervezeti keretben vagy milyen elnevezés alatt bocsájtja a rendelkezésére. Ez a számára teljesen másodrendű kérdés, különösen a szocialista társadalomban, ahol egyre inkább tömegméretekben érvényesül az az alapelv, hogy a kultúra értékei közül mindenki a lehető legkönnyebben és leggyorsabban szerezhesse meg azt, amire személyiségének fejlesztéséhez vagy munkájához szüksége van. Társadalmilag elsőrendű fontossága van tehát annak, hogy országos rendszer keretében, összerű alá- és fölé-, ill. mellérendeltségben olyan komplex feladatkörű és tevékenységű könyvtári és tájékoztatási központok jöjjenek létre, ame-

lyek az írásbeli közlésen alapuló művelődés és tájékoztatás minden formáját olyan szinten egyesíti ott helyben magában, amilyet a helyi szükségletek reálisan megkívánnak, és amelyeknek legyen módjuk arra is, hogy szükség esetén közvetíthessék mindazokat a dokumentumokat vagy tájékoztatási szolgáltatásokat, amelyeket az országos rendszer, sőt indokolt esetben a külföld is nyujtani tud.

Az olvasó szükségleteinek és a csalmai fejlődés lehetőségeinek tendenciái világosan egymás felé mutatnak. E tendenciák azonos iránya és kölcsönös egymásra hatása az a kettős energiaforrás, ami a továbbfejlődést biztositja.

6. KÖZPONTI SZERVEK ÉS INTÉZMÉNYEK

Centralizálás és decentralizálás

A könyvtári és tájékoztatási kultura kettős kötöttségben valósul meg. Egyfelől viszonylag önálló tartomány a kultura egészén belül, amelynek megvannak a maga sajátos szakmai adottságai és törvényszerüségei. Másfelől pedig rendkivül sok szállal szervesen és szorosan kapcsolódik a létrehozó társadalom életgyakorlatának mindama folyamataihoz, amelyeknek a támogatására és támogatásában keletkezik. Nyilvánvaló, hogy a könyvtárügy és tájékoztatásügy fejlődése csak akkor és ugy vezethet optimális eredményekre, ha arányosan eleget tesz e kettős kötöttség alapvető követelményeinek. Tehát sem egyoldalu centralizálás nem következik be, mert az meglazitaná, sőt elvághatná kapcsolatait éltető talajával: a társadalmi valósággal; sem pedig egyoldalu decentralizálás nem gyengiti meg, ill. rombolja szét önkényesen kialakitott szervezettel természetes rendszerét, mert ez gátolná vagy éppen megakadályozná abban, hogy sajátos adottságait és lehetőségeit önmaga fejlesztésére felhasználhassa. Másfél évtized eredményei és tapasztalatai - de más területek példája is - igy a muzeumoké, levéltáraké, szinházaké, moziké stb. azt mutatják, hogy egyedüli helyes megoldás csak az lehet, ha ezeket a valóságos adottságokat tudomásul vesszük és az abból adódó előnyöket tudatosan fel is használjuk. A kettős kötöttség ugyanis nem feltétlenül egymással szemben álló és egymást közömbösitő

erők párharcát hozhatja, hanem a fejlődés hatalmas energiaforrásává is válhat, feltéve, ha a funkciók szerinti fokozott decentralizációhoz, ugyanakkor dialektikusan fokozott szakmai centralizáció párosul. Ebben az esetben az élet előrelendítő közvetlen ösztönzései, valamint a tudatosabb és magasabb szintü központi elvi és gyakorlati segitség és irányitás nem akadályozza, ill. közömbösiti, hanem éppen ellenkezőleg kölcsönösen támogatja egymást. Ezt a megoldást választotta és igyekezett kifejleszteni a magyar szocialista könyvtárpolitika eleinte inkább ösztönösen, később egyre tudatosabban és tervszerübben, s mint az eddigiek mutatják: számottevő eredményekkel.

A <u>decentralizálás</u>, vagyis a területhez kötés legalábbis kezdeti formában adva volt. A könyvtárak már eredetileg szervezetileg is többnyire ahhoz a területhez tartoztak, amelyeket szolgáltatásaikkal támogattak /város, község, egyetem, iskola, ill. szakszervezet stb./. Ezt a kapcsolatot csupán következetesebben ki kellett terjeszteni és meg kellett szilárditani. Ezt szolgálták pl. az olyan megoldások, hogy a falusi könyvtárak egy részét a községek tulajdonába és kezelésébe adták, a városok uj saját könyvtárakat szerveztek, a szakszervezeti könyvtárakat az üzemekbe telepitették, a tudományos és szakkönyvtárak közül utóbb még azok is többségükben az ellátott terület szervéhez kapcsolódtak, amelyek korábban nem tartoztak oda, pl. az Országos Müszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ a Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alól az Országos Müszaki Fejlesztési Bizottsághoz került. Az 1956. évi könyvtári törvény és minisztertanácsi határozat ezt az alap-

elvet a könyvtári rendszer egész felépitésében következetesen érvényesiti, sőt több helyen a könyvtárak létesitésével, fenntartásával és felügyeletével kapcsolatosan tételesen is megfogalmazza, éppen azért, hogy a könyvtári és tájékoztatási intézményeket kifejezetten is a létalapjukhoz kösse.

Az ellátandó szakterület közvetlen összetartását erősiti a fenntartás, felügyelet és főfelügyelet jogkörének a rendezése is. Az idevágó jogszabályok szerint a fenntartás annak a szervnek a jogköre, amelyhez a könyvtár szervezetileg tartozik. A főfelügyeletet az a minisztérium vagy más országos főhatóság /pl. Magyar Tudományos Akadémia, Országos Müszaki Fejlesztési Bizottság, Központi Statisztikai Hivatal, Szakszervezetek Országos Tanácsa stb./ gyakorolja, amely az egész területet legfelső szinten irányitja és ellenőrzi.

Lényegesen nagyobb és nehezebb feladat volt a szervezés másik irányának: a centralizálásnak a megvalósitása: a könyvtári rendszer központi szerveinek és az irányitás módszereinek a kialakitása. Annál is inkább, mert a központositás területén gyökeresen ujat kellett létrehozni. Mégpedig elsősorban a következő feladatoknak kellett lehetőleg minél gyorsabban megoldani: a könyvtárügy országos szakfelügyeletének a megszervezése, a szükséges központi szervek és intézmények létrehozása, a könyvtári tájékoztatási gyakorlat összerü egységesitése és központi segitése. Elvileg meg kellett határozni a szakfelügyelet jogkörét, és ki kellett alakitani a gyakorlatát. Létre kellett hozni az országos központi szerveket és intézményeket, és biztositani kellett a működésüket. Helyes elvi állásfoglalásokkal, szivós munkával ki kellett alakitani a könyvtári és tájékoztatási gyakorlat korszerü továbbfej-

lesztésének a módját. Mégpedig úgy, hogy sem indokolatlan eltérések, sem erőszakolt egységesítések ne következzenek be. Mindezt fő vonalaiban már az 1956. évi könyvtári jogszabályok magukba foglalják, de több fontos részletről újabb rendelkezések intézkednek. /354/

A szakfelügyelet gyakorlására a Művelődésügyi Miniszter kapott felhatalmazást, aki ezt a jogkört a minisztérium Könyvtári Osztályán keresztül a könyvtárügy és dokumentáció közös szakmai kérdéseinek országos egységes irányítása érdekében a főfelügyeletet ellátó főhatósággal egyetértésben az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács közreműködésével gyakorolja. A szakfelügyeleti jogkörben mód nyílt egyrészt a könyvtári és tájékoztatási rendszer legfontosabb problémáinak jogi szabályozására. Így szabályozták többek között, pl. az olyan fontos kérdéseket, mint a feladatkörök és gyűjtőkörök elhatárolása, a külföldi csere, az elevult művek kivonása, a könyvtárközi kölcsönzés, a könyvtártudományi szakkutatás, a könyvtárosok képesítése, a könyvtári statisztikai adatszolgáltatás, a fontosabb könyvtártípusok szervezeti és működési szabályzata, a távlati fejlesztési tervek alapelvei és kidolgozása. Másrészt jogot kapott a szakfelügyelet arra is, hogy bármely könyvtári hálózat, könyvtár, ill. dokumentációs intézmény munkáját szakértőkkel megvizsgáltassa, /355/ a tapasztalatait, észrevételeit és javaslatait az intézmény főhatóságával egyetértésben érvényesítse. Az elvégzett módszertani vizsgálatok rendkívül tanulságosak és hasznosak voltak, mind a megvizsgált intézményekre, mind pedig a vizsgálatban résztvevő könyvtárosokra. Bár a szakfelügyelet a gyakorlatban még nem alakult ki olyan széleskörűen és hatékonyan, mint amilyenre szükség

van, a mint amilyenre a jogszabályok máris módot adnak, az már az eddigiek alapján is megállapitható, hogy kiemelkedő eredményeket ért el a szocialista könyvtárügy fejlesztésében.

A könyvtárügy központi szervei és intézményei eredetileg egymástól többnyire függetlenül, egyes élesen felvetődő, sürgős szükségletek kielégitésére jöttek létre. Legtöbbjük ma még alig felbecsülhető szerepet töltött be a szocialista könyvtárügy és dokumentáció megalapozásában. Bizonyos, hogy sikeres közreműködésük nélkül a szocialista könyvtárpolitika, korszerű munkamódszerek, szakemberellátás, könyvtártudományi szakkutatás, könyvtárigazgatás, épités és berendezés mai szinvonalát nem lehetett volna elérni. A központi szervek és intézmények közül a következőket kell megemliteni /356/:

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács /1953/, amelynek feladata a könyvtárügy, bibliográfia és dokumentáció fejlődésében jelentkező problémák megvitatása és a megoldási javaslatok kidolgozása a saját, vagy a Művelődésügyi Minisztérium kezdeményezésére. A könyvtárügy és dokumentáció egészét érintő kérdéseket teljes üléseken tárgyalja meg. Az egyes fő intézménytipusokat együttesen érintő kérdések jellegüktől függően a Tudományos és szakkönyvtári tagozat, vagy a Közmüvelődési könyvtári tagozat, ill. a Bibliográfiai és Dokumentációs tagozat elé kerülnek. Egyes munkaterületeket központilag és folyamatosan a szakbizottságok gondoznak. Igy az Igazgatási, Epitési, Berendezési, Osztályozási, Képzési és továbbképzési, Könyvtártudományi és kiadványi, Bibliográfiai, Dokumentációs szakbizottság. /357/

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács immár több, mint egy évtizede jelentős központi szerve az uj magyar

könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturánk. Hogy a Tanács az I. országos könyvtáros konferencia határozata nyomán jött létre 1953-ban. De az a Könyvtári Albizottság, ami akkor Tanáccsá alakult, a Népművelési Állandó Bizottság viszonylag önálló szerveként már 1951 óta működött. Az azóta eltelt csaknem másfél évtized óta alig volt a könyvtárügynek, bibliográfiának és dokumentációnak olyan fontosabb problémája, ami ne a Tanács körében merült volna fel, vagy ne itt tisztázódott volna ugy, hogy alapot adjon a megfelelő kormányzati intézkedésre. Hogy csak a legfontosabbakat említsük, mindjárt kezdetben, még mint Könyvtári Albizottság a 2024/1952. sz. minisztertanácsi határozat előkészitésében működött közre. Pár év mulva egy még átfogóbb és alapvetőbb feladat: az 1956. évi 5. sz. tv., az u.n. "könyvtári törvény" előkészitésében és kidolgozásában vállalt és vitt vezető szerepet. Azóta kitünt, hogy mindkettő alapvető jelentőségü volt. Mindkét jogszabály a hazai szocialista könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultura alapvetésének fejlődési tendenciáit, célkitüzéseit, szervezeti kereteit, tartalmi követelményeit és módszereit rögzitette. Ezek mellett a Tanács napirendjén szerepeltek olyan fontos kérdések, mint a könyvtárügy távlati fejlesztési tervei az egymást követő terv időszakokra, a nemzeti könyvtár fejlesztésének kérdései, a közmüvelődési könyvtárak, a gyermek- és iskolai könyvtárak, a szakkönyvtárak legfőbb problémái, a könyvtári munkakörök rendszeresése, a könyvtárosok képesitése és szakképzése stb.

A Tanács működésének első szakaszában mintegy tiz éven át olyan szakmai központi szervnek bizonyult, amely a szakte-

rület legjobb munkatársainak együttes erőfeszitésével igyekezett megragadni és tisztázni a fejlődés időszerű problémáit. Tárgyilagosan meg kell állapitani, hogy hosszu időn át élen járt a megoldásra váró feladatok felismerésében, kidolgozásában és napirendre tüzésében. Egész tevékenysége erősen mozgalmi jellegü volt. A Tanács, mint közösség, a maga feladatkörében a szocialista forradalmi átalakulás szervének, sőt műhelyének bizonyult. Munkáját bátor kezdeményezőkedv, a szakterület szeretete és kölcsönös segitőkészség jellemezte. Tárgyalásait őszinte vitakészség, nyilt véleménycsere tette eredményessé. Nemcsak felismerte a könyvtárügy egységének, majd a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultura egységének fontosságát, hanem elvileg és gyakorlatilag határozotten támogatta ezt. Azon munkálkodott, hogy az egység világos elvi alapokon korszerü felépitésben meg is valósuljon. Csak ilyen szemlélet és módszerek alkalmazásával jöhetett létre könyvtáraink korszerü országos rendszere, amely ma már elvszerü feladat- és munkamegosztás alapján egyetlen művelődési és tájékoztatási egységbe foglalja össze könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturánk egészét. Ez világviszonylatban is kiemelkedő eredmény, amelynek az előnyei még nem is mutatkoztak meg a maguk teljességében, hiszen a fejlődés e folyamata még nem bontakozott ki egészen, igy a hatása sem érvényesülhetett a benne rejlő lehetőségek figyelembevételével.

De a Tanács nemcsak befelé: a könyvtár, bibliográfia és dokumentáció belső világában érzékelte és tisztázta lényegében helyen a jelentkező problémákat. Mindig szemmel tartotta az ország szocialista fejlődésének előhaladását is. Sőt

- Szabó Ervin példája nyomán - ezt tekintette alapvetőnek. A rábízott szükebb szakterület elvi gondozását az uj társadalmi szükségletek követelményei szerint végezte. Ez az oka és magyarázata, hogy általában mind a problémák felvetését, mind pedig az ezekre adott válaszaikat, javaslatokat az idő legnagyobbrészt igazolta. Jelentős szerepe volt a Tanácsnak abban, hogy szocialista könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturánk szocialista társadalmunk objektiv fejlődési folyamatait számottevő törések, kitörők vagy szakadások nélkül, lényegében egyenes vonalban és csaknem egyenletesen gyorsuló ütemben követhette. /358/

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ mai formájában viszonylag későn szerveződött meg /1959/. Előzményei azonban már 1923, ill. 1946 óta működtek, s csak többszöri átszervezéssel alakult meg a mai intézmény. Feladata: a könyvtári gyakorlat módszertani problémáinak és a könyvtártudományi kutató munkának központi gondozása, a középszintü könyvtárosképzés és továbbképzés elvi irányitása és részben szervezése, a könyvtártudományi dokumentáció végzése. A minisztériummal és a Tanáccsal együttmüködve jelentős eredményeket ért el elvi és gyakorlati téren egyaránt. Fontosabb dokumentációs kiadványai: Könyvtári Figyelő - Gyorstájékoztató a Külföldi Könyvtártudományi Irodalomról, Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról stb. /359/

A könyvtárosok szakképzése felső szinten a Budapesti Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén /1949/ folyik nappali, esti, levelező, kiegészitő tagozaton. Itt történik a dokumentálók szakképzése is. Az 1966/67. tanévben 452 hallga-

tó tanult és 1966-ig 552 könyvtáros, ill. 59 dokumentáló fejezte be tanulmányait. A középszintű szakképzést egyrészt két tanítóképző intézet /Szombathely 1962, és Debrecen 1963/, valamint több szaktanfolyam /1959/ végzi nappali és esti tagozaton. A hallgatók száma 774, az eddig végzőké 1173. /360/

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága /1954/ a nevében meghatározott területek történeti kutatásával foglalkozik és kiadja a Magyar Könyvszemlét /1876 - /. /361/

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete /1956/ a könyvtárosok társadalmi szerve, amely elsősorban a könyvtárosok összefogását, továbbképzést, szakmai tanulmányutjainak szervezését tekinti feladatának. /362/

Végül a gyakorlat ésszerű egységesítését és színvonalának emelését segítette és segíti elő egész sor központi UTMUTATÁS ÉS SZOLGÁLTATÁS megszervezése. Igy mindenekelőtt 18 könyvtári szabvány kidolgozása és kiadása /363/, amelyek kötelező érvénnyel egységesen szabályozzák a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs munkák jelentős részét. Hasonlóképpen a központi szakfolyóiratok kiadása /364/, pl. Magyar Könyvszemle /1876 -/, Könyvtáros /1951 -/, Tudományos és Müszaki Tájékoztatás /1954 -/, Könyvtári Figyelő /1955 -/, Magyar Nemzeti Bibliográfia - Bibliographia Hungarica /1946 -/, Magyar Folyóiratok Repertóriuma - Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum /1946 -/, Uj könyvek /1964 -/ stb. Ezek hatását fokozzák a hálózati módszertani kiadványok, pl. Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója /1960 -/, Orvosi Könyvtáros /1961 -/, Mezőgazdasági Könyvtárosok Tájékoztatója /1962 -/, Müszaki

Egyetemi Könyvtáros /1964 -/, továbbá megyei, járási, szakszervezeti és más hálózati módszertani lapok megjelentetése. Az elméleti tudatosság emelését szolgálta a könyvtártudományi szakkutatás távlati tervének kidolgozása az 1960-1965 és 1966-1970 évekre, valamint külön könyvtári és népművelési kiadóvállalat létesítése /1965/.

Központilag nyújt konkrét segítséget az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága az érdekelt könyvtáraknak az építési és berendezési program kidolgozásában és a tervek elbírálásában. /Kiadványa: A Könyvtárépítés és Berendezés Füzetei/. Más egyéb között a tájékoztatási munkát és könyvtárközi kölcsönzést támogatják az olyan központi kiadványok, mint a Külföldi Könyvek Gyarapodási Jegyzéke /természettudományi és társadalomtudományi ágazat évi 12-12 füzetben 1961 -/, Kurrens Külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban /1962-től két évenként/, valamint a Nemzeti Könyvtár két központi katalógusa a könyvekről és külföldi folyóiratokról. /365/ Mindezek egyebekkel együtt olyan alapot képeznek, amely lehetővé teszi, hogy a szervezeti, formai egységben fokozatosan erősödjék a tartalom egysége is, s ezzel mielőbb magasabb szinten kialakuljon a szervezet és tartalom egysége is.

x x x

VISSZAPILLANTÁS ÉS KITEKINTÉS

Az előzőkben összefoglalt tények és feltárt összefüggések alapján megállapitható, hogy az irásbeli közlés szocialista rendszere a szocialista társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális forradalom folyamán lényegében kialakult. Az irásbeli közlés uj rendszere két évtized alatt célkitüzéseit, szervezetét, működési formáit és módszereit, valamint a közvetitésre kerülő tartalmat az uj szocialista társadalom szükségletei és igényei szerint ugy formálta, ill. fejlesztette ki, hogy az egészében a szocializmus hazai alapvetésének szervos része: terméke és elősegitője legyen egyszerre.

Ha a visszatekintő mérlegelés nem is mutatja hiánytalannak és hibátlannak a fejlődést, azt mindenesetre teljesen megalapozottan tanusitja, hogy az olvasási kultura Magyarországon a korábbiakat messze meghaladó mértékü terjedelmet és szinvonalat ért el. Társadalmunk széles tömegei váltak és válnak folyamatosan olvasóvá. S a kezdő, többé-kevésbé rendszeresen olvasó rétegek mellett egyre több az elmélyülten olvasók száma is. Az irásbeli közlés uj szocialista rendszerének tartományai: a könyv- és lapkiadás, könyv- és lapterjesztés, a házi- és közkönyvtárak, a bibliográfia és dokumentáció sokkal több és jobb termékkel, többszörösen kibővitett és nagyobbitett szolgáltatásokkal segitették társadalmunk forradalmi átalakulását, uj szocialista életrendjének kibontakozását, szocialista tudatának megerősödését.

A szocializmus alapvetése során a korábbi állapotokhoz képest elért fejlődés mennyiség és minőség tekintetében annyira kiemelkedő és szembetünő az irásbeli közlés és az olvasás minden területén, intézményében, termékében, ill. szolgáltatásában, hogy a multtal való összehasonlitás a nagyságrendek és minőségek nagy különbsége miatt egyre kevesebb tanulságot igér. Ugyanakkor a hazai társadalmi átalakulás, különösképpen a jelenlegi helyzet és a várható további kibontakozás, valamint a fejlett elsősorban szocialista országokkal való összehasonlitás egyre termékenyebbnek mutatkozik. Ugy tünik, hogy az elhagyott multra az átmenet főbb mozzanatainak megvilágitása után a továbbiakban kevesebbet kell figyelnünk és egyre inkább a jelenben és a jövőben, és a fejlett országok és népek szocialista közösségében kell élnünk. Itt kell a magunk eredményeit értékelnünk, a további feladatainkat a közös előrehaladás ütemének megfelelően kell kitüznünk.

Annál inkább szükség van a még inkább szükség lesz erre, mert csak a kiemelkedő eredmények sem fedhetik el azokat a hiányokat, ill. hibákat, amelyek az eddigi fejlődés folyamatában és a feladatok érvényesitésében előfordultak, s amelyek előidézték, hogy irásbeli közlésünk uj rendszere nem érte el azt a terjedelmet és szinvonalat, s nem is mindig és mindenben nyujtja és igéri társadalmunknak azt a szolgáltatást, amire pedig máris szükség és igény van, ill. lesz a következő években, ill. évtizedekben. Éppen ezért érdemes lesz itt egyszerre vissza- és előretekinteni, hogy helyzetünket, eredményeinket és feladatainkat tisztábban mérlegelhessük, és világosabban megfogalmazhattuk. Legalábbis az olvasási, könyv- és könyvtári kultura három alapvető tényezőjét: az olvasóközön-

ség várható alakulását, az idevágó művelődéspolitikai célok és feladatok, valamint az ezek teljesítéséhez szükséges tartalom, végül a rendszer szervezeti felépítését és legfőbb intézményeit, a könyv- és lapkiadást és a könyvtárakat illetően.

Olvasási kulturánk, könyv- és lapkiadási és terjesztési, könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kulturánk fejlesztésében nemegyszer nehézségeket okozott, vagy nehezen kiküszöbölhető hibákra vezetett, hogy kiadási, terjesztési, könyvtári, ill. tudományos tájékoztatási politikánk nem kellően ismert társadalmi bázisra épült. Politikai és kulturális célkitűzéseink, fejlesztési terveink kidolgozásában és gyakorlati megvalósításában nem vettettünk kellően számot a legalapvetőbb tényező: olvasóközönségünk tényleges helyzetével és fejlődési folyamatával. Nem tártuk fel eléggé alaposan a társadalmi valóság merjeta igényű szemléletével; megbízható tudományos módszerekkel, széleskörű és elmélyült vizsgálódásokkal azokat az alapvető politikai, gazdasági, szociológiai, kulturális, fiziológiai-pszichológiai, pedagógiai stb. adottságokat és formáló tényezőket, amelyek az új fokozatosan szocialistává fejlődő olvasóközönségünk kialakulását bonyolult együttesükkel meghatározzák. Nemcsak e tényezők pontosabb számbavételére nem került sor, különösen az időnek korábbi nagyobb felében, hanem a legjellegzetesebbek kiemelésére és ezek egymáshoz viszonyított súlyának és kölcsönös egymásra hatásának a felmérésére sem. Az utóbbi évek már idézett statisztikai felmérései és értékelő vizsgálatai, amelyeket eddig az érdekelt szervek és intézmények, pl. a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja, a

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központja és más könyvtárak, a Népművelési Intézet, a Kiadói Főigazgatóság, a MTA Szociológiai Kutató Csoport eddig többnyire egymástól függetlenül dolgoztak, nagyon lényeges tájékoztató adatokat és ismereteket tártak ugyan fel, de ezek még csak az első kísérletek arra, hogy társadalmunk műveltségi állapotát és művelődési folyamatait, ezen belül olvasási kulturáját s annak fejlődési lehetőségeit és tendenciáit megismerhessük. A jövőben az első úttörő próbálkozások tanulságai alapján olyan átfogó kutatási program kidolgozására és az összes érdekelt szervek és intézmények közös erőfeszítésével, szellemi és anyagi hozzájárulásával való megvalósítására lesz szükség, amely lehetővé teszi szocialista olvasási kulturánk társadalmi bázisának: az olvasóközönség helyzetének és várható alakulásának jobb megismerését és a megbízható ismeretek alapján az olvasóközönség kiszélesítésének, szocialista olvasási kulturánk további kiterjesztésének és elmélyítésének reális előirányzását és az ehhez szükséges szervezeti, intézményi, tárgyi személyi feltételek legcélszerűbb megtervezését és megvalósítását. Ez a legfőbb előfeltétele annak, hogy a kiadás és terjesztés bővíthető, a könyvtárak hatóköre szélesíthető legyen. De annak is, hogy elkerülhessük vagy legalábbis az eddiginél kisebb mértékűre csökkenthessük azokat a belső feszültségeket, sőt ellentmondásokat, amelyek a különféle tervek feltételezései és az olvasóközönség tényleges helyzete és szükségletei között olykor elősodódtak és amelyek egyes esetekben, főként az időszak első felében, szükségtelen kiadványok és könyvtárak, felesleges bibliográfiák vagy dokumentációs szolgáltatások létre-

hozására, meg nem felelő terjesztésé, könyvtári vagy tájékoztatási módszerek alkalmazására, más esetekben pedig észrevehető hiányokra vezettek. Az olvasótábor várható összetételének és indokolt szükségleteinek megalapozott előirányzása egyfelől, ugyanakkor másfelől egyes olvasórétegek megalapozatlan vagy idejét mult esetleges várakozásainak eloszlatása, elterelése vagy elhárítása kulcskérdés. Ezt legfőbb feladatként, s együttesen minden mozgósitható erővel és módon minél sürgősebben kell tisztázni, de ezt csak korszerü, marxista igényü olvasás, könyv- és könyvtárszociológiai, pszichológiai és pedagógiai vizsgálatokkal lehet elérni.

Ezért helyezte ez a tanulmány is az olvasóközönség összetételének, szükségleteinek, igényeinek elemzését a vizsgálódás középpontjába, s ezért törekedett az olvasótábor kiformálódásában szereppel biró fontosabb tényezők sajátosságainak és együttes hatásának bemutatására. Az ilyen jellegü kutatás tudományelméleti problémáinak a felvetésére és megvilágitására azonban nem lett volna célszerü itt kitérni, mert ez szétfeszitette volna ezeket a kereteket. Ezeket a kérdéseket külön kész tanulmány elemzi, amely az idevágó tényanyag rendszerezésén és az összefüggések vizsgálatán tul elsősorban az olvasási folyamat feltárására törekvő szakkutatás tudományelméleti és módszertani kérdéseit igyekszik megvilágitani.

A <u>társadalmi célok</u> és <u>feladatok</u>, valamint az ezek valóraváltásához szükséges <u>tartalom</u> az uj szocialista társadalom szükségleteinek megfelelően kialakultak. A köztudatba elterjesztendő tartalom összetétele elsősorban a szocialista tár-

sadalmi, gazdasági és kulturális forradalom fokozatosan kibontakozó szükségleteit követte. Torzulásokat idézett azonban elő a szocialista forradalmi átalakulás általános művelődéspolitikai követelményei mellett az is, hogy nem kaptak kellő súlyt az írásbeli közlés sajátos lehetőségei, szakmai követelményei, így nem egyszer nehézségek, sőt zavarok keletkeztek a közlési folyamatban. Pl. bizonyos kiadványcsoportok mellőzése, kivonása, tulzott propagálása stb. Több-kevesebb tudatossággal és következetességgel beleépült a hazai munkás- és parasztmozgalmi forradalmi örökség /pl. szakszervezeti, agrárszocialista, tanácsköztársasági hagyomány/ és a velünk együttműködő szomszédos szocialista országok és népek /Szovjetunió, népi demokráciák/ forradalmi tapasztalatainak jelentős része, sőt a hazai és külföldi polgári, kapitalista társadalmak által létrehozott és a szocializmus viszonyai között is értékesnek minősülő hagyaték /pl. irásmüvek, nyomdák, papirgyárak, könyvtárak, szakemberek stb./ megfelelő része is. Sem a forradalmi szükségletek tudatosulása, sem pedig a kétféle örökség helyes értékelése nem volt egyszerü feladat, egyikre korábban, másikra később, egyikre nagyobb, másikra kisebb mértékben irányult rá a figyelem, így főként az időszak első felében szükségképpen ingadozások és aránytalanságok keletkeztek.

Eleinte főként a Szovjetunió forradalmi tapasztalatait vette irányadóul a hazai gyakorlat, később a többi európai szocialista ország tapasztalatát is figyelemmel kisértük. A hazai szocialista örökséget viszonylag később, csak a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója idején kezdtük behatóan ta-

mulmányozni és tanulságait értékesíteni. Hasonlóképpen csak az időszak második felében fordultunk nagyobb érdeklődéssel a haladó hazai polgári hagyaték és a fejlett kapitalista országok jelenlegi gyakorlata és abból adódó, nálunk is használható tanulságok felé. Mignon végül az időszak utolsó negyedében helyes egyensulyba nem kerültek ezek a különböző forrásból származó tanulságok egymással, ugy azonban, hogy az élő hazai társadalmi gyakorlat és az abból adódó szükségletek váltak döntő tényezőkké, a történeti előzmények és a külföldi példák csak ezt befolyásolták a belőlük fakadó tanulságokkal.

Ma már világosan tisztázott célkitüzésekkel és határozottan körvonalazott feladatok ismeretében folyik a szocialista társadalom tudatvilágának korszerü bővitéséhez, megszilárditásához szükségesnek tekinthető irásmüvek kiadása könyvekben, sajtóban, és terjesztése a könyvesboltokon és könyvtárakon keresztül. Természetesen a kiadványanyag választékának további bővitése a terjesztés javitása, a könyvtárak hálózata még igen sok lehetőséget kinál a további mennyiségi és minőségi fejlesztés számára, de az eddigi eredmények szilárd alapnak igérkeznek, a további még nagyobbarányu fejlődés számára.

Kétségtelen nagy eredmény az is, hogy az irásbeli közlés rendszere legalább a vázolt mértékben kialakult s ez idő szerint már szervezett formában képes a szocializmus épitésén fáradozó magyar társadalom ilyen jellegü szükségleteit és igényeit viszonylag széles körben és jó szinvonalon kielégiteni. Mint emlitettük a rendszer szerveződési szintje, ha nem is első, de nem mellékes tényező. Ha a fontosság sorrendjében az

olvasótábor és a közlendő tartalom meg is előzi, mégis éppen a valóság összetevő tényezőinek dialektikus összefüggéseinél, kölcsönös egymásrehatásánál fogva maga a közlés szervezete is nagy mértékben befolyásolja, fokozza vagy csökkenti a rendszer teljesitőképességét és hatékonyságát a társadalom életében.

Az átmenet időszakában és folyamán az irásbeli közlés rendszere szerveződésében is együtthalad a szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultura fokozatos kialakulásával. Az irásbeliség hazai polgári rendszere nemcsak fejletlen volt a vezető nyugati országokhoz, de még a fejlettebb szomszédokhoz /osztrákok, csehek/ képest, de rendkivül laza, szétt-agolt is. Egymás mellett működtek a nagy, közép és kisüzemek. Ezeket csak az érdekképviseleti szerv, pl. a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, vagy a nyomdatulajdonosok egyesülete, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, ill. Főfelügyelősége stb. fogta valamelyest össze, de ezek működése lényegében csak a szakmai érdekeinek kollektiv védelmére szoritkozott. Az üzemek és intézmények tulnyomó többségének államositása után a tervtársadalomban az irásbeli közlés uj rendszerét is létre kellett hozni. Ha nem is sikerült az egész területet nagyvonalu-an egyetlen rendszerbe ugy összefogni, mintahogy azt a Tanácsköztársaság idején elterveszték és meg is kezdték, legalább az egy es területeket kellett egy-egy szervezeti egységbe tömöriteni. Igy jött létre pl. a Kiadói Főigazgatóság, a Nyomdaipari Igazgatóság és a Papiripari Igazgatóság, az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya.

Vitathatatlan, hogy ez a szervezet önmagában is előrelépés volt, de azt is látni kell, hogy ez még nem igazi nagyüzemi, hanem csak középszintü szervezeti forma. Itt előbb vagy utóbb tovább kell lépni, valószinüleg ugy, ahogy a Tanácsköztársaság idején elindították. Nemcsak azért, mert ez ma általános szervezödési tendencia az egész világon, hanem azért is, mert a legfontosabb versenytársak, a technikai tömegközlési rendszerek: a rádió-televizió, film ezt már megvalósitották, s ez máris nem kevés előnyt biztosit a számukra. Az irásbeliség rendszere a kapitalizmus viszonyai között tagolódott szét, korábban a kéziratosság, sőt a nyomdászat kezdeti szakaszában is megvolt, s a szocializmus viszonyai között a szükséges kapcsolódásokat helyre kell állitani. Nem nélkülözheti a közlés e formája sem az arányos fejlödés és a kölcsönös együttmüködésből származó előnyöket. Hangsulyozni kell, hogy nem valami roppant szervezet öncélu felépitésére kell gondolni, hanem olyan rendszerre, amely az irásbeli közlés egymáshoz kapcsolódó területei, viszonylagos önállóságuk megtartásával a mainál tervszerübben és hatékonyabban müködhetnek együtt a közös feladatok jobb megoldásában.

Az irásbeli közlés uj szocialista rendszerének leglényegesebb tartományai: a könyvkiadás és terjesztés a könyvtárügy az eddigi eredményeiket értékelték és a további feladataikat kidolgozták a második ötéves tervidőszakra való felkészülés során. /1366/ E tervek most folyó megvalósitása általában ujabb jelentős lépésekkel viszik előbbre olvasási, könyv- és könyvtári kulturánk fejlödését. Nem szabad azonban figyelmen kivül hagyni, hogy hamarosan sorra kerül nagyobb időszakra,

10-15 évre szóló távlati fejlesztési terv elkészítése. Az eddigi tanulságok arra utalnak, hogy a tervkészítés is és a megvalósítás is több sikert igér, ha a rendszer kölcsönösen egymáshoz kapcsolódó területei nemcsak a célokat és feladatokat tűzik társadalmunk tényleges szükségleteinek megfelelően magasabbra, hanem a megvalósításhoz jobb feltételeket igyekeznek biztosítani, a következő évtized nagyobb és nehezebb feladataihoz az együttműködés magasabb szintjét alakítják ki.

JEGYZETEK

J E G Y Z E T E K

/1/ KÖHALMI Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945-1965. Bp. 1967. 574 l.

/2/ A bibliológia kifejezés világszerte terjedőben, mint az írásbeliségről szóló ismeretek összefoglaló neve. Nálunk Szabó Ervin használta nyomatékosan s ebben az értelemben önéletrajzában és első cikkeiben.

/3/ FEYL, Ottmar: A könyvtárak és az olvasás Marx és Engels munkásságában. Könyvtári Tájékoztató. 1955. 7-10.sz.

KRUPSZKAJA: Mit írt, mondott Lenin a Könyvtárakról. Bp. 1953. 87 l.

/4/ SZABÓ Ervin: Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak, kritikáinak gyűjteménye. 1900-1918. Bp. 1959. 748 l.

DIENES László: Walter Hofman könyvtári törekvései. Bp. 1916. 48 l.

DIENES László: 1889-1958. Bp. 1964. 296 l. XXVI. t.

/5/ L. a könyvtártudományi kutatások két tervét. Könyvtári Figyelő 1962. 9-10.sz. 415-425.l. és 1966. 4.sz. 204-209 l.

/6/ Kniga. 1960 és 1965. évf.

MOLNÁR Pál: A bibliológia /könyvtártudomány/ vitás kérdései két szovjet országos tanácskozás tükrében. Könyvtári Figyelő. 1967. 1-2.sz. 33-48.p.

/7/ A könyvtártudományi kutatás kérdései A Könyvtártudományi és Módszertani Központ enkétje. Budapest 1960. június 13-14. Magyar Könyvszemle. 1960. évi különszáma. 1-136 l.

/Megjelent önálló kiadványként is./ Kovács Máté, Lázár Péter és Sebestyén Géza előadása és a hozzászólások szövege. 1971.

/8/ Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft unter besonderer Berücksichtung der Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. Leipzig VEB. 1963. 348 l.

/9/ KOVÁCS Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. Magyar Könyvszemle. 1961. Különszám. l. 21-28.p.

ÁGH Attila: Humanizmus és kultura. Kritika. 1966. 9. 3-9. l.

/10/ BERNAL, J.D.: Tudomány és történelem. Bp. 1963. 626-759. l.

/11/ Magyarország története. Szerk.: MOLNÁR Erik, [illegible]MÁNYI Ervin és SZÉKELY György. Bp. 1964. II. kötet

RÉVAI József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1948. 2.kiad. 372 p. 4.kiad. 1955. 503 p.

NEMES Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919-1921. Bp. 1962. 503 l.

KÁLLAI Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939-1945. 4. átdolg. kiadás. Bp. 1955. 283 l.

/12/ SZEKFŰ Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1920. 331 l.

WEISS István: A mai magyar társadalom. Bp. 1930. 240 l.

/13/ BALÁZS Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Egy évszázad magyar történelmének néhány sajátosságáról. 1849-1945. Bp. 1958. 234 p.

/14/ HORVÁTH Zoltán: Magyar századforduló. Bp. 1961. 648 l.

/15/ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 3. 1919. augusztusától 1929 őszéig. /Összeáll. Balla Aladárné, Györffy Sándor, Szabó Ágnes. Sajtó alá rend. Iványi Béla. Bp. 1954. 231 l., 4 t.

- - - 4. 1929 októberétől - 1939 szeptemberéig. /Összeáll. Friss Istvánné, Ilku Pálné. Sajtó alá rend. Balázs György. Bp. 1955. 271 l. 2 t.

- - - 5. 1939. szeptemberétől - 1945 áprilisáig. /Összeáll. Svéd László, Szabó Ágnes, Sajtó alá rend. Iványi Béla./ Bp. 1955. 287 l. 4 t.

Magyarországi munkásmozgalom. 1919-1929. Bp. 1958. 816 l., ill. 1929-1939. 1958. 382 l.

ANDICS Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Bp. 1949. 126 l.

A magyar szabadságért. A magyar kommunista párt vértanui. Bp. 1946. 151 l.

KŐVÁGÓ László - PINTÉR István: Munkássors-munkásgond. 1919-1944. Bp. 1962. 352 l.

LACKÓ Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867-1949. Bp. 1961. 207 l.

KISS Dezső: Parasztsors-parasztgond. 1919-1944. Bp. 1960. 295 l.

Földmunkás és szegényparasztmozgalmak Magyarországon 1848-1948. II.k. Rev. Fölöskei Ferenc, Szakács Kálmán. 1-2.köt. Bp. 1962. 2 db.

SIMON Péter: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalma 1891-1907. Bp. 1953. 276 l.

/16/ NEMES Dezső: A népi Magyarország 15 éves fejlődése. 2.kiad. Bp. 1961. 89 l. /Társadalomtudományi kis monográfiák 1./

/17/ SÁNDOR Vilmos: A nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900. Bp. 1954. 771 l.

BERMD T. Iván - RÁNKI György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában /1933-1944/. Bp. 1958. 624 l.

/18/ Magyarország története. /Szerk. Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György./ 2.kötet. /Irta Szabad György, Hanák Péter stb./ Bp. 1964. 384-386., és 420-427. l.

/19/ KOROM Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943-1945. Bp. 1961. 266 l.

/20/ KOROM Mihály: id.m. 18-21. l.

/21/ Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 6. Foglalkozási adatok. Bp. 1963. 36.l.

/22/ Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok. Bp. 1962. 22. l.

/23/ Report on the World Social Situation New-York. 1957. United Nation. 11. l.

/24/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1937. Bp. 1937. 217-218. l.

/25/ Kulturstatisztikai adattár. 1962. Bp. 1963. 11. l.

/26/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1936. Bp. 1936. 30. l.

/27/ FÖLDES Ferenc: Válogatott művei. Bp. 1957. 159.l.

/28/ FÖLDES Ferenc: id.m. 160-161. l.

/29/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1937. Bp. 1937. 44. l.

/30/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1936. Bp. 1936. 30. l.

/31/ Nevelőspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából /1919-1931/. Összeállította SIMON Gyula. Bp. 1959. 49-87.l.

BALOGH Sándor: Klebelsberg és a magyar "neonacionalizmus". Valóság. 1959. 3. 22-30. l.

KLEBELSBERG Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926. Bp. 1927. 516 l.

KORNIS Gyula: Kulturpolitikánk irányelvei. Bp. 1921. 45. l.

KORNIS Gyula: Kultura és politika. Bp. 1928. 345 l. 1 t.

KORNIS Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháboru óta. Bp. 1927. 556 l. 46 t. 2 térk.

KORNIS Gyula: Nemzeti megujhodás. Bp. 1929. 32 l.

HUSZTI József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Bp. 1942. 379 l.

/32/ FÖLDES Ferenc: Válogatott művei. Bp. 1957. 104-105. l.

/33/ MARKOVITS Györgyi: Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964. 188 l.

Magyar Pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Összeáll.: MARKOVITS Györgyi. Bp. 1964. 545 l.

A cenzura árnyékában. Szerk.: MARKOVITS Györgyi és TÓBIÁS Áron. Bp. 1966. 797 l.

/34/ L. az 1938. évi XVIII törvénycikket, ill. a 7900/1938.M.E., a 10.800/1939. M.E. és az 5555/1940. M.E. sz. rendeletek.

/35/ Az IGE memorandumát a Corvina 1938. május 1. sz., a MKKOM előterjesztését pedig a Corvina 1938. április 24. sz. közli. Ujra kiadta Markovits Györgyi és Tóbiás Áron "A cenzura árnyékában" c. gyüjteményben /141-150. l./

/36/ A Magyar Irodalom Története 1919-től napjainkig. VI.kötet. Szerk.: SZABOLCSI Miklós. Bp. 1966. 29. l.

/37/ MARKOVITS Györgyi: Üldözött költészet. 180-183. l.

/38/ A cenzura árnyékában. 418-525. l.

/39/ A cenzura árnyékában. 18-19. l.

/40/ A cenzura árnyékában. 18-19. l.

/41/ NAGY Lajos: Magyar iró 1929-ben. Iró, könyv, olvasó. Bp. 1959. 356-374. l.

/42/ 1900-tól 1929-ig.FINKES Bezső: A magyar könyvtermelés statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle. 1930. 7.sz. 629-644. l. alapján; 1931-től 1943-ig pedig a Magyar Statisztikai Zsebkönyv III-IV. évfolyamában közölt adatok alapján.

/43/ GULYÁS Pál: A magyar könyvtermelés egy esztendeje. Magyar Könyvszemle. 1930. 90-105. l.

/44/ CORVINA. A magyar könyvkiadók és könyvkereskedők Országos Egyesületének közlönye. Bp. 1878-1951.

/45/ BLÉKES Dezső: A könyvtermelés nemzetközi statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle. 1936. 6.sz.

/46/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1933. 10. 11. l.

/47/ ERDŐSI Károly: Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés. Bp. 1922. Sz. Istv. Akad. nyelv és néptud. osztályának Katholikus Szemle. 1922. 5.sz. 273-287.l.

/48/ SZABÓ László: Athenaeum /~~róluk szóló irod.~~/ Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Bp. 1918.

RÉVAI Mór János: Irók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai. 1-2.kötet. Bp. 1920. 396, 458 l.

IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert és CZAKÓ Elemér: A királyi magyar Egyetemi Nyomda története. 1577-1927. Bp. 1927.

RÉVAI József - SCHÖPFLIN Aladár: Egy könyvkiadó regénye. /é.n./

/49/ ERDŐSI Károly: id.m. részletes tájékoztatás a közölt kiadókról.

/50/ NOVÁK László: A nyomdászat története. Bp. VII. könyv. 1901-1929. 3-10. l.

FITZ József: Magyar könyvészet. 1936. Bp.1939. III-IX l. /3. rész/

/51/ BLÉKES Dezső: A magyar könyvtermelés ...

ERDŐSI Károly: Magyar könyvtermelés ...

Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I-XII. kötet.

BUDAY György: A magyar könyv társadalmi hivatása. Nyugat. 1931. 1. köt. 53-56. l.

/52/ GULYÁS Pál: A magyar könyvtermelés egy esztendeje. 101. l.

/53/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I-XII. kötet.

/54/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I-IX. kötet.

/55/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I-IX. kötet.

/56/ ELEKES Dezső: Magyar könyvtermelés.
Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1943. 214. l.

/57/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1943. 214. l.

/58/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1943. 214. l.

/59/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1943. 214. l.

/60/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I-XII. kötet.

/61/ ELEKES Dezső: A szellemi kultura, különösen a sajtó számbavételének időszerű problémái. Magyarország tablója 1942-ben. Kiny.
Magyar Statisztikai Szemle. 1943. 4.sz.-ból.
Magyar Statisztikai Zsebkönyv. I.XII. kötet.

/62/ ENDER Imre: A magyar könyv jelenéről és jövőjéről. Könyvtári Szemle. 1916. 105-122. l.

/63/ ENDER Imre: A könyv művészete. Bp. 1957. 161 l.
KIRÁLY György: A 20. század könyvművészete. Nyugat. 1921. 1. kötet. 798-799. l.
BÁLINT Aladár: A 20. század könyvművészete. Nyugat. 1921. 1. kötet. 797-798. l.
NAMÉNYI Ernő: Könyvművészet. Két könyvkiállítás alkalmából. Nyugat. 1926. 1. kötet. 543-546. l.
NAMÉNYI Ernő: Az év legszebb könyve. Nyugat. 1931. 1. kötet. 221. l.
KASSÁK Lajos: A könyv, mint használati tárgy. Szocializmus. 1934. 3.sz. 135. l.
BUDAY György: Az illusztrált könyv. Könyvtári Szemle. 1934. 5.sz.37. l.

/64/ MAKKAI László: Könyvek, gyűjtők, könyvtárak. A magyar antikvárius könyvpiac szemléje. Magyar Könyvszemle. 1938.
MAKKAI László - M. HORVÁTH Magda: A magyar könyvgyűjtők kézikönyve. 1888-1938. Bp. 231. l.

/65/ KLEBELSBERG Kunó: Tudományos szervezkedés. KLEBELSBERG Kunó: Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926. Bp. 1927. XII. t. 687 l.

/66/ SZEKFŰ Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1920. 333 l.

/67/ NAGY István: Könyvtárosaink hivatásáról. Népszava. 1943. november 28.

Válaszolnak a munkáskönyvtárosok. Népszava. 1943. dec. 12. /Címjegyzék a legjobbnak tartott 50 szépirodalmi, 25 társadalomtudományi és 25 egyéb tudományos műről, amit elsősorban javasolnak a munkáskönyvtárakba./

/68/ SÁNDOR Pál: Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1962. 125-130. l.

Magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848-1948. I-II. 1949.

Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1848-1948. Bp. I-IV. 1951-1959.

/69/ DRESCHER Pál: Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége? Bp. 1934.

/70/ VERES Péter: Számadás. 1937. 4. 439 /1/ p.

BÁLINT György: Uj könyvek könyve. Bp. 1938.

/71/ NAGY Lajos: A ponyváról vall a ponyvaolvasó. - Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. I.kötet. 510-514. l.

GERGŐ Endre: A ponyvairodalom kritikájához. Nyugat. 1930. II. kötet. 364-367. l.

/72/ GAÁL Gábor: Regények özöne. Válogatott irások. 1. 1921-1940. Bukarest. 1946. 265-267. l.

Mit olvas Magyarország? Magyar Kulturaszemle. 1941. 6.sz. 126-127. l.

/73/ NAGY Lajos: Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. I. kötet. 515-525. l.

/74/ NAGY Lajos: Idegen regények gurmedái. Nyugat. 1925. 2.kötet. 215-221. l.

RANSCHBURG Viktor: Válasz Nagy Lajos cikkére. Nyugat.1925. 2. kötet. 221-225. l.

RÉVAY Mór János: A "garmadákról". Nyugat. 1925. 2.kötet. 226-227. l.

/75/ [SCHÖPFLIN Gyula] NAGYPÁL István: Ponyva és irodalom. Nyugat. 1941. 2. kötet. 448-454. l.

/76/ A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: MAGYARY Zoltán. Bp. 1927. 628. l.

WEISS István: A mai magyar társadalom. Bp. 1930. 187-194. l.

/77/ KÖHALMI Béla: A tudományos tájékoztatás Magyarországon 1945-1965. Bp. 1967. 574 l.

SZENTKIRÁLYI János: Utmutatás a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. 1963. 730 l.

/78/ PASTEINER Iván: Jelentés az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ I. /1923/ évi működéséről. Magyar Könyvszemle. 1924. 129-131. l.

/79/ KÁPLÁNY Géza: Ipari dokumentáció. Ipari adat- és forráskutató központ felállitása Magyarországon. Bp. 1938. 18. l.

KÁPLÁNY Géza: A dokumentáció célja és feladatai. Hazai szakkönyvtárak alkalmasságának kérdései a dokumentációt illetően. Bp. 1942. 34. l.

/80/ WITZMANN Gyula [VENDY Gyula]: A dokumentáció fejlődése és időszerű kérdései a könyvtáros szemszögéből. Bp. 1944. 29. l.

/81/ HYIN[illegible] István: A megcsonkitott Magyarország könyvtári és muzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány. 1921. 597-601. l.

GULYÁS Pál: Magyarország könyvtárai és a trianoni béke. Magyar Könyvszemle. 1922. 225-229. l. - Az adatokat ellenőrizte és helyesbitette:

SZABÓ András Endre: Könyvtári adatok /1884-1962/. Bp. 1966. 76-81. l.

/82/ BISZTRAY Gyula: A falusi népkönyvtárak. Magyar Könyvszemle. 1937. 111-119. l.

BISZTRAY Gyula: A népkönyvtárak gyakorlati kérdései. Bp. 1944. 186. l.

/83/ A Magyar Kormánynak 4.680/1919. M.E. számu rendelete a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatása és megsemmisitése tárgyában. /1919. szept. 10-én./

/84/ REMETE László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 216-223. l.

/85/ REMETE László: id. m. 218. l.

/86/ Magyar Könyvszemle 1920-21. 152. l., 1923. 157. l. és 277. l. 1924. 147. l. stb.

/87/ GULYÁS Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Magyar Könyvszemle. 1920-21. 1-84. l. és 1922. 13-58. l.

L. még GULYÁS Pál jelentését /1920. ápr. 20-án kelt/ Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a Fővárosi Könyvtár beolvadási irányzatáról. Könyvtári Figyelő. 1966. 4.sz. 362-364. l.

/88/ GULYÁS Pál: Az uj fővárosi könyvtár tervezete. Magyar Könyvszemle. 1910. 193-213. l.
Erre válaszol:

SZABÓ Ervin: Az uj fővárosi közkönyvtár dolgában. Magyar Könyvszemle. 1910. 339-351. l.
Viszontválasz:

GULYÁS Pál: Az uj fővárosi könyvtár körül. Magyar Könyvszemle. 1910. 352-358. l.

/89/ GULYÁS Pál: Kommunista könyvtárpolitika. I. rész. 2. l.

/90/ Ezt annyira jelentősnek és hatásosnak tartotta, hogy cikkét a katolikus nagy kiadóval a Szent István Társulattal nyomban külön könyvben is kiadatta Hóman Bálint és Varga Domján javaslata alapján. Sőt a könyvből "a szerző költségére 25 diszpéldány is készült". Ezt külön közleményben is bejelenti. L. Magyar Könyvszemle. 1922. 230. l.

/91/ Ez lehetett a helyzet felettesével, MIHALIK Józseffel, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének főfelügyelőjével kapcsolatban, akit többször is "leleplez", pl. a Kommunista könyvtárpolitika c. cikkében.

/92/ A törvénycikk szövege: Magyar Könyvszemle. 1922. 216-222. l.

/93/ A rendelet szövege: Magyar Könyvszemle. 1923. 158-159. l.

/94/ HERZOG József: Ki tartozik a könyvtárba és a levéltárba? A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. I. 13-20. l.

EMBER Győző: Könyvtárak és levéltárak. Az Országos Könyvtári Központ Könyvtáros tanfolyama. 1951. Előadások. 14.sz.

WALDAPFEL Eszter: A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez. Magyar Könyvszemle. 1955. 236-244. l.

/95/ BALOGH József: A magyar könyvtárak. Magyar Szemle. 1932. szeptember.

BALOGH József: Uj magyar könyvtárpolitika felé. Magyar Szemle. 1932. Október.

WALDAPFEL Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. OSZK Évkönyve. 1957. 8-9. l.

/96/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok /1884-1962/. Bp. 1966. 230 l.

/97/ A nagyobb állami könyvtárak az állomány nagysága szerint a következők: Magyar Nemzeti Muzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Szegedi Egyetemi Könyvtár, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Országgyülés Könyvtára, Müszaki Egyetem Könyvtára, Debreceni Egyetemi Könyvtár, Pécsi Egyetemi Könyvtár stb.

/98/ A nagyobb egyházi könyvtárak ugyancsak az állomány nagyságrendjében: Debreceni Ref. Kollégiumi Könyvtár, Pannonhalmi Benedekrendi Könyvtár, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtár,

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Egri egyházmegyei könyvtár, Pápai Ref. Főiskolai Könyvtár, Zirci Ciszterci Rend Könyvtára, Váci Egyházmegye Könyvtára stb.

/99/ Testületi könyvtárak:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára, Természettudományi Társulat Könyvtára, Orvosegyesület Könyvtára, Nemzeti Kaszinó Könyvtára.

/100/ Városi Könyvtárak:

Szegedi Somogyi Könyvtár, Győri Városi Könyvtár stb. Kecskeméti Városi Könyvtár, Debreceni Városi Könyvtár stb.

/101/ A Festetich Könyvtár Keszthelyen. ~~/1884-1962./Bp. 1966. 230 l.~~

/102/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. 83. l.

/103/ Klebelsberg Kunó tervei a kulturális decentralizálásra. Debrecen, Szeged, Pécs idevágó tervei.

/104/ SZABÓ Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. Bp. 1910. 61 l.

/105/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. 83. l.

/106/ RADÓ István: Vidéki könyvtárak. Magyar Könyvszemle. 1940. 55-64. l.

/107/ SZABÓ Ervin: Uj városi könyvtár Debrecenben. Könyvtári Szemle. 1915. 188-190. l.

SZABÓ Ervin: A nyilvános könyvtár. Világ. 1913. dec. 30.

/108/ BISZTRAY Gyula: A falusi népkönyvtárak.

KISS István: Népkönyvtárak a két világháború között. Népmüvelési Értesitő. 1961. 1.sz. 89-122. l.

NAGYPÁL István [Schöpflin Gyula]: Népkönyvtáreink. Nyugat. 1932. II. kötet. 479-480. l.

/109/ SEBESTYÉN Géza: Falusi könyvtárak. Uj Szántás. 1947. 2.sz. 101-104. l.

/110/ BISZTRAY Gyula: A falusi népkönyvtárak.

/111/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. 109-111. l.

/112/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: id. m. 112-113. l.

/113/ Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Bp. 1880. XLII. 571 p. Hivatalos Statisztikai Közlemények.1881.

/114/ GYÖRGY Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. 329-333. l.

A szakszervezetek kulturmunkája 1926-ban. Szakszervezeti Értesitő. 1927. 7.sz.

A szakszervezetek kulturmunkája 1927-ben. Szakszervezeti Értesitő. 1928. 10.sz.

/115/ Magyar Történet. II. kötet. 34-35. l., 109.l., 189-193. l.

SÁNDOR Vilmos: A tőkés gazdálkodás kibontakozása Magyarországon 1849-1900. Bp. 1958. 108. l.

/116/ LACKÓ Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867-1949. Bp. 1961. 70 l.

/117/ NYILAS Márta: A budapesti nyomdászkönyvtár. Magyar Könyvszemle. 1959. 162-179. l.

/118/ NEMES Dezső: Az Általános Munkásegylet története 1868-1873. Bp. 1952. 283 l.

/119/ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. kötet. Bp. 1966. 278 l.

/120/ Magyar történet. II. kötet.

/121/ SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános müveltségi helyzete 1919-1945 között. 129-132. l.

/122/ LACKÓ Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867-1949. 45-50. l.

/123/ KIBS Jenő: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. 1861-1914. Magyar Könyvszemle. 1959. 180-193. l.

/124/ MESTERHÁZI Lajos: Élnek-e a magyar falusi olvasóköri mozgalom hagyományai? Művelt Nép. 1953. 8.sz.

VERES Péter: Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép. 1953. 9.sz. 22-23. l.

SZABÓ Pál: Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép. 1953. 10.sz. 17. l.

ERÉNYI Tibor: Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép. 1953. 12.sz. 21. l.

/125/ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. kötet. 63., ill. 67. l.

/126/ A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1848-1948. I-IV. 1951-1959.

/127/ A magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848-1948. I-II.1949.

/128/ KÖHALMI Béla: A Bécsi Magyar Kiadó Könyvei. A cenzura árnyékában. 578-580. l.

Moszkva, Párizs, Bécs magyar könyvei. A cenzura árnyékában. 278-403. l.

GULYÁS Pál: Az irodalom kitagadottjai. Irodalomtörténet. 1933. A cenzura árnyékában. 98-109. l.

/129/ SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919-1945 között. Bp. 1964. 110 l.

/130/ SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete. 1919-1945 között. Bp. 1964. 109-116. l.

/131/ SÁNDOR Pál: Belföldi könyvkiadás Horthy-Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1962. 125-130. l.

/132/ NYILAS Márta: A budapesti nyomdászkönyvtár. Magyar Könyvszemle. 1959. 163-179. l.

/133/ Az Általános Munkásegylet alapszabályai. /Országos Levéltár./ Közli KÖHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 82-83. l.

/134/ FEYL, Ottmar: A könyvtárak és az olvasás Marx és Engels munkásságában. Könyvtári Tájékoztató. 1955. 7-10.sz.

/135/ KRUPSZKAJA, N.K.: Mit irt, mit mondott Lenin a könyvtárakról. Bp. 1953. 87 l.

LENIN: Művészetről, irodalomról. Bp. 1966. 567 l.

/136/ Számos adatot, nyilatkozatot idéz a munkásság művelődési vágyáról, tanulásáról, olvasásáról: SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános müveltségi helyzete 1919-1945 között. Bp. 1964. 27-55. l.

/137/ A szabad tanitás Pécsett 1907-ben tartott magyar országos kongresszusának naplója. Szerk.: Vörösváry Ferenc, Pályi Sándor közreműködésével. Bp. 1908. XIV, 647 l.

/138/ SZABÓ Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesitéséről Budapesten. Bp. 1910. 61 l.

/139/ GULYÁS Pál: Az uj fővárosi közkönyvtár tervezete. Magyar Könyvszemle. 1910. 202-203. l.

/140/ Társadalmi Lexikon. Bp. 1928. 495. l. /a Képszava kiadása/ Minden valószinüség szerint a szerkesztő: MADZSAR József cikke. Cime: Munkáskönyvtárak.

/141/ SZILÁGYI János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháboru között /1920-1944/ Bp. 1961. 115 l.

SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános müveltségi helyzete. 1919-1945 között. 135 l.

Az általa feltárt adatokat közli SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok /1884-1962/. Bp. 1966. 114-119. l.

/142/ SZAKASITS Antal: Szellemi és testi kultura a szabad szakszervezetekben. A munkás könyve. 1943. Bp. 34. l.

/143/ A népkönyvtárakra forditott összeg a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége kezelésében a század elején évi 30.000 K-t, 1914-ben 142.000 K-t tett ki.

/144/ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1937. évi pártgyűléshez. Bp. 1937.

SZILÁGYI János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháboru között /1920-1944/. 65-75. l.

/145/ REMÉNY László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 145-152. l.

/146/ A Belügyminisztérium átirata a Vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz 1936-ból. A cenzura árnyékában. 115-116. l.

/147/ Uo. 117-119. l.

/148/ VERES Péter: Számadás. Bp. 1948. 200-201. l.

/149/ KISS Jenő: Az agrárszocialista olvasókörük történetéből. Magyar Könyvszemle. 1959. 180-193. l.

/150/ KISS Jenő: id. m. 180. l.

/151/ SIMON Péter: A századforduló földmunkás és szegényparasztmozgalmai. Bp. 1953. 275. l.

/152/ A Nádudvari Olvasóegylet Könyvnévsora. 1873.

/153/ VERES Péter: Falusi krónika. Bp. 1956. 287 l.

/154/ Uo. 186. l.

/155/ VERES Péter, SZABÓ Pál és HERÉNYI Tibor hozzászólását az olvasókörí vitához lásd Művelt Nép. 1953. 9., 10. és 12. sz.

/156/ L. A könyv- és sajtókiadás c. fejezetet.

/157/ L. Az olvasóközönségről c. fejezetet.

/158/ SZILÁGYI János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete ... 85-101. l.

/159/ Magyar Sajtó. Szocializmus. 1927. 8.sz.

/160/ L. Az olvasóközönségről szóló fejezetet.

/161/ Fontosabb életrajzi adatai megtalálhatók:

SZABÓ Ervin: Curriculum vitae. - Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 21-24. l.

Az MSzMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete: Szabó Ervin. 1877-1918. - Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 5-20. l.

REMÉNYI László: Szabó Ervin. 1877-1918. A fővárosi könyvtárügy úttörői. Bp. 1964. 9-14. l.

/162/ SZABÓ Ervin műveinek bibliográfiáját l. Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 483-500. l.

/163/ REMÉNYI László: Reakciós hadjárat Szabó Ervin a könyvtárpolitikus ellen. /1910-1918/ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. IV. 1949-1954. Bp. 1955. 69-84. l.

/164/ SZABÓ Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 508. l.

SZABÓ Ervin: Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900-1918. KÓHAMI Béla: Szabó Ervin a könyvtáros c. tanulmányával. Bp. 1959. 748 l.

/165/ SZABÓ Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. HORVÁTH Zoltán előszavával, JÁSZI Oszkár bevezető tanulmányával. Bp. 1946. Népszava. 391 l.

u. az BÉVAI József tanulmányával. Bp. 1949. Szikra. 424 l.

/166/ A megemlékezések közül l.:

Szabó Ervin halálának tizedik évfordulójára - Uj Március. 1928. Szeptember.

Historicus /BÓNAI Zoltán/: Szabó Ervin. Szocializmus. 1938. 413-416. l.

FOGARASI Béla: Szabó Ervin halálának harmincadik évfordulójára. Szabad Nép. 1948. szeptember 30.

SZAKASITS Árpád: Emlékezés Szabó Ervinre. - Népszava. 1957. aug. 22.

SZABÓ ERVIN. - Vörös Ujság. 1919. március 29. /Vezércikk és 2 hir: Szabó Ervin összes müveinek kiadásáról és arról, hogy a fővárosi nyilvános könyvtárat Szabó Ervinről nevezik el./

/167/ SZABÓ Ervin: A Forradalmi Kormányzótanács határozata. - Népszava. 1919. március 29.

/168/ A Szabó Ervin irodalom adatait az 1918-1957 évekből:

Szabó Ervin válogatott irásai. Bp. 1958. 501-505. l. Az 1958 óta megjelent ujabb publikációk jelentős részének adatai a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyvében VIII. kötet. 1960. 184-193. l. és a X. kötet. 1962. 185-191. l., továbbá a Magyar Könyvszemle és a Könyvtáros ujabb évfolyamaiban.

/169/ RÉVAI József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. /KELEMEN László álnéven a Társadalmi Szemle. 1931. évf., majd Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Bp. 1949., és később RÉVAI József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1955.

/170/ GEDŐ András: Szabó Ervin és marxista filozófia. Párttörténeti közlemények. 1957. 1. sz. 66-98. l.

/171/ SZABÓ Ervin: A materialista történetfelfogásról. - Válogatott irásai. Bp. 1958. 83. l.

/172/ LITVÁN György: Szabó Ervin politikai tevékenységéről. Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesitője. 1955. 3.sz. 60-79.l.

/173/ RÉVAI József többször emlitett cikken kivül még főként az MSzMP Párttörténeti Intézetének bevezető tanulmányát a Szabó Ervin válogatott irásai c. kötet elején. /5-20. l./

/174/ A bibliológia szót nálunk ő használja kifejezetten az irásbeliség egészének jelölésére, olyan összefoglaló fogalom nevéül, amely az irás, olvasás, könyv és könyvtári kultura ismeretanyagát egészében felöleli.

L. Curriculum vitae és a Graesel féle könyv ismertetését. Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. 31-35. és 52-62. l.

/175/ L. KÖHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 12-13. l.

/176/ A sok kínálkozó példa közül l. pl. csak a könyvtári kultura területéről: Jules DESTRÉE: A munkáskönyvtárak c. munkájának, Walter HOFMANN könyvtárpolitikai elgondolásainak és tevékenységének, Gustav HERLING a munkáskönyvtárakról szóló munkájának és Adolf HAFNACK munkásságának ismertetését, vagy vitáját a népkönyvtárakról, az egyetemi könyvtárról, a fővárosi könyvtárról Gulyás Pállal több ízben is.

/177/ KÖHALMI Béla: Szabó Ervin a könyvtáros. Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. 7-29. l.

/178/ L. Dr. Armin GRAESEL: Handbuch der Bibliothekslehre c. könyv kritikáját /1902/, továbbá jelentését a Fővárosi Könyvtár működéséről 1911-ben /1912/, valamint a Budapest Székesfőváros könyvtáraínál rendszeresített könyvtári szakvizsga szabályzatát. /1911/

/179/ Előszó. Városi Nyilvános Könyvtár. 1917. évi jelentése. Bp. 1918.

/180/ SZABÓ Ervin: A fővárosi könyvtár. - A Fővárosi Könyvtár értesítője. 1907. I. évf. 1.sz. 1. l.

/181/ SZABÓ Ervin: Emlékirat közsógi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. Bp. 1910. 61. l. Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. 230 l.

/182/ SZABÓ Ervin: A nyilvános könyvtár. Világ. 1913. dec. 30. /A kiemelések Szabó Ervintől származnak./

/183/ SZABÓ Ervin: Általános irányelvek a népkönyvtárak könyveinek megválogatására. - Népnevelés. 1907. 9-10.sz. 270-278. l.

SZABÓ Ervin: Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. /Könyvkritika./ - Népmivelés, 1910. 318-320. l.

SZABÓ Ervin: Mit olvassnak és mit olvassanak? Népmivelés. 1911. 2.sz. 60-64. l.

/184/ SZABÓ Ervin: A Fővárosi Könyvtár. - A Fővárosi Könyvtár értesitője. Bp. 1907. 1-4. l.

SZABÓ Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesitéséről Budapesten. Bp. 1910. 61. l.

SZABÓ Ervin véleménye a Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának emlékiratáról. Bp. 1910. 8. l.

SZABÓ Ervin: Az uj Fővárosi Könyvtár dolgában. Magyar Könyvszemle. 1910. 4.sz. 338-351. l. /Válasz Gulyás Pálnak az Emlékiratról irt okadékoskodó birálatára./

SZABÓ Ervin: A modern könyvtárépités némely elvéről, tekintettel a főváros terveire. Városi Szemle. 1911. 113-124. l.

/185/ Chicago nyilvános könyvtára /The Chicago Public library. A handbook for readers and visitors. 1909 c. füzet forditása./ Az Emlékirat ... 4.sz. függeléke.

/186/ MADZSAR József: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Bp. 1913. /Szabó Ervin előszavával./

/187/ GULYÁS Pál: Népkönyvtári cimjegyzék. Bp. 1910. - Első pótfüzet. Bp. 1912. Második pótfüzet. Bp. 1916.

/188/ SZABÓ Ervin: Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. - Népmivelés. 1910. 318-320. l.

/189/ SZABÓ Ervin: Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. - Népmivelés. 1907. 9-10.sz. 270-278. l.

/190/ SZABÓ Ervin: Háboruban - a Könyvtári Füzetek elé. Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvései. 1916. 3:8. l. /Bevezetés./

/191/ SZABÓ Ervin: Az Egyetemi Könyvtárakról. - Huszadik Század. 1907. 964-973. l.

/192/ L. a Kereskedelmi és Iparkamara, a Társadalomtudományi Társaság már ismertetett katalógusát és a Fővárosi Könyvtár Szakkatalógusából kiadott füzeteket.

/193/ LIPTAY Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. 1965. 475 l. 16 t.

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Szerk. PETRÁK Katalin és MILEI György. Bp. 1959. 361. l.

KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 258 l.

KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 211 l.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. kötet. Bp. 1966. 278 l.

/194/ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 137-138. l.

/195/ Id.m. 134-137. l.

/196/ Id.m. 131-134. l.

/197/ Id.m. 221-225. l.

/198/ Id.m. 278-285. l.

/199/ A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Szerk.: VÉRTES György. Bp.1958. 496 l.

/200/ KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 1959. 258 l.

/201/ GULYÁS Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Magyar Könyvszemle. 1920. 2. l.

/202/ KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 216-225. l.

/203/ KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 159-164. l.

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 238-239. l.

/204/ GULYÁS Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Magyar Könyvszemle. 1920. 67. l.

/205/ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 293-294.l.

/206/ KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 218-221. l.

/207/ DIENES László: Állítsuk tudományos könyvtárainkat a szocializmus építésének szolgálatába. Könyvbarát. 1951. 1.sz. 41-42. l.

/208/ KOVÁCS Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1953. Debrecen. 1954. 99-136. l.

/209/ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 153-155. l., 165-168. l.

KŐHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. 194-217. l.

/210/ KŐHALMI Béla: id.m. 177-193. l.

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 151-152. l.

/211/ NEMES Dezső: A népi Magyarország 15 éves fejlődése. Bp. 1961. 89 l.

A magyar népi demokrácia története. - Magyar Történet. II. kötet. 467-542. l.

/212/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. /1884-1962./ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1967. Bp. 1967. 120-209. l.

/213/ PÁNTOS Judit: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Bp. 1967. 7-15. l.

/214/ PERCZEL Károly - GERLE György: Régionális tervezés és a magyar településhálózat. Budapest, 1966. 207 l.

/215/ ESCARPIT, R.: Sociologie de la littérature. Paris. 1958. 128 l.

RIESMANN, D.: The Lonely Crowd. Jale University Press. 1950.

CASENEUVE, J.: La sociologie de la radio-télévision. Paris. /Que sais-je? 1026. sz./

SCHRAMM, W.: Mass Communication. Urbana, 1960. XI. 695 p.

FRÖHNER, R.: Das Buch in der Gegenwart. Güteraloh. 1961. 198 l.

ESCARPIT, R.: La révolution du livre. Paris. 1965. 163 p.

McLUHAN, M.: The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man. Toronto. 1966. 294 l.

/216/ KOVÁCS Máté: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1963. 95 l.

KOVÁCS Máté: A népművelés tudomány fontosabb tudományelméleti problémái. Népművelési Értesítő. 1964. 4.sz. 130-141. l.

/217/ Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. Bp. 1965. Statiszt. Időszaki Közlemények. 9. l.

/218/ DONÁTH Blanka - HARSÁNYI István - KALMÁR Ernő - TÓTH Béla: Olvasó gyermekeink. Bp. 1957. 302 l.

PÁRTOS Judit: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. Bp. 1967. 93 l.

/219/ Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. Bp. 1965. Stat. Időszaki Közlemények. 1965/2. 9. l.

/220/ Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. Bp. 1965. Stat. Időszaki Közlemények. 1965/2. 11. l.

A nap 24 órája. /12.000 ember napi időbeosztása./ Budapest. 1965. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965. 8.sz./ 36-37. l.

/221/ Statisztikai Évkönyv. 1966. Bp. 1967. 51. l.

/222/ A Közgazdasági Elméleti Munkaközösség vitája a nemzeti jövedelemszámításról. Társadalmi Szemle. 1964. 10.sz. 92-103. l.

CSENOK Attila: A nemzeti jövedelem értelmezésének néhány elméleti és gyakorlati kérdése. - Közgazdasági Szemle. 1965. 2.sz. 218-228. l.

/223/ ERDEI-GRUZ Tibor: Az országos távlati kutatási terv, előzmények, teendők. Magyar Tudomány. 1962. 4.sz.

A tudományos kutatás helyzete és fejlődése. Budapest. 1965. 71 l. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965. 5./

/224/ A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei. 1963. /Statisztikai Időszaki Közlemények./ 1964/7. 87.l.

Statisztikai évkönyv. 1966. Budapest. 1967. 37-38.l., 51., 57. és 59. l.

/225/ Statisztikai Évkönyv. 1966. 279, 294. és 299.l.

/226/ ERDEI György: A személyes fogyasztás szerkezeti változásai. Budapest. 1967. 95-101. l.

/227/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása. 1945-1964. Bp. 1965. 130 l.

/228/ SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok /1884-1962./ Budapest. 1966. 165. l.

/229/ Ezt vizsgálja URBÁNNÉ HORVÁTH Julia és URBÁN László: A kalkulációs elemzések szerepe a közművelődési könyvtárak igazgatásában c. tanulmánya, amely az 1966. évi pályázaton az egyik I. díjat nyerte. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ irattára.

/230/ Társadalmi rétegeződés Magyarországon. Bp. 1966. 420 l. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1966/11. /

/231/ Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. Bp. 1965. Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965/2. 8. és 9. l.

/232/ Uo. 10. l.

/233/ Társadalmi rétegeződés Magyarországon. Bp. 1966. 76., 90-91., 97.l.

/234/ TIMÁR Sándor: A munkaidő néhány kérdése. Közgazdasági Szemle. 1966. 11.sz. 1315-1322. l.

/235/ A nap 24 órája. /12.000 ember napi időbeosztása./ Budapest. 1965. 37-39. l. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 75. kötet./

SZÁNTÓ Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő. Budapest. 1967. 169 l.

VÍGH Mária: A szabadidő. Budapest. 1967. 161. l. /Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. A Központi Könyvtár ajánló jegyzékei 1. Bibliográfia./

DUMAZEDIER, J.: Vers une civilisation du loisir? Paris, 1962. 219 l.

/236/ A nap 24 órája. 37-39.l. /12.000 ember napi időbeosztása./ /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965/8./

/237/ Uo. 37.l.

/238/ TOMBOR Tibor: A nagykönyvtárak épitésének uj utjai. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1960. Bp. 1962. 77-108. l.

SALLAI István - TOMBOR Tibor: A korszerü közmüvelődési könyvtár kialakitása és berendezése. A Könyvtáros, 1962. 1.,3.,4. és 5.sz. 10.; 140.; 202.; 276.l.

/239/ GYERTYÁN Ervin: A muzsák testvérisége. Budapest. 1966. 263 l.

/240/ KOVÁCS Máté: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1963. 15-40.l.

/241/ L. HORVÁTH János meghatározását az irodalomról. E szerint az irodalom "irók és olvasók szellemi viszonya irott müvek közvetitésével". /Magyar Irodalomismeret. Tanulmányok. Bp. 1956. 15. l./ Ez az irodalomra tulságosan tág, de a szellemi közlés, igy az olvasás lényegét is bizonyos átfogalmazással annál inkább kifejezi.

/242/ KORNIDESZ Mihály - KURUCZ Imre: Az iskolareform a megvalósulás utján. Bp. 1966. 205 l.

/243/ DÁNYI Dezső: Az irás-olvasás elterjedése Magyarországon. Demográfia. 1964. 2.sz. 310-313. l.

/244/ Az 1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok. Bp. 1962. 17-19. l.

/245/ A nap 24 órája. /12.000 ember napi időbeosztása./ Statisztikai Időszaki Közlemények./ Bp. 1965/8. 37-44.l.

/246/ Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. Bp.1965. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965/2./ 8.l.

/247/ Uo. 13-14. l.

/248/ Az 1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok. Bp. 1962. 17. l.

/249/ Helikon. Világirodalmi Figyelő. 1966. 4.sz. 385-563.l.

DUMAZEDIER, J. - RIPERT, A.: Loisir et culture. Paris, 1966. 398 l.

SZOBOTKA Tibor: Közönség és irodalom. Bp. 1964. 218 l.

/250/ BERNAL, J.D.: Tudomány és történelem. Bp. 1963. 847 l.

/251/ MÁNDI Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. Bp. 1965. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja. 78 l. XX. t.

KIRÁLY Attila: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. A Könyvszakma Időszerű Kérdései. 1965. 5. és 6. sz. 59-92. és 70-96. l.

/252/ DOBOS Piroska: A munkásolvasók irodalmi ízlése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Bp. 1964. 65 l.

ORAVECZ Zsuzsa - TRAUTMAN Irén - ZIMONYI Erika: Pedagógusok és egyéb értelmiségiek olvasmányai a Szabó Ervin Könyvtár 1964. évi felmérésében. Bp. 1967. 48 l.

/253/ PÁNTOS Judit: A demográfiai tényezők hatása a nevelődésre. Bp. 1967. 93 l. /A Népességtudományi Kutató Csoport Közlemények 15.sz./

/254/ A Magyar Irodalomtörténet 1600-tól 1772-ig. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 591-617.l.

FÖLDES Anna: A giccs az irodalomban. Bp. 1962. 152 l.

MISARD, Ch.: Histoire des livres populaires ou de la littérature de colportage. Paris. 1964.

/255/ KOVÁCS Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1953. 65-69. l.

/256/ ANGOULVENT, P.L.: L'Edition française au pied du mur. Paris. Presses Universitaires de France. 1960.

/257/ Mc LUHAN, M.: The Gutenberg Galaxy /The Making of Typographic Man/. Toronto, 1966. 294 l.

/258/ ESCARPIT, R.: La révolution du livre. Paris, 1965. 163 l.

/259/ KOVÁCS Máté: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. 1963. 26-27. l.

/260/ Book production 1937-1954 and translations 1950-1954. UNESCO, Paris. É.n. 11-16. l.

Statistical Yearbook-Annuaire Statistque. 1964. Paris. 1966. UNESCO. 387-388.l.

/261/ Háztartásstatisztika. 4000 háztartás jövedelme és kiadása 1966-ban. Bp. 1967. 113 l. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1967/11. /

Élelmiszer és ipercikk fogyasztás. 1966. 32. és 44. l. /Statisztikai Időszaki Közlemények. 1967/1. /

/262/ BEAUVOIR, Simone de: Amerikai utinapló. Bp. 1960. 49. l.

/263/ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának irányelvei. Bp. 1958. 48 l.

/264/ Irányelvek a népmüvelés 5 éves tervezéséhez. 1966-1970. Bp. 1966. 56. l.

/265/ SZABÓ Endre: A könyvkiadás fejlődése. Statisztikai Szemle, 1959. 4.sz. 419.l. - A könyvterjesztés fejlődése. Statisztikai Szemle, 1959. 12.sz. 1233. l.

/266/ KÖPECZI Béla: Könyvkiadásunk tíz éve. A Könyv. 1955. 5.sz. 200. l.

/267/ A legfontosabb kiadók a következők:
Akadémiai Kiadó, Corvina Idegen Nyelvü Könyvkiadó, Európa Könyvkiadó, Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztő Vállalat, Kartográfiai Vállalat, Kossuth Könyv-

kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Lapkiadó Vállalat, Magvető Könyvkiadó, Magyar Helikon, Medicina Kiadó, Mezőgazdasági Könyv- és Folyóirat Kiadóvállalat, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Műszaki Könyvkiadó-vállalat, Népművelési Propaganda Iroda, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóirat Kiadó, Szépirodalmi Könyvkiadó, Tankönyvkiadó Vállalat, Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat, Zeneműkiadó Vállalat, Zrínyi Honvéd Kiadó.

Egyes Kiadók közismert jelzésükön kívül más jelzéseket is alkalmaznak. Így az Akadémiai Kiadó Terra, a Közgazdasági és Jogi Kiadó Minerva, a Műszaki Kiadó Panoráma, a Corvina Kiadó Pannónia, a Zeneműi Kiadó pedig Musica jelzéssel.

/268/ Statisztikai Évkönyv 1966. Bp. 1967. 112. l.

/269/ A magyar nyomdaipar államosítása és átszervezése után a legfontosabb nyomdaüzemek a korábban létesült nyomdák beolvadásának figyelembevételével számított alapítási év időrendjében a következők voltak:
Alföldi Nyomda /volt Debreceni Városi, 1561/; Egyetemi Nyomda /1577/; Franklin Nyomda /egykor: Royer, ill. Landerer és Heckenast, 1715/; Közlekedési Nyomda /volt Posner, 1839/; Állami Nyomda /1854/; Zrínyi Nyomda /volt Lógrády, 1854/; Offset Nyomda /volt Klösz, 1867/; Athenaeum /1868/; Játékkártyagyár és Nyomda /1869/; Gyomai /Knor/ Nyomda /1882/; Kossuth Nyomda /volt Pallas, 1884/; Globus Nyomda /1891/; Pátria Nyomda /egykor: Hazánk, 1893/; Szikra Nyomda /volt Stádium, 1893/; Akadémiai Nyomda /volt Fővárosi, 1897/; Békési /Tevan/ Nyomda /1903/; Révai Nyomda /1918/; Pénzjegy Nyomda /1923/; Terv Nyomda /1949/; Zeneműi Nyomda /1949/; Plakát és Címke Nyomda /1949/.

/270/ FÖLDI László: Tíz esztendő eredményeiről és feladatairól. - Papíripar és Magyar Grafika. 1959. 1.sz. 4. l.

FÖLDI László: 1948-1958. - Magyar Grafika. 1958. 6.sz. IV-V. l.

Magyar Grafika 1958. 6.sz. /Ünnepi/, amely a nyomdaipar tizéves fejlődésének eredményeit ismerteti.

/271/ Statisztikai Évkönyv. 1966. Bp. 1967. 74. l.

/272/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv. Bp. 1959. 56. l.

/273/ Statisztikai Évkönyv. 1966. Bp. 1967. 85., ill. 89. l.

/274/ A könyvkiadás 1965. évi adatai. Bp. 1966. 9. l.

/275/ FÖLDI László: 1948-1958. Papiripar. 1958. 6.sz. IV.l.

/276/ Statisztikai Évkönyv. 1966. Bp. 1967. 85.l.

/277/ GÁTI Pélter-MOLNÁR György: A szalmacellulóze gyártás gazdaságossága és fejlesztési problémái. Papiripar és Magyar Grafika. 1959. 1.sz. 8. l.

GALLAI Katalin: Papirfogyasztásunk távlati terve. Papiripar és Magyar Grafika. 1963. 4.sz. 126-133. l.

/278/ Az idő szerint a magyar papirgyártásban összesen husz üzem, ill. intézmény működik husz telephellyel.

/279/ A könyvterjesztés alapismeretei. Bp. 1959. 84-90., 173-180. és 234-261. l.

/280/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása. 1945-1964. Bp. 1965. 123-124. l.

/281/ Statistical Yearbook-Annuaire statistique. 1964. Paris. 1966. UNESCO. 387-450. l.

/282/ Könyvkiadásunk statisztikai alapadatait a következő kiadványokból meritettük:

Az uj magyar könyvkiadás tiz éve, 1945-1955. /Összeáll.: Bak János./ Bp. 1956. 129 l.

SZABÓ Endre: A könyvkiadás fejlődése. Statisztikai Szemle. 1959. 4.sz. 419-429. l.

Statisztikai Évkönyv. 1958. Bp. 1960. 333-335.l.

PARRAGH László: Állami tankönyvkiadásunk tiz éve. Pedagógiai Szemle. 1959. 7-8.sz. 695-705.l.

PROPPER László: A hazai szótárkiadás helyzete. - Magyar Tudomány. 1960. 2.sz.

Magyarország művelődési viszonyai, 1945-1958. Bp. 1960. 342. l.
E közlésekben közreadott adatok egyes esetekben azonban eltérnek egymástól. Felülvizsgálásuk, kiegészítésük és egyeztetésük folyamatban van. L. továbbá:

Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bp. 1946 -.

/283/ A kiadványstatisztika az ívek számát felülvizsgálta. L. a Husz év magyar könyvkiadása 1945-1964. 21. l.

/284/ A magyar könyvstatisztika a nyomtatott /nem sokszorosított/ kiadványok közül a 64 oldalt meghaladó terjedelműeket könyvnek, az azon aluliakat füzetnek tekinti. Jegyzetnek számit bármilyen sokszorosított oktatási segédeszköz s más sokszorosított kiadvány is, a terjedelemre való tekintet nélkül. Az UNESCO 1964-ben a kiadványokat a következőképpen csoportosította: könyv a 49 lapnál nagyobb terjedelmű, füzet az 5-48 lapnyi terjedelmü és aprónyomtatvány az 1-4 lapnyi kiadvány. Statistical Yearbook. 1964. Paris. 1966. 387.l.

/285/ A tárgykör szerinti csoportosítás az 1966. évi kiadványokról készült először.

/286/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása 1945-1964. Bp.1965. 67-69. l.

/287/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása. 1945-1964. Bp.165. 111. l.

/288/ BAK János: A magyar könyvkiadás 1945-1959.

/289/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása 1945-1964. Bp.1965. 112-118. l.

/290/ Magyar Könyvészet 1945-1960. Szerk.: Sebestyén Géza. Bp. 1964. 435-457. l.

/291/ A könyvkiadás 1966. évi adatai. Bp. 1967. 47-54. l.

/292/ BAK János: Husz év magyar könyvkiadása 1945-1964. Bp.1965. 44. l.

A könyvkiadás 1965. évi adatai. Bp. 1965. 16-17. l.

/293/ Catalogue of Books Published by Corvina Press Budapest 1955-1965. Bp. 1965. 207 l.

Books. Bp. 1964. Akadémiai Kiadó 72 l.

Kiadványaink jegyzéke. 1965. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó 65 l.

Les dix années des Editions Corvina. Livres de Hongrie. 1965. 4.sz. 3-4. l.

BAK János: Husz év magyar könyvkiadása 1945-1964. Bp. 1965. 88. tábla

A magyar könyvkiadás 1965. évi adatai. Bp. 1965. 44-50. l.

Statistical Yearbook-Armuaire Statistique. 1964. UNESCO. Paris. 1966. 414. l.

/294/ DEZSÉNYI Béla-FALVY Zoltán-FEJÉR Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945-1954. Bp. 1956. 159 l.

Magyar Folyóiratok Repertoriuma. Bp. 1946- .

Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1966. Bp. 1966. 178.l.

/295/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1966. Bp. 1966. 177.l.

Magyarország művelődési viszonyai, 1945-1958. Bp. 1960. 129-136. és 296-297.l.

Magyarország városainak és községeinek kulturális helyzete. 1957. év. Statisztikai Időszaki Közlemények. 1958/13.

Statisztikai Évkönyv. 1966. Bp. 1968. 365-370. l.

Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1966. Bp. 1966. 175-178.l.

/296/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1966. Bp. 1966. 177.l.

/297/ Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1966. Bp. 1966. 177.l.

/298/ Lipcsében, Frankfurtban, Brüsszelben, stb.

/299/ Moszkva, Varsó, Lipcse, Brüsszel, Frankfurt.

/300/ A szovjet könyvkiállítás /1959/, a francia /1960/, a csehszlovák /1961/, a lengyel /1962/, az NDK könyvművészeti kiállítása /1962/.

/301/ A Szép Magyar Könyv c. kiadvány 1960-1966 között évenként. Ua. a Magyar Grafika évfolyamaiban is.

HAIMANN György: Az év legszebb könyve. - Papír és Nyomdatechnika. 1954. 1.sz. 27-28. l.

HAAS Károly: A szép könyvért. Papír és Nyomdatechnika. 1956.1.sz. Mell. 1-2. l.

HAAS Károly: Az év legszebb könyve. 1956. - Magyar Grafika. 1957. 3. 4.sz. 81-84. l.

KASSZ Gyula: Gondolatok "A szép magyar könyv 1957" kiállítással kapcsolatban. - Magyar Grafika. 1958. 1-2.sz. 1-3. l.

MÓRICZ Miklós: A tipográfia művészei. - Papíripar és Magyar Grafika. 1959. 1.sz. 30-32. l.

KASSZ Gyula: A modern magyar könyvművészet néhány kérdése. Papíripar és Magyar Grafika. 1966. 4.sz. 173-177. l.

LENGYEL Lajos: "A szép magyar könyv" könyvművészeti versenyének 1958. évi mérlege. - Magyar Grafika. 1959. 2.sz. 7-11. l.

PARCZER Ferenc: A szocialista könyvművészet kialakulása Magyarországon. - Magyar Grafika. 1959. 5.sz. 313-318.l.

A szép magyar könyv. Magyar Grafika. 1959. 2.sz. /melléklet/ 7-45. l.

/302/ VARJAS Béla: Le développement des bibliothèques hongroises. 1945-1955. Bp. 1956. 61 l.

KOVÁCS Máté: A magyar könyv és könyvtári kultura a szocializmus kezdeti szakaszában. Magyar Könyvszemle. 1960. 3. és 4. és 1961. 1.sz. 229-254.l., 261-281., ill. 1-43.l. /Külön kötetben is az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai. 11.sz. 95 l./

KOVÁCS Máté: A magyar könyvtárak országos rendszere. Könyvtári Minerva. Bp. 1965. I.kötet. XI-XL. l.

/303/ A magyar könyvtárak statisztikai adatai /Az 1957. dec. 31.-i adatfelvétel alapján./ Szerk.: DANYI Dezső, NÉMÉS Mihályné, SALLAI István. Bp. 1961. 156 l.

Statisztikai tájékoztató. Közművelődési könyvtárak. Bp. 1961-1965. /Évenként/

Statisztikai Tájékoztató. Tudományos és szakkönyvtárak. Bp. 1961-1965. /Évenként/

SZABÓ Endre: Könyvtári adatok 1884-1962. Bp. 1966. 230 l.

/304/ A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye. Szerk.: KÓHALMI Béla. 1951.

Külföldi tanulmányutak. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. Bp. 1957-1962.

A Könyvtári Figyelőben közreadott különféle beszámolók, ill. tájékoztató jellegű közlemények.

/305/ KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultura a szocializmus kezdeti szakaszában. Magyar Könyvszemle. 1960. 3. és 4.sz. és 1961.1.sz. 229-254. l., 261-281. l., ill. 1-43.l.

/306/ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbizásából SEBESTYÉN Géza a Magyar Nemzeti Könyvtár jelenlegi főigazgatóhelyettese készitette.

/307/ DIENES László: Állitsuk tudományos könyvtárainkat a szocializmus épitésének szolgálatába. Könyvbarát. 1951. 1.sz. 41-42. l.

/308/ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042/13/1952. sz. határozata a könyvtárügy fejlesztéséről. Könyvbarát. 1952. 6.sz. 21-22.l. Szabad Nép. 1952. 105.sz. - A népmüvelési miniszter 8720-2-33/1952. Np.M.sz. utasitása a könyvtárügy fejlesztéséről szóló 2042/13/1952. sz. minisztertanácsi határozat végrehajtására.

/309/ KOVÁCS Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerü kérdései. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1953. Debrecen, 1954. 59-136. l.

/310/ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5.számu törvényerejü rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. - A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956. /III.9./ sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5.sz. törvényerejü rendelet végrehajtásáról. Magyar Közlöny. 1956. 19.sz.

/311/ KOVÁCS Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerü kérdései. 59-136.l.

/312/ NYIREŐ István: A Magyar Nemzeti Muzeum Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai. Magyar Könyvszemle. 1932-34. 89.l.

/313/ L. Az Országos Széchényi Könyvtár 1952. évi és 1957. évi módszertani felülvizsgálatának jegyzőkönyvét.

/314/ Az 1951. év végén megjelenő 213/1951/XII.18./M.T. sz. rendelet, amely a kötelespéldányok számát 7-ről 12-re emelte. Ma a könyvtári kötelespéldányok száma 16. Ebből 2 teljes példány az OSzK-t, 1-1 a Debreceni Egyetemi Könyvtárt és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát illeti. Válogató joga van 8 nagy könyvtárnak. A fennmaradó példányok a nemzetközi kiadványcsere céljait szolgálják.

/315/ WALDAPFEL Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. - Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Bp. 1958. 7-45. l.

DEZSÉNYI Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hirlaptára. - Uo. 84-106. l.

J. HAJDU Helga: A kézirattár állományának gyarapodása a felszabadulás óta. - Uo. 108-126. l.

/316/ L. a 313. jegyzetet.

/317/ SEBESTYÉN Géza-FARKAS László: Uj Nemzeti Könyvtárunk a Várban. Magyar Könyvszemle. 1960. 2.sz. 101-147.l.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója. - OSZK Évkönyve 1958. Bp. 1959. 11-79.l.

Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára. Kossthely. Bp. 1959. 16 l.

BÁN Imre: Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára. - Magyar Könyvszemle. 1955. 1-2.sz. 144-146.l.

/318/ KOVÁCS Máté: A Debreceni Egyetemi Könyvtár a szocialista fejlődés utján. - Könyvbarát. 1952. 10.sz. 8-11.l.

CSŰRY István: A szocialista könyvtári üsem szervezete és működése. - A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1953. 2.rész. Debrecen, 1954. VII. 322 l.

CSŰRY István: A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései. - Magyar Könyvszemle. 1957. 1.sz. 1-19.l.

/319/ HARASZTHY Gyula: A devizaigényes külföldi könyv beszerzésének néhány tanulsága. Magyar Könyvszemle. 1961. 91-99.l.

/320/ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826-1961. Bp. 1960. 103 l. 1 t.

/321/ SIMON Anna Mária: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 53.l.

/322/ Az oktatásügyi miniszter 16/1956./O.K.4./O.M. sz. utasitása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról. - Oktatásügyi Közlöny. 1956.febr.9.

/323/ HARASZTHY Gyula: A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára. - Könyvtárügyi Szemle. 1951. 3-4.sz. 7-18. l.

KOVÁCS Máté: Egyetem és könyvtár együttmüködése Debrecenben. - Felsőoktatási Szemle. 1954.1.sz. 37-42.l.

HENCZ Aurél: A Szegedi Egyetemi Könyvtár a tudományos élet szolgálatában. - Felsőoktatási Szemle. 1954. 12.sz. 575-576.l.

MÁTRAI László: Az egyetemi könyvtárak helyzete és feladatai. - Felsőoktatási Szemle. 1956. 6.sz. 291-295.l.

KOVÁCS Máté: Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerü feladatai és szervezeti kapcsolatai. - A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1956. I.köt. 29-90. l.

UHLMANN Aladár: A Miskolci Egyetemi Könyvtár problémái az egyetemi könyvtárügy keretében. - Felsőoktatási Szemle. 1957. 3.sz. 162-168.l.

CSÜRY István: A Debreceni Egyetemi Könyvtár néhány problémája. - Felsőoktatási Szemle. 1958. 2.sz. 75-81. l.

MÓRA László: Az egyetemi intézeti könyvtárak helyzete és feladatai. - Felsőoktatási Szemle. 1959. 4.sz. 237-242. l.

MÁTRAI László: Az egyetemi könyvtár és a tudományos kutatás. - Felsőoktatási Szemle. 1960. 4.sz. 242-247.l.

CSÜRY István: Egyetemi könyvtáraink néhány időszerű problémája. Uo. 1960. 9.sz. 545-549.l.

Egyetemi és főiskolai könyvtárak fontosabb feladatai. - Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ összeállítása. Bp. 1959. /Sokszorosítás./

A tudományegyetemi könyvtárak korábbi és egyéb adatait l. e könyvtárak évi beszámolójelentéseiben.

/324/ MÓRA László: A Budapesti Műszaki Egyetem tanszéki és intézeti könyvtárainak központi feldolgozása. - Felsőoktatási Szemle. 1958. 7-8.sz. 434-441. l.

L. a Műszaki Egyetemi Könyvtáros /1964-/ számait.

/325/ A fejlődéséről részletes összefoglalást ad az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. 1883-1958. Bp. 1958. 78-137.l.

L. továbbá:

JÁNSZKY Lajos: A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon. - Magyar Könyvszemle. 1956. 2. sz. 101-111. l.

POLZOVICS Iván: Uj irányelvek a dokumentáció gyakorlatában. - Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. 1883-1958. Bp. 1958.

BALÁZS János-SZABOLCSKA Ferenc: A müszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatai. - Magyar Könyvszemle. 1959. 1.sz. 16-22.l.

L. a Tudományos és Müszaki Tájékoztatás évfolyamait.

/326/ Statisztikai Tájékoztató. 1965. Tudományos és szakkönyvtárak. Bp. 1966. IV. 29 l.

/327/ GALLAI Ervin: A tudományos szakkönyvtár a mezőgazdaság szolgálatában. Bp. 1959. 92 l.

PATAKY Ernő: A mezőgazdasági dokumentáció elméleti kérdései. Bp. 1958. 77 l.

TORDAYNÉ Péter Erzsébet: Tizéves a mezőgazdasági dokumentáció. - Magyar Könyvszemle. 1958. 3.sz. 285-287.l.

L. a Mezőgazdasági Könyvtárosok Tájékoztatóját /1962 -/

/328/ Az egészségügyi miniszter 24/1960./Bü.K.13./Bü.M. sz. utasitása az orvostudományi könyvtári hálózatról. - Egészségügyi Közlöny. 1960. 13.sz.

L. az Orvosi Könyvtáros /1961-/ évfolyamait.

/329/ A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve. Bp. 1958. 138 l.

/330/ UJSZÁSZY Kálmán: A sárospataki Nagykönyvtár. - Borsodi Szemle. 1959. 3.sz. 60-62.l.

/331/ SZILÁGYI János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháboru között. Bp. 1960. 114 l.

NYILAS Márta: A budapesti nyomdászkönyvtár. - Magyar Könyvszemle. 1959. 2.sz. 163-179.l.

MÓNUS Imre: A győri nyomdászok könyvtárának története. - Magyar Könyvszemle. 1960.3.sz. 303-312.l.

/332/ KISS Jenő: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. /1867-1914./ - Magyar Könyvszemle. 1959. 2.sz. 180-193.l.

L. még a Müvelt Nép 1953-54. évfolyamaiban folyó vitát az agrárszocialista olvasókörökről.

/333/ SZABÓ Ervin: Általános irányelvek népkönyvtáraink könyveinek megválogatására. - Népmüvelés. 1907. 9-10.sz. 270-278.l.

GULYÁS Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Bp. 1909. 239 l.

SZABÓ Ervin: Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. /Könyvkritika./ - Népmüvelés. 1910. 318-320. l.

/334/ Szabadidő tevékenység a magyar gyáriparban. A balatonőszödi szabadidő-értekezleten elhangzott beszámolóelőadások. Szerk.: FLUCK András. Bp. 1941.

A szabadidőmunka időszerü kérdései. A parádi szabadidőértekezleten elhangzott előadások. Szerk.: FLUCK András. Bp. 1943.

A Magyar Gyáriparosok Szövetsége kebelében müködő Gyári Szabadidő Szervezetek Központja 1943-44. évi beszámolója. Bp. 1944.

/335/ SZABÓ Ervin: Emlékirat Községi Nyilvános Könyvtár létesitéséről Budapesten. Bp. 1910. - Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, müvelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyüjteménye. 1900-1918. Bp. 1959. 227-229.l.

/336/ Statisztikai Tájékoztató 1965. Közmüvelődési könyvtárak. Bp. 1966. III. 50 l.

REMETE László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 324.l. 30 tábla

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. 1949-1954. Bp. 1955. -1955. Bp. 1957. - 1956-57. Bp. 1958.

/337/ SZŐLLŐSY Kálmán: A peremkerületek könyvtári ellátása. - A Könyvtáros. 1960. 10.sz. 725-726.l.

/338/ SALLAI István: A könyvállomány helyzete közmüvelődési könyvtárainkban. - Magyar Könyvszemle. 1958. 3.sz. 224-254.l.

/339/ L. PÁLDY Róbert: A tudományos munka kialakítása a Veszprémi Megyei Könyvtárban. - Magyar Könyvszemle. 1958. 3.sz. 289-292.l.

NAGY László: A Veszprém-megyei hirlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820-1956. Veszprém. 1957. 171 l.

KELLNER Béla: A somogyi hirlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár. 1957. 91 l.

BÁRDOS László István-HORVÁTH Géza: Komárom Megyei Hirlapok és folyóiratok bibliográfiája. Tatabánya. 1962. 83 l.

FÜLÖP Attila: A Borsod-Abauj-Zemplén Megyei hirlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1842-1963. Miskolc. 1964. 230 l.

HELTAI Nándor: A nyomtatott betü utja Kecskeméten. Kecskemét, 1958.

JOÓS Ferenc-FENYVESSINÉ GOMÉR Anna: Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája. Kecskemét. 1959. 103 l.

/340/ A szakszervezetek kulturális nevelő munkájáról. - Szakszervezetek Országos Tanács Közlönye. 1956. 31.sz.

KISS István: Nevelő munka szakszervezeti könyvtárainkban. - Munka. 1958. 12.sz. 14-15.l.

/341/ A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségének határozata az üzemi könyvtárak munkájáról. - Könyvbarát. 1951. 2.sz. 37-39.l.

/342/ A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségének határozata az üzemi szakszervezeti könyvtárak munkájáról. - A Könyv. 1956. 4.sz. 189-191.l.

/343/ GERŐ Zsoltné-PAPP István: A szakszervezeti könyvtárosok kézikönyve. Bp. 1962. 220 l.

/344/ RÁCZ Aranka: Gyermekkönyvtáraink helyzete. - Magyar Könyvszemle. 1959. 1.sz. 1-15.l.

/345/ Statisztikai Tájékoztató. 1965. Közmüvelődési Könyvtárak. Bp. 1966. III. 11. l.

/346/ SZEKERES Pál: Két szomszédvár. - Népművelés. 1959. 5.sz.
L. a művelődési otthonok és a könyvtárak együttműködéséről kibontakozó vitát a Népművelés következő számaiban.

/347/ KISS István: Az állami és szakszervezeti könyvtárak együttműködése. - Munka. 1959. 4.sz. 16.l.

/348/ TÓTHPÁL József: Művelődési autó Csongrád megye tanyavilágában.- Népművelés. 1959. 2.sz.

/349/ WALDAPFEL Eszter: Az iskolai könyvtárak szerepe az iskola oktató-nevelő tevékenységében. - Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója. 1959. 1.sz. 3-8. l.

/350/ Az iskolai könyvtárak 1965/66. évi statisztikai adatai. Könyv és Nevelés. 1967. 4-5.sz. 32-38.l.

/351/ Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója. 1959. 2.sz. 11-17.l.

/352/ A 4118/1949/ 136.Korm.sz. rendelet 1949. jun. 29.

/353/ KOVÁCS Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. Magyar Könyvszemle. 1961. Külön szám. 7-34. l.

/354/ TAKÁCS József: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. 1958. 304. l. - A hatályon kivül,helyezett jogszabályokat két korábbi kötetben adták ki. 1951. és 1954.

/355/ CSÜRY István: A hasai könyvtárvizsgálatok időszerü kérdései. Magyar Könyvszemle, 1957. I.sz. 1-13. l.

/356/ Részletes ismertetést ad ezekről a szervekről és intézményekről a Hungaryan Library Directory 2.kötete.

/357/ Megalakult a Könyvtárügyi Tanács. - A Könyvtáros. 1953. 4.sz. 23.l.
A Tanács üléseiről beszámol a Könyvtáros 1957-től kezdődően. A tájékoztatások nem teljesek, nem minden ülésről és nem minden témáról tesz említést.

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezeti és működési szabályzata. Bp. 1962/4. l.

/358/ HARASZTHY Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései. - Magyar Könyvszemle. 1957. 4.sz. 311-324.l.

KOVÁCS Máté: Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács eddigi munkája és feladatai. A Könyvtáros. 1965. 6.sz. 315-320.l.

/359/ Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Könyvtári Minerva.II.kötet.

/360/ A szakképzés fejlődéséről, helyzetéről, tantervéről és programjáról részletes tájékoztatás található:

KOVÁCS Máté: The Education and Training of Librarians in Hungary. Libri. 1966. vol. 16. No.1. 18-48.l.

/361/ KŐHALMI Béla: A Könyvtártudományi Bizottság hat éve. Magyar Könyvszemle. 1960. 225-228.l.

/362/ Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Könyvtári Minerva.II.köt. 135-139.l.

/363/ A könyvtári munka szabányai. 2.bőv.kiad. Bp. 1960. 384 l.

/364/ Könyvtári Minerva. II.kötet. 207-218. l.

/365/ Könyvtári Minerva. II.kötet. 164-116.l.

/366/ A könyvtári kutatás kérdései. Bp. 1961. 138 l.

A könyvtártudományi kutatások 1963-1965. évi programja. - Könyvtári Figyelő. 1962. 9-10.sz. 415-425.l.

A könyvtártudományi kutatások terve. 1966-1970. - Könyvtári Figyelő. 1966. 4.sz. 204-209.l.

A tervek röviditett ismertetése megtalálható a következő helyeken:

A közművelődési könyvtárak harmadik ötéves tervének irányelvei és fő célkitüzései. - Könyvtáros. 1966.1.sz. 3-13.l.

A tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztésének főbb célkitüzései a 3. ötéves tervidőszakban. - Könyvtáros. 1966. 2.sz. 59-63.l.

A SZOT elnökségének 5/1966/I.31./ sz. határozata: Irányelvek a szakszervezeti könyvtárak munkájának megjavitására. - SZOT Határozatok. 1966. 1.sz. 1-9. l.

Irányelvek a népmüvelés 5 éves tervéhez 1966-1970. - Budapest. 1966. 59 l.